

05.01
А-53

**Вісник
Прикарпатського
університету**

серія

ЕКОНОМІКА

**Випуск 2
2005**

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК

Прикарпатського університету

Серія Економіка

ВИПУСК 2

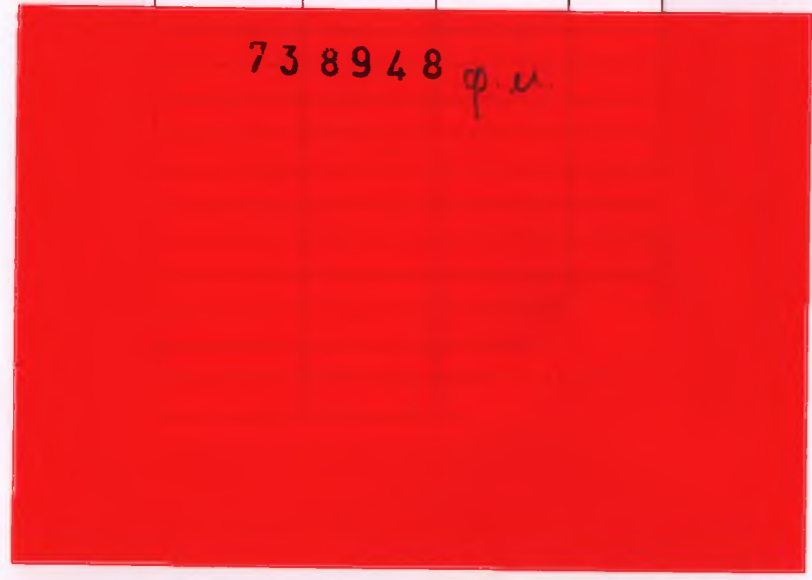
НБ ПНУС

738948

Івано-Франківськ
«Плай»
2005

65.01	738948
B 53	
Вісник Прикарпатського університету.	
Сер. Економіка. 2	
2005	20,00
<i>Солтиске</i>	

ББК 65.01
В 53

Вісник Прикарпатського університету.
Економіка. 2005. Вип. II.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Редакційна рада:

д-р філол. наук, проф. **В.В.Грещук** (голова ради), д-р філос. наук, проф. **С.М.Возняк**, д-р філол. наук, проф. **В.І.Кононенко**, д-р істор. наук, проф. **М.В.Кугутяк**, д-р пед. наук, проф. **Н.В.Лисенко**, д-р філол. наук, проф. **В.І.Матвіїшин**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **Б.К.Остафійчук**, д-р хім. наук, проф. **Д.М.Фреїк**.

Редакційна колегія:

Романюк Михайло Дмитрович (головний редактор) – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, завідувач кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;
Мойсесенко Віра Іванівна (відповідальний секретар) – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;
Баланюк Іван Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;
Бандур Семен Іванович – доктор економічних наук, професор, завідувач відділом дослідження проблем зайнятості і ринку праці Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України;
Благу Іван Семенович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;
Васильченко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;
Василюк Марія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;
Малий Іван Йосипович – доктор економічних наук, професор кафедри політичної економії, декан факультету по роботі з іноземними студентами Київського національного економічного університету;
Стешенко Валентина Сергіївна – доктор економічних наук, професор, завідувач відділом демографічної економіки Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України;
Ткачук Ірина Григорівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

Рецензенти:

Грішнова О.А. – доктор економічних наук, професор (Київський національний університет імені Т. Шевченка);
Карпачук Ірина Стефанівна – доктор економічних наук, професор (Волинський державний університет імені Л. Українки)

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Інв. № 73 8948

Адреса редакційної колегії:

76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
Економічний факультет Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника. Тел.: 59-60-13.

Видавництво «Плай» Прикарпатського національного університету, 2005. Тел.: 59-60-51

ISSN 1812-3090

© «Плай», Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2005

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Романюк М.Д.

УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМ РУХОМ НАСЕЛЕННЯ – ВИМОГА СЬОГОДЕННЯ

У статті висвітлено теоретичні, методологічні та практичні аспекти управління міграційним рухом населення за умов соціально-орієнтованої економіки та нової політичної ситуації в Україні. Розкрито сутність, генезу та особливості управління міграційним рухом населення на рівні країни і регіону, шляхи і методи регулювання міграційних процесів.

Ключові слова: міграційна політика, імміграція, еміграція, зовнішня трудова міграція, методи регулювання, національна та регіональна модель управління міграційними процесами.

I. Вступ. Для кожної країни міграції населення по різному справляють свій вплив на її соціально-економічний розвиток, демографічну ситуацію, урбанізаційні процеси та розселення населення, підтримання рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили.

Міграції населення України - це складний процес, що здійснюється під впливом як економічних, соціальних, демографічних, так і політичних, нормативно-правових та інших чинників. За умов реформування економіки та трансформації всієї соціально-економічної системи, а також у зв'язку з демократизацією суспільного життя, економічною кризою і падінням життєвого рівня переважної більшості населення країни характер, обсяги, склад та спрямованість внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків зазнали суттєвих змін та набули нового значення.

Проблеми, пов'язані з управлінням міграційними процесами, зокрема, зовнішніми особливо актуалізуються у зв'язку з обранням новим Президентом України В.А. Ющенка та зміною пріоритетів в зовнішній політиці України. Вони також відзеркалюються і посилюються на фоні загальної демографічної кризи, в якій опинилась Україна починаючи з 1991 р. За період 1994-2004 рр. через посилення депопуляційних та міграційних процесів чисельність населення України зменшилась більше ніж на 4,5 млн. чол. і нині стано-

вить менше 48 млн. чол. проти 52,4 млн.чол. у 1994 р. Це вельми тривожне явище в демографічному розвитку України яке грозить національним лихом, загрожує збереженню генетичного фонду нації.

Демографічна криза значною мірою спричинила і кризу міграції, оскільки остання є однією із складових відтворення населення країни. В сучасних умовах криза міграції в Україні виражається у зменшенні інтенсивності міграцій у середині регіонів та на міжрегіональному рівні, значному впливі населення за межі країни, зростанні трудової зумовленості міграцій, у формуванні потужних зовнішніх потоків трудових мігрантів [1,29].

Криза міграції населення, яка притаманна нині міграційному простору України і пов'язана передусім з високою зовнішньою міграційною активністю населення, що полягає в значному його відпливі за межі держави на постійне проживання до інших країн, а також у високій інтенсивності і стрімкому зростанні масових трудових поїздок українських громадян за кордон та необхідністю їхнього надійного соціального захисту висувають на порядок дня дуже актуальну і зараз вкрай необхідну для розв'язання проблеми - це вироблення і реалізацію активної державної міграційної політики України.

II. Постановка завдання. Методологія регулювання міграційного руху населення за умов соціально-орієнтованої економіки передбачає комплексний підхід до аналізу природи міграційного буття у всій його сукупності і тих економічних, соціальних, правових та інших умов, що притаманні саме цьому періоду, його причин та суб'єктів міграційних процесів, методів регулювання міграцій. Теорія управління міграційним рухом населення дає нам розуміння міграції як специфічного способу буття, функціонування та розвитку детермінант і механізмів міграційної сфери, видів міграційних потреб та інтересів, особливостей їх формування та задоволення. Крім цього також виявляється роль

різноманітних факторів і чинників у досягненні ціннісних орієнтацій мігрантів та суспільних цілей, здійснення необхідних перетворень у міграційній сфері та задоволення індивідуальних, колективних і суспільних інтересів всіх учасників міграційного процесу. Поряд із цим дається можливість не лише поставити методологічні засади регулювання міграційним рухом населення на міцну світоглядну та загальнотеоретичну основу, що інтегрує, поряд із зарубіжними досягненнями в комплексне осмислення міграційного простору країни і регулювання всіх видів міграцій населення, які в ньому проходять, але й критично осмислити їх та виявити ті аспекти, положення і «вузькі місця», які потребують корегування, подальшого розвитку та практичного здійснення.

Нині наша країна відчуває гостру потребу у вивченні світового досвіду регулювання як внутрішніх, так і зовнішніх міграційних процесів і передусім трудових, розробки і реалізації національної і регіональної моделей управління міграційним рухом населення. Ця проблема поряд з необхідністю широкого теоретичного обґрунтування методологічних засад розробки та методики реалізації державної міграційної політики стосовно нинішніх умов має досить важливе прикладне значення і практичне застосування, оскільки зачіпає інтереси переважної більшості громадян України.

Зараз в Україні особливо гостро постають питання необхідності вироблення і реалізації активної державної міграційної політики щодо управління та регулювання зовнішніх міграційних процесів. Тим часом питання методології і практики регулювання міграційного руху населення за умов перехідної економіки мало досліджені, не здійснено їх теоретичного узагальнення та практичного здійснення. Це особливо стосується стану наукової розробки і досліджень проблем теоретико-методологічних засад регулювання міграційного руху населення в контексті реформи соціально-економічної системи, методології розробки національної та регіональної моделей управління міграційними потоками, методики формування та реалізації механізму регулювання міграційними процесами в ринковому середовищі.

Відомо, що міграція як соціальний феномен та суспільне явище потребує регулюван-

ня з боку державних структур та економічних органів управління бо інакше вона трансформується в саморегульовану, некеровану соціальну систему, яка призводить до негативних наслідків. Так, починаючи з 1994 р. в Україні склалося від'ємне сальдо зовнішньої міграції при якому щорічно за останні десять років з України виїжджає в середньому на 70,5 тис. чол. більше ніж в'їжджає. Це суттєво погіршує і ускладнює демографічну ситуацію в Україні не тільки у зв'язку з посиленням тенденцій щодо зменшення чисельності населення через депопуляцію, тобто переважання смертності над народжуваністю, але й ускладнює у контексті того, що погіршується вікова структура населення, оскільки з України емігрують переважно молоді люди репродуктивного віку. Крім того в міграційному обміні Україна віддає головним чином високоякісну робочу силу - працездатного віку, з високим рівнем освіти, з ґрунтовною професійною підготовкою, чималим стажем роботи на виробництві, а приймала з далекого зарубіжжя та країн СНД малокваліфікованих працівників, малоосвічених жінок, які як правило не мають професійної підготовки. А для відтворення статусу спеціаліста з середньою спеціальною та вищою освітою необхідно 12-15 років.

Проблемою також є те, що потоки іммігрантів, що прибували в Україну не розподілялися рівномірно по всій території держави а стихійно спрямовувалися у прикордонні індустріальні регіони Донбасу, частково Придніпров'я, Слобожанщини та Причорномор'я. У державі не закріплена ні за одним міністерством чи відомством функція облаштування та адаптації мігрантів, що прибувають індивідуально, не налагоджено збір інформації про освітній, професійний, фаховий потенціал іммігрантів, не розроблено програми щодо його використання на користь українського суспільства.

В нинішніх умовах міграційна політика держави має передбачати систему правових, адміністративних, організаційно-фінансових заходів, а також інформаційне забезпечення урядовими структурами та громадськими організаціями і об'єднаннями упорядкування міграційного простору, регулювання міграційного руху населення з позицій національних пріоритетів, кількісного та якісно-

го складу міграційних потоків, їх соціальної, демографічної та економічної структури. Режим та заходи міграційної політики держави мають досить ретельно відстежувати міграційні процеси, їх сучасні тенденції і явища, оперативно реагувати на зміни та контролювати їх з метою підпорядкування загальнонаціональним і регіональним інтересам та особистим погребам мігрантів. [2, 41].

III. Результати. З набуттям Україною державного суверенітету у 1991 р. вона почала проводити самостійну міграційну політику з метою захисту інтересів країни та мігрантів у рамках міждержавних норм регулювання міграцій. Проте на початку 90-х років і в перші роки державності України зовнішні міграційні потоки (імміграція, еміграція), як в Україну так і з України до країн СНД, Балтії та далекого зарубіжжя, а також зовнішня трудова міграція українських громадян характеризувалися самоплинністю і практично державою та її органами не регулювалися.

Ідеться насамперед про те, що міграційний рух населення як соціальний процес якщо не регулюється державними органами та інституціями, то він трансформується в некеровану соціальну систему. За таких умов міграційні процеси, що стихійно народжуються і розвиваються, отримують стабільні незадовільні параметри, сукупність закономірностей і тенденцій яких набуває конкретного змісту та спрямованості, що завдає шкоди як безпосередньо інтересам мігрантів, так і колективним, регіональним та інтересам держави. Тобто за таких умов він стає саморегульованим механізмом, який зорієнтований на виїзд громадян України за кордон, їх самоутвердження поза межами своєї батьківщини. Ось чому оптимізація міграційних процесів потребує розробки заходів міграційної політики держави, що має відповідати і враховувати як нинішні реалії і тенденції міграційного руху населення, так і державні пріоритети та особисті інтереси безпосередніх учасників міграційного процесу - переселенських та трудових мігрантів.

В сучасних умовах висувуються все більш високі вимоги до регулювання та управління міграційним рухом населення. Об'єктом управління виступає єдність міграційної рухливості населення з тією соціально-економі-

чною системою в рамках якої вона реалізується. Міграційна рухливість розглядається як економіко-демографічний процес, що характеризується складною внутрішньою організацією. З одного боку він може розглядатися як система, яка складається з стаціонарної (переселень), сезонної та маятникової форм міграційних переміщень населення причому як в межах країни, так і за кордон. У зв'язку з цим регулювання міграційних процесів слід здійснювати з врахуванням взаємозалежності та взаємозамінності цих форм, беручи до уваги характер міграційної рухливості населення в цілому. Інший аспект міграційного процесу пов'язаний із структурою міграційної рухливості населення, що характеризується кількісним і якісним складом міграційних потоків тобто їх статеві-віковим, професійним, національним складом мігрантів, їх освітнім рівнем тощо.

Таким чином міграційна політика держави має бути зорієнтована на людей, діяльність яких завжди освідомлена і цілеспрямована. Мета міграційної політики держави на теренах всієї країни полягає в ефективності оптимальної реалізації перерозподільчої та селективної функції міграції у відповідності до концепції розвитку і розміщення продуктивних сил країни та її регіонів, галузевими та територіальними пропорціями розвитку господарського комплексу держави. Управління міграційною рухливістю населення має включати і управління міграційною поведінкою і мотиваціями мігрантів, що пов'язано з розглядом міграційного процесу як сукупності і єдності взаємопов'язаних фаз - формування мобільності людей, їх власне міграційним переміщенням та адаптацією до нового місця проживання.

Провідними в системі заходів міграційної політики по управлінню міграційним рухом населення за умов перехідної економіки є відносини власності на засоби виробництва, землю, житло, інше рухоме і нерухоме майно, відносини розподілу і споживання вального національного продукту та інші соціально економічні відносини, а також сімейно-побутові, родинні, духовні, національно-етнічні відносини. Це зачіпає інтереси внутрішніх мігрантів і емігрантів, значною мірою впливає як на зовнішні, так і на внутрішні міграційні процеси. Щодо останніх, то соціально-економічна система в

межах якої здійснюються внутрішні міграційні переміщення населення має включати в себе територіальне розподілення робочих місць з врахуванням якісної структури трудових міграційних потоків, наявність і розміщення упоряджених об'єктів житла, соціальної інфраструктури, природне середовище, рекреаційне забезпечення та ін.

Завдання міграційної політики держави полягають у тому, щоб спираючись на наявні науково-технічні та організаційно-фінансові засоби добитися упорядкування міграційного простору країни і взяти під дієвий державний контроль ті міграційні процеси, що у ньому протікають. Погоджуючись із справедливим висновком про те, що регулювання міграційних процесів, яке досягається передусім на консенсуальній основі передбачає, що ті процеси і явища, які супроводжують міграційні переміщення населення та прямо і опосередковано впливають на стабільність міграційного простору, консенсуальні відносини між державою і мігрантами, мають і повинні бути легітимно усвідомленими та реалізованими [3, 10], не можна обминути того, що як внутрішні міграції, так і зовнішні (еміграція та імміграція) якраз і є тими реаліями у суспільстві, які мають задовольняти запити та потреби широких верств населення України. Тобто міграційна політика країни включає в себе сукупність тих заходів державних інституцій та неурядових організацій які законодавчо легітимуються для визначення обсягів, видів та інтенсивності міграційних потоків, їхнього спрямування і регулювання, міграційної поведінки мігрантів та здійснення заходів державного впливу за інтенсивністю протікання, розвитком і ходом міграційних процесів та явищ. У вузькому значенні міграційна політика є свого роду комплексом розробок і заходів, що спрямовані на формування необхідних міграційних потоків і бажаної інтенсивності міграції населення. Іншими словами міграційну політику без перебільшення можна назвати практикою теорії міграції. В більш широкому тлумаченні сутність міграційної політики країни зводиться до того, що це є система заходів, ресурсів та механізмів, з використанням яких держава і суспільство цілеспрямовано впливають на соціальні переміщення та міграційну мобільність населення своєї країни [4,20].

Оскільки міграція населення виступає обов'язковим атрибутом соціально-економічного життя сучасного суспільства то зараз важко представити розвиток окремого навіть дуже малочисельного населеного пункту чи будь-якого окремого села або району із яких ніхто не виїжджає і ніхто не приїжджає. Нині абсолютно замкнутих в міграційному відношенні територій просто не існує (з ліквідацією замкнутого натурально-господарства, яке забезпечувало себе всім необхідним, зникають останні передумови постійної осілості населення). Сьогоднішні міграції населення - це проблеми прав і свобод людини, зокрема її право на вибір місця проживання, втечу від переслідувань та облаштування на новому місці. Держави, в яких порушуються права та свободи людини, зазнають міграційного тиску на свою внутрішню і зовнішню політику з боку міжнародних і міжурядових організацій та світового співтовариства.

Ось чому міграційна політика держави має ґрунтуватися на відповідних міжнародно-правових та загальноновизнаних наступних міграційних принципах: 1) свободи пересування та вільного вибору місця як постійного так і тимчасового проживання; 2) повага та сприяння до єдності сім'ї; 3) право на пошук та використання притулку від переслідування; 4) захист від депортації; 5) право мати національність та право змінювати її; 6) забезпечення потреб в мові, культурі, звичаях та віросповіданню осіб, що належать до національних, етнічних, релігійних і мовних меншин та ін. Удосконалення міграційної політики можливе за умов коли держава не лише декларативно проголошує, а що й особливо важливо, у відповідності до міжнародних норм та принципів міграції, відкорегує своє національне законодавство.

Отже держава окресливши та визначивши основні засади, принципи, механізми, форми і методи регулювання внутрішніх і зовнішніх міграцій населення законодавчо закріплює їх у відповідних нормативно-правових актах. Міграційна політика держави має здійснюватися у відповідності та з врахуванням існуючої нині міграційної ситуації в Україні, аналіз якої дає необхідні дані та забезпечує державні структури різнобічною інформацією для управлінських рішень і, зокрема:

1) про рівень матеріального добробуту і духовного благополуччя в тих чи інших країнах, які мають забезпечувати своїм громадянам гідне цивілізованих норм і стандартів життя;

2) впевненість громадян України в особистій безпеці, включно з правом реалізувати власний інтелектуальний потенціал, відкрито висловлювати свої думки, погляди та можливість захищати свої свободи;

3) право на соціальний захист та його реалізацію в галузі охорони здоров'я та освіти, пенсійного, санаторного, рекреаційного забезпечення та ін.;

4) гарантії зайнятості, захист від безробіття та безпідставного звільнення з роботи, дотримання соціально справедливої у відповідності до освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня, але достатньої для цивілізованого прожиття винагороди за працю;

5) вибір без обмежень місця застосування праці та проживання;

6) право на вільний вибір підприємницької діяльності, різні форми власності і види господарювання;

7) вільне поширення інформації, активна участь в громадському житті трудового колективу, політичній та релігійній діяльності.

У квітні 1993 р. було створено Міністерство України у справах національностей та міграції, на яке було покладено функції розробки і забезпечення реалізації державної політики у сфері національних відносин та міграції. Розроблено та Верховною Радою України прийнято Закони «Про біженців», «Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України», «Про правовий статус іноземців». Кабінет Міністрів України 22 червня 1994 р. прийняв Постанову «Про створення органів міграційної служби в Україні», а для безпосереднього керівництва ними - Департамент міграції у структурі Міністерства, на які покладался весь комплекс обов'язків щодо обліку, регулювання, контролю, введення в законне русло міграційних процесів. Проте здійснення протягом 1994-1996 рр. реорганізації Міністерства та його підрозділів на місцях призвело до погіршення їх діяльності. Об'єктивно реорганізація у 1996 р. Міністерства у справах національностей та міграції у Державний комітет ще більше обмежила можливості впли-

ву державних органів на регулювання міграційних процесів.

Проте аналіз сучасних тенденцій міграційного руху населення та становлення і розвитку державних органів управління міграційними процесами засвідчує про їх певну неадекватність. Міграційні процеси і, особливо, зовнішні, розвиваються інтенсивно, стрімко збільшуються обсяги емігрантів та зовнішніх трудових міграційних потоків українських громадян, дедалі ускладнюються і поглиблюються міграційні проблеми, а державні структури, які покликані попереджувати негативні тенденції в міграційному просторі держави та здійснювати управління міграційними процесами із-за відомчої неузгодженості, зволікання та без координації своєї діяльності практично втрачають можливість щодо їхнього прогнозування та регулювання.

Основним недоліком стосовно міграційної сфери є те, що Україна на даний час на чотирнадцятому році державної незалежності не має чіткої, науково і політично обґрунтованої, законодавчо затвердженої та оприлюдненої державної міграційної політики. Україна лише починає формувати свою міграційну політику і на цьому етапі важливо проаналізувати і врахувати досвід регулювання міграційних процесів у інших розвинутих країнах. Міжнародний досвід засвідчує, що людством у процесі еволюції суспільства вироблені основні правові засади і засоби регулювання міграційних процесів. Проте міжнародна спільнота не дає підстав для ствердження, що це вже універсальні й загальноновизнані як організаційні форми, так і правові механізми регулювання міграцій, вирішення міграційних проблем та захисту прав певних категорій осіб, що беруть участь в цих процесах.

На нашу думку не можна вважати нормальною таку ситуацію, коли держава не визначила свій інтерес у процесах розселення іммігрантів по регіонах країни не тільки ідеальною, але й дійсно державною. Очевидно хибною є альтернатива або повне невтручання в процеси розселення, або тотальний контроль за ними з боку держави. Особливо небезпечною для національної безпеки є така ситуація, коли держава фактично не регулює зовнішній приплив населення ні за кількісними, ні за якісними показниками і разом з тим

не впливає на подальший їх рух та розселення великої маси іммігрантів всередині країни (виняток становлять кримські татари та інші депортовані народи). Для нормалізації міграційної ситуації в Україні слід повніше реалізувати ті ідеї, що закладені у Конституції України. Де, зокрема, згідно статті 33, всім, хто на законних підставах перебуває на території України гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання. Крім того стаття 92 (пп. 10 і 8) Конституції України передбачає «засади регулювання демографічних та міграційних процесів», а також про «міграційний режим, відмінний від загального». Тобто Основний закон України передбачає таку ситуацію, коли держава цілком демократичними засобами може заохочувати іммігрантів розселитися у певних регіонах. Адже відомо, що в демографічному, економічному, мовному, етнокультурному, конфесійному та з ряду інших аспектів регіони України суттєво відрізняються один від одного. Одні з них більше розвинуті в промисловому, інші в сільськогосподарському плані, окремі з них перенаселенні, а деякі мають потребу в робочій силі та спеціалістах, в одних переважає етнічна монокультурність, а іншим притаманне велике розмаїття етнічних ознак.

А тому при регулюванні розселення прибулих іммігрантів органам державної влади як в центрі так і на місцях необхідно зважати на етнічно-культурні, побутові традиції та ментальні особливості мігрантів. Переважна більшість із них поселяється поодиночці, а це насамперед пов'язано з тим, що українці і росіяни переважають серед іммігрантів, а вони розселяються по Україні одноосібно. Проте окремі етнічні групи віддають перевагу компактному розселенню. Це, зокрема, стосується особливостей розселення депортованих народів: кримських татар, німців, вірмен, греків, болгар у Криму та в інших південних районах. До компактного розселення тяжіють також азербайджанці, афганці, курди, в'єтнамці та китайці.

Для України нині особливо актуалізується проблема масового в'їзду на її територію нелегальних мігрантів передусім з країн Середньої Азії, Кавказу, Близького Сходу, Південно-Східної Азії та Африки, чисельність яких зараз в Україні сягає біля 30 тис. чол. [3,836]. Нелегальні мігранти є до-

датковим навантаженням в роботі правоохоронних органів, а також на транспорт, торгівлю, інші складові соціальної і інженерної інфраструктури. Більше того, перебування одного нелегала протягом року обходиться державі у 800 доларів, а його депортація із країни - в 1000 доларів США. Все це вимагає посилення боротьби з нелегальною міграцією. І хоча за роки незалежності Україною укладено 13 багатосторонніх, 30 відомчих і 7 міжурядових угод, які передбачають взаємодію і міждержавну співпрацю у боротьбі з нелегальною міграцією, дана проблема в нашій державі постає особливо гостро, оскільки Україна внаслідок свого геополітичного становища та географічного розташування в центрі Європи, перебуває на перехресті високої інтенсивності нелегальних міграційних потоків з країн Близького Сходу, Південної та Південно-Східної Азії до країн Західної Європи.

З метою призупинення нелегальної та неконтрольованої міграції Кабінет Міністрів України у липні 1998 р. прийняв постанову «Про прикордонний режим», головна спрямованість якої полягає у ужорсточенні прикордонних правил та створенні додаткових перешкод і заслонів на шляху нелегальної міграції. В даній постанові затверджено перелік міст і районів де можуть встановлюватися контрольовані прикордонні райони (до таких попадає декілька районів Луганської, Сумської, Київської, Чернівецької областей, а також Севастополь та окремі приморські міста у Криму). На території цих районів передбачається введення прикордонного режиму, а вздовж всього державного кордону встановлюються прикордонні смуги, у яких, зокрема, змінено порядок перебування іноземних громадян. Для того, щоб легітимно перебувати на цих територіях іноземці повинні мати дозвіл і відповідні документи. Як внутрішні мігранти, так і іммігранти в Україні характеризуються не тільки регіональними відмінностями, але й суттєво диференціюються за соціальними ознаками - матеріальним станом, освітою, характером зайнятості, ціннісними орієнтаціями, мотивами міграції, що в свою чергу значно ускладнює регулювання цих міграційних процесів.

Ось чому при реалізації заходів міграційної політики держави регулювання мігра-

ційних потоків має проводитись з урахуванням соціально-економічного розвитку регіону, національної сумісності, специфіки психології мігрантів, природних та кліматичних особливостей місць розселення, а також залучення трудоактивного населення до відродження малообжитих районів і обезлюднених раніше, так званих, неперспективних сіл, для реконструкції і технологічної переоснащеності промислових підприємств, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, розвитку фермерства та рекреаційного господарства. Першочерговим завданням державної міграційної політики України має бути подолання негативних наслідків міграційних процесів, що розвиваються стихійно, створення умов для реалізації прав мігрантів, забезпечення гуманного ставлення до біженців та осіб, що шукають притулку в Україні. Причому принциповим положенням у міграційній політиці щодо розселення іммігрантів має бути те, що вибір мігрантами місць проживання та видів зайнятості має здійснюватись у відповідності з державною та регіональними програмами міграції.

Переселення до сільських поселень північно-східних та центральних областей України, які демографічна криза охопила найбільшою мірою і де вимирання сіл відбувається найінтенсивніше та що є одним із основних напрямків відродження українського села слід проводити у взаємозв'язку з іншими складовими міграційної політики України та соціально-економічної програми її розвитку. Нині державна міграційна програма обмежується в основному поверненням в Україну і розселенням в сільській місцевості південних районів лише-депортованих народів. В той же час сотні тисяч українців, які проживають в країнах СНД висловлюють бажання і виражають готовність повернутися на історичну батьківщину. Враховуючи ці реалії, а також виходячи з сучасних тенденцій міграційного руху населення, а також беручи до уваги нинішню економічну і нову політичну ситуацію, можна прогнозувати ймовірність значного зменшення еміграційного впливу населення за кордон. У зв'язку з вищевикладеним вбачається доцільним стимулювання повернення в сільську місцевість України осіб корінної національності з країн СНД та Балтії, які є найперс-

пективнішими з категорій майбутніх мігрантів на село.

Розробка заходів міграційної політики держави щодо повернення населення в сільську місцевість має розглядатись як вирішальний напрям відродження обезлюднених та вимираючих сільських поселень і має базуватись на економічних розрахунках, пов'язаних із забезпечення комплексного розвитку продуктивних сил регіонів та передусім реформуванням аграрної сфери. Нами зроблена спроба обґрунтувати чисельність майбутніх мігрантів на село та потреби в фінансових ресурсах, необхідних для реалізації програм переселення. При проведенні розрахунків перспективної чисельності мігрантів у сільську місцевість слід враховувати насамперед її потреби в поповненні особами трудоактивного віку, перспективної чисельності тих, хто захоче переселитись, а також, що особливо важливо - від наявності фінансових та матеріальних засобів для реалізації програми переселення. За нашими розрахунками більше половини (п'ятнадцять) областей України з метою відродження сільських поселень та розвитку дрібних селянських і фермерських господарств потребують мігрантів у трудоактивному віці.

Найбільшими є потреби в мігрантах на село у індустріальних Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Харківській областях, а також у Полтавській, Сумській, Чернівецькій Кіровоградській, Херсонській, Миколаївській та ряду інших областях. Вважається доцільним, щоб така програма була складена на 15 років (2005-2020) з можливою щорічною чисельністю мігрантів на село до 200 тис. чол. Безсумнівно це дасть можливість не тільки стабілізувати нинішню чисельність сільських жителів на рівні 16 млн. чол. та зберегти генофонд сільського населення України, але й одночасно розв'язати дуже важливу проблему економічного і соціального розвитку, яка пов'язана з реформою агропромислового комплексу та розвитком аграрної сфери. Найбільш перспективними мігрантами у сільську місцевість індустріальних регіонів слід розглядати працівників, які вивільняються в результаті реструктуризації вугільної, металургійної, паливно-видобувної галузей, а також українців і вихідців з України, що проживають в краї-

нах СНД та городян, які в недалекому минулому залишили село.

Реалізація заходів міграційної політики щодо стимулювання міграції до сільських поселень вимагає залучення коштів, як з державного бюджету, так і з інших джерел інвестування на: 1) розбудову закладів соціальної інфраструктури обезлюднених та занепадаючих сільських поселень і передусім упорядженого житла, шкіл та лікарень; 2) формування сучасної виробничої бази і, зокрема, фермерських, середніх і дрібних кооперативних господарств та підприємств переробної промисловості; 3) переселення сімей з наданням їм льготних кредитів та реальних можливостей у спорудженні сучасного житла. Оскільки в умовах жорсткої економічної кризи виділення значних ресурсів на ці цілі з державного бюджету є дуже проблематичною то важливого значення набуває ефективніше використання коштів, що нині витрачаються з фонду ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС на населення і облаштування переселенців в Житомирській, Чернігівській, Київській та Черкаській областях. Проте розв'язання даної важливої соціально-економічної проблеми по подоланню наслідків Чорнобильської катастрофи через фінансові та організаційні труднощі щодо відселення жителів із забруднених територій не завершено, чисельність переселенців нині складає лише трохи більше 10 відсотків [3, 847].

В перші роки державності України рядом партій та громадських організацій, а також на урядовому рівні при проведенні першого і другого світових конгресів українців в Києві йшла мова та вносились пропозиції щодо матеріальної, правової і моральної підтримки українців, що проживають за межами України та про створення сприятливих умов для їх повернення в Україну. Пропонувалося надання їм житла та виділення кредитів на пільгових умовах, прийняття з цього приводу спеціальної урядової постанови. Однак все це закінчилося лише тим, що в урядовій програмі «Українська діаспора» було зазначено, що «Україна сприяє поверненню на Батьківщину українців і вихідців з України інших національностей, які свого часу опинилися за кордоном внаслідок політичних репресій, масових переслідувань і депортацій» і що «предметом особливої турботи є

особи українського походження, які проживають у зонах воєнних конфліктів». Проте ні в цій програмі, ні в інших постановках уряду та державних документах не передбачено механізму реалізації матеріальної підтримки цієї категорії потенційних іммігрантів в Україну, не говорячи вже про те, що в державний бюджет жодного разу не закладалися будь-які кошти на реалізацію цієї ідеї.

За умов перехідної економіки практика регулювання міграційного руху населення як в межах України, так і за її межами тепер вимагає нового бачення становища людини у сфері зайнятості, що пов'язане з конкуренцією, свободою і добровільністю вибору сфери суспільно-корисної діяльності та переміною місця проживання і праці, в тому числі і виїзд за кордон. Ефективність міграційної політики вирішальною мірою залежить від обґрунтованості її національної концепції, яка має передбачати, крім державних пріоритетів, регіональну диференціацію механізму регулювання, досконалу правову базу, інформаційне забезпечення регулювання зовнішніх і внутрішніх міграційних процесів.

Звичайно не маючи затвердженої на урядовому рівні Концепції державної міграційної політики годі сподіватись на подолання негативних тенденцій в міграційних процесах. В цьому напрямку зараз спрямовуються зусилля окремих міністерств і відомств, але в силу розрізненості дій, відомчих інтересів, нерозуміння та відсутності єдиного координаційного органу справа гальмується. На нашу думку тут слід погодитись із заключенням спеціалістів, що «низька ефективність регулюючих державних заходів передусім зумовлена тим, що вони мають розрізнений характер, не базуючись на певній науковій концепції, пріоритетах, на маючи дійового механізму регулювання міграцій» [5, 73].

Сьогодні актуальним є зосередження уваги фахівців-мігрантознавців на принципового характеру положеннях проекту Концепції державної міграційної політики України, які стосуються державної підтримки українців, що проживають в країнах СНД, Балтії та далекого зарубіжжя, врегулювання статусу кримськотатарського народу, співпраця з міжнародними організаціями у протидії і боротьбі з нелегальною міграцією, облаштування кордонів, приведення українського міграційного законодавства у відпо-

відність до вимог міжнародних норм і принципів міграції, правове врегулювання інтенсивних потоків зовнішньої трудової міграції, соціальний захист українських громадян, що працюють за кордоном.

Трудові поїздки за кордон самими мігрантами, здебільшого, оцінюються позитивно, оскільки дають змогу їм та їхнім сім'ям підтримувати певний життєвий рівень. В той же час нелегальна трудова діяльність за кордоном дуже непокоїть зовнішніх трудових мігрантів, оскільки позбавляє їх будь-якого соціального захисту. З погляду держави, нерегламентовані трудові міграції свідчать про неспроможність забезпечити громадян України наявними робочими місцями. Вони мають характер явищ, які, по-перше, посилюють напруженість України у міждержавних стосунках передусім з країнами-сусідами: Російською Федерацією, Польщею, Словаччиною, Чехією, Угорщиною, а по-друге, підривають економічний потенціал країни, оскільки втрачаються не лише висококваліфіковані спеціалісти, носії інтелектуального потенціалу та робітники високого рівня кваліфікації, але й можливість суттєво поповнити бюджет валютними надходженнями від організованої та узаконеної закордонної трудової міграції.

А тому враховуючи втрати через еміграційні процеси високоосвічених і високопрофесійних осіб з числа працересурсного потенціалу та прагнучи забезпечити раціональну структуру зайнятості населення, у галузі міграційної політики України, вважається за необхідне здійснювати регулювання міграційних потоків та обсягів трудової міграції, захист прав та інтересів громадян України за кордоном.

Оскільки міграція населення виступає як засіб суспільного розвитку, як спосіб існування соціальної системи і окремих її підсистем таких як економіка, народонаселення, розселення та ін. то і міграційна політика, що є одночасно однією з важливих складових як демографічної політики, так і економічної політики країни в цілому має передбачити здійснення заходів регулюючого впливу для нормального функціонування цих підсистем та соціальної системи в цілому.

Міграція, як відомо, призводить до змін вікової та статевий структури населення, складу населення як в місцях виходу міг-

рантів, так і в місцях їхнього вселення. Зрушення у віковій структурі населення, що є наслідком міграції значною мірою впливають на рівень народжуваності та смертності населення в районах від'їзду і в'їзду. Нерівномірна участь чоловіків і жінок в міграційних процесах затруднює формування сім'ї, веде до зниження народжуваності. Важливим наслідком міграції є зміни режиму та умов відтворення населення, які можуть проходити без суттєвих зрушень у статевій-віковій структурі населення із-за того, що прибулі мігранти в районах вселення стикаються з режимом відтворення населення значно відмінним від особливостей відтворення в районах їх вибуття. Сільські мігранти, наприклад, при прибутті в міські поселення, як і жителі малих міст - у великі, переймають відповідний стереотип демографічної поведінки у цих населених пунктах.

До демографічних наслідків міграції слід віднести і зниження народжуваності, яке спостерігається по мірі підвищення рухомості населення. Підвищення міграційної рухливості населення послабляє сімейні зв'язки, поява дітей відкладається на невизначений строк. Крім того, підвищення територіальної рухомості веде до збільшення часу формування сім'ї, що теж не сприяє збільшенню народжуваності. Слід відмітити, що мігранти взагалі не схильні заводити сім'ю поки не завершено процесу адаптації до нових умов.

Проте міграційна політика і демографічна політика хоча і маючи багато спільного між собою вони далеко не тотожні, значно відмінні одне від одного. В теоретичному аспекті головна відмінність полягає в наявності у населення стійких стандартів демографічної та міграційної поведінки. Якщо для політики в сфері народжуваності - це головна мета, то по відношенню до міграційної політики з цим погодитись не можна. Під стійким стандартом демографічної поведінки в політиці народжуваності вважається в даних конкретно-історичних умовах бажане для суспільства число дітей в сім'ї. В міграційній політиці такого стандарту поки-що не вироблено. Навряд чи ним може стати число переселень протягом певного періоду, наприклад, протягом року в окремому регіоні, місті чи районі або чисельність всіх міграційних переселень протягом всього життя окремо взятого індивіда з врахуванням ба-

жаних з погляду суспільства напрямках.

Між державною міграційною політикою та економічною політикою країни існує тісна взаємозалежність та взаємозв'язок. Розробка та реалізація заходів щодо регулювання та управління міграційними процесами буде мати бажаний ефект лише в тому випадку коли буде пристосований та ув'язаний із здійсненням соціально-економічних заходів в цілому економічної політики країни. При оцінці ефективності міграційної політики важливо методично вірно вирішити два завдання: 1) визначити затрати на здійснення заходів, міграційної політики 2) встановити можливий ефект від їх реалізації. Заходи міграційної політики мають базуватися на виявленні та пізнанні факторів, причин і мотивів міграції. При цьому на перший погляд здавалось би простою оцінка витрат на потреби міграційної політики затруднюються із-за не розробленості методик, відсутності статистичних даних, недостатній їх регіональній диференціації не кажучи вже про труднощі при підрахунку одержаного ефекту від заходів міграційної політики.

При дослідження ефективності міграційної політики виділяються три основні напрямки: 1) вивчення в методологічному і методичному аспектах; 2) відбір критеріїв та їх кількісних і якісних ознак, що визначають показники для територіальних спільностей різних ієрархічних рівнів (області, міста, райони, села); 3) пошук шляхів щодо підвищення ефективності здійснювальних заходів міграційної політики як на державному, так і регіональному рівнях. При чому слід враховувати не тільки економічний, але й соціальний ефект. Використання нагромадженого оптимізує чого потенціалу міграції населення країни можливо лише на основі інтенсифікації цього процесу.

Основними складовими при здійсненні міграційної політики мають бути система ціннісних орієнтацій та конкретних перспективних і політичних цілей, відбір засобів для їх досягнення та оцінка наслідків. Особливо важливою є система цілей, від конкретності, якості, мотивації та наукової обґрунтованості яких багато в чому залежить ефективність міграційної політики в країні взагалі. Ймовірність досягнення цілей міграційної політики на довгострокову перспективу залежить не тільки і не стільки від

кількості обґрунтованості рішень, що приймаються на різних рівнях законодавчої і виконавчої влади, а багато в чому від факторів і методів міграції, які неодмінно слід врахувати при регулюванні та управлінні міграційним рухом населення.

Для успішного здійснення міграційної політики держави необхідно застосовувати різноманітний комплекс заходів при провідній ролі економічних. Поряд із заходами соціально-економічного впливу, що опосередковано впливають на міграційні процеси, держава в силу необхідності застосовує організовані переселення населення. До таких в основному відносяться організовані набори робочої сили при будівництві потужних та особливо важливих господарських об'єктів, переселення сімей в сільськогосподарські райони трудодефіцитних районів, розподіл молодих спеціалістів після закінчення вищих та середніх спеціальних навчальних закладів та ін. Організовані форми переселення дають можливість в короткі строки сконцентрувати необхідну чисельність працівників відповідної кількості і необхідної кваліфікації на вирішальних ділянках суспільного виробництва для розв'язання локальних та важливих народногосподарських завдань. При цьому слід зазначити, що такі заходи міграційної політики держави головним чином стосуються міграційних процесів, що відбуваються усередині країни на внутрішньорегіональному та міжрегіональному рівнях. Стосовно зовнішніх міграцій, які стали реальністю після здобуття Україною державної незалежності, то Україна вже в статусі незалежної держави взяла на себе функції здійснення самостійної міграційної політики з метою захисту інтересів країни в рамках міжнародних норм регулювання міграцій. Кінцевою метою міграційної політики держави стосовно як внутрішніх так і зовнішніх міграційних переселень та трудових міграцій населення має бути здійснення через соціально-економічні заходи подолання економічної кризи, забезпечення зростання виробництва, ліквідація соціальної напруги в країні шляхом досягнення балансу між попитом і пропозицією робочої сили на ринках праці, запобігання масовому безробіттю та забезпечення раціональної структури зайнятості населення.

Ефективність міграційної політики в країні вирішальною мірою залежить від вибору і обґрунтованості її концепції, яка попри національні пріоритети має передбачати і регіональну диференціацію механізму регулювання міграційних процесів. Державна міграційна політика України за умов соціально-орієнтованої економіки покликана спрямовуватись насамперед на нарощування економічного потенціалу як України в цілому, так і її регіонів, зокрема, зростання добробуту та підвищення життєвого рівня населення, захист національного та регіональних ринків праці, соціально-правові гарантії як для зовнішніх, так і внутрішніх трудових мігрантів.

Сьогодні міграція, за Конституцією України, є своєрідним засобом реалізації прав громадян України на територіальну зміну місця праці та вільний вибір місця проживання (в тому числі і виїзд за кордон), що передбачає здобування освіти, набуття приватної власності, підприємницьку і фермерську діяльність тощо. Тобто нині міграція значно розширює вибір для людей умов ведення господарства, сприяє покращанню життя, а в наборі елементів стратегії людського розвитку (елементами якої, згідно Програми розвитку ООН визначені здоров'я, довголіття, стан довкілля, освіта, зайнятість, свобода діяльності) вона виступає індикатором якості реалізації реформи національної економіки.

В сучасних умовах вимагають перегляду також деякі теоретичні і методологічні положення стосовно ролі міграції, як важливої і необхідної умови розвитку людського фактора, який активно впливає на економічний розвиток, вікову, етнічну, професійно-кваліфікаційну структуру та освітній рівень населення і інші системи, а також на особливості територіальної мобільності працездатного потенціалу, оскільки його міграційна рухливість, тобто територіальне і галузеве розподілення і перерозподілення проводилося на принципах плановості, а регулювання міграційних переміщень населення і, особливо, трудових міграцій здійснювалося на безумовному пріоритеті державних інтересів з високою концентрацією регулюючих механізмів в центральних органах влади і управління. Це знаходило відображення в централізованому характері бюджетно-

го фінансування змін чисельності і структури робочих місць, заробітної плати і суспільних фондів споживання, особливостями тодішнього трудового законодавства тощо. Можливе переміщення населення обмежувалося за допомогою приписки, жорсткого паспортного режиму, відсутністю вільного ринку житла, обмеженістю та практичною відсутністю умов для регулювання як трудової міграції, так і всього міграційного руху населення на регіональному рівні.

А тому зараз особливо актуалізується розробка нової моделі регулювання міграції як процесу детермінації людського вибору, яка ґрунтується на вільному виборі місця праці і проживання, відповідних механізмах адаптації територій різного рівня до міграційних процесів і передусім з врахуванням економічних інтересів мігрантів, підприємств та фірм, регіонів і країни в цілому. Головною проблемою в регулюванні великих обсягів та інтенсивних потоків міграційного руху населення за нинішніх умов є перехід від деформованого механізму регулювання міграцій, який мав місце раніше, до врахування сучасних тенденцій, закономірностей, умов і наслідків міграційних процесів.

IV. Висновки. Міграція населення - складне соціально-економічне явище, що обумовлене різноманітними факторами. Залежність міграційного руху населення передусім від теперішніх демографічних, економічних та широкого спектру соціальних процесів значно ускладнює його регулювання. Ось чому управління міграційними процесами має чітко диференціюватися як на державному (макрорівні), так і на регіональному (мезорівні) та мікрорівні. При цьому ставиться мета домогтися якомога кращої оптимізації міграційних потоків, тобто таких їх розмірів, структури, інтенсивності та спрямованості, які найбільшою мірою сприятимуть соціально-економічному розвитку як окремих регіонів, так і в цілому країни, а також будуть найбільш вигідними та відповідати інтересам мігрантів, регіонів і держави.

Управління міграційним рухом населення на регіональному рівні залежить по-перше, від рівня та історичних особливостей соціально-економічного розвитку регіону; по-друге, від притаманної нині йому демографічної ситуації і передусім вікової структури населення; по-третє, від природних,

кліматичних умов і особливостей розселення, чисельності міського та сільського населення регіону; по-четверте, від регіональних особливостей територіальної мобільності населення та працересурсного потенціалу; по-п'яте, від етнічних, соціально-психологічних, ментальних та мотиваційних особливостей мешканців. Провідна роль, при реалізації заходів міграційної політики та управління факторами міграції, належить міграційним мотивам, тобто такому особливому стану міграційної поведінки індивіда, який спонукає його до досягнення особистих цілей економічного, соціального й психологічного характеру у зв'язку із зміною місця праці та проживання.

1. Стещенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2026 року. К., Видавництво Інституту економіки НАН України, 1999 – 65 с.

2. Романюк М.Д. Міграції населення України: національні пріоритети та регіональна диференціація механізму регулювання // Економіка України. – 1999. – №9. – С.38-44.

3. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика). Енциклопедія / за ред. Римаренка Ю.І.–К.: Довіра, 1998. – 912 с.

4. Романюк М.Д. Регулювання міграцій – вимога сьогодення // Універсум.–1998.–№7-8.–С.19-22.

5. Васильченко В., Петрова Т. Потрібна самостійна міграційна політика // Віче. – 1997.–№7.–С.70-77.

6. Піскун О. Становлення міграційної політики України // Проблеми міграції.–1997.–№1.–С.4-7.

In the article the theoretical, methodological and practical aspects of migratory traffic control of population are reflected subject to the condition the socially-oriented economy and new political situation in Ukraine. Essence is exposed and features of migratory traffic control of population at the level of country and region, ways and methods of adjusting of migratory processes.

Орбан-Лембрик Л.Е.

ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ: РОЗВИТОК ТА СУЧАСНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті здійснено аналіз етапів становлення й розвитку психології управління, виокремлено актуальні напрями досліджень у контексті сучасних потреб суспільства. Зазначається, що окреслені перспективні напрями розвитку психології управління хоча і не є остаточними (їхня корекція здійснюється постійно і визначається нагальними потребами суспільства), водночас їх вирішення стане пріоритетним для досліджень в галузі психології управління у новому столітті.

Ключові слова: Психологія управління, керівник, стилі керівництва, людські ресурси, мотиваційна сфера керівника, управлінська діяльність, соціальна взаємодія, організаційна поведінка, організаційна культура.

I. Вступ. Як самостійна наука, психологія управління оформилася у середині ХХ століття. Отож вона вважається відносно молодю галуззю наукового знання. Її становлення відбувалося за умов інтенсивного розвитку суспільних і економічних наук. Основи пси-

хології управління формувалися під значним впливом економіки, наукового управління, кібернетики, соціології, психології праці, соціальної психології. При цьому кожна із дисциплін зробила свій внесок у формування її завдань і предмета, у визначення основних напрямів дослідження.

Психологія управління виникла як наука, що на перших порах поставила за мету дослідження питань добору співробітників у відповідності з їх психологічними якостями і властивостями; соціально-психологічних аспектів виробничих груп і організацій; особливостей впливу на психіку працівників з метою досягнення оптимальної продуктивності; психологічних умов ефективності взаємин в колективі; специфіки прояву активності людини в процесі виконання робочих завдань в організації; створення комфортного робочого середовища тощо. І якщо на Заході процес оформлення і розвитку психології управління відбувався з наростанням розуміння вченими і практиками необхідності вивчення психологічних чинників управління, то віт-

чизняний досвід дослідження дає “збій” в аналізі проблем, пов’язаних з психологічними особливостями управління. З другої половини 30-х аж до початку 50-х років ХХ ст. дослідження в галузі психології управління в нашій країні майже припиняються. Вчені підкреслюють, що на такому стані справ позначилася, насамперед, загальна ідеологічна ситуація, яка існувала в країні [4;7;9 та ін.]. Це значно “відкинуло” назад психологію управління у її розвитку, а отже і у визначенні її предмета.

Кінець 50-х початок 60-х років ХХ ст. характеризується відродженням вітчизняної психології управління. В цей період як її предмет розглядаються проблеми, пов’язані з інженерною психологією: психологічні особливості процесів переробки й генерування інформації; психологічні способи інтенсифікації діяльності керівника у процесі прийняття управлінських рішень; психологічні шляхи оптимізації функціонального змісту управлінської діяльності; психологічна специфіка організації управлінської праці тощо.

Якісно новий етап у розвитку вітчизняної психології управління, розумінні сутності її предмета, виокремленні пріоритетних напрямів дослідження спостерігається з другої половини 80-х років ХХ ст. Визначилися умови, що сприяють ефективному функціонуванню будь-якої системи управління: система, що піддається управлінню, має бути наділена здатністю переходити в різні стани, змінювати свої властивості; система управління повинна мати реальну можливість змінювати стан об’єкта управління; управління має цілеспрямовано визначати бажаний майбутній стан керованої системи; система управління має мати можливість вибору варіанта рішення, що приймається, із певної кількості варіантів; будь-яка система управління повинна здійснюватися у колі реальних ресурсів: матеріальних, трудових, інтелектуальних тощо; система, що піддається управлінню, повинна функціонувати в інформаційному просторі і мати інформацію про поточний стан справ (зворотні зв’язки); для того, щоб ефективно і результативно керувати, потрібно систематично оцінювати якість управління [3].

При всіх відмінностях між управлінськими системами, загальним для них є факт присутності людини в процесі управління. Тобто особистісний чинник є тією пси-

хологічною компонентою, що вносить індивідуальне забарвлення у діяльність. Зміни в управлінні обумовлюють зміни нормативних вимог до керівників, до їх технічної компетентності, здатності орієнтуватися у зростаючих інформаційних потоках, вміння використовувати засоби ділового спілкування, створювати працездатні колективи з людей, що дотримуються різних принципів і цінностей. Отже, керівник став розглядатися як особистість, яка повинна впливати на ефективність використання всіх природних і суспільних ресурсів, здійснювати перспективне і поточне планування, підвищувати культуру праці, регулювати взаємовідносини в організації. Саме тому у цей період поживилися дослідження соціально-психологічних аспектів управління. Зокрема, йдеться про соціально-психологічні особливості діяльності керівника, що вступає у взаємодію із соціальним оточенням; пошук стійких рис керівників, які проявляються у способах взаємодії з підлеглими і визначають ефективність керівництва.

Подальший розвиток психології управління як самостійної наукової дисципліни пов’язаний з визначенням актуальних напрямів її дослідження у форматі індивідуальної та спільної управлінської діяльності керівників [6; 14]. На думку Ф. Генова, психологія управління має досліджувати психіку людини, психологічні характеристики управлінської діяльності керівника, аналізувати якості, котрі необхідні для успішного здійснення названої діяльності [1]. За А. Свенцицьким, психологія управління вивчає психологічні закономірності становлення, функціонування та розвитку системи “людина (група) – людина (група)”, у яких основними є управлінські зв’язки, управлінські стосунки [13]. При цьому під управлінськими стосунками розуміються взаємини між об’єктом і суб’єктом управління, між керівником та підлеглими, які проявляються у субординації, розпорядництві, дисципліні, виконавстві, підпорядкованості, ініціативі. Психологія управління, згідно з таким її розумінням, досліджує психологічні особливості суб’єкта управління – керівника (прийоми та методи здійснення управлінської діяльності, характеристики його особистості тощо) та об’єкта управління (персоналу організації), які мають бути враховані в процесі реалізації управлінських відносин. З по-

або менеджмент людських ресурсів, в рамках якого передбачається ставлення до людського чинника як до джерела доходів; створення простору діяльності для кожного співробітника з тим, щоб він зміг зробити свій внесок у загальну справу; інтеграція кадрової політики в загальну політику організації та суспільства.

У цілому, сучасні дослідження психологів України, що займаються проблемами особистості в управлінні, спрямовані на вивчення не лише традиційних питань, таких як психологічні особливості стилів керівництва, психологічна специфіка впливу керівника на підлеглого тощо, але й перспективних, серед яких: мотиваційна сфера особистості керівника, мотивація посадового росту; психологічна готовність керівника швидко реагувати на непередбачені ситуації; психологічні особливості діяльності керівника в умовах збільшення кількості нововведень; психологічні чинники виявлення керівників-професіоналів, психологічні механізми та рушійні сили розвитку особистості керівника; психологічні особливості створення іміджу керівника; ефективне забезпечення керівників необхідною інформацією на основі використання комп'ютерної мережі; проблеми стратегічного мислення і бачення керівниками майбутнього; розвиток професійної кар'єри керівників (жінок у тому числі); психологічні особливості роботи керівника у команді та вільного обміну інформацією та ін. Оскільки в багатопланових психологічних концепціях управління актуальною стає постать людини, її психофізіологічний, професійний, моральний потенціал, її знання, здібності, стиль і культура ділових взаємовідносин, особистість керівника має розглядатися як найвища цінність, як носій національного світогляду, а обдаровані працівники мають перетворюватися на найцінніший капітал. Такий підхід є перспективним для нашого суспільства, економічна й соціальна сфера якого динамічно перебудовуються.

2. Психологія організації в управлінні.

Вивчення різних аспектів соціальної взаємодії, влади, авторитету, лідерства та ін. передбачає розгляд організації як посередника, який допомагає керівникові впливати на підлеглих, включатися в соціально-економічні процеси, і водночас забезпечувати її повноцінне життя. Основна мета досліджень

при цьому спрямована на те, щоб підвищити ефективність діяльності організації за рахунок розвитку особистісних і професійних можливостей працівників, реалізації їх соціально-психологічного потенціалу. Аналіз управління з організаційно-психологічних позицій передбачає вивчення психологічних особливостей діяльності організації: стратегій розвитку, внутрішніх змін, зовнішніх зв'язків, проблем лідерства та влади, технологій утворення організаційних структур та ін. Саме тому актуальними стають дослідження, в яких розглядаються проблеми організаційної поведінки, організаційної культури, міжорганізаційних стосунків тощо.

В новій психологічній концепції управління набувають пріоритетів питання виявлення і збереження інтелектуальної еліти організації, довіри під час виконання управлінських рішень, відповідальності та обов'язковості працівників, партнерського характеру взаємозв'язків, корпоративного духу взаємодії, якості управлінських рішень, здатності керівників до подолання психологічних бар'єрів під час нововведень в організації, орієнтації усього колективу на досягнення успіху.

Оскільки будь-яку організовану діяльність очолює група людей, в психології управління актуалізуються дослідження конкретної спільності людей, залучених до певних різновидів діяльності і об'єднаних системою відносин. Виявлено, що малу соціальну групу становлять люди, котрі часто взаємодіють один з одним, визнають себе як членів однієї групи, розділяють загальні норми групи, беруть участь у виконанні спільної цілі, сприймають групу як джерело задоволення, знаходяться в кооперативній взаємозалежності, відчують себе як деяку єдність, координують дії стосовно середовища. З погляду психології управління група має певні характеристики: активне спільне досягнення загальної мети, котра оцінюється саме як ціль групи і відповідає різноманітним персональним інтересам; емоційні взаємовідносини між членами групи; сильна взаємозалежність осіб, що утворюють групу; диференціація ролей між членами групи; вироблення загальних групових норм і специфічної групової культури; вплив на особистість; вольова комунікабельність, тобто здатність групи протистояти впливам інших груп тощо.

Практика управління доводить, що переважна частина малих соціальних груп виникає у зв'язку з необхідністю вирішувати певні суспільні завдання, у ході реалізації яких члени групи виконують відповідну спільну діяльність, обмінюються інформацією, узгоджують свої дії з логікою трудового процесу, дотримуються певних вимог та ін. Саме така сукупність взаємовідносин будується за адміністративним, технологічним чи правовим принципами і зумовлена об'єктивними соціальними відносинами. До них члени групи залучаються незалежно від своїх уподобань, бажань, симпатій чи антипатій. В соціальній психології і психології управління такі офіційні відносини, які фіксуються і охороняються соціальними інститутами, законодавством, інструкціями, наказами тощо, переважно носять назву формальних. Водночас об'єктом досліджень дедалі частіше стає неформальна (емоційна) структура організації, яка відтворює неофіційні взаємини між членами групи. І це не випадково, адже через неформальні зв'язки можна успішно впливати на групову свідомість працівників, зменшуючи вагу соціальних конфліктів.

Спеціалісти з проблем управління М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [8] називають потреби, які зумовлюють вступ індивіда до неформальної системи зв'язків: потреба в допомозі (люди вважають за краще звернутися за порадою чи допомогою щодо виконання дорученої справи до друзів, колег по роботі, аніж до офіційного керівництва, що може пояснюватися невпевненістю у собі, страхом критики та ін.); потреба у захисті (має місце тоді, коли підлеглі незадоволені умовами праці, не довіряють керівництву або хочуть приховати свої чи помилки друзів); потреба в інформації (оскільки у формальних структурах не вся інформація доходить до працівників, люди вдаються до неформальних каналів передачі інформації); потреба у тісному спілкуванні та симпатії (люди хочуть бути ближче до тих, кому симпатизують).

Враховуючи актуальність неформальних зв'язків у житті членів організації, варто вітати ті дослідження, які спрямовані на вивчення комунікативної структури малої соціальної групи, комунікативного потенціалу групи. Стосовно останнього, то це комунікативні можливості групи, концентрація певного об'єму групової інформації з метою її подаль-

шого чіткого розподілу між усіма учасниками комунікативного процесу, використання для прогнозування відносин та контролю за ними, взаємного розуміння, розвитку критичного мислення [10]. Основою, ядром комунікативного потенціалу групи є її цілі, цінності та норми, які виступають важливим чинником регуляції міжособистісних відносин у групі, допомагають виробляти загальну систему зв'язків як всередині групи так і ззовні, створюють потенційну комунікативну енергетику групи, визначають місце соціальної групи у форматі спілкування, в загальній системі соціальних відносин. Отже реалізація комунікативного потенціалу групи відбувається через досягнення головної цілі групи, тобто можна вести мову про комунікацію як про засіб, за допомогою якого розв'язується основна проблема групи. Провідна ціль "пронизує" усе полотно комунікативного потенціалу групи і "матеріалізується" шляхом: здійснення соціально-психологічної функції групи; виконання інтегруючої ролі у забезпеченні дієвості інших функцій групи; функціонування комунікативної структури групи [12].

Наше сьогоднішнє показує, що чим більш розгалуженою є система різноманітних ланок, тим більше виникає потреба в координації окремих видів діяльності з метою уникнення дублювання дій підрозділів та плутанини. В дослідженнях показано, що невизначеність обов'язків, нечіткість комунікацій не сприяють росту продуктивності праці, приводять до невиконання завдань. Виявлена важлива і необхідна умова усунення непорозумінь та хаосу – чітке знання як керівником, так і кожним співробітником виконуваних ними функцій і персональної відповідальності, а також встановлення процедури координації дій, процесів, діяльності, що передбачає наявність комунікативної структури організації.

3. Психологія управлінської діяльності.

Знання психологічної специфіки управлінської діяльності набуває дедалі більшого значення, адже одним з головних завдань управління є залучення працівників до керуваної діяльності шляхом актуалізації їх внутрішньої мотивації (за власною ініціативою, бажанням, волею і вмінням розв'язувати завдання організації), підвищення відповідальності за результат виконаної роботи, регулювання їхніх дій, вчинків, урахування індивідуально-психологічних особливостей.

У зв'язку з цим актуальним стає вивчення акмеологічних, соціокультурних, етнопсихологічних та соціально-психологічних особливостей управлінської діяльності; розроблення питань планування, координації, мотивації діяльності, психологічних методів стимулювання, психологічних особливостей прийняття рішень, способів формування робочих груп; аналіз умов і чинників результативності управлінської діяльності, виявлення психологічних показників її ефективності.

Особливо значущою постає проблема професіоналізму управлінської діяльності. З точки зору психології управління професіоналізм управлінської діяльності – це сукупність загальнотеоретичних, спеціальних управлінських і психологічних знань, вмінь і навичок, якими повинен володіти керівник для ефективного її здійснення й корекції. Дослідженнями доведено, що професіоналізм керівника характеризується певним рівнем психологічної готовності до управлінської діяльності і передбачає наявність у людини здатності до самооцінки, самоаналізу, самоорганізації, самоконтролю. Є підстави стверджувати, що сучасне управління послідовно психологізується, а пошук шляхів активізації людського чинника в діяльності організації, врахування психологічних особливостей персоналу є однією з умов підвищення ефективності управлінської діяльності.

4. Соціально-психологічні особливості управління.

Дослідження соціально-психологічних особливостей управління не втрачають гостроти. Мовиться, в першу чергу, про психологію ділового спілкування, психологічні механізми переконуючого впливу під час ділової взаємодії, міжособистісні конфлікти та шляхи їх розв'язання, психологічні бар'єри спілкування, етнопсихологічні особливості суб'єктів взаємодії. Останнє (етнопсихологічні особливості спілкування) у зв'язку з інтенсифікацією міжнародних контактів, зростанням кількості ділових відносин як в середині однієї етнічної групи, так і на міжнаціональному рівні, стає все більш актуальним і перспективним серед інших розвідок психології управління. Зокрема доведено, що ефективність спільної взаємодії знаходиться під впливом різних чинників: правових повноважень керівників, особливостей стимулювання праці, статевовікових відмінностей, особи-

стісних взаємостосунків, особливостей функціонування організації та інше. Недосконалість механізмів взаємозв'язку проявляє себе в різних формах: конфліктах, психологічних бар'єрах тощо. Саме тому вивчення соціально-психологічних умов забезпечення цілісного функціонування апарату управління розглядається як одне з пріоритетних напрямів дослідження психології управління.

Показано, що ділове спілкування має свої переваги передусім в тому аспекті, що забезпечує індивіду можливість швидко залучитися у комунікацію та взаємодію як всередині організації, так і з представниками різних соціальних груп, різних цінностей, своєчасно передавати потрібну інформацію, налагоджувати необхідні зв'язки. Водночас ефективність ділових контактів може знизитися через надмірну регламентацію і формалізацію стосунків, замовчування певної інформації. Отож, неминучим є факт звернення людини до неформального спілкування з метою компенсації недоліків офіційних відносин і певною мірою захисту себе від формальної структури.

Актуальним з точки зору соціальної психології є розгляд проблем соціальної влади і впливу в організації, де дана структура представлена передусім двома основними формами: лідерство і керівництво. При цьому одні лідери чи керівники є більш впливовими, а інші – менш авторитетними. Виокремлено ряд причин, чому вплив керівника має позитивний або ж негативний відтінок. Перш за все, індивідам, що грають керівні ролі, доводиться спонукати до участі у виконанні поставленого завдання себе й інших – підлеглих, що залежить від індивідуальної майстерності керівника, його професіоналізму, комунікативних та інших вмінь, авторитету, стилю керівництва, наявної влади. Далі, група, на яку здійснює вплив керівник, включає в себе індивідів, котрі мають різні інтереси і світогляд, подекуди рідкісний спосіб мислення, що неоднаково піддається впливу, по різному проявляється в індивідуальній поведінці підлеглих. Теорія і практика управління засвідчує, що може також виникнути ситуація, коли особистісні принципи члена групи вступають у суперечність з принципами або політикою організації. А це є підґрунтям для довготривалих конфліктів, психологічних бар'єрів, соціального напруження. Управлі-

нська практика свідчить, що залежно від того, яким способом здійснюється вплив, керівники використовують різні типи соціальної влади: примус, винагорода, експертна влада тощо.

5. Психологія управління людськими ресурсами і рекламною діяльністю.

Питання психології кадрової політики в управлінні, психологічних особливостей створення іміджу організації та керівника посідають важливе місце у шеругу проблем, які вивчаються у сучасній психології управління. Серед них актуальними передусім залишаються проблеми добору та комплектування управлінських команд, їх психологічна сумісність; підготовка спеціалістів, здатних до лідерства, до оптимізації службових та міжособистісних взаємостосунків, до розроблення наукових рекомендацій щодо підвищення ефективності управлінської діяльності. Йдеться про оптимізацію методів підготовки і перепідготовки управлінського персоналу, пошук і актуалізацію психологічного потенціалу організації (активізація людських ресурсів), що, у свою чергу, допоможе сформувати у керівників вміння планувати і прогнозувати діяльність організації, здатність об'єктивно оцінювати власну діяльність і дії підлеглих, робити висновки, підвищувати свою кваліфікацію і майстерність персоналу, виходячи з вимог сьогодення та очікуваних змін у майбутньому. Оскільки традиційні підходи до навчання керівників управлінню поступово застарівають, автоматично актуалізується значення рефлексивно-психологічної професійної освіти керівників, впровадження психолого-акмеологічного консультування як засобу підвищення психологічної культури кадрів управління. Дослідники звертають увагу на те, що підвищення кваліфікації не зводиться до окремих ізольованих заходів; навчання управління перетворюється на безперервний процес, що враховує постійно змінювані запити організації, яка має пристосовуватися до зовнішніх змін. Вважається, що при проектуванні системи формування управлінських кадрів пріоритетним є також її психологічне обґрунтування, яке має бути тісно пов'язаним з економічними, технологічними, інформаційними та іншими аспектами.

Людина ставиться в центр стратегічної концепції управління персоналом і розглядається як найвища цінність для організації.

Змістовно ця нова психологічна концепція управління персоналом в організаціях може будуватися на наступних засадах і принципах: усвідомлення і підтримка психологічних інновацій, які так само важливі, як соціальні й економічні; орієнтація управління на людину, її індивідуальні, психофізіологічні особливості, інтелектуальні здібності й професійні можливості; розвиток здібностей усіх працівників організації та ефективне їх використання на всіх рівнях управління; усіяке посилення і розвиток мотивації працівників; скоординована активність співробітників, яка виникає на основі взаєморозуміння, співдружності; інтегрування інтересів працівників організації навколо загальних цілей; урахування керівниками традицій свого народу, поєднання загальносвітової тенденції з місцевими особливостями.

Вже сьогодні при підготовці керівників варто враховувати майбутні зміни, які в першу чергу стосуються стилів управління (авторитарний стиль управління ставатиме дедалі непридатним); рівнів управління (відбувається зменшення кількості рівнів управління переважно за рахунок ліквідації деяких посад і постійних переміщень на рівні середньої ланки управління); практики делегування повноважень підлеглим (вона розширюється, що є закономірним відображенням сучасних уявлень про розвиток персоналу); роботі в командах (керівники надають дедалі більшого значення роботі в командах як усередині організації, так і поза нею). Загалом, ситуація складається таким чином, що керівництво буде зосереджене переважно на управлінні людьми. А це є наявним підтвердженням слушності відомої тези про те, що "люди – головний ресурс" в організації.

6. Міждисциплінарні зв'язки психології управління.

Психологія управління розвивається у нерозривному зв'язку з іншими галузями наукового знання, що збагачує і вдосконалює її. На актуальність даного напрямку вказує вже той факт, що у 2002 році Нобелівську премію у галузі економіки було присуджено американським вченим – психологу Д. Канеману й економісту В. Сміту – за збагачення економічної науки результатами психологічних досліджень і прийняття рішень в умовах невизначеності. Міждисциплінарні дослідження цих вчених переконали, що психологічні по-

милки, які властиво робити людям, впливають на дії індивіда у сфері економіки і бізнесу. При цьому вони дійшли висновку про ірраціональність людської поведінки.

Міждисциплінарні дослідження – це той важливий шлях, який має заповнити явний дефіцит вітчизняної літератури і в галузі психології управління. Соціальні перетворення в нашій країні передбачають зростання ролі керівника в суспільстві, його ділової, комунікативної, підприємницької, організаторської активності, його професійних якостей, творчих здібностей і психологічних властивостей. Тобто йдеться про переорієнтацію мислення особистості керівника, його готовність до пошуку шляхів активізації власного творчого потенціалу та потенціалу персоналу, створення і формування необхідних умов для розвитку творчих особистостей в організації. Саме на це і націлює психологію управління творчості.

Передбачаючи перехід на всіх рівнях управлінської взаємодії (міжнаціональних, міждержавних, міжособистісних) від домінанти конфронтації до домінанти діалогу, від пріоритету сили до пріоритету переконання, сучасна ситуація тим самим актуалізує зв'язок психології управління із соціальною психологією. В нових умовах господарювання, підприємництва та управління виокремились перспективні та недостатньо вивчені спільні проблеми психології управління і соціальної психології: виявлення і розроблення соціально-психологічних особливостей розвитку особистості керівника, соціально-психологічних чинників управлінської кар'єри, соціально-психологічних механізмів управлінської адаптації, професійної управлінської деформації та регресивного особистісного розвитку, соціально-психологічних особливостей регуляції управлінської діяльності в організації. Дослідження показують, що вирішення названих проблем можливо розв'язувати шляхом актуалізації комунікативного потенціалу учасників ділової взаємодії, їх соціально-психологічної компетентності; формування індивідуального і групового стилю взаємодії; урахування етнопсихологічних особливостей ділового спілкування.

Очевидним є зв'язок психології управління з акмеологією. Спільним для названих галузей знань є той факт, що опанування секретами майстерності, формування психологічної готовності здійснювати управлінську

діяльність ефективно і результативно, бачення і розуміння керівником шляхів, що ведуть до професіоналізму має сьогодні як теоретичне, так і практичне значення, адже непрофесіоналізм в управлінні не тільки перешкоджає процесу державотворення, а й сприяє зростанню психологічного дискомфорту, невизначеності, розгубленості, апатії тощо. Саме тому однією з актуальних проблем міждисциплінарних досліджень акмеології і психології управління є формування загальних принципів вдосконалення професійної діяльності та спілкування спеціалістів, що працюють в сфері управління. Зрозумілим є також нагальне вивчення в рамках цих дисциплін кола проблем, пов'язаних із професіоналізмом особистості, професіоналізмом діяльності, професіоналізмом спілкування.

Інтенсифікація міжнародних зв'язків, зростання кількості економічних, культурних та інших контактів між державами актуалізують значення в рамках психології управління та етнопсихології досліджень, пов'язаних із вивченням міжнародних ділових контактів. Актуальним є пошук вченими шляхів регуляції ділової взаємодії як всередині однієї етнічної групи, так і на міжнародному рівні. Адже це сприятиме процесу адаптації суб'єктів управління в іноетнічному середовищі, у взаємодії з іноетнічним співрозмовником, ефективному розв'язанню етнічних конфліктів, виявленню джерел підвищення результативності професійної управлінської діяльності. Означені напрями досліджень є вкрай необхідними для спеціалістів системи управління, адже у представників різних етносів існують свої усталені норми взаємовідносин і обміну необхідною інформацією, особливості поведінки, організації управлінської діяльності тощо, які варто враховувати при налагодженні міжнародних контактів.

Вкрай важливими є міждисциплінарні дослідження на рівні психології управління, етнопсихології, економіки і бізнесу. Особливо коли йдеться про вивчення проблем інтернаціоналізації управління, колективного осмислення нових реальностей, що породжуються за рахунок поглиблення міжнародного розподілу праці, створення міжнародних систем інформації.

IV. Висновки. Завдяки узагальненню управлінського досвіду різних країн, широких міжнародних контактів вчених в галузі економіки, соціології, психології, бізнесу управлінсь-

ка мудрість все більше стає надбанням багатьох, хто її потребує. І серед суттєвих чинників, що впливають в наш час на розвиток керівників та організацій, є передусім глобалізація, яка вже сьогодні призводить до наступних змін в їх діяльності: різке підвищення стандартів якості, виникнення управління тотальною якістю; постійне введення інновацій; врахування кроскультурних, транснаціональних та міжнародних особливостей ведення управлінської діяльності; дотримання етичних правил в управлінській культурі та ін.

Окреслені перспективні напрями розвитку психології управління хоча і не є остаточними (їхня корекція здійснюється постійно і визначається нагальними потребами суспільства), водночас вважаємо, що їх вирішення стане пріоритетним для досліджень в галузі психології управління у новому столітті.

1. *Генов Ф.* Психология управления (основные проблемы). – М.: Прогресс, 1982. – 422 с.

2. *Деркач А.А., Орбан Л.Э.* Акмеологические основы становления психологической и профессиональной зрелости личности. М.: РАУ, 1995. – 208 с.

3. *Зыкин В.Г., Чернышев А.П.* Менеджер: психологические секреты профессии. – М., 1992. – 165 с.

4. *Карамушка Л.М.* Психология управления закладами средней освіти: Монография. – К.: Ніка-Центр, 2000. – 332 с.

5. *Казмиренко В.П.* Социальная психология организаций. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с.

6. *Китов А.И.* Психология хозяйственного управления. – М.: Профиздат, 1984. – 248 с.

7. *Коломінський Н.Л.* Психология менеджмента в освіті (соціально-психологічний аспект): Монографія. – К.: МАУП, 2000. – 286 с.

8. *Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента / Пер. с англ. – М.: Дело, 1993. – 702 с.

9. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Психология управления: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 568 с.

10. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Феномен комунікації в управлінні // Актуальні проблеми психології. Т. 1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002. – Ч. 6. – С. 100-106.

11. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Основы психологии управления: Монография. – Івано-Франківськ: "Плай", 2002. – 426 с.

12. *Орбан-Лембрик Л.Е.* Група як соціально-психологічний феномен // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 13 – 30.

13. *Свенцицкий А.Л.* Социальная психология управления. – Л.: ЛГУ, 1986. – 176 с.

14. *Филиппов А.В.* Работа с кадрами: психологический аспект. – М.: Экономика, 1990. – 168 с.

In this article the author realizes the analysis of stage formation and the development of management psychology, elucidates a wide spectrum of problems which is solved by modern native management psychology.

It is also formulated directions of researches in this branch in the context of modern requirements of society.

Блазун І.С., Солтисік О.О.

ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

Вказані основні проблеми сталого розвитку економіки регіону, а також шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *сталий розвиток, модель і моделювання, регіон.*

I. Вступ. Весь життєвий шлях, яке пройшло людство, супроводжувалося пошуком оптимальних шляхів розвитку, але нинішній шлях є найбільш драматичним: людство усвідомило, що воно стоїть перед вибором – глобальна катастрофа самознищення у випадку зберігання принципів і тенденцій традиційних шляхів розвитку чи впровадження нової парадигми його існування.

Осмислення можливих катаклізмів до певної міри сприяла діяльності Римського клубу – неурядової міжнародної організації, яка

об'єднує вчених більш ста країн світу. Доповіді Римського клубу, починаючи з першого [8] застерігали, що сучасна цивілізація наближається до критичної межі.

Дослідження, ініційовані Римським клубом підготували підґрунтя для організації обговорення проблем глобального розвитку на міждержавному рівні в рамках ООН. Серйозна тривога про стан навколишнього середовища перспективи розвитку цивілізації в умовах значного зростання населення планети прозвучала на Стокгольмській конференції ООН 1972р, яка створила спеціальну структуру – Програму ООН з навколишнього середовища.

Дана проблема є предметом наукового пошуку вчених багатьох країн. Зокрема, на думку В. Волошина і В. Трегобчука, сталий

соціально-економічний розвиток будь-якої країни, а отже й регіону, є можливим, коли одночасно забезпечується: по-перше, задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб; по-друге, раціональне і екологічно безпечне господарювання; по-третє, підтримання сприятливих з точки зору здоров'я людини природно-екологічних умов життєдіяльності [3].

Найважливішою передумовою переведення регіонів на модель сталого розвитку, як вважають згадані автори, полягає в тому, щоб інтереси соціального прогресу, екології та економіки були всебічно зрівноваженими, збалансованими й оптимізованими за максимально можливою кількістю демографічних, соціальних, екологічних, економічних, виробничих і техніко-технологічних параметрів, показників тощо [3]. Власне у контексті необхідності такої збалансованості В. Волошин і В. Трегобчук рекомендують низку заходів, які потрібно впроваджувати в процесі проведення регіональної політики сталого розвитку.

Герасимчук [4] «сталість», «стабільність», «збалансованість» вважає базовими поняттями сталого розвитку, під якими треба розуміти процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах протягом тривалого проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та поліпшення якості життя сучасних і майбутніх поколінь. Проте більшість дослідників, м'яко кажучи, глорифікують концепцію сталого розвитку, значною мірою недооцінюючи механізми її реалізації в різних умовах і середовищах.

II. Постановка завдання. Отже, з кожним роком стає більш очевидним, що в рамках існуючої моделі індустріального розвитку захист навколишнього середовища носить характер боротьби із наслідками, а не з причинами, які їх породжують. Тому наступив на наш погляд момент про необхідність кардинального перегляду самої моделі розвитку людства. Метою даної статті є розробка нових підходів до аналізу регіональних одиниць як об'єктів оптимізації.

III. Результати. Варто зауважити, що економічні катастрофи мали місце і раніше, з яких найбільш хрестоматійними є дві [1], а саме:

– епоха першої економічної кризи, тобто порушення економічної рівноваги між суспільством і природою завдяки розвитку мисливського господарства. Наслідок – зникнен-

ня значної кількості тварин, стан розвитку землеробства і тваринництва. Результат – осушення значної кількості масивів земель і ерозія ґрунтів, наступ степів на ліс.

Нинішній стан розвитку цивілізації має особливий характер: відбувається процес інтернаціоналізації процесів соціально-економічного розвитку (СЕР), а значить і екологічних проблем.

А це означає, що людству необхідно шукати нову парадигму розвитку – не економічну, а соціально-еколого-економічну.

Тому в 1987 році Всесвітня Комісія ООН навколишнього середовища і розвитку поставила питання про необхідність пошуку нової моделі розвитку цивілізації, основні тези якої були опубліковані в доповіді “Наше загальне майбутнє” [9]. В доповіді сформульовані принципи стійкого розвитку, які є формою розвитку, або прогресу суспільства, що задовольняє потреби існуючого людства і не можливості майбутніх поколінь, які будуть забезпечувати своє існування.

У теперішній час він пройнятий визначальним принципом розвитку країн і регіонів, що підтверджено такими документами як «Порядок дня на XXI століття» Всесвітньої конференції навколишнього середовища і розвитку 1992 року в Ріо-де-Жанейро [5].

Але таке визначення до певної міри вимагає повної деталізації, деякі постулати записані в доповіді генерального секретаря ООН Буйроса-Галі «Повістка дня для розвитку» [7], а саме:

- світ як фундамент
- економіка є рушійною силою прогресу
- навколишнє середовище, як основа стійкості

- справедливість, як один з принципів стійкості суспільства

– демократія, як система управління

Як підкреслює Буйрос-Галі, всі ці «п'ять окреслених вимірів тісно пов'язані між собою» [7].

Варто зауважити, що ніякий поділ не є єдиним, або найбільш вичерпним. У зв'язку з цим можна згадати чотири принципи стійкості, сформовані Холлібергом [2]:

- речовини використані із літосфери, не повинні систематично нагромаджуватися в екосфері;
- речовини, вироблені суспільством, не повинні систематично нагромаджуватися в екосфері;

- фізичні умови для виробництва в екосфері не повинні систематично погіршуватися;
- використання ресурсів має бути ефективним і повинно відповідати наявним людським потребам.

Наявність двох підсистем: популяції і середовища його існування є характерними для будь-якого біологічного виду. Для людини ця система розширюється за рахунок ускладнення структури самоорганізації і виникнення на її місці нової більш складної структури, яка має назву «суспільство». Саме поняття «суспільство» трактується по-різному. Є. Дюрігмін розглядає суспільство як індивідуальну духовну реальність, сформовану на колективних принципах. За А. Вебером, суспільство – це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей дій. Американський психолог Т. Парсонс визначав суспільство як систему відношень між людьми, в основі якої лежить взаємодія норм і цінностей.

За функціональними ознаками соціальна система (соціум) структурізована на окремі елементи:

- демографія;
- економіка;
- право;
- політика тощо.

Якщо розглядати соціум у взаємодії з природним середовищем, необхідно зауважити, що економічна підсистема, на наш погляд, є інструментом цілеспрямованих дій на природу. Таким чином, об'єктом стійкого розвитку є соціо-еколого-економічна система, яка має таку структуру (рис. 1):

Розглянуті нами підсистеми мають досить складну структуру. Природна підсистема може бути представлена географічною системою певного рівня організації. Під географічною системою ми розуміємо земний простір усіх розмірів, де окремі компоненти природи знаходяться у взаємозв'язку один з одним і як певна цілісність взаємодіють із людським суспільством. Виділяють три ієрархічні рівні організації геосистем:

- 1) планетарний;
- 2) регіональний;
- 3) локальний.

Ієрархічний поділ економічної підсистеми структурізований за галузевою або територіальною ознакою і може бути сформульований у вигляді ієрархічних рівнів:

- а) народне господарство в цілому;
- б) галузь (регіон);
- в) підприємства (форма).

Варто зауважити, що соціальна підсистема має більш складну структуру, тому для кожного її елемента можна побудувати свою ієрархічну структуру, прикладом якої є:

- 1) місто;
- 2) селище;
- 3) село.

Для аналізу цих систем в комплексі необхідно вибрати рівень характерний для кожної підсистеми, і крім цього, такий що є найбільше значення з позиції стійкого розвитку.

Точне визначення поняття «стійкості» дати дуже складно, однак, найбільше поширення одержало визначення, що міститься в Доповіді Брундтланд, яке ототожнює стійкість з розвитком, що: «... задовольняє потреби

Рис. 1. Соціо-еколого-економічна система як об'єкт стійкого розвитку

дійсного часу, але яке не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [6].

Це визначення носить дуже узагальнений характер, але зараз є усе більше можливостей для більш конкретного визначення елементів стійкості.

Розглядаючи поняття стійкості з економічної точки зору, можна довести велику користь і практичність низки основних параметрів екоефективності і екосправедливості. Взаємодія людства з навколишнім середовищем відбувається за участю двох категорій які можна назвати «природний капітал» і «штучний капітал». Природний капітал становлять ресурси планети, а штучний капітал – це те, що створено людством з використанням ресурсів планети, тобто будинки, дороги, машини і споживчі товари. Природний капітал має дві підкатегорії: обмежених природних капіталів і поновлюваних. Обмежений природний капітал має основне значення для продовження життя і містить у собі сукупність екосистем, а також такі аспекти, як збереження озонового шару і захист біологічних видів, існування яких знаходиться практично на рівні самопідтримки.

Стійка геосистема - це система, що відкрито прагне до збереження всього обмеженого капіталу, вона відновляє окремі елементи природного капіталу і використовує добавки до штучного капіталу для заміни ресурсів інших видів природного капіталу, що виснажуються. Стійка економіка прагне до усунення несправедливих відносин між націями, поважаючи такий аспект стійкості, як вимоги у відношенні встановлення справедливих відносин у рамках одного покоління.

Можна оцінити порядок витрат економічної системи на запобігання подальшої деградації обмеженого природного капіталу і на основі цього розрахувати суму витрат, необхідних для того, щоб у зворотному порядку підібрати для такого стану найбільш стійкі рівні діяльності. Суспільство рухається по шляху до досягнення більшого ступеня напівстійкості, і зараз основне завдання полягає в переході від напівстійкості до стійкості.

Забезпечення стійкого розвитку - це в першу чергу обов'язок уряду, але всі держави повинні координуватися через міжнародні організації, такі як ООН. У червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро пройшла Конференція

ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку, на якій були розроблені основні принципи всесвітнього співробітництва у досягненні стійкого розвитку.

Для досягнення стійкого розвитку необхідні відносини партнерства між усіма країнами світу. Розвинені країни повинні допомагати країнам, що розвиваються, капіталовкладеннями для стимулювання економічного зростання і забезпечення стабільного задоволення основних потреб населення. «Світ повинен запропонувати допомогу країнам, що розвиваються, в управлінні економікою і її диверсифікованості, а також у раціональному керуванні природними ресурсами з метою стійкого розвитку. Країни, вражені убогістю, не зможуть розвиватися, якщо вони будуть обтяжені величезними зовнішніми боргами, якщо в них не буде можливості фінансувати свій розвиток і якщо ціни на їхню продукцію на світових ринках залишаться низькими. Фінансова допомога повинна надаватися на рішення екологічних проблем і забезпечення основних потреб бідних і знедолених» [5].

Національні стратегії стійкого розвитку повинні передбачати вирішення комплексу демографічних проблем. Країнам варто розробити демографічні цілі і програми. Більша увага повинна бути приділена життєво важливим ресурсам: воді, землі, екологічним чинникам, таким як здоров'я і біологічна розмаїтість екологічних систем. «Добротний стан здоров'я залежить від соціального, економічного і духовного розвитку, а також здорового навколишнього середовища, включаючи безпечну їжу і воду» [5].

Економічний розвиток суспільства має рухатися по шляху використання місцевих матеріалів, впровадження енергетично ефективних проектів, матеріалів, що не наносять шкоди здоров'ю і навколишньому середовищу. Країнам варто розробляти національні програми заохочення енергозберігаючих технологій, а також технологій, що використовують енергію сонця, води, вітри і біомаси.

Стійкий розвиток екосистем це насамперед збереження і раціональне використання природних ресурсів.

Наша атмосфера все більше випробує антропогенний вплив. Викиди в атмосферу хімічних речовин порушують її динаміку, зменшують озоновий шар, завдають шкоди

землі і воді, осідаючи на поверхні у виді кислотних опадів. Необхідно підвищувати ефективність виробництва, розподілу і споживання енергії, тому що головне джерело викидів - це використання енергії. Важливо також забезпечувати промисловість устаткуванням, що контролює забруднення атмосфери, замінити хлорфторводні й інші речовини, що руйнують озоновий шар, більш безпечними, а також знизити кількість відходів.

При керуванні водними ресурсами необхідно підвищену увагу приділяти боротьбі з забрудненням акваторій у результаті судноплавства і скидань стічних вод. «Близько 600 тисяч тонн нафти щорічно потрапляє в океани в результаті звичайних морських перевезень, аварій і незаконного зливу» [5].

Величезна кількість завдань стоїть перед керуючими органами, що відповідають за використання прісної води. Необхідне вивчення якості води, контроль за захворюваннями, що передаються через воду, запобігання погіршення стану водозбірних площ, вживання природоохоронних заходів, спрямованих на зведення до мінімуму і виключення забруднення водних ресурсів.

Для раціонального використання і керування земельними ресурсами необхідно ввести екологічне планування ландшафту, проводити в життя закони, що встановлюють стійке землекористування і закріплюють політику, що враховує земельно-ресурсну базу, зміну інтересів місцевого населення.

Збереження і раціональне використання природних ресурсів - це збереження природних ландшафтів різних зонально-кліматичних поясів: боротьба з опустинюванням у районах, підданих посуші і засоленням земель, повсюдна боротьба зі знищенням лісів, а також підтримка «комор біологічної розмаїтості» - гірських систем. Не можна забувати і про великі площі, зайнятих сільськогосподарськими угіддями. Необхідний комплексний підхід для боротьби зі шкідниками, що поєднує біологічні засоби, опірність рослини і правильне ведення фермерського господарства з мінімальним використанням пестицидів. «Стійкий розвиток сільського господарства і сільських районів вимагає істотних змін у сільськогосподарській, екологічній і економічній політиці всіх країн, а також і на міжнародному рівні» [5].

Для досягнення програм стійкого розвитку необхідні значні капіталовкладення, використання передових технологій і залучення учених для досліджень і розробки рекомендацій із проблем навколишнього середовища і розвитку, також необхідна чітка організаційна спрямованість діяльності підприємства по включенню екологічних аспектів в усі види діяльності, починаючи з наукових розробок і закінчуючи виробництвом і поширенням продукції.

Досягнення стійкого розвитку суспільства в цілому неможливо без співробітництва всіх людей і різних організацій, включаючи частки підприємства і керівництво на різних рівнях. Особлива роль приділяється керівництву підприємства, тому необхідно впровадження нових форм керування, що передбачають велику екологічну відповідальність.

Важливо включати в плани стратегічного розвитку підприємства питання, що відповідають принципам стійкого розвитку. Підприємства повинні переглянути існуючий асортимент продукції і способи організації виробництва, а також вирішити, що залишити, що можна удосконалити, а з чим потрібно розстатися.

Діяльність підприємства повинна систематично, документально й об'єктивно оцінюватися на шляху стійкого розвитку не тільки для поліпшення керування компанією, але і для контролю за виконанням державних норм, а також вимог, розроблених у рамках самого підприємства.

Керівництво підприємства, що вирішило рухатися по шляху стійкого розвитку, повинно регулярно інформувати своїх акціонерів про досягнення в просуванні до стійкого розвитку й одержувати оцінку своєї діяльності. Звіт перед акціонерами має неодмінно включати економічні показники, він повинен показати успіхи і невдачі компанії за визначений період часу, щоб дати можливість оцінити роботу підприємства і порівнювати його роботу з іншими.

Стійкий розвиток екосистеми у своїй основі містить систему вільних ринків. Відкриті конкуруючі ринки - стимул досягнення стійкості. Ринкові ціни, конкурентна боротьба змушує промислові підприємства ощадливо витрачати ресурси.

Властиве стійкому розвитку збільшення

виробництва мусить відповідати вимозі раціонального використання природних ресурсів, виробництву екологічно чистої продукції, видаленню твердих і небезпечних відходів, зменшенню інших викидів.

Якщо забруднення навколишнього середовища спонукає до втрати ресурсів для виробництва, то наслідком буде бажання виробників зменшити шкідливі відходи, тим самим знижуючи вартість.

В умовах ринку, зростаючої конкуренції будуть народжуватися нові технології, що дозволяють раціонально використовувати природні ресурси, здійснювати безвідхідне виробництво.

У соціальному плані слід зазначити позитивну роль ринків для задоволення потреби людей у робочих місцях, виникнення додаткових можливостей для широких верств населення.

IV. Висновки. Отже, соціальні, екологічні та економічні проблеми є одними з найважливіших в житті кожного індивіда чи регіону. Тому об'єктивно виникає потреба в здійсненні широкомасштабних заходів з ефективного розв'язання їх на всіх рівнях управління – світовому, національному, регіональному та локальному. Запропонована нами модель функціонування соціо-еколого-економічної системи дозволить розглядати регіональні

одиниці як об'єкти стійкого розвитку та виробити напрямки оптимізації їх розвитку.

1. Алексеев В.П. Очерки экологии человека. – М.: Наука, 1993.

2. Богомолов В.А., Егоршев И.М. Научные теории и технологии в развитых капиталистических странах // Итоги науки и техники. Сер. «Общественные вопросы экономики и организации промышленности». – Т.13. – М.: ВИНТИ, 1998.

3. Волошин В., Трегобчук В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 8.

4. Герасимчук Зоряна Вікторівна. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації / НАН України; Інститут регіональних досліджень. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 528с.

5. Програма дій. Порядок дня на 21 століття і інші документи конференції в Ріо-де-Жанейро в популярному виданні / Центр за наше майбутнє. – Женева, 1993.

6. Стимули, як сприяють утворенню транснаціональних корпорацій, прийняттю концепції стійкого розвитку. М.: 1995.

7. Boutros Boutros-Ghali. An agenda for Development. Development and International Economic Cooperation. Report of the General Secretary. – May 6, 1994. UN 1994. 144

8. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers F., Behrens W.W. The limits of Growth. – Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York, 1972.

9. World Commission of Environment and Development (WCED). Our Common Future. – Oxford: Oxford University Press, 1987.

The main problems of the stable development of the economy of the region and also the ways of their solving are given.

Крисанов Д.Ф.

НОРМАТИВИ БЮДЖЕТНОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИРІВНЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ І ПОСЕЛЕНСЬКИХ ВІДМІННОСТЕЙ У СОЦІАЛЬНИХ УМОВАХ ЖИТТЯ НА СЕЛІ

Розкрито сутність і проаналізовано умови запровадження фінансових нормативів бюджетної забезпеченості населення при формуванні місцевих бюджетів та розподілі міжбюджетних трансферів у сучасних умовах. Обґрунтовано конкретні пропозиції, спрямовані на підвищення ролі фінансових нормативів у вирівнюванні умов надання і обсягів споживання соціальних благ і послуг, які фінансуються з бюджету.

Ключові слова: фінансові нормативи, місцеві бюджети, соціальні блага і послуги, регіональні

і поселенські відмінності в умовах життя сільського населення.

I. Вступ. На етапі виходу національної економіки із затяжної економічної кризи суттєво підвищується роль держави у формуванні сучасних умов життя сільського населення. Це обумовлено кількома важливими причинами, серед яких, на наш погляд, найважливішими є такі:

- у 90-их роках минулого століття внаслідок започаткування і поглиблення кризової ситуації фактично була зруйнована достатньо

ефективно діюча до того часу система соціального обслуговування сільського населення, яка базувалася на поєднанні бюджетних і галузевих джерел фінансування (практично 1 до 1) утримання об'єктів соціальної сфери села та спорудження відсутніх із них;

- реформування сільського господарства супроводжувалось кардинальною трансформацією організаційних форм підприємств, створенням на їх базі нових, переважно дрібних аграрних формувань і мало своїм наслідком відмову останніх від утримання об'єктів, закладів і установ соціального обслуговування, їх формальною передачею місцевим радам, а в гіршому разі – набуття статусу „безхазяйних”;

- посилення ролі місцевих рад як суб'єктів, відповідальних за забезпечення надання сільському населенню соціальних благ і послуг хоча б на мінімальному рівні, поставило їх у досить складне становище, зумовлене, перш за все, надзвичайно слабозрозумітою і малоодоходною податковою базою. Наприклад, у 2001 р. видатки з місцевих бюджетів України становили 18417,7 млн грн., з них були забезпечені власними доходами лише 14756,1 млн грн. (80,1%), у т.ч. за рахунок місцевих податків і зборів – 486,1 млн грн. (2,64%); у 2002 р. – відповідно 24788,1 млн грн, 14871,4 млн грн. (60,0%), 513,9 млн грн. (2,07%). На рівні сільських бюджетів лише надзвичайно мала частка з них повністю забезпечує свої видатки за рахунок власних доходів. Отже, можливості місцевих бюджетів щодо виконання закріплених за ними функцій зменшуються і це ставить перед необхідністю удосконалення інструментів і механізмів подолання зростаючої бюджетної дефіцитності.

II. Постановка завдання. Розкрити сутність фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, проаналізувати їх роль як інструмента згладжування поселенських відмінностей у соціальних умовах життя на селі, провести оцінку стосовно нинішнього стану його позитивів і недоліків, а також обґрунтувати підходи щодо удосконалення методики визначення їх кількісних значень для різних галузей соціального обслуговування з урахуванням постійного підвищення цін, рівня зарплати тощо, а також можливості вибору споживачами форм надання соціальних благ і послуг.

III. Результати. Одне з основних завдань, на вирішення якого спрямовується впровад-

ження фінансових нормативів бюджетної забезпеченості населення, полягає у виконанні державою важливого конституційного положення – забезпечення громадянам мінімального набору соціальних благ і послуг, що надаються на безоплатній основі за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. Впровадження згаданих нормативів, з чисто наукової точки зору, передбачає попередньо розробку соціальних нормативів на ті блага і послуги, які повинні фінансуватися з бюджету, і на їх основі визначення натуральних показників, а також обчислення поточних фінансових витрат для упровадження на практиці. Ця схема стає зрозумілою коли пригадати, що натуральні показники (кількість учнівських місць у школах, ліжок для хворих у стаціонарних відділеннях лікарень, відвідувачів за зміну у фельдшерських пунктах і лікарських амбулаторіях, місць у клубах і будинках культури, на стадіонах, установах соціального захисту тощо) визначаються відповідними галузевими науково-дослідними установами і закріплюються в нормативах забезпечення населення об'єктами соціального обслуговування з диференціацією конкретних розмірів залежно від чисельності мешканців сільських поселень та з урахуванням контингенту проживаючих у дрібних селах, що знаходяться у зоні їх доступності. З використанням діючих фінансових норм і нормативів (посадових окладів і надбавок та нарахування на них, відрахувань у соціальні фонди, норм затрат на харчування, медикаменти, перев'язувальні матеріали, робочий одяг, обслуговування технічних пристроїв, капітальний і поточний ремонт тощо) проводяться розрахунки витрат на утримання об'єкту загалом та на одного споживача послуг, зокрема. Цей норматив отримав назву фінансового нормативу поточних витрат на надання послуг соціального обслуговування.

Необхідно відзначити, що особливо активно ідея запровадження мінімальних нормативів бюджетної забезпеченості населення розроблялась в перші (90-ті минулого століття) роки незалежності України. Її реалізація передбачала зарахування до бюджетів базового рівня певної частини загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів з тим, щоб покрити дефіцит місцевих бюджетів, які сформовано за нормативами мінімальної бюджетної забезпеченості насе-

лення. Якщо точніше, то на основі зазначених нормативів обчислювалась загальна потреба бюджетів місцевих рад у коштах на надання соціальних послуг і благ населенню підвладної території, визначались власні податкові надходження, а дефіцитну частину (нестача місцевих бюджетів) передбачалось покривати за рахунок встановлення індивідуальних норм відрахувань від загальнодержавних податків, які на ній збираються.

Що ж стосується коштів на капітальні вкладення в соціальну сферу села, то їх обсяги визначались для тих галузей обслуговування, об'єкти яких, згідно з будівельними нормативами, повинні були б функціонувати в сільських поселеннях, однак відсутні. З цією метою мали б розраховуватися і встановлюватися нормативи капітальних вкладень, проводитись відрахування і акумуляція коштів у спеціальних фондах і з них фінансуватись будівництво найнеобхідніших об'єктів відповідно з прийнятою у районі програмою [1]. Пізніше, внаслідок гіперінфляційних процесів, вищезгадана ідея упровадження фінансових нормативів періодично декларувалась [2, с. 215] і лише із започаткуванням виходу української економіки із глибокої кризи набула певних ознак практичної реалізації. Зокрема, відповідно з „Формулою розподілу міжбюджетних трансфертів...” розрахунковий показник обсягів видатків місцевих бюджетів визначаються окремо для кожної галузі на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та коригувального коефіцієнта до них у розрахунку на споживача соціальних благ і послуг (на душу населення, на дитину або учня, отримувача соціальних послуг) [3, с. 11].

Необхідно підкреслити, що починаючи з початку 90-их років минулого століття, соціальні умови життя сільського населення істотно погіршилися. Одним із важливих показників цієї тенденції виступає забезпеченість сільських населених пунктів об'єктами побутового та соціально-культурного призначення. Зокрема, лише з 1.01.1991 р. по 1.01.2001 р. кількість дитячих дошкільних закладів зменшилась у 1,8 раза (з 12518 до 7068 од.), початкових шкіл – у 1,15 раза (з 3088 до 2696 од.), неповних середніх – у 1,15 раза (з 6285 до 5482 од.), середніх збільшилась у 1,2 раза (з 5594 до 6611 од.), лікарень зменшилась у 1,55 раза (з 1641 до 1057 од.), лікарсь-

ких амбулаторій зросла в 1,3 раза (з 1864 до 2479 од.), фельдшерсько-акушерських пунктів скоротилась на 300 одиниць (з 16137 до 15838 од.), клубів, будинків культури зменшилась у 1,2 раза (з 20227 до 17150 од.), бібліотек – майже в 1,2 раза (з 18126 до 15432 од.), кіноустановок – у 4,5 раза (з 19789 до 4427 од.) тощо. Зазначена тенденція продовжувала діяти і у першій половині 2000-их років. Додамо, що чисельність сільського населення у 90-і роки зменшилась з 16,9 млн до 16,0 млн осіб, або на 5,3 %, а мережа сільських населених пунктів навіть дещо зросла – з 28564 до 28597 од. (на 01.01.04 р.) [4].

Однак кількісні показники не відображають повною мірою того занепаду сфери соціального обслуговування сільського населення, яку несуть якісні характеристики соціальних благ і послуг, що надаються сільським споживачам. Серед них необхідно назвати майже повне припинення фінансування видатків на харчування, придбання медикаментів і перев'язувальних матеріалів у лікарнях, мізерні суми, які виділялися, а до того ж не кожного року, на проведення ремонту об'єктів соціальної сфери села, надзвичайно низькі посадові оклади її працівників та ін. Така ситуація спостерігається впродовж десяти років підряд. З другої половини минулого десятиліття вона спричинила припинення функціонування значного числа об'єктів соціального обслуговування, „вимивання” кваліфікованих фахівців із соціальної сфери села, різкого „збіднення структури і зменшення обсягів” соціальних благ і послуг, що надавались за рахунок бюджету, тощо. Законодавче закріплення практики надання певних видів послуг на платній основі прискорило її поширення і на ті види, що надавались безоплатно. Внаслідок цього для переважної частини сільського населення більшість „безоплатних послуг” стала мало- або ж практично недоступною.

Надзвичайної гостроти проблема „збіднення структури і зменшення обсягів” соціальних благ і послуг, що фінансуються за рахунок бюджету, набула у відсталих у соціально-економічному розвитку регіонах та на сільських територіях з дрібноселенною системою розселення. Перш за все це стосується областей Зони Полісся, а також віддалених від центрів сільських районів у промислово розвинутих південних, східних і центральних регіонах.

За значної дефіцитності місцевих бюджетів, а особливо в депресивних аграрних і вузькоспеціалізованих промислових районах важливим інструментом вирівнювання соціальних умов проживання сільського населення стали фінансові нормативи бюджетної забезпеченості на утримання об'єктів соціальної сфери. Необхідно підкреслити, що нормативна база і „технологія” використання фінансових нормативів для обчислення обсягу видатків для кожної бюджетної галузі вже розроблена і вперше апробована при визначенні міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом і місцевими (до районного включно) бюджетами в 2002 р., а між районним бюджетом та бюджетом міст районного значення, сіл, селищ – у 2004 р. [3; 5]. Фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості охоплені такі галузі, як державне управління і місцеве самоврядування, охорона здоров'я, шкільна і дошкільна освіта, культура і мистецтво, фізична культура і спорт, соціальний захист та соціальне забезпечення, соціальні програми стосовно сім'ї, жінок, молоді та дітей.

Перші кроки у застосуванні фінансових нормативів бюджетної забезпеченості свідчать про те, що вони зорієнтовані, або точніше мають за точку відліку показники фінансового року, який передуює плановому, та з урахуванням різних коригувальних коефіцієнтів. Як записано в п. 9 „Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів...” [3, с. 11] „розрахункові показники обсягів видатків місцевих бюджетів визначаються окремо для кожної галузі виходячи із загальних ресурсів зведеного бюджету України і місцевих бюджетів та першочерговості соціальних видатків”. Унаслідок цього фактично закріплюється існуюче становище із наданням соціальних благ і послуг, що фінансуються з бюджету, і це, у свою чергу, „консервує” різні застарілі і нові недоліки, зокрема:

- істотні регіональні відмінності у споживанні таких суспільних товарів, як охорона здоров'я, освіта, культура, соціальний захист тощо. На регіональні відмінності накладаються специфічні проблеми багатьох дрібних і середніх поселень (низька людність, віддаленість від центрів соціального обслуговування, відсутність транспортного сполучення, малий контингент споживачів тощо) і в результаті значна частина сільського населен-

ня практично позбавлена можливості отримувати безоплатні соціальні блага і послуги;

- у 90-і роки відбулось значне погіршення умов функціонування об'єктів сфери соціального обслуговування, а на потреби підтримання їх задовільного стану та експлуатації з дотриманням відповідних норм і правил кошти виділяються в незначних обсягах або взагалі не виділяються і це прискорено наближує кінцевий термін їх фізичного існування;

- відсутні нормативи капітальних вкладень у формування необхідної мережі й оновлення існуючої матеріально-технічної бази галузей соціального обслуговування сільського населення, а також не визначені джерела отримання, форми акумуляції, пріоритетність і напрями використання коштів цільового призначення;

- в умовах диверсифікації форм надання і отримання соціальних благ і послуг постає проблема щодо доцільності (або неможливості) їх індивідуального споживання в результаті використання нетрадиційних підходів. Наприклад, організація дитячого садка-ясел на дому (без оформлення юридичної особи) для кількох (4-8) дітей та виконання функцій няні-виховательки однією із мам; отримання лікарських послуг (складні операції, заміна окремих людських органів) не за місцем проживання або ж навіть за кордоном тощо;

- відсутні механізми індексації витрат на надання послуг соціального характеру за окремими напрямами відповідно із тенденціями, що складаються на конкретному етапі;

- закріплюється звужена структура видатків на фінансування надання соціальних послуг і благ, а до того ж лише одиночні статті (наприклад, заробітна плата і нарахування на неї) підтримуються на рівні, закріпленому в урядових постановках, і досить часто за рахунок зменшення частки коштів за іншими статтями;

- має місце тенденція зменшення частки видатків з місцевих бюджетів на найбільш затребувані і доступні види соціального обслуговування, такі як освіта і охорона здоров'я. Зокрема, якщо у 2001 р. їх обсяг становив 8,5 млрд грн (46,1% від загального обсягу), то у 2002 р. – понад 10,9 млрд грн (лише 44,1%). Тобто, фактично відбувається перерозподіл бюджетних коштів за напрямами видатків (за галузями соціального обслуговування) за рахунок найнеобхідніших. Це загалом по місце-

вих бюджетах всіх рівнів (від регіонального до сільського). Але ситуація ще гірша, якщо проаналізувати місцеві бюджети адміністративно-територіальних одиниць районного підпорядкування, а особливо в сільських районах.

IV. Висновки. Аналіз і оцінка існуючої ситуації із впровадженням у практику формування видаткової складової місцевих бюджетів на основі застосування фінансових нормативів бюджетної забезпеченості населення за відповідними галузями соціального обслуговування та враховуючи стратегію і стратегічні орієнтири вдосконалення міжбюджетних відносин на тривалу перспективу [6, с. 331-334], на нашу думку, було б доцільно:

– продовжувати наукові дослідження з проблем формування структури фінансових нормативів, сфер, галузей і порядку їх застосування з урахуванням необхідності вирівнювання регіональних і поселенських відмінностей щодо надання соціальних благ і послуг, а також удосконалення методичних підходів у визначенні натуральних показників, беручи до уваги, в одних випадках, диверсифікацію форм споживання соціальних товарів, а в інших – неможливість і недоцільність (враховуючи значні додаткові затрати) організації стаціонарних пунктів їх надання;

– розмежування повноважень між бюджетами різних рівнів щодо забезпечення населення підвідомчої території суспільними соціальними товарами з відповідним закріпленням необхідних фінансових ресурсів для їх повноцінної реалізації;

– розроблення і впровадження фінансових нормативів капітальних вкладень на розвиток матеріально-технічної бази галузей соціальної сфери села. Використання як одного з вагомих джерел фінансових ресурсів на ці потреби в сільських районах частини коштів, що повинні бути передбачені в державному бюджеті на розвиток соціальної сфери села згідно з вимогами Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та аг-

ропромислового комплексу в народному господарстві”;

– обґрунтування доцільності і встановлення конкретних нормативів відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів з метою посилення їх фінансової самостійності беручи до уваги при цьому регіональні відмінності у наданні і поселенські особливості у споживанні соціальних благ і послуг тощо.

1. Крисанов Д. Інвестування соціальної сфери села: нормативний аспект // Економіка України. – 1993. – №9. – С. 70-76.

2. Луїна І. О. Державні фінанси України в перехідний період. – Харків: Форт, 2000. – 296 с.

3. Формула розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним бюджетом та місцевими бюджетами. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5.09.2001 р. №1195 // Офіційний вісник України. – 2001. – №38. – С. 9-25.

4. Складено і розраховано за: Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. – К.: Мінстат України, 1992. – С. 10, 12, 81; Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 2001. – С. 3, 14, 142; Основні показники розвитку села за 2002 рік. – К.: Мінагрополітики України, 2003. – 37 с.

5. Методика розподілу обсягів міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та бюджетами міст районного значення, сіл, селищ. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24.12.2003 р. №1994 // Офіційний вісник України. – 2003. – №52. – Част. 1. – С. 178-187.

6. Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004-2015 рр.) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

The conditions of introducing the financial norms of the budget provision of the population in forming local budget and distribution of the interbudget transfers in modern conditions are analysed and their essence is opens. The concrete proposals aimed at increasing the role of financial norms in the equaling the conditions of giving and the amounts of consuming Social grants and services which are financed from the budget are grounded.

СТАТИСТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РИНКУ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНДЕКСНОГО МЕТОДУ

На основі застосування індексного методу, зокрема системи взаємопов'язаних агрегатних індексів, здійснено розрахунки впливу на обсяги загального товарообороту споживчого ринку чинників фізичного обсягу продажу та цін на товари. З допомогою низки проведених, з використанням конкретних даних статистичного спостереження розрахунків показана роль впливу чинника сезонності на формування обсягів обороту та змін у структурі ринку сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: індексний метод, система агрегатних індексів, ринок споживчих товарів, обсяг товарообороту, чинники впливу, індекс сезонності, сезонна хвиля.

I. Вступ. Ринок споживчих товарів (споживчий ринок) являє собою систему господарських зв'язків, що реалізуються через процеси купівлі-продажу. Споживчий ринок складається з ринку продовольчих та ринку непродовольчих товарів. У кожному з них функціонують ринки окремих товарів, які формуються з урахуванням задоволення певних потреб населення. У складі, наприклад, продовольчого ринку, діють і відстежуються ринки хліба і хлібопродуктів, овочів, фруктів, м'яса і м'ясних продуктів, молока і молочних продуктів, риби і рибопродуктів тощо.

II. Постановка завдання. Мета статистичного вивчення таких ринків полягає у виявленні кількісних і якісних процесів, під впливом яких функціонує споживчий ринок, закономірностей тенденцій його розвитку, а також чинників, під впливом яких складаються відповідні пропорції і формується ринкова кон'юнктура [5].

Одним із важливих завдань практичної статистики є вивчення особливостей змін, що відбуваються на ринку споживчих товарів. Аналіз таких змін здійснюється за допомогою індексного методу.

Індекси застосовують для характеристики змін складних економічних явищ, процесів, якими, власне, є споживчий ринок та показники вартісного обсягу товарообороту на

цьому ринку. З допомогою індексів досліджують зміну складного економічного показника під впливом показників-факторів, які формують цей складний показник. Стосовно споживчого ринку до таких факторних показників насамперед можна віднести фізичний (кількісний) обсяг продажу товарів та ціни на них.

Окрім вказаних чинників впливу, споживчому ринку притаманний також фактор його сезонної нерівномірності. Він на споживчому ринку впливає як на зміну фізичних обсягів продажу, так і на зміну загального вартісного обсягу товарообороту.

Тому завдання даної роботи полягає в тому, щоб з допомогою системи взаємозв'язку агрегатних індексів дослідити вплив на загальний вартісний обсяг товарообороту таких чинників, як зміни фізичних обсягів продажу та цін на товари, а також на основі обчислених індексів сезонності (сезонної хвилі) вивчити роль чинника сезонної нерівномірності ринку споживчих товарів.

III. Результати дослідження. У практиці статистики споживчого ринку динаміка товарообороту характеризується індексом вартісного обсягу товарообороту у фактичних цінах

$$I_{pq} = \sum p_{i1} q_{i1} / \sum p_{i0} q_{i0},$$

де $I_{pq} = \sum p_{i1} q_{i1} / \sum p_{i0} q_{i0}$, – товарооборот звітного і базисного періодів відповідно.

На основі вказаної формули та виходячи з наведених у таблиці 1 даних, обчислимо індекс вартісного обсягу товарообороту

$$I_{pq} = \sum p_{i1} q_{i1} / \sum p_{i0} q_{i0} = 65998,4 / 52087,8 = 1,2671 \text{ або } 1,2671 * 100 = 126,71\%.$$

Обчислений у такий спосіб індекс засвідчує, що вартісний обсяг товарообороту сегменту продовольчих товарів споживчого ринку у звітному 2003 році зріс на 26,71%. Формула, за якою було розраховано індекс, характеризує зміну вартісного обсягу товарообороту під впливом одночасної зміни рівня цін та кількості, тобто фізичного обсягу продажу товарів. Відтак індекс вартісного обсягу товарообороту не дає суто кількісної ха-

рактики зміни обсягів товарообороту. Таку характеристику може дати індекс фізичного (кількісного) обсягу товарообороту. Для розрахунку цього індексу співставляють товарооборот звітного і базисного періодів в єдиних (сталих) цінах на рівні одного і того ж (базисного чи звітного) періоду

$$I_{pq} = \sum q_i p_i / \sum q_i p_i$$

Цей індекс називають агрегатним індексом фізичного обсягу.

Якщо за сумірник взяти ціни базисного періоду, що притаманно вітчизняній статистичній практиці, то індекс фізичного обсягу товарообороту за Е.Ласпейресом матиме вигляд [1,2,4]

$$I_{pq} = \sum q_i p_i / \sum q_i p_i = 55449,9 / 52087,8 = 1,0645 \text{ або } 1,0645 * 100 = 106,45\%$$

Це означає, що за рахунок зміни фізичного обсягу продажу загальний товарооборот звітного 2003 року порівняно з базисним 2001 роком зріс на 6,45%.

Водночас поряд з індексами фізичного обсягу при вивченні динаміки товарообороту споживчого ринку широко застосовуються індекси якісних показників, зокрема цін на товари.

З метою визначення впливу зміни цін на обсяги товарообороту розраховують агрегатний індекс цін, загальна формула якого має такий вигляд:

$$I_{pq} = \sum q_i p_i / \sum q_i p_i$$

Індексованою величиною у цьому індексі є ціна (p_i), а за вагу взято фізичний обсяг (кількість) продажу (q_i) на рівні звітного періоду (q_{i1}), що теж, до речі, характерно для української статистичної практики, коли при побудові індексу якісної ознаки (в даному випадку індексу цін) його вагу, згідно з Г.Паше, фіксують на рівні звітного періоду

$$I_{pq} = \sum p_i q_i / \sum p_i q_i = 65998,4 / 55449,9 = 1,190 \text{ або } 1,190 * 100 = 119,0\%$$

Отже, у звітному 2003 році порівняно з базисним 2001 роком ціни на товари зросли в 1,19 рази або на 19%.

Індексний метод широко застосовують для аналізу ролі окремих чинників у динаміці розвитку складного економічного явища, зміна якого зумовлена дією двох (кількох) факторів-співмножників. Виявлення і кількісна оцінка впливу окремих чинників на зміну складного

показника є одним з важливих завдань, які вирішують за допомогою індексного методу.

Наприклад, обсяг товарообороту споживчого ринку залежить від фізичного обсягу реалізованих товарів та рівня цін на них. Зв'язок між зміною обсягу товарообороту, кількістю реалізованих товарів та рівнем їхніх цін відображено системою взаємопов'язаних індексів

$$I_{pq} = I_q * I_p$$

Щоб сформулювати наведену систему індексів, коли добуток двох взаємопов'язаних індексів дав би індекс результативного (вихідного) показника, слід ваги (сумірники) у відповідних агрегатних індексах брати на рівні різних періодів. Якщо, наприклад, індекс фізичного обсягу зважено за цінами базисного періоду, то кількість реалізованих товарів в індексі цін має бути зафіксована на рівні звітного періоду [1,2]

$$(\sum q_i p_i / \sum p_i q_i) * (\sum p_i q_i / \sum p_i q_i) = \sum q_i p_i / \sum p_i q_i$$

Скориставшись відповідними даними таблиці 1, отримаємо (55449,9/52087,8)*(65998,4/55449,9)=1,0645*1,190=1,267*100=126,7%

Таким чином, добуток агрегатних індексів фізичного обсягу товарообороту та цін склав 1,267. Це значить, що обсяг товарообороту споживчого ринку у фактично діючих цінах звітного 2003 року зріс в 1,267 рази, або на 26,7%. При цьому фізичний обсяг продажу товарів збільшився на 6,45%, а рівень цін на товари за цей період зріс на 19%.

Особливість побудованої в такий спосіб системи взаємопов'язаних індексів полягає у тому, що вона дає можливість визначити не лише відносну величину (коефіцієнт, відсоток) впливу окремих чинників (кількості, ціни) на формування результативного складного показника (товарообороту), а й визначити абсолютну величину зміни цього показника під впливом вказаних чинників. Абсолютний приріст результативного показника (Δ_{pq}) розкладається на стільки частин, на скільки факторів-співмножників розкладається цей складний показник

$$\Delta \Delta_{pq} = \Delta_{pq}(q) + \Delta_{pq}(p)$$

де Δ_{pq} – абсолютний приріст вартісного обсягу товарообороту;

Δ_{pq}(q) – абсолютний приріст вартісного обсягу товарообороту, зумовлений зміною фізичного обсягу продажу товарів;

Таблиця 1. Обсяги продажу сільськогосподарської продукції на ринках м. Івано-Франківська за 2001 та 2003 роки [6].

Види, групи продукції	Базисний 2001 рік			Звітний 2003 рік			
	К-сть (q0)	Сер. ціна, грн. (p0)	Оборот, тис. грн. (p0q0)	К-сть (q1)	Сер. ціна, грн. (p1)	Обороти, тис. грн.	
						У звітних цінах (q1p1)	У порівн.. цінах (q1p0)
A	1	2	3	4	5	6	7
1. Зернові, ц	5509	121	666,6	4901	142	695,2	593,0
2. Борошняні, ц	6179	141	871,2	6451	173	1116,0	909,6
3. Круп'яні, ц	9909	190	1888,2	9915	256	2538,2	1883,9
4. Бобові, ц	2966	167	495,3	3173	272	863,1	529,9
Всього хлібні	24563	159	3915,8	24440	213	5212,5	3886,0
5. Картопля, ц	11021	67	738,4	11097	84	932,1	743,5
6. Овочі, у т.ч.:	59426	256	15213,0	48193	365	17590,4	12337,4
7. Капуста, ц	9921	77	763,9	8259	158	1304,9	635,9
8. Цибуля	4291	112	480,6	3703	249	922,0	414,7
9. Помідори, ц	6957	415	288,1	5881	375	2205,4	2440,6
10. Фрукти св., ц у т.ч.:	22450	317	7116,7	22140	451	9985,1	7018,4
11. Яблука, ц	7777	165	1283,2	7836	257	2013,8	1292,9
12. Фрукти суш.	2341	566	1325,0	1485	838	1244,4	840,5
13. Горіхи, ц	927	404	374,5	728	368	267,9	294,1
Всього фрукти	25718	343	8816,2	24353	472	11497,4	8153,0
14. Баштанні, ц	2477	147	364,1	2786	104	289,7	409,5
15. Цукор, ц	3658	263	962,1	3655	291	1063,6	961,3
16. Олія, л	310767	3,44	1067,3	320095	4,86	1555,7	1101,1
Продукти рослинництва всього	-	-	31076,9	-	-	38141,4	27591,8
17. М'ясо всього, ц, у т.ч.:	3132	1736	5437,2	6637	1342	8906,8	11521,8
18. Свинина, ц	2144	1909	4092,9	5208	1350	7030,8	9942,1
19. Сало свиняче	794	928	736,8	1563	654	1022,2	1450,5
20. М'ясо-сало разом	3926	1573	6174,0	8200	1211	9929,0	12972,3
21. Птиця, шт., у т.ч.:	85229	17,92	1527,3	69368	20,28	1406,8	1243,1
22. Кури, шт.	32545	14,51	472,2	29172	16,67	486,3	423,3
23. М'ясна продукція, ц	-	-	7701,3	-	-	11335,8	14215,4
24. Молочні продукти, у т.ч.:	-	-	9068,6	-	-	10145,7	9042,8
25. Молоко св., л	397479	0,91	361,7	367175	1,05	385,5	334,3
26. Масло тваринне, ц	2454	955	2343,6	2677	1037	2776,0	2556,5
27. Яйця, дес.	397925	349	1388,8	435350	355	1545,5	1519,4
28. Мед, ц	292	849	247,9	376	1444	542,9	319,2
Продукти тваринництва	-	-	18406,6	-	-	23569,9	25096,8
Продукти рослинництва і тваринництва	-	-	49483,5	-	-	61711,3	52688,6
29. Риба, ц	2457	757	1859,9	2584	1096	2832,1	1956,1
30. Гриби св., ц	525	513	269,3	474	1041	493,4	243,2
31. Гриби сухі, ц	82	5794	475,1	97	9931	961,6	562,0
Всього	-	-	52087,8	-	-	65998,4	55449,9

$\Delta r_q(p)$ - абсолютний приріст вартісного обсягу товарообороту, зумовлений зміною рівня цін на товари.

Кожну з названих величин абсолютного приросту розраховують як різницю між чисельником і знаменником відповідного агрегатного індексу, що входить до системи взаємопов'язаних індексів:

$$\sum q_{i1}p_{i1} - \sum q_{i0}p_{i0} = \sum q_{i1}p_{i0} - \sum p_{i0}q_{i0} + \sum p_{i1}q_{i1} - \sum p_{i0}q_{i1}$$

Таким чином, виходячи з наведеної формули системи взаємозв'язку агрегатних індексів та на основі даних таблиці 1, абсолютний приріст товарообороту у звітному періоді становив (тис.грн.):

$$\Delta \Delta r_q = \sum q_{i1}p_{i1} - \sum q_{i0}p_{i0} = 65998,4 - 52087,8 = 13910,6$$

у тому числі за рахунок зміни:

а) фізичних обсягів продажу товарів

$$\Delta \Delta r_q(q) = \sum q_{i1}p_{i0} - \sum p_{i0}q_{i0} = 55449,9 - 52087,8 = 3362,1$$

б) рівня цін на товари

$$\Delta \Delta r_q(p) = \sum p_{i1}q_{i1} - \sum p_{i0}q_{i1} = 65998,4 - 55449,9 = 10548,5$$

З метою перевірки

$$\Delta \Delta r_q(q) + \Delta \Delta r_q(p) = \Delta \Delta r_q$$

$$3362,1 + 10548,5 = 13910,6$$

Отже, проведені на основі системи взаємозв'язку агрегатних індексів розрахунки свідчать, що у звітному році вартісний обсяг товарообороту споживчого ринку зріс на 13910,6 тисяч гривень, у тому числі за рахунок збільшення фізичного обсягу продажу товарів на 3362,1 і за рахунок зростання цін на 10548,5 тисяч гривень, що становить відповідно 24,2% та 75,8% всього приросту.

Водночас, окрім основних чинників, якими у нашому прикладі зі споживчим ринком є фізичні обсяги продажу та ціни, на обсяг загального товарообороту впливають інші чинники (субфактори). Одним з них, що впливає на зміну рівня цін й особливо на зміну фізичних обсягів продажу є сезонна нерівномірність споживчого ринку і, зокрема, його продовольчого сегменту.

До сезонних відносять явища, які у своєму розвитку виявляють чітко окреслену закономірність внутрішньорічних змін, тобто більш-менш стійку з року в рік тенденцію повторення коливань рівнів (значень) досліджуваного показника [2].

До сезонних явищ відносять, зокрема, діяльність підприємств з переробки сільськогосподарської сировини, перевезення пасажирським транспортом, попит і реалізацію багатьох споживчих товарів, зокрема реалізацію розмаїття сільськогосподарської продукції. Сезонність може виявлятися по-різному, проте в усіх проявах вона завдає економіці відчутних втрат, пов'язаних з нерівномірним використанням устаткування і робочої сили, нерівномірним завантаженням транспорту, необхідністю створення значних запасів довгострокового зберігання продукції сезонного попиту.

Аналіз сезонності проведемо на основі динаміки поквартальної реалізації окремих видів, груп сільськогосподарської продукції на ринках м. Івано-Франківська впродовж 2001-2003 років.

Сезонні коливання характеризуються спеціальним показником – індексом сезонності I_s .

Індекс сезонності – це процентне відношення однойменних (у нашому прикладі кварталних) фактичних рівнів динамічного ряду реалізації конкретного виду продукції до їх середньорічних рівнів. У сукупності індекси сезонності утворюють сезонну хвилю.

Індекс сезонності розраховують за методом простих середніх

$$I_s, \% = (Y_i / Y_3) * 100,$$

де Y_i – середній рівень реалізації продукції за квартал;

Y_3 – загальний середній рівень реалізації.

Послідовність розрахунку кварталних індексів сезонності, відтак формування сезонної хвилі реалізації двадцяти видів, груп сільськогосподарської продукції на ринках м. Івано-Франківська впродовж 2001-2003 років розглянемо на прикладі обчислення індексу сезонності поквартальної динаміки реалізації зернових культур.

Розрахунок індексу сезонності (сезонної хвилі) реалізації зернових здійснено в три етапи, послуговуючись даними таблиці 2.

1. Обчислимо середній обсяг реалізації зернових у кожному кварталі за три досліджувані роки. Цей розрахунок проведемо за середньою арифметичною простою

$$Y_1 = 4285/3 = 1428 \text{ ц}$$

$$Y_2 = 3361/3 = 1120 \text{ ц}$$

$$Y_3 = 3346/3 = 1115 \text{ ц}$$

$$Y_4 = 4268/3 = 1423 \text{ ц}$$

2. Визначимо середній обсяг реалізації зернових за весь досліджуваний період

$$Y_3 = 15260/12 = 1272 \text{ ц}$$

3. Обчислимо поквартальні індекси сезонності за весь досліджуваний (2001-2003 рр.) період

$$I_{s1}, \% = (Y_1 / Y_3) * 100 = (1428/1272) * 100 = 1,123 * 100 = 112,3\%$$

$$I_{s2}, \% = (Y_2 / Y_3) * 100 = (1120/1272) * 100 = 0,880 * 100 = 88,0\%$$

$$I_{s3}, \% = (Y_3 / Y_3) * 100 = (1115/1272) * 100 = 0,876 * 100 = 87,6\%$$

$$I_{s4}, \% = (Y_4 / Y_3) * 100 = (1423/1272) * 100 = 1,119 * 100 = 111,9\%$$

Сформовану у такий спосіб сезонну хвилю поквартальної реалізації зернових відображено на графіку (рис.1).

На основі даних таблиці 2 і графіка (рис.1) можна зробити висновок, що реалізація зернових на споживчому ринку впродовж досліджуваного періоду істотно, на 12,3 (112,3-100) відсотка зростала у першому та на 11,9% (111,9-100) у четвертому кварталах, і фактично на стільки ж знижувалася у другому (на 12%) та третьому (на 12,4%) кварталах.

(104,3-100) у четвертому і зниження на 6,2% (93,8-100) у другому кварталах.

Істотні коливання відбуваються в реалізації суто сезонної продукції, зокрема картоплі, овочів у цілому, а також капусти, цибулі, свіжих помідорів.

Наприклад, щодо картоплі, як важливого продукту харчування, спостерігається суттєвий, на 13,4% (86,6-100), спад реалізації у першому кварталі та істотне зростання на 11,8% (111,8-100) у третьому і на 6,9% (106,9-100) у четвертому кварталах.

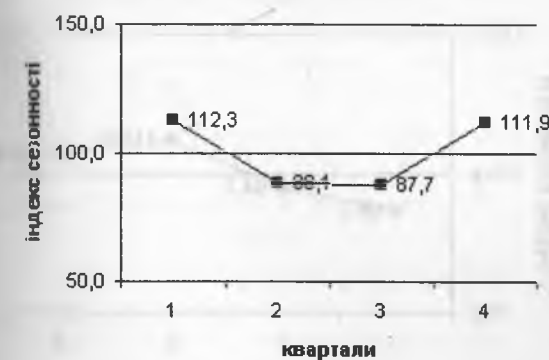
Ще більше різюча картина коливань в реалізації капусти (табл.5 і рис.4), де відбулося зниження на 12,2% у першому і відчутне, на 20,4%, зростання у третьому кварталах; та значний, на 27,8%, спад у першому і стрімке, на 40,6%, зростання у третьому кварталах реалізації овочів (табл. 6, рис. 5).

Спостерігається помітний на 60,9%, спад у першому і ще вище, на 85%, зростання у третьому кварталах реалізації помідорів свіжих (табл.8 і рис. 7), а також зниження на 30% у другому та збільшення на 56,9% у третьому кварталах реалізації свіжих фруктів (табл.9 і рис.8).

Табл. 2.

Квартал	Реалізація зернових, ц			Разом	Y сер.	Індекс сезонності $I_s, \% = (Y_i/Y_3) * 100$
	Рік					
	2001	2002	2003		Y_i	
1	1532	1375	1378	4285	1428	112,3
2	1185	1082	1094	3361	1120	88,1
3	1180	1075	1091	3346	1115	87,7
4	1617	1312	1339	4268	1423	111,9
Разом	5514	4844	4902	15260	1272	

Рис. 1. Сезонна хвиля реалізації зернових

Аналіз даних, наприклад, таблиці 3 і графіка (рис. 2) засвідчує незначні коливання у реалізації борошна: зростання на 4,3%

Значні коливання спостерігаються також в поквартальній реалізації м'яса, зокрема, свинини: порівняно з середньоквартальним рівнем спад у реалізації м'яса на 17,5%, свинини на 20,3% відбувається у першому та зростання на 14% м'яса і 16,4% свинини у четвертому кварталах (табл. 14,15 та рис. 13,14).

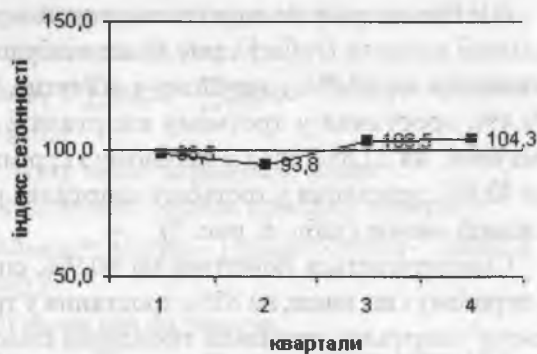
На 24% порівняно з середньоквартальним рівнем зменшилась реалізація птиці у третьому і стрімко, на 32,9%, вона зросла у першому кварталі (табл. 16 і рис. 15).

Порівняно з середньоквартальним рівнем знизилась на 7,9% у першому і на 12,8% зросла у третьому кварталах реалізація молока свіжого (табл.18, рис.17).

Табл. 3.

Квартал	Реалізація борошна, ц			Разом	У сер. У _i	Індекс сезонності I _c ,% = (У _i /У _з)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	1412	1581	1642	4635	1545	98,5
2	1505	1379	1531	4415	1472	93,8
3	1675	1595	1600	4870	1623	103,5
4	1587	1643	1680	4910	1637	104,3
Разом	6179	6198	6453	18830	1569	

Рис. 2. Сезонна хвиля реалізації борошна

Порівняно незначні (з різницею до 10%) коливання спостерігаються в реалізації масла тваринного (табл.19, рис.18) та яєць (табл.20, рис.19).

Дещо більші коливання: зниження на 5,7% у другому та збільшення на 6,2% у першому кварталі відбуваються у реалізації риби (табл.21, рис.20).

Табл. 4.

Квартал	Реалізація картоплі, ц			Разом	У сер. У _i	Індекс сезонності I _c ,% = (У _i /У _з)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	2354	2217	2496	7067	2356	86,6
2	2858	2340	2532	7730	2577	94,7
3	2999	3053	3073	9125	3042	111,8
4	2810	2917	2996	8723	2908	106,9
Разом	11021	10527	11097	32645	2720	

Рис. 3. Сезонна хвиля реалізації картоплі

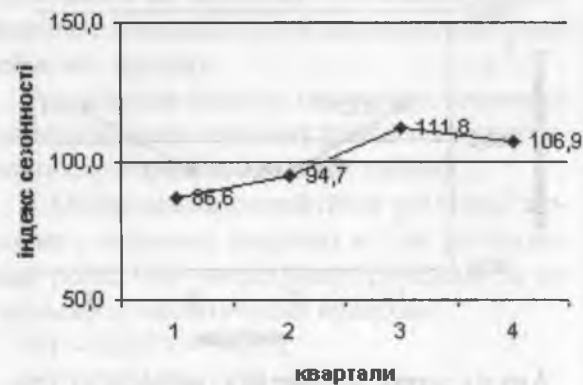

Табл. 5.

Квартал	Реалізація капусти, ц			Разом	У сер. У _i	Індекс сезонності I _c ,% = (У _i /У _з)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	2029	1866	1915	5810	1937	87,8
2	2950	1614	1574	6138	2046	92,8
3	2796	2601	2560	7957	2652	120,3
4	2157	2184	2210	6551	2184	99,0
Разом	9932	8265	8259	26456	2205	

Рис. 4. Сезонна хвиля реалізації капусти

Табл. 6.

Квартал	Реалізація овочів, ц			Разом	У сер. У _i	Індекс сезонності I _c ,% = (У _i /У _з)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	11279	7528	8690	27497	9166	71,6
2	17137	8268	8953	34358	11453	89,5
3	19255	17390	17450	54095	18032	140,9
4	11755	12800	13097	37652	12551	98,1
Разом	59426	45986	48190	153602	12800	

Рис. 5. Сезонна хвиля реалізації овочів

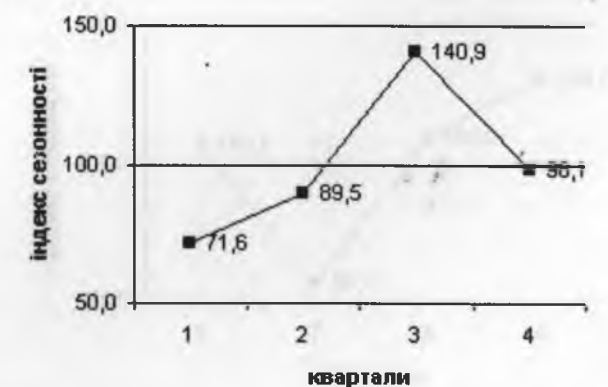

Табл. 7.

Квартал	Реалізація цибулі, ц			Разом	У сер. У _i	Індекс сезонності I _c ,% = (У _i /У _з)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	919	715	802	2436	812	84,9
2	964	653	742	2359	786	82,2
3	1218	1006	1010	3234	1078	112,7
4	1191	1112	1148	3451	1150	120,2
Разом	4292	3486	3702	11480	957	

Рис. 6. Сезонна хвиля реалізації цибулі

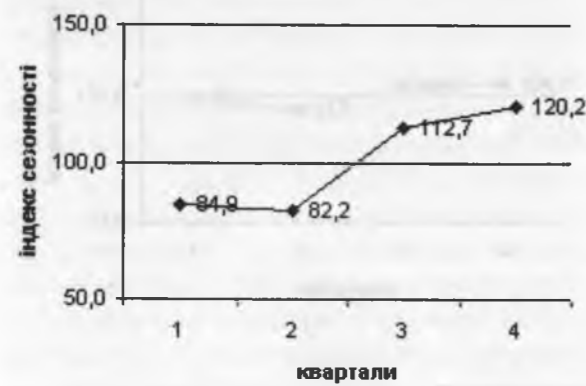

Табл. 9.

Квартал	Реалізація фруктів свіжих, ц			Разом	У сер. У _i	Індекс сезонності I _c ,% = (У _i /У _з)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	4671	3546	3874	12091	4030	73,1
2	4575	3667	3821	12063	4021	73,0
3	8316	8804	8821	25941	8647	156,9
4	4887	5517	5624	16028	5343	97,0
Разом	22449	21534	22140	66123	5510	

Рис. 8. Сезонна хвиля реалізації фруктів

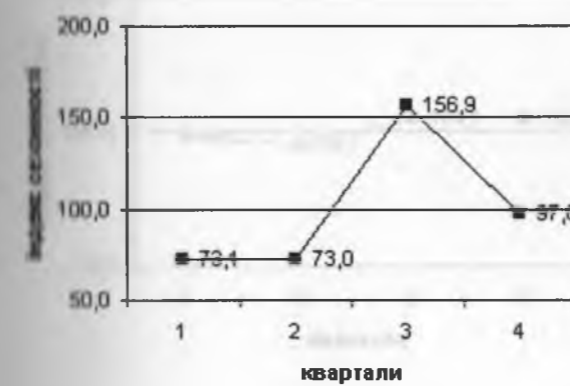

Табл. 8.

Квартал	Реалізація помідорів свіжих, ц			Разом	У сер. У _i	Індекс сезонності I _c ,% = (У _i /У _з)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	791	494	534	1819	606	39,1
2	1826	809	845	3480	1160	74,9
3	2912	2838	2845	8595	2865	185,0
4	1428	1607	1657	4692	1564	101,0
Разом	6957	5748	5881	18586	1549	

Рис. 7. Сезонна хвиля реалізації помідорів

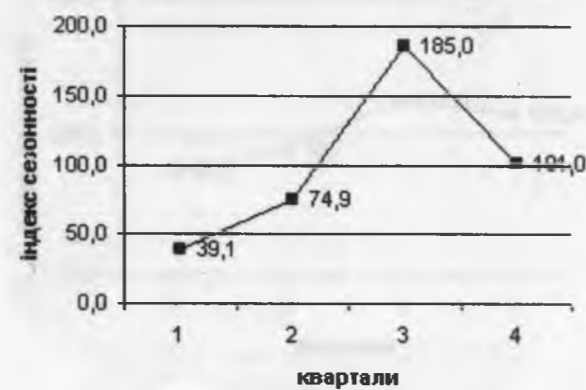

Табл. 10.

Квартал	Реалізація яблук, ц			Разом	У сер. У _i	Індекс сезонності I _c ,% = (У _i /У _з)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	2222	1903	1976	6101	2034	105,1
2	1083	1037	1145	3265	1088	56,3
3	2097	2108	2119	6324	2108	109,0
4	2375	2572	2576	7523	2508	129,6
Разом	7777	7620	7816	23213	1934	

Рис. 9. Сезонна хвиля реалізації яблук

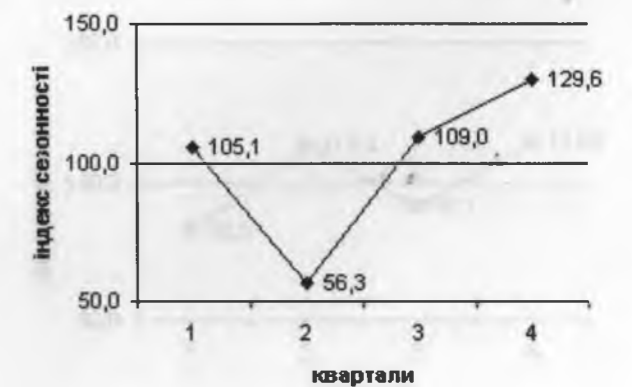

Табл. 11.

Квартал	Рік			Разом	У сер. Уі	Індекс сезонності Ic,% = (Уі/Уз)*100
	2001	2002	2003			
1	629	663	679	1971	657	106,1
2	640	592	630	1862	621	100,2
3	485	586	615	1686	562	90,7
4	643	630	641	1914	638	103,0
Разом	2397	2471	2565	7433	619	

Рис. 10. Сезонна хвиля реалізації цитрусових

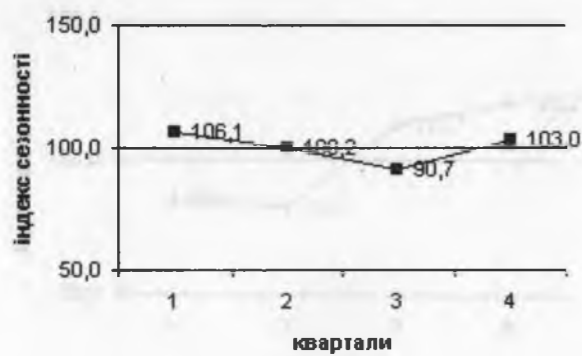

Табл. 13.

Квартал	Рік			Разом	У сер. Уі	Індекс сезонності Ic,% = (Уі/Уз)*100
	2001	2002	2003			
1	73000	73045	80965	227010	75670	97,5
2	74807	68780	76795	220382	73461	94,7
3	83040	78530	80775	242345	80782	104,1
4	79415	80545	81560	241520	80507	103,7
Разом	310262	300900	320095	931257	77605	

Рис. 12. Сезонна хвиля реалізації олії

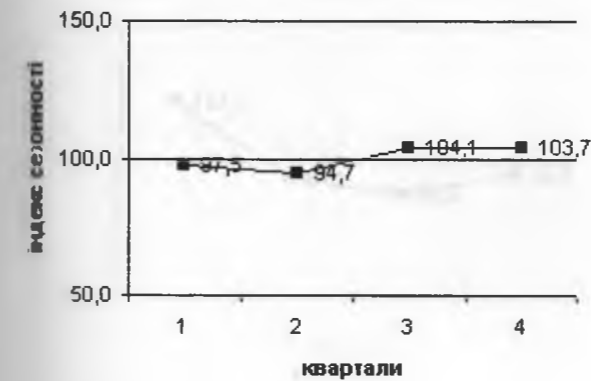

Табл. 12.

Квартал	Рік			Разом	У сер. Уі	Індекс сезонності Ic,% = (Уі/Уз)*100
	2001	2002	2003			
1	736	787	897	2420	807	89,5
2	848	752	808	2408	803	89,0
3	1138	971	933	3042	1014	112,5
4	935	998	1017	2950	983	109,1
Разом	3657	3508	3655	10820	902	

Рис. 11. Сезонна хвиля реалізації цукру

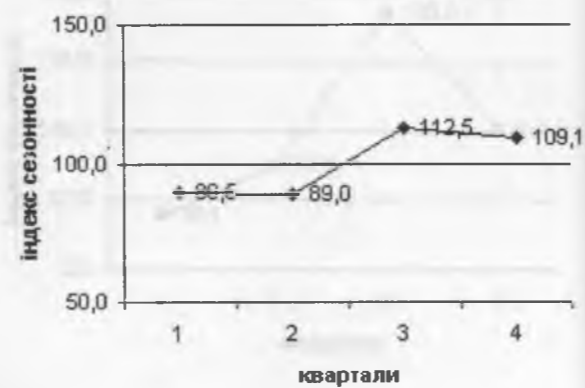

Табл. 14.

Квартал	Рік			Разом	У сер. Уі	Індекс сезонності Ic,% = (Уі/Уз)*100
	2001	2002	2003			
1	933	594	1580	3107	1036	82,5
2	716	1600	1916	4232	1411	112,4
3	686	1435	1311	3432	1144	91,1
4	797	1666	1830	4293	1431	114,0
Разом	3132	5295	6637	15064	1255	

Рис. 13. Сезонна хвиля реалізації м'яса

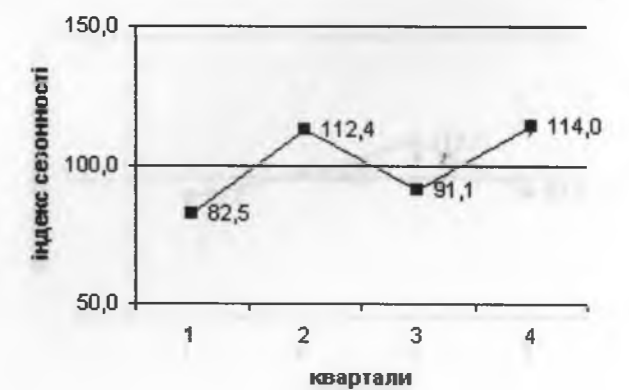

Табл. 15.

Квартал	Рік			Разом	У сер. Y_i	Індекс сезонності $I_s, \% = (Y_i/Y_3)*100$
	2001	2002	2003			
1	600	378	1242	2220	740	79,6
2	475	1123	1512	3110	1037	111,5
3	510	1029	1043	2582	861	92,6
4	559	1274	1411	3244	1081	116,3
Разом	2144	3804	5208	11156	930	

Рис. 14. Сезонна хвиля реалізації свинини

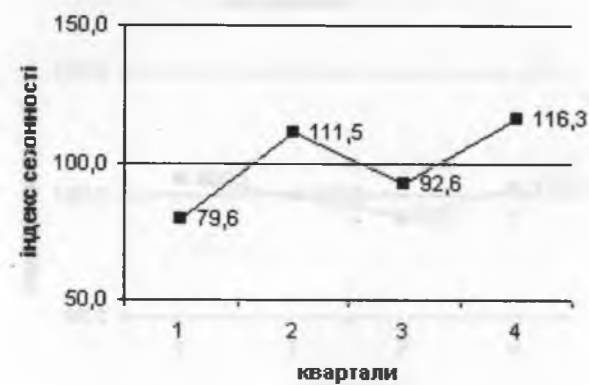

Табл. 17.

Квартал	Рік			Разом	У сер. Y_i	Індекс сезонності $I_s, \% = (Y_i/Y_3)*100$
	2001	2002	2003			
1	11910	7512	7779	27201	9067	122,3
2	8579	5411	6940	20930	6977	94,1
3	5693	6905	7014	19612	6537	88,2
4	6413	7373	7439	21225	7075	95,4
Разом	32595	27201	29172	88968	7414	

Рис. 16. Сезонна хвиля реалізації курей

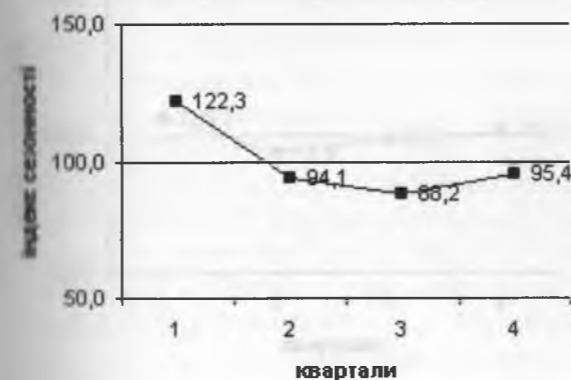

Табл. 16.

Квартал	Рік			Разом	У сер. Y_i	Індекс сезонності $I_s, \% = (Y_i/Y_3)*100$
	2001	2002	2003			
1	30612	20984	21155	72751	24250	132,9
2	23156	13944	17934	55034	18345	100,5
3	13954	13555	14110	41619	13873	76,0
4	17507	15876	16169	49552	16517	90,5
Разом	85229	64359	69368	218956	18246	

Рис. 15. Сезонна хвиля реалізації птиці

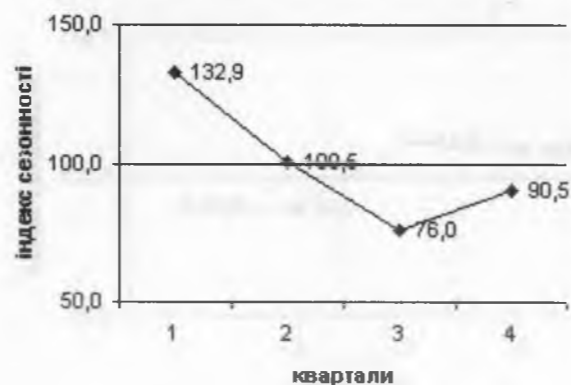

Табл. 18.

Квартал	Рік			Разом	У сер. Y_i	Індекс сезонності $I_s, \% = (Y_i/Y_3)*100$
	2001	2002	2003			
1	89414	78950	92665	261029	87010	92,1
2	110580	84970	89340	284890	94963	100,6
3	110860	104115	104513	319488	106496	112,8
4	86675	90545	90655	267875	89292	94,5
Разом	397529	358580	377173	1133282	94440	

Рис. 17. Сезонна хвиля реалізації молока

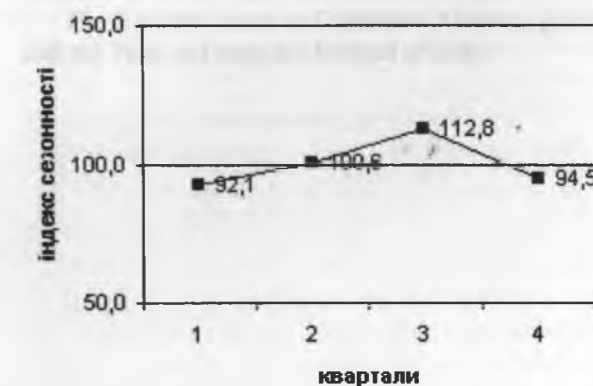

Табл. 19.

Квартал	Реалізація масла тваринного, ц			Разом	У сер. Уі	Індекс сезонності Ic,% = (Уі/Уз)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	552	660	677	1889	630	97,4
2	635	637	661	1933	644	99,7
3	669	675	678	2022	674	104,3
4	597	656	661	1914	638	98,7
Разом	2453	2628	2677	7758	647	

Рис. 18. Сезонна хвиля реалізації масла

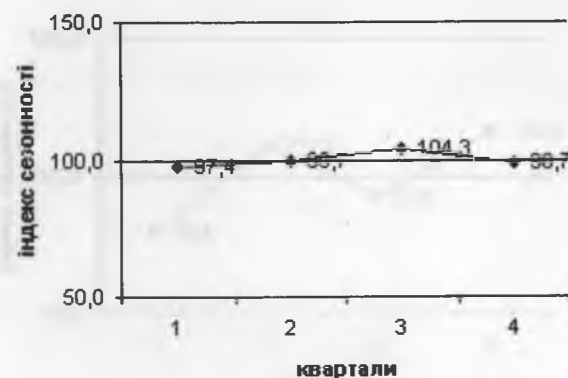
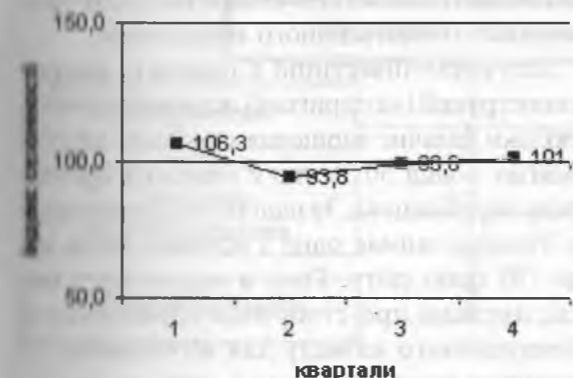

Табл. 21.

Квартал	Реалізація риби, ц			Разом	У сер. Уі	Індекс сезонності Ic,% = (Уі/Уз)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	643	686	671	2000	667	106,3
2	603	554	609	1766	589	93,8
3	595	628	632	1855	618	98,6
4	610	645	652	1907	636	101,3
Разом	2451	2513	2564	7528	627	

Рис. 20. Сезонна хвиля реалізації риби

Отже, виконана нами робота підтверджує важливість застосування індексного методу у здійсненні статистичного моніторингу ринкової кон'юнктури, розрахунку прогнозів щодо формування місткості, виявлення змін і зрушень у товарній структурі споживчого ринку.

1. Вашик П.Г., Пастер П.І., Сторожук В.П., Ткач С.І. Теорія статистики. – К.: Либідь, 2001. – 320 с.

2. Ефимова М.Р., Петрова Е.В., Румянцев В.Н. Общая теория статистики. – М.: ИНФРА. 1996. – 416 с.

3. Єрина А.М., Мазуренко О.К., Пальян З.О. Економічна статистика: Практикум. – К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2002. – 232 с.

4. Методологічні положення зі статистики. Держ. ком. статистики України. – К.: ЗАТ «Август». 2002. – Вип.1 / Редкол.: О.Г. Осауленко (голова) та ін. – 552 с.

5. Статистика: Підручник / С.С. Герасименко, А.В. Головач, А.М. Єрина, З.О. Пальян, А.А. Шустиков. – К.: КНЕУ. – 2000.

6. Матеріали статистичної звітності про обсяги продажу і ціни на сільськогосподарську продукцію на ринках м. Івано-Франківська за 2001, 2002 та 2003 роки.

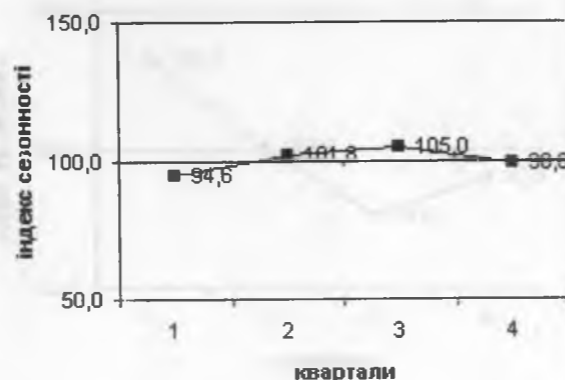
On the base of using the method of index, especially the system of closely connected indexes of aggregate, the calculations of the influence on the mass of the common commodity circulation of the consumer's market of factors of physical volume of selling goods and their price are carried out. With the help of statistics investigation of calculation, the role of influence of seasonal factors on circulation and changes in the structure of the agricultural market is shown.

The Statistics Study of Consumer's Market of goods with the Help of Using the Method of Index.

Табл. 20.

Квартал	Реалізація яєць, десятків			Разом	У сер. Уі	Індекс сезонності Ic,% = (Уі/Уз)*100
	Рік					
	2001	2002	2003			
1	94620	93690	105395	293705	97902	94,6
2	108235	97930	109705	315870	105290	101,8
3	105285	109215	111445	325945	108648	105,0
4	89785	107515	108705	306005	102002	98,6
Разом	397925	408350	435250	1241525	103460	

Рис. 19. Сезонна хвиля реалізації яєць

IV. Висновки. Таким чином, на основі проведених розрахунків з використанням індексного методу, зокрема системи взаємозв'язку агрегатних індексів, досліджено вплив на обсяги і структуру товарообороту споживчого ринку факторів фізичного обсягу продажу та ціни на товари. Доведено, що за рахунок зміни кількості проданих товарів у натуральному виразі обсяг товарообороту за досліджуваний період зріс на 24,2%, а за рахунок підвищення рівня цін – на 75,8%.

Здійшені розрахунки індексів сезонності (сезонної хвилі) реалізації на міських ринках шістьох найважливіших видів сільськогосподарської продукції (табл.2-21 і рис.1-20) засвідчили важливість впливу чинника сезонної нерівномірності ринку споживчих, зокрема, продовольчих товарів.

Кондур О.С., Полоз Н.В.

МЕТОДИ І МОДЕЛІ АНАЛІЗУ ІНВЕСТИЦІЙ В ОСНОВНІ ЗАСОБИ

У статті розглянуто основні фактори впливу на стан та розвиток інвестиційних процесів в Україні. Запропоновано методи і моделі аналізу інвестицій в основні засоби, дана оцінка привабливості та відкритості економіки України для іноземних інвесторів.

Ключові слова: інвестиції, виробничі інвестиції.

I. Вступ. Аналіз проблем економічного розвитку України вкрай ускладнює наші уявлення про процеси ринкової трансформації як теоретичного, так і практичного інструменту макроекономічного регулювання. Особливу увагу необхідно звернути на інвестиційні процеси, що формують нові підходи щодо мети, умов та особливостей формування національної моделі відкритої економіки. Україна відноситься до числа країн із достатньо великим ступенем відкритості економіки. Але наша відкритість на сьогодні пов'язана із орієнтацією на зовнішні джерела фінансування в умовах кризи внутрішнього інвестування. Ще одним негативним чинником непривабливості інвестицій є те, що відчувається значний відтік національного капіталу за кордон і є визначальною рисою сучасної економіки України. Іноземні інвестори знають про це краще від нас, тому ніхто не буде інвестувати економіку, де більше половини доходу розкрадається і вивозиться за кордон. Хоча за останній час іноземні інвестори повинні змінити свою точку зору, оскільки міжнародна організація FATF в цьому році викреслила Україну зі свого чорного списку. Але це аж ніяк не впливає на сьогоднішній стан інвестиційних процесів.

II. Постановка завдання. Досліджуючи обсяг інвестицій в економіку України видно, що за останній період вони починають неістотно зростати після жахливого провалу багатьох інвестиційних проектів. Це сталося внаслідок корупції та невмілого керівництва економікою інвестиції, що фінансуються через міжнародні позики, і нерідко стають

непродуктивними. Спостерігається також тенденція неповернення (розкрадання) кредитів, наданих під гарантії уряду. Доходи від таких «інвестицій» є низькими, їх не вистачає для покриття процента та основної суми боргу. Це призводить до невиконання зобов'язань за взяті позики і ще більше погіршує привабливість інвестиційного середовища.

Залучення інвестицій є одним із джерел реконструкції і модернізації основних засобів, оскільки фізичне зношення основних засобів досягло понад 50 %, що є однією з причин спаду виробництва. За надійністю інвестування Україна займає одне з останніх місць серед 170 країн світу. Тому в першу чергу постає питання про створення сприятливого інвестиційного клімату для вітчизняних та іноземних інвесторів.

III. Результати. Україні за останні три роки не вдалося отримати мінімально необхідний рівень інвестицій, а потреба у них, за різними оцінками, сягає 50 — 70 млрд. дол. США. Порівняно з іншими країнами з перехідною економікою Україна отримує найменше іноземних інвестицій від міжнародних фінансових організацій. Складний інвестиційний клімат країн із перехідною економікою виступає причиною незначних інвестицій з боку міжнародної фінансової корпорації, тому їх діяльність обмежується технічною і консультативною допомогою.

Розглядаючи стратегічно необхідні інвестиції, особливу увагу слід звернути на залучення виробничих інвестицій (інвестицій в основні засоби) як однієї із найважливіших умов відродження та ефективного функціонування підприємства.

Виробничі інвестиції - вкладення цінностей у реальні активи, пов'язані із виробництвом товарів (послуг), з метою одержання прибутку. Виробниче інвестування обумовлює організацію виробничого процесу, тобто створення (придбання, будівництво тощо) виробничих потужностей і залучення робочої сили. Виробничі інвестиції є складовою частиною реальних інвестицій, які спрямовують-

ся на збільшення виробничого капіталу (основного капіталу). До основного капіталу (основних засобів) належать: земельні ділянки, капітальні витрати на покращення землі, будівлі, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти та приладдя (крім маловартісних та швидкозношуваних предметів), робоча та продуктова худоба, багаторічні насадження та інші основні засоби виробництва [3].

Основні форми виробничого інвестування наведені на рис. 1.

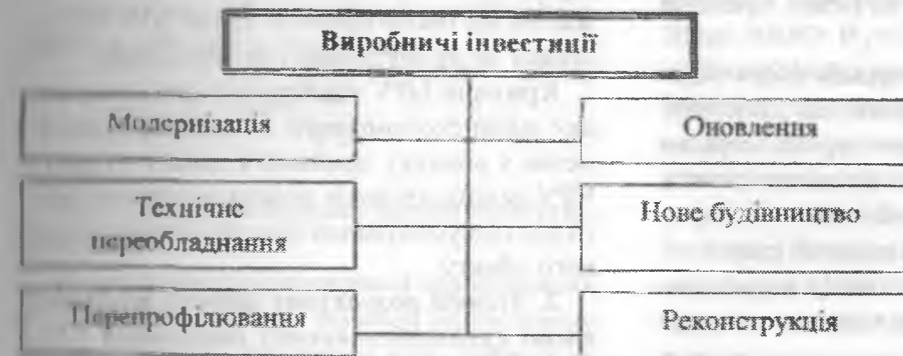

Рис. 1. Основні форми виробничого інвестування

Модель кругообігу виробничих інвестицій

Як правило, інвестиційна діяльність охоплює такі етапи: формування (нагромадження) ресурсів - вкладення ресурсів (інвестування) - одержання прибутку. Отримання прибутку і приросту капіталів є основною метою інвесторів. Тому характеристики прибутку визначають усі параметри інвестування.

В основі інвестиційної діяльності лежать перетворення інвестицій, що повторюються: приріст нагромадження - витрати - приріст капітального майна-прибуток - інвестиції (нагромадження). Постійне відтворення цього ланцюжка перетворень становить кругообіг інвестицій. Кругообіг виробничих інвестицій, виокремлюючись у стадії, продовжує кругообіг фінансових інвестицій, що справляють зворотний вплив на кругообіг виробничих інвестицій. Це призводить до злиття нероздільності потоків виробничих та фінансових

інвестицій. Схематично кругообіг інвестицій представлено на рис. 2 [4].

Отже, в сучасних умовах інвестиційна діяльність відбувається переважно у сфері обміну і виражається у формі купівлі-продажу товарів та послуг на ринках інвестиційних товарів.

Методи та моделі аналізу виробничих інвестицій

Оцінка ефективності реальних інвестицій (виробничих інвестицій) - відповідальний етап в процесі прийняття рішень. Його реалізація базується на основі чотирьох принципів [2].

Перший принцип - оцінка повернення інвестиційного капіталу на основі показника „чистий грошовий потік», сформованого за рахунок суми чистого прибутку та амортизаційних відрахувань у процесі

експлуатації інвестиційного проекту. Цей показник може прийматися при оцінці як диференційований за окремими роками експлуатації інвестиційного проекту, чи як середньорічний.

Другий принцип - обов'язкове приведення до дійсної вартості як інвестованого капіталу, так і суми чистого грошового потоку.

Рис. 2. Кругообіг виробничих інвестицій

Процес інвестування проходить ряд етапів. Тому, за винятком першого етапу, всі наступні суми, що інвестуються, повинні приводитись до дійсної вартості диференційовано з кожним етапом наступного інвестування. Сума чистого грошового потоку теж коригується.

Третій принцип - вибір диференційованої ставки відсотка (дисконтної ставки) в процесі дисконтування грошового потоку для різних інвестиційних проектів. Розмір доходу від інвестицій формується із врахуванням таких чинників: середньої реальної депозитної ставки, темпу інфляції, премії за ризик, премії за низьку ліквідність тощо.

Четвертий принцип - варіація форм використовуваної ставки відсотка для дисконтування в залежності від мети оцінки (середня депозитна ставка, середня кредитна ставка, індивідуальна норма прибутковості інвестицій з урахуванням рівня інфляції (рівня ризику, рівня ліквідності інвестицій), норма прибутковості за іншими можливими видами інвестицій).

З урахуванням розглянутих принципів формуються методи оцінки ефективності інвестицій на основі показників (рис. 3).

Опишемо ці методи.

1. **Метод розрахунку чистого приведеного ефекту (чистої поточної вартості) (NPV - Net Present Value)** заснований на порівнянні величини вихідних інвестицій із загальною сумою дисконтованих грошових надходжень, які генеруються величиною вихідних інвестицій протягом прогнозованого терміну:

$$NPV = \sum_{k=1}^n \frac{Pk}{(1+r)^k} - IC,$$

(1)

де Pk - прогнозовані доходи за роками, гр.од.; r - ставка дисконту;

IC - величина вихідних інвестицій, гр.од.

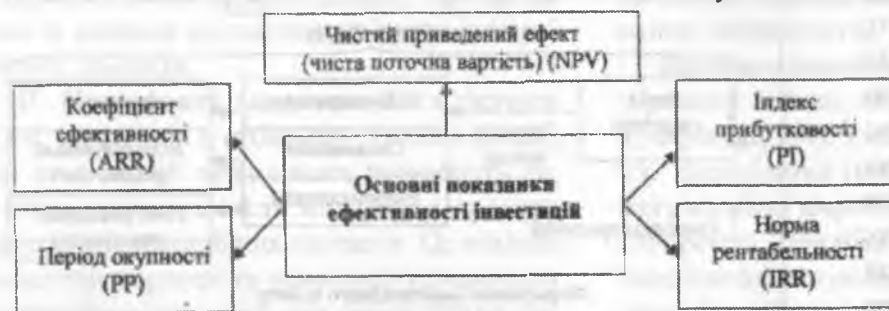

Рис. 3. Система основних показників оцінки інвестицій [2].

Якщо проект припускає не разову інвестицію, а послідовне інвестування фінансових ресурсів протягом n років, то формула (1) модифікується таким чином:

$$NPV = \sum_{k=1}^n \frac{Pk}{(1+r)^k} - \sum_{k=1}^n \frac{IC}{(1+r)^k},$$

(2)

Якщо NPV > 0, то проект варто приймати. У цьому випадку власник фірми отримає бажані прибутки. Якщо NPV < 0, то проект варто відхилити. Власник фірми буде мати збитки від цього проекту. Якщо NPV = 0, то проект не прибутковий і не збитковий.

Критерій NPV відображає прогнозу оцінку зміни економічного потенціалу підприємства у випадку прийняття даного проекту. NPV різних проектів можна використовувати для підсумовування при визначенні загального ефекту.

2. **Метод розрахунку індексу прибутковості (рентабельності) інвестицій (PI - Profitability Index)** є наслідком NPV. Індекс рентабельності характеризує дохід на одиницю витрат (гр.од./гр.од.):

$$PI = \sum_{k=1}^n \frac{Pk}{(1+r)^k} / \sum_{k=1}^n \frac{IC}{(1+r)^k},$$

(3)

Якщо PI > 1, то проект слід приймати; PI < 1 - проект слід відхилити; PI = 1 - проект не прибутковий і не збитковий.

3. **Метод розрахунку норми рентабельності (внутрішньої норми віддачі) інвестицій (IRR - Internal Rate of Return)**. Під нормою рентабельності інвестицій потрібно розуміти значення коефіцієнта дисконтування, при якому NPV = 0. Зміст розрахунку цього коефіцієнта при аналізі інвестицій, які плануються, полягає в такому: IRR показує максимальний допустимий відносний рівень витрат, які

можуть бути асоційовані з даним проектом.

Економічний зміст показника норми рентабельності інвестицій впливає з того, що підприємство може приймати будь-яке рішення щодо інвестиційного проекту, але IRR не може бути ниж-

ча поточного значення ціни джерела коштів для даного проекту.

Порівняння NPV та IRR методів свідчить про те, що вони можуть „конфліктувати” між собою.

4. **Метод визначення строку окупності інвестиції (PP - Payback Period)**. Даний метод не передбачає тимчасової упорядкованості грошових надходжень. Алгоритм розрахунку строку окупності інвестицій залежить від рівномірності розподілу прогнозованих доходів:

а) якщо дохід розміщений за роками рівномірно, то PP визначається так:

$$PP = \frac{IC}{RP},$$

(4)

де RP - середньорічний розмір прибутку, гр.од.

б) якщо дохід розподілений нерівномірно, то PP розраховується прямим підрахунком кількості років, протягом яких інвестиції будуть погашені кумулятивним доходом (5):

$$PP = n, \text{ при якому } \sum_{k=1}^n Pk > IC,$$

(5)

Отже, показник (PP) показує кількість бажаних періодів, за які вихідні інвестиції будуть повністю повернені за рахунок потоків коштів, генерованих проектом.

Даний показник має ряд недоліків, які необхідно враховувати, проводячи аналіз інвестицій: він не враховує впливу доходів останніх періодів, виходячи за межі строку окупності; не робить розмежування між проектами із однаковою сумою кумулятивних доходів, але з різним розподілом сум за роками.

5. **Метод розрахунку коефіцієнта ефективності інвестицій (ARR - Accounting Rate of Return)**. Для цього коефіцієнта характерні дві риси: 1) дохід характеризується показником чистого прибутку, який прямує до нього; 2) не припускає дисконтування доходу. Алгоритм розрахунку ARR такий:

$$ARR = \frac{RN}{1/2(IC - RY)},$$

(6)

де RN - середньорічний прибуток (прибуток з урахуванням відрахувань до бюджету),

гр.од; RY - залишкова чи ліквідаційна вартість, гр.од.

Даний показник порівнюється з коефіцієнтом рентабельності авансованого капіталу (Pa), який розраховується за формулою:

$$Pa = \frac{\sum \text{ЧП}}{\sum \text{AC}},$$

(7)

де $\sum \text{ЧП}$ - загальна сума чистого прибутку підприємства, гр.од; $\sum \text{AC}$ - загальна сума коштів, авансована в діяльність підприємства (разом з середнім балансом-нетто), гр.од. Якщо $ARR > Pa$, то проект доцільний.

Даний метод розрахунку коефіцієнта ефективності інвестицій має вагомий недолік - він не дозволяє розмежовувати проекти з однаковою сумою середньорічного прибутку, яка за роками може значно відрізнятись.

Поряд із зазначеними вище загальними методами оцінки ефективності інвестицій існують методи, які базуються на безпосередніх результатах виробничого інвестування (приріст прибутку, зниження собівартості). Як приклад, наведемо методику оцінки ефективності інвестицій, спрямованих на реконструкцію цеху [1].

Дана методика базується на окремому врахуванні як результату (зниження собівартості - ΔC_{3n}), так і витрат (збільшення собівартості - ΔC_{36}) (за окремими статтями калькуляції), які виникли в результаті впровадження нової техніки. Результат також може виражатися у збільшенні прибутку (ΔP_p).

Приріст прибутку можна визначити за формулами

$$(\Delta P) = \Delta C_{3n} + \Delta P_p - \Delta C_{36}, \quad (8)$$

$$\Delta P_p = \Delta P_1 + \Delta P_2 + \dots + \Delta P_n, \quad (9)$$

а зміна собівартості може відбуватись під впливом різних чинників і визначається за формулою:

$$\Delta C_{3n} (\Delta C_{36}) = \Delta C_1 + \Delta C_2 + \dots + \Delta C_n, \quad (10)$$

де $\Delta P_1, \Delta P_2, \Delta P_3, \Delta P_4, \dots, \Delta P_n$ - приріст прибутку за рахунок окремих факторів, гр.од; $\Delta C_1, \Delta C_2, \Delta C_3, \Delta C_4, \dots, \Delta C_n$ - зниження або збільшення собівартості за рахунок окремих факторів, гр.од.

Впровадження нової техніки може забезпечити зниження питомих витрат матеріальних та паливно-енергетичних ресурсів, змен-

шення чисельності працюючих, поліпшення якості, збільшення обсягу виробництва продукції, зниження вартості основних засобів тощо. Однак у більшості випадків впровадження нової техніки веде до зростання розмірів основних засобів і потребує збільшення витрат на утримання обладнання.

Якщо впровадження нової техніки веде до скорочення питомих витрат сировини, матеріалів, палива, енергії, зниження собівартості (ΔC_1) можна визначити за формулою:

$$\Delta C_1 = (P_1 - P_2) \cdot C \cdot A_2, \quad (11)$$

де P_1, P_2 - питомі витрати відповідного виду ресурсу, нат. од.; C - ціна відповідного ресурсу, гр.од./од.; A_2 - обсяг виробництва продукції після впровадження нової техніки, нат.од. Якщо впровадження нової техніки забезпечує скорочення чисельності промислово-виробничого персоналу, то зниження собівартості (ΔC_2) можна визначити за формулою:

$$\Delta C_2 = \Delta C \cdot 3 \left(1 + \frac{O_e + O_n + O_u}{100} \right) \quad (12)$$

де ΔC - кількість працівників, звільнених із виробництва після впровадження нової техніки, осіб; 3 - середньорічна заробітна плата працюючих, гр.од.; O_e, O_n, O_u - відрахування у фонди, %.

Якщо внаслідок впровадження нової техніки зменшується вартість основних засобів, то зниження собівартості (ΔC_3) можна визначити за формулою:

$$\Delta C_3 = \Delta BO + \Delta ZB, \quad (13)$$

де ΔBO - зниження витрат на утримання та експлуатацію обладнання, гр.од.; ΔZB - зниження загальнопромислових витрат, гр. од. Зауважимо, що

$$\Delta BO = \Delta OB \cdot \left(\frac{HA + K_p + K_y}{100} \right) \quad (14)$$

$$\Delta ZB = \Delta BC \cdot \left(\frac{HA + K_p + K_y}{100} \right) \quad (15)$$

де ΔOB - зниження вартості обладнання, гр.од.; K_p, K_y - відповідно, коефіцієнти, що враховують витрати на ремонт, утримання та експлуатацію основних засобів, % від вартості відповідного їх виду; HA - норма амортизації відповідного виду основних засобів, %; ΔBC - зниження вартості будівель та споруд, гр.од.

Якщо впровадження нової техніки спрямоване на зростання випуску продукції внаслідок збільшення виробничої потужності, то результат визначається як сума двох складових частин: економії постійних витрат (ΔC_4) та збільшення (приріст) прибутку (ΔP). Економія постійних витрат визначається за формулою:

$$\Delta C_4 = УП \cdot \left(\frac{A_2 - A_1}{A_1} \right) \quad (16)$$

де $УП$ - річна сума постійних витрат, гр.од.; A_1, A_2 - відповідно, річний обсяг виробництва продукції після впровадження нової техніки та за базовим варіантом, нат. од.

За базовий варіант приймається виробнича потужність підприємства до впровадження нової техніки. Друга складова частина - збільшення прибутку - визначається за формулою:

$$\Delta P_1 = (A_2 - A_1) \cdot (C - C_1), \quad (17)$$

де C - оптова ціна одиниці продукції, гр. од.; C_1 - собівартість одиниці продукції до впровадження нової техніки, гр. од.

Таким чином, результат від впровадження нової техніки, яка дає збільшення виробничої потужності (P), визначається за формулою:

$$P = \Delta C_4 + \Delta P_1, \quad (18)$$

Залучаючи іноземні та вітчизняні інвестиції в привабливі галузі економіки України, зокрема для оновлення та модернізації основних засобів, можна досягнути значного збільшення частки ВВП. Такими пріоритетами Прикарпаття є туризм. Але вкрай зношені будівлі, устаткування та інші основні засоби туристичних баз й будинків відпочинку вимагають нових капітальних вкладень і модернізації. Відремонтовані та відповідним чином оснащені бази відпочинку з високим рівнем обслуговування дали б при наявному природньо-оздоровчому кліматі немалих прибутків, а це і додаткові надходження до бюджету. Оскільки Україна вкрай неефективно використовує потенціал прямих іноземних інвестицій досягнути значних успіхів в цій галузі важко. Коротка характеристика умов інвестування в Україні зводиться до наступного.

1. Успадкувавши від адміністративної системи метод розподільчих принципів, кошти «не продаються», як це відбувається при

ринкових відносинах, а продовжують розподілятися Національним банком через комерційні банки шляхом надання кредитів, які, своєю чергу, різко піднімають відсоткову ставку, штучно стимулюючи інфляцію.

2. Закони про інвестиційну діяльність ні формально, ні змістовно не відповідають вимогам і потребам потенційних інвесторів в умовах ринкової економіки. Надто велика лібералізація економіки в умовах нерозвиненості державного регулювання, низької виконавчої дисципліни і відповідальності призвела до появи анархії і невизначеності в економіці.

3. Економічні процеси в Україні мають кримінальну спрямованість, а тіньовий характер розподільчих і перерозподільчих відносин підриває всю систему зацікавленості, надійності та перспективності розвитку інвестиційної діяльності.

4. Низький рівень державного управління приводить до надмірного втручання державних службовців у процес інвестування з метою задоволення власних потреб.

5. Основою такого явища, як тіньовий експорт капіталу, що зменшує вітчизняні інвестиційні можливості, є недовіра власників капіталів до економічного режиму, бажання приховати їх від непомірного оподаткування та посягань кримінальних структур.

6. Акумуляція вітчизняного капіталу на кордоні створює головну проблему — повернення їх у вигляді інвестицій в Україну. Це явище має суперечливу властивість. З одного боку, власники капіталу зацікавлені в поверненні коштів, оскільки норма прибутку в Україні з урахуванням можливостей офіційної і тіньової економіки значно перевищує норму прибутку від використання коштів на кордоні. З іншого — тіньовий характер капіталу стримує його повернення внаслідок високого ступеня ризику, що пов'язано з необхідністю обґрунтування характеру по-

ходження коштів, які використовуються з особистою метою, закупівлі дорогої техніки, автомобілів, нерухомості тощо.

7. В Україні відсутня програма державного стимулювання іноземного інвестора через механізм участі в приватизації, який в Україні спрямований лише на приватизацію як на процес зміни власника, тоді як питання інвестицій залишаються поза увагою.

IV. Висновки. Аналізуючи привабливість економіки України для залучення іноземних інвестицій, ми приходимо до висновку, що наша економіка не в змозі поки що прийняти і ефективно використати крупний іноземний капітал. Справа не тільки в тому, що пропозиція на міжнародному ринку порівняно не велика (за оцінками Світового банку на міжнародних інвестиційних ринках попит у 200 разів перевищує пропозицію), а в неправильному регіональному розподілі отриманих іноземних інвестицій. Оскільки найбільші обсяги інвестицій продовжують здійснюватися в східні регіони України, в той час, як потребу в них гостро відчуває український захід. Вклавши значні інвестиції в привабливі туристичні зони Прикарпаття Україна може отримати вагомні економічні вигоди.

1. Аналіз вигід і витрат: Практ. посібник/ Пер.з англ. За ред. О.Кілієвича. - К.: Основи, 1999.-175с.

2. Гришова В.М., Коюда В.О., Лепейко Т.І. Проблеми розвитку інвестиційної діяльності: Монографія.-Харків: Вид.ХДЕУ, 2002.-464с.

3. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом.- К.: Лібра, 2002.-472с.

4. Федоренко В.Г. Інвестознавство: Підручник.- 2-ге вид., переробл.-К.: МАУП, 2002.-408с.

In the article the basic factors of influence are considered on the state and development of investment processes in Ukraine. Methods and models of analysis of investments are offered in basic facilities, this estimation of attractiveness and openness of economy of Ukraine for foreign investors

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

В статті розкрито методологічні аспекти формування нових організаційно-виробничих структур в сфері підприємництва.

Ключові слова: кластер, нові виробничі системи, кооперація, горизонтальні та вертикальні взаємозв'язки, системи організації виробництва.

I. Вступ. Головною метою державної регіональної політики є створення рівноцінних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України, забезпечення тримання соціальних стандартів життя для кожного громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів. Однак статистика свідчить, що різниця між регіонами за останні 10 років критично зросла. Так, між показниками максимального і мінімального валового внутрішнього продукту по регіонах на кінець 2002-го року вона сягнула 11 разів, з капіталовкладень — 12,3 раза, із соціальної допомоги населенню — 4,8 раза, з рівня іноземних інвестицій — 46 разів. Водночас і різниця в доходах на душу населення між окремими областями становить 35 — 45%, тоді як за міжнародними стандартами цей показник не повинен перевищувати 20%.

II. Постановка завдання. На жаль, існуючі форми організації влади як на регіональному, місцевому, так і на центральному, рівні залишаються малоефективними і непридатними для динамічного реформування економічних процесів, які відбуваються нині в регіонах. До сьогодні уряд проводив таку регіональну політику, яка характеризувалася фрагментарністю рішень і відсутністю єдиної основи. Регіоналізація соціально-економічного розвитку та адміністративна реформа на місцевому рівні зводилися до чергового перерозподілу владних повноважень або чергової кадрової перестановки. Проте реорганізація управлінської вертикалі влади повинна

супроводжуватися глибинним перетворенням форм і методів управління. Необхідна радикальна переорієнтація адміністративно-розпорядчих і розподільчих функцій влади на економічно-соціальні, тобто на виконання зобов'язань перед громадянами.

Цілісна державна політика щодо регіонів почала формуватися тільки останнім часом. Так, 25 травня 2001 року указом Президента України була затверджена Концепція державної регіональної політики, якою визначено її головну мету, принципи та завдання; 13 вересня 2001 року Кабінет міністрів України затвердив розпорядження «Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики».

Однак залишаються нез'ясованими питання прийняття законів про державну регіональну політику, про місцеві фінанси, про територіальний устрій, про планування територій, про територіальні громади, про місцеві державні адміністрації. Досі не сформовано податкової основи місцевої фінансової бази та не визначено правового статусу комунальної власності.

Які основні проблеми постають у процесі впровадження державної регіональної політики в Україні? Що підказує нам європейський досвід розвитку регіонів? Які ефективні механізми та інструменти регіонального розвитку в Україні слід задіяти? Як належить підтримувати депресивні території? Тобто, невирішених питань щодо регіонального розвитку є ще дуже багато. Однак нагальною є потреба вибору моделі територіальної організації виробництва в регіоні, що базується на поєднанні горизонтальних та вертикальних взаємозв'язків-моделі кластеру.

Науковою розробкою проблем регіону та питаннями функціонування нових виробничих систем в Україні та ближньому зарубіжжі займаються І.Ткачук, С.Соколенко, М. Войнаренко, В.Чевганова, І. Брижань, В.Федоренко, Ж.Мінгальова, С.Ткачова та інші [1,3,4]. Основний зміст, що розкривається в наукових дослідженнях авторів є теорія но-

вих систем організації виробництва, в тому числі – і кластерів. Базується вона на вивченні світового досвіду. Та, на жаль, до цього часу не розроблено методології та методики створення кластерів в українській економіці. Таким чином, завдання дослідження полягає в обґрунтуванні створення та адаптування моделі кластеру в умовах економіки України задля розвитку кожного регіону, зокрема, та держави в цілому. Воно базується на результатах виконаного Прикарпатським науково-аналітичним центром спільно з кафедрою фінансів Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника під керівництвом д.е.н., професора Ткачук І.Г. пілотного проекту створення кластерної моделі «Ліжництво та інші художні народні промисли на Прикарпатті» (Івано-Франківська область).

III. Результати. Вибір оптимальної моделі кластеру більшою мірою відбувається з урахуванням місцевих особливостей в кожному конкретному регіоні.

Дуже важливо при їх вивченні звертати увагу не на аналіз обсягів виробництва та перспективи росту окремої галузі промисловості, а в першу чергу на наявність взаємозв'язків та інформаційних потоків всередині виробничо-комерційної мережі.

Рис. 1. Суб'єкти підприємницької діяльності в системі взаємозв'язків

Провівши аналіз промислового-потенціалу нашого регіону, врахувавши соціально-історичну орієнтацію та систему взаємозв'язків, розробниками пілотного проекту створення кластерної моделі за базис було обрано галузь народних промислів. Та перш, ніж обґрунтувати доцільність та перспективи функціонування кластеру народних промислів, необхідно акцентувати увагу на загальних чинниках впливу, що характерні для еконо-

міки нашої держави, зокрема. Адже ми не створюємо чогось нового, а лише намагаємось адаптувати визнану у світі модель організації виробництва в умовах внутрішнього економічного простору.

Насамперед для України характерним є становлення економіки громадянського суспільства [2,15], якому властиві певні ознаки.

Ознаки економіки; громадянського суспільства:

1. Виробництво організується зусиллями індивідів або їх асоціації
2. Вільне підприємництво
3. Право власності на майно, доходи, продукцію належить кожному господарському суб'єкту

4. Споживач є дійсним господарем економіки громадянського суспільства

Ключовою фігурою в новому суспільстві є людина, індивід, підприємець з його внутрішнім навантаженням (соціальним, економічним, правовим, психологічним, політичним). Він організовує свою виробничу чи іншу діяльність на певній території, формуючи при цьому систему зв'язків, взаємовідносин з іншими суб'єктами в існуючому економічному середовищі (рис.1).

На взаємовідносини суб'єктів ринку впливають економічні умови, а також характерне для них певне правове регламентування.

І в економічному аспекті важливо не забувати, що людина (чи то підприємець, а чи найманий працівник) є частиною соціуму певної території з притаманними їй традиціями, соціально-психологічним навантаженням та історично сформованим родом занять.

В Івано-Франківській області створюєть-

ся кластер народних художніх промислів «Сузір'я» на базі Косівського, Коломийського, Верховинської, Яремчанської районів. Споконвік цей край зветься Гуцульщиною та славиться високим рівнем розвитку народного декоративного мистецтва. Вироби народних художніх промислів користуються попитом не лише у нашому регіоні, й за кордоном (у Німеччині, Румунії, Англії, Ісландії, Канаді та в інших країнах світу). Це свідчить про широкі експортні можливості художніх промислів.

Та для реалізації цих можливостей необхідним заходом є розв'язання корінної проблеми промислів - несумісність масового виробництва виробів, що диктується підвищенням попиту на них, з індивідуальною творчістю кожного майстра. Поставлені цілком на промислову основу, народні художні промисли виявились замкненими в рамки жорсткого планування, прейскурантів, категорій, цін тощо. Така несумісність та її наслідки стали однією із передумов використання кластерної моделі в галузі народних промислів.

2. Не менш важливим є те, що кожна територія наділена певними природними, матеріальними, трудовими, інтелектуальними та іншими ресурсами.

Наявність ресурсу, тим більше специфічного (як вже говорилося), є вагомим передумовою створення кластеру. В нашому кластері цим специфічним ресурсом є трудовий потенціал - майстри народних промислів.

Тим більше будь-який ресурс є обмеженим та вичерпним, тому виникає необхідність створення умов для його збереження, відновлення й оптимального використання.

3. Вищевказана передумова породжує наявність ще однієї - це форма співпраці на основі кооперування. Кооперація як форма співпраці в процесі досягнення однієї мети є характерною для України.

Термін «кооперація» має свою форму та зміст, що дозволяє зрозуміти його суть. Форма кооперації - це кооператив як первинна громадсько-господарська організація, добровільне об'єднання громадян зі спільним веденням будь-якої діяльності в різних галузях народного господарства у формі різних підприємств, заснованих на приватній власності їх членів [5, 26]. При цьому кооперативи можуть співробітничати з іншими залежно від потреб, мети та певних економічної і соціаль-

ної мети. Головна суть такої співпраці - або спільна виробнича діяльність, або спільне надання послуг як виробничого, так і невиробничого характеру, одним із важливих результатів чого є вивільнення окремих працівників від невласних їм функцій та їхня спеціалізація. Отже, щоб кооперуватися, необхідно вступити у виробничі відносини на певних засадах. В силу потреб виробництва виникає низка, а точніше система виробничих відносин, яка видозмінюється і самовідтворюється. А зміна форми виробничих відносин є не що інше, як явище економічного характеру. Суть кооперації полягає в задоволенні економічних потреб виробників в одержанні засобів виробництва, збуті продукції, наданні великої кількості послуг, які необхідні в сучасних умовах виробничої діяльності. Одержання таких послуг іншим шляхом часто або фізично неможливе, або економічно недоцільне. Тому реалізація цієї економічної мети потребує об'єднання фізичних, матеріальних, фінансових та людських ресурсів у рамках кооперативів.

Функціонування кластеру теж базується на кооперації. Та водночас кооператив як організаційна форма і кластер не є тотожними.

Кооператив - це форма кооперації, первинна громадсько-господарська організація, добровільне об'єднання громадян зі спільним веденням будь-якої діяльності в різних галузях народного господарства у формі різних підприємств, заснованих на приватній власності їх членів.

Кластер - виробничо - комерційна мережа незалежних фірм за участю спеціалізованих виробників, наукових установ посередницьких закладів, держустанов та споживачів, що є ланками у виробничому ланцюгу та близькі за місцем розташування.

Не вдаючись у глибокий аналіз відмінностей названих структур, можемо виокремити дві основні з них:

- кооперативи наділені спільним майном, що використовується його членами в процесі поточної діяльності (на відміну від кластеру, де кожний учасник використовує власне майно для поточної діяльності, але воно не є спільним для решти членів кластеру)

- діяльність членів кластеру спрямована на виробництво єдиною регіонального продукту, тобто всі учасники пов'язані одним технологічним ланцюгом (на відміну від коопе-

ративі, де кожний учасник може виробляти свій продукт і тільки реалізовувати через кооператив)

5. Будь-які взаємовідносини, в тому числі фінансово-економічні повинні базуватись на високій довірі. Такий підхід характерний для світової практики при створенні кластерів. На жаль, для України це не властиво.

Відносини на довірі повинні плекатись змалку в кожній людині, зокрема, - тільки тоді в суспільстві пануватиме довірлива атмосфера. Розв'язання цієї проблеми потребує негайного вирішення. А до настання такого моменту взаємовідносини, що виникатимуть між суб'єктами господарювання, зокрема в межах кластерної організації, вимагають більш жорсткого правового регулювання.

Для кластеру народних художніх промислів «Сузір'я» правове поле окреслене такими основними нормативно-правовими актами:

1. Конституція України
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»
3. Господарський Кодекс України
4. Закон України «Про власність»
5. Цивільний Кодекс України
6. Закон України «Про об'єднання громадян»
7. Закон України «Про народні художні промисли»
8. Податкове законодавство

Виходячи з цього, метою нашого проекту є такі наступні позиції:

- організація одноосібних виробників-майстрів народних промислів; ліквідування тиньового виробництва;
- формування офіційної статистики народних промислів;
- оптимізація доходів кожного члена кластеру;
- соціальний захист та соціальне страхування.

Переваги, що сприяють швидкому досягненню поставленої мети є:

- по-перше, це існуюча матеріальна база, що була зосереджена на комбінатах народних промислів, і після розпаду цих структур частина її опинилась в руках найбільш підприємливих людей;
- по-друге, можливість скорочення накладних витрат, які склали значну частку со-

бівартості продукції в комбінатах, оскільки доводилось утримувати велику кількість цехів та персоналу, що обслуговував їх. Тепер така потреба зникає, оскільки майстрині працюють у домашніх умовах. І накладні витрати найбільше зосереджені в транспортних видатках, пов'язаних із постачанням сировини та відвантаженням готових виробів реалізатору. Інша частина накладних витрат пов'язана із допоміжними послугами: маркетолога, дизайнера, технолога;

- по-третє, сировина є в сусідній Молдавії або в Закарпатській області. В перспективі, звичайно, передбачається створення вівчарського кластеру;

- по-четверте, вирішення основного проблемного питання — збуту.

На сьогоднішній день два канали збуту вже існують: прямий збут на стихійних ринках; збут через оптово-посередницькі організації.

Як перший, так і другий канали виробникам - відомі, та вони мають недоліки:

- 1) доходи місцевих бюджетів не формуються, оскільки податки не сплачуються;
- 2) продукція низької якості виходить на зовнішній ринок це деформує уявлення споживачів на міжнародному ринку про якісний рівень внутрішнього ринку, знижує цінність, нашої продукції народних промислів;

3) доходи самих виробників - незначні, що пов'язано з високими витратами по збуту продукції, і, що не менш важливо для оцінки створеного валового регіонального продукту (ВРП), - ніде не зафіксовані, оскільки звітність не подається.

IV. Висновки. Ці умови просто вимагають організації бізнес-мереж, хоча і з незалежних партнерів - але водночас таких, що працювали б на єдиний регіональний продукт та досягнення синергетичного ефекту (зростають прибутки кожною учасника бізнесмережі - зростає ВРП) у результаті спільної праці. Проблема в тому, що немає чітко виробленої промислової політики в кожному конкретному регіоні. Звичайно, вона повинна відповідати загальнодержавній політиці, але в першу чергу вона має спрямовуватись на розвиток промисловості, що характерна певній території.

Кожен член громади тягне «поводок» у свій бік - в який йому вигідно. Але господарство певної території від цього тільки програє. Тим більше система «купи-продай» уже себе

вижила. Споживачі диктують інші умови і роблять акцент на якість виробленої продукції, причому, передусім, власного виробництва, а не імпортованої.

Тому необхідна організація виробництва від задуму до реалізації. І найбільш ефективною вона є тоді, коли — це замкнений технологічний цикл, що і характерно для кластерних моделей.

1. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: Укр. контекст. - К.:Логос, 2002.-645с.

2. Хлопін А. Становление гражданского общества в

России: институциональная перспектива. Проект Контра.-1997.-Т.2.-№4.-с.74

3. Прайс В. Кластерна модель регіонального розвитку. //Перспективи і дослідження.- 1999.-№2.-с.3-33

4. Войнарченко М.П. Концепція кластерів - шлях до відродження виробництва на регіональному рівні// Економіст.-2000.-№1.-с.29-33

5. Основи сільськогосподарської обслуговуючої кооперативної діяльності. Навч. Посібник/В.В. Зіновчук, Л.В. Молдаван, В.Б. Моссаковський та ін.; за ред. В.В. Зіновчука.-К.:Вища освіта, 2001.-464с.

In the article the methodological aspects of forming of new organizationally-production structures are exposed in the sphere of enterprise.

Желюк Т.Л.

ПРОГРАМНО-ПЛАНОВІ ВАЖЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ В СИСТЕМІ БЮДЖЕТУВАННЯ

Програмно-планові важелі розглядаються як концептуальні засади регіонального господарського механізму в частині забезпечення збалансованості цілей розвитку адміністративно-територіального утворення і грошових потоків, утворених в регіоні, через систему бюджетування. Дається оцінка структурним елементам програмного бюджету і доводиться його перевага над постатейним принципом формування бюджету. Аналізується контролінговий та бюджетний підходи до оцінки ефективності розробки програмно-планових документів в системі бюджетування.

Ключові слова: Регіональні важелі управління, регіональне планування, програма соціально-економічного і культурного розвитку області, бюджет області, програмно-цільовий метод планування, бюджетування, індикатори стану бюджету, контролінг.

І. Вступ. Створення ефективної моделі регіонального господарського механізму є сьогодні актуальним, оскільки передбачає ефективне поєднання державних та регіональних важелів управління в забезпеченні збалансованого розвитку адміністративно-територіальних утворень.

Центральні органи державної влади відповідають за втілення стратегій регіонального

економічного розвитку та їх відповідність стратегічному розвитку держави в цілому для того, щоб забезпечити максимально ефективно використання потенціалу регіону, з одного боку, та задовольнити загальнодержавні потреби з іншого.

Місцеві органи влади виконують три основних блоки функцій в управлінні соціально-економічним розвитком регіону:

формування регіональної економічної політики, вироблення стратегії розвитку регіону за результатами регіонального моніторингу;

адміністрування розроблених комплексних та цільових програм та проектів розвитку регіону, вироблення конкретних заходів для досягнення поставлених цілей, контроль реалізації цих заходів для отримання запланованого результату;

створення сприятливого середовища для мобілізації всіх ресурсів економічного розвитку та найбільш ефективного їх використання в регіональному відтворювальному процесі.

На нашу думку, ефективність управління соціально-економічним розвитком регіону як з боку державних, так і регіональних органів виконавчої влади може бути забезпечена сьогодні через інструментарій програмно-планової роботи, яка може носити директивну, індикативну, програмну, структурну, стратегічну форми. Інструментарій планування є до-

пиль, універсальним важелем управління в господарському механізмі, оскільки його можна використовувати як в забезпеченні комплексного розвитку адміністративно-територіального утворення, так і в конкретній цільовій формі при розв'язанні окремих регіональних проблем.

Існуючі сьогодні погляди щодо можливостей використання інструментарію планування в управлінні соціально-економічним розвитком адміністративно-територіального утворення можна звести до таких позицій [1, 2, 7, 10, 11]:

1. Планування є концептуальним механізмом для формування продуманої стратегії розвитку регіону і передбачає моделювання функціонування його секторів.

2. Планування забезпечує координацію соціально-економічного розвитку регіону, яка ніколи не переходить рамки непрямого впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційну сферу діяльності.

3. Планування відповідає за підтримку економічної стабільності в регіоні та структурне регулювання, тобто якісне перетворення економіки адекватно ринковим трансформаційним змінам.

4. Планування забезпечує збалансованість цілей розвитку адміністративно-територіального утворення і грошових потоків, утворених в регіоні, і стимулює розвиток економіки в рамках наявних ресурсів.

Кожен із цих підходів, доповнюючи один одного, створюють цілісну картину щодо місця планування в регіональному відтворювальному процесі. Сьогодні особливий інтерес і науковців і практиків звертається на можливість планування пріоритетно розподіляти наявні фінансові ресурси для досягнення поставлених регіональних цілей через призму балансового, програмно-цільового, нормативного методів.

Питання фінансового забезпечення реалізації регулятивних функцій через призму програмно-планового інструментарію на рівні регіону сьогодні активно розглядаються в працях вітчизняних вчених, економістів (О.І. Перуна, М.Т. Білухи, О. Д. Василика, М.І. Дольницького, О.П. Кириленко, В.І. Кравченка, І.Р. Михасюка, В.К. Павлюка, Н.Н. Романюк, Л.П. Товстої, І.В. Ряшенцевої, С.І. Юрія, В.М. Федосова). Однак щоразу проблеми зба-

лансованості використання фінансових ресурсів регіону, його основної складової – бюджету області, ефективного розподілу фінансових ресурсів регіону, пошуку нових фінансових впливань, постають у новому світлі вирішення проблем, які диктуються часом і трансформаційними змінами, що пов'язані із реалізацією Бюджетного кодексу, Концепції державної регіональної політики, і вимагають пошуку нових підходів до вирішення.

II. Постановка завдання. Тому в даній статті вважаємо за доцільне розглянути можливості використання програмно-цільового інструментарію в реалізації регіональної економічної політики, зокрема, у системі бюджетування, яка покликана поступово вирішувати довгострокові цілі та завдання регіонального розвитку, визначених в програмно-планових документах.

Бюджетування є суттєвим елементом децентралізованої відповідальності за фінансові ресурси. Основною метою бюджетування є забезпечення необхідними фінансовими коштами, проведення порівняння планових показників з фактичними і таким чином забезпечення бази для контролю та координації результативності реалізації програмно-планових документів.

На нашу думку, функції бюджетування сьогодні виходять за рамки оцінки ефективності використання коштів місцевих бюджетів і вимагають проведення моніторингу реалізації місцевих інвестиційних проектів; підтримки збалансованості місцевого бюджету; налагодження системи інформаційно-комунікативного забезпечення стосовно використання грошових потоків відповідно до планово-економічних розрахунків; мотивації організаційних структур виконавчих органів влади до ефективного використання наявних та пошуку додаткових фінансових ресурсів.

Діюча практика показує, що в своїй основі бюджетування має функціональний або постатейний принцип, згідно з яким необхідні фінансові ресурси розподіляються згідно кошторисних розписів та згідно з основними статтями бюджету адміністративно-територіального утворення. Однак, такий підхід не може врахувати пріоритетні можливості розвитку та росту території, тому в такій ситуації повинен імплементуватися в діючу практику фінансового механізму програмно-цільовий метод. Розглянемо детальніше методологічні

передумови використання даного методу в фінансовому забезпеченні важелів регіонального регулятивного впливу.

III. Результати. Програмно-цільовий метод бюджетування – це управління бюджетом з орієнтацією на пріоритетний розподіл бюджетних коштів з метою отримання соціального та економічного ефекту. Головними ознаками цього методу є: зосередженість на планових результатах; можливість оцінки наслідків бюджетних рішень у процесі їх прийняття; посилення відповідальності за витрачання бюджетних коштів; можливість проведення ґрунтовного аналізу витрат бюджетних коштів на основі показників результативності; забезпечення прозорості бюджетного процесу.

Використання програмно-планового інструментарію в бюджетуванні дозволяє отримати ряд суттєвих переваг:

- 1) забезпечення прозорості бюджетного процесу, чітке визначення цілей і завдань, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти, підвищення рівня контролю за результатами виконання бюджетних програм;
- 2) здійснення оцінки діяльності учасників бюджетного процесу за результатами виконання бюджету щодо досягнення поставлених цілей та виконання завдань, а також про-

ведення аналізу причин неефективного виконання бюджетних програм;

3) упорядкування діяльності розпорядника бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм шляхом чіткого розмежування відповідальності за реалізацію кожної бюджетної програми між визначеними розпорядником бюджетних коштів відповідальними виконавцями бюджетних програм;

4) посилення відповідальності розпорядника бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм законодавчо визначеній меті його діяльності, а також за фінансове забезпечення бюджетних програм і результати їх виконання;

5) підвищення якості розробки бюджетної політики, ефективності розподілу і використання бюджетних коштів.

Основні відмінності діючого методу формування бюджету порівняно з програмно-цільовим наведено у таблиці 1.

Використання програмно-цільового методу передбачає складання програмного бюджету. Вихідними елементами для розробки програмного бюджету в регіональному господарському механізмі повинні бути напрями державної регіональної політики, які об'єднують в собі державну політику і власне

Таблиця 1

Основні відмінності між постатейним підходом формування бюджету та програмно-цільовим методом

Традиційний підхід розподілу бюджетних коштів	Програмно-цільовий підхід розподілу бюджетних коштів
Бюджет затверджується у розрізі бюджетних функцій.	Бюджет затверджується не за функціями, а за програмами та підпрограмами.
Принцип формування бюджету — “утримання бюджетних організацій”.	Принцип формування бюджету — “зосередженість на результатах”.
Планування бюджету лише на наступний бюджетний рік.	Стратегічний підхід та планування бюджету на кілька років.
Відсутність належного обґрунтування видатків бюджету при його підготовці, аналізі та прийнятті відповідних рішень.	Якісно новий підхід до обґрунтування бюджету, його аналізу та прийняття бюджетних рішень.
Нівелювання відповідальності при витрачання коштів.	Посилення відповідальності при виконанні програм.
Непрозорість витрачання бюджетних коштів.	Прозорість витрачання бюджетних коштів.

політику регіону в забезпеченні комплексного соціально-економічного і культурного розвитку адміністративно-територіального утворення. Складовими програмного бюджету повинні бути:

1) комплексна програма соціально-економічного і культурного розвитку регіону — це систематизована сукупність напрямів діяльності, спрямованих на досягнення єдиної мети та завдань, виконання яких пропонується і здійснюється розпорядником бюджетних коштів відповідно до наданих йому функцій;

2) підпрограми (цільові програми) — це складові програми, спрямовані на виконання частини програми. Може містити проекти або сукупність споріднених напрямів діяльності, чітко визначені завдання, що мають вимірюватися ключовими показниками результативності (показниками якості чи іншими показниками).

3) проекти — це сукупність напрямів діяльності в підпрограмі, він має початок і кінець, може включати стратегії (список різних видів діяльності) та вимірюється за допомогою детальних показників результативності.

Найважливішим у формуванні бюджетних програм є визначення головної мети бюджетної програми та головних завдань на поточний і наступні бюджетні роки. Мета виконання програми – відображення загального кінцевого результату, на досягнення якого спрямована бюджетна програма. Завдання програми – це конкретні цілі або результати, яких треба досягнути.

Завдання повинні мати такі характеристики: орієнтованість на результат; вираження результатів у кількісних вимірах; визначеність термінів виконання завдання; конкретність та реалістичність.

При визначенні цілей в системі цільового планування доцільно використовувати, на нашу думку, два підходи. Перший – контролінговий підхід до визначення цілей, який виконує такі функції:

моніторингову функцію, що дозволить охопити і врахувати особливості розвитку усіх сфер життєдіяльності адміністративно-територіального утворення, факторів, стадій відтворення;

забезпечення розробки різноваріантних стратегій соціально-економічного розвитку через інструментарій свот-аналізу; аналіз змін зовнішнього оточення – законодавства, конкуренції в регіоні, економічного стану; аналіз

внутрішніх соціально-економічних змін; аналіз соціально-економічних змін на досліджуваній території в результаті виконання стратегічного плану, оцінка ефективності і реалістичності окремих його складових;

нормативний підхід до визначення потреб у необхідних ресурсах для досягнення планових завдань;

інформаційно-аналітичне забезпечення, тобто підбір інформаційно й адекватно цілям програмно-планових документів;

виявлення критично важливих з точки зору реалізації елементів стратегічного плану управлінських проблем;

оперативне регулювання, контроль за дотриманням виконання окремих стратегічних завдань, аналіз причин невиконання окремих стратегічних завдань, формування рекомендацій з метою усунення недоліків.

Даний підхід базується на трьох рівнях ефективності:

1-й рівень: рівень економічної доцільності

$$= \frac{\text{кошти}}{\text{мінімальні видатки}};$$

2-й рівень: результативність управлінського процесу

$$= \frac{\text{Вихідний управлінський продукт}}{\text{Вхідний управлінський продукт}};$$

3-й рівень: рівень досягнення поставленої мети

$$\text{мети} = \frac{\text{Вхідна мета}}{\text{результат}};$$

Вихідний продукт можна розглядати як: кількість наданих соціальних послуг чи вартість кінцевого продукту; спроможність ефективно виконувати функції, покладені на розпорядника бюджетних коштів, наприклад, обласну державну адміністрацію; корисність кінцевого продукту для суспільства або окремих категорій населення (молоді, пенсіонерів тощо); кількість або категорію населення — одержувачів кінцевого продукту; зміни, до яких може призвести реалізація бюджетної програми.

Другий підхід ґрунтується на бюджетному методі оцінки ефективності інвестицій, що використовується в інноваційному менеджменті при визначенні цілей і включає показники, подані в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники результативності програмного бюджету

Показники	Характеристика показника
1. Показники планового обсягу робіт, наданих соціальних послуг	Характеризує обсяг робіт, який має бути виконаний у процесі реалізації програми.
2. Показник початкових витрат	Визначає обсяг та структуру ресурсів, що забезпечують виконання бюджетної програми (наприклад, кількість штатних одиниць, кількість установ, кількість обладнання).
3. Показник виконаних робіт (отриманого результату)	Використовуються для оцінки відхилень в досягненні поставлених цілей.
4. Показники ефективності	Визначаються як відношення кількості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг) до їх вартості в грошовому або людському вимірі. Ці показники визначають вартість (у грошах або робочих годинах) одиниці продукції, витрати ресурсів на одиницю показника продукту (наприклад, кількість студентів на одного викладача, вартість підготовки одного студента тощо).
5. Показники якості (або отримані ефекти від виконання програми)	Відображають ступінь якості вироблених товарів (виконаних робіт, наданих послуг).

Застосування результативних показників сприятиме якісному та кількісному аналізу стану виконання програми соціально-економічного розвитку адміністративно-територіального утворення в частині фінансового забезпечення реалізації її заходів та ефективності виконання, зокрема, це дозволить: чітко показати ефективність використання бюджетних коштів; співвідношення досягнутих результатів управлінської діяльності з витратами; тривалість виконання бюджетних програм, її необхідність і відповідність визначеній меті; порівнювати результати виконання програм у динаміці за роками та між головними розпорядниками бюджетних коштів; визначити найефективніші цільові розробки при розподілі бюджетних коштів, методика визначення яких запропонована автором у праці [4].

Для проведення координації ефективності розподілу фінансових ресурсів у контексті виконання програми соціально-економічного і культурного розвитку області вважаємо за доцільне розробити модель бюджетного аналізу з використанням таких індикаторів:

1) індикатори стану бюджету, які включають: індикатори доходів; індикатори витрат; індикатори стану балансу бюджету; індикатори непогашеної заборгованості; індикатори ефективності виконання бюджету (див. рис. 1);

2) індикатори потенціалу доходів бюджету, які розраховуються для визначення необхідної суми трансфертної підтримки бюдже-

ту адміністративно-територіального утворення;

3) індикатори пріоритетності розподілу фінансових ресурсів на основі матриці Маслоу. Згідно матриці, поданої на рис.2, перший рівень пріоритетності витрат складають витрати, пов'язані із забезпеченням найнеобхідніших потреб жителів міста, а верхній, — пов'язаний із витратами на соціальну мотивацію.

IV. Висновки. Отже, використання програмно-цільового методу в бюджетуванні дозволить ефективно розподіляти бюджетні кошти в пріоритетному вирішенні проблем територіального розвитку. Запропонована система показників результативності розподілу видатків програмного бюджету матиме важливе значення для комплексного та цільового планування, оскільки дозволить чітко прослідкувати економічний, соціальний, бюджетний ефект використання бюджетних коштів, зрештою, дозволить відбирати найефективніші бюджетні програми при розподілі обмежених бюджетних ресурсів.

1. Баграшов Л.А., Евенко Л.И. Управление региональными программами в США и Канаде. — М.: Наука, 1983.—279с.

2. Беседин В.Ф. Региональная экономика: планирования, прогнозувания, управління-К.: Наукова думка, 1989.—272с.

3. Бюджетный Кодекс Украины. — К.: Парламент, вид-во, 2002.- 63с.

4. Желюк Т.Л. Використання інструментарію економіко-математичного моделювання в державному регу-

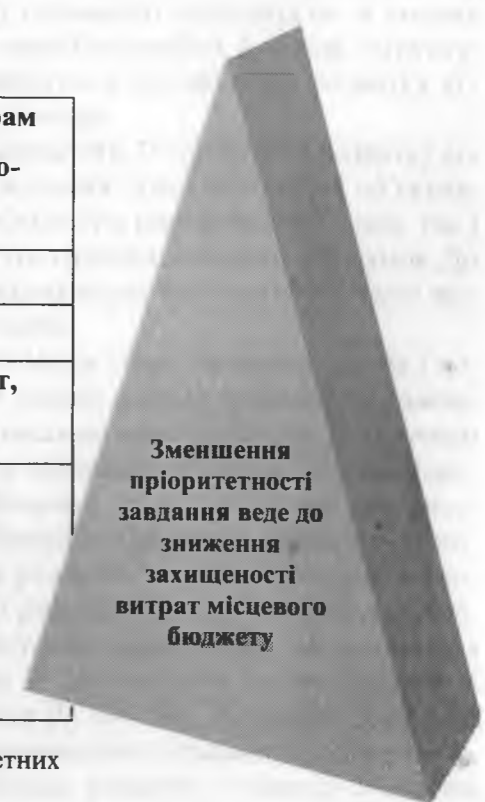
Індикатори (коефіцієнти) стану бюджету

Доходи	Витрати	Стан балансу бюджету	Погашення заборгованості	Ефективність виконання бюджету
Власні доходи / Загальна сума доходів	Поточні витрати / Всього витрат	Всього доходів / Всього витрат	Довгострокова заборгованість / Всього заборгованість	Фактичні доходи / Планові доходи
Регулюючі доходи / Загальна сума доходів	Капітальні витрати / всього витрат	Грошові поступления / Власні доходи	Обсяг кредитів / Власні доходи	Фактичні витрати / Планові витрати
Поступлення від продажі активів / всього доходів	Власні витрати / Всього витрат	Грошові витрати / Власні витрати	Обсяг боргу / кількість населення регіону	Фактичні поточні витрати / Планові поточні витрати
Грошові поступления / Власні доходи	Грошові витрати / Власні доходи	Податкові доходи / Поточні витрати	Високоліквідні активи / короткострокові зобов'язання	Зміна капітальних витрат / Зміна доходів
Кредити / Затрати на отримання кредитів	Грошові витрати / Власні витрати	Позики і кредити видані / Позики і кредити отримані	Отримані інвестиційні кредити / Всього обсяг кредитів	Зміна поточних витрат / Зміна доходів всього
	Всього витрат / Населення міста		Річне обслуговування боргу / річні доходи	Фактичні капітальні витрати / Планові капітальні витрати
	Інвестиційні кредити / Всього наданих кредитів		Пролонговані кредити / Обсяг кредитів	

Рис. 1. Система показників оцінки бюджету адміністративно-територіального утворення

5. Забезпечення участі населення в розробці програм соціально-економічного розвитку адміністративно-територіального утворення
4. Високоякісний підбір робочих місць
3. Розвиток інфраструктури сфери послуг
2. Забезпечення правопорядку, екологічний захист, якісне надання житлово-комунальних послуг
1. Матеріальний захист соціально незахищених категорій населення, забезпечення нормативних медичних послуг, забезпечення безперебійного функціонування ЖКГ, забезпечення нормативної площі житла

Рис. 2. Визначення пріоритетності розподілу бюджетних витрат, виходячи із піраміди Маслоу

люванні соціально-економічного розвитку адміністративного району // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2001. – № 10. – С.96-100.

5. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). – К.: НІОС, 2000. – 384с.

6. Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України від 25 травня 2001 року № 341/2001.

7. Ларис Н.И. Кисельников А.А. Региональная политика в странах рыночной экономики: Учеб. пособие. – М.: Экономика, 1998.

8. Методичні рекомендації з розробки програм соціально-економічного розвитку регіону. – К: 1997.

9. Михасюк І.Р. Мальський М.З. Регіональна економічна політика: Навч. посіб./ Львів, нац. ун-т ім. І. Франка. – Л.: Укр. технології, 2001. – 208с.

10. Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки -К.: Поліграфкнига, 1998. – 304с.

11. Пацута М.Т., Калина Л.В. Прогнозування та макроекономічне планування –К.:МАУП, 1998. – 192с.

12. Юрій С.І., Дем'янишин В.Г., Буздуган Я.М. Антологія бюджетного механізму. Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 250с.

The programmatic-planned levers are examined as conceptual bases of regional economic mechanism in part of providing of balanced of aims of development of administrative-territorial education and money streams formed in a region. Estimation is given to the structural elements of programmatic budget and there is his advantage above postateinim principle of forming of budget.

№	Назва	Автор	Рік	Сторінок
1	Концепція державної регіональної політики	Україна	2001	341
2	Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика)	Кириленко О.П.	2000	384
3	Региональная политика в странах рыночной экономики	Ларис Н.И. Кисельников А.А.	1998	384
4	Методичні рекомендації з розробки програм соціально-економічного розвитку регіону	Україна	1997	384
5	Регіональна економічна політика: Навч. посіб.	Михасюк І.Р. Мальський М.З.	2001	208
6	Прогнозування та регулювання розвитку економіки	Панасюк Б.Я.	1998	304
7	Прогнозування та макроекономічне планування	Пацута М.Т., Калина Л.В.	1998	192
8	Антологія бюджетного механізму	Юрій С.І., Дем'янишин В.Г., Буздуган Я.М.	2001	250

Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРЬСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Балчинок І.Ф.

ПОГЛИБЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ВІДНОСИН ЗА УМОВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто головні критерії ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано передумови поглиблення розвитку аграрних відносин.

Ключові слова: аграрні відносини, відродження сільського господарства, власник, господар.

I. Вступ. Новий етап розвитку аграрних відносин відрізняється від попереднього за суттю, метою та механізмами вирішення тощо. Найважливішою особливістю цього етапу має стати забезпечення на ньому ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва, головними критеріями якого можна визначити такі:

- перехід від малоефективного й переважно збиткового господарювання на селі до розвитку на засадах поступового підвищення рентабельності виробництва;
- прискорене формування в аграрному секторі реального і ефективно власника і господаря;
- освоєння організаційного функціонування нових форм господарювання та забезпечення їх ефективного розвитку;
- нарощування обсягів виробництва в реформуваннях з одночасним удосконаленням їх виробничо-господарської структури;
- подолання збитковості агроформувань, яка мала місце на попередньому етапі;
- оздоровлення соціальної, демографічної і психологічної ситуації на селі;
- прискорення розвитку ринкової інфраструктури.

Темпи і рівні досягнення кожного окремо взятого з цих завдань будуть неоднаковими у районах і агроформуваннях. Це залежатиме від великої кількості причин: їх початкового (для нового етапу) стану, аграрної політики

держави, технічної забезпеченості, кваліфікації керівників (господарів) тощо. Проте загальна тенденція розвитку має бути такою, щоб забезпечувався поступовий перехід від недостатньо розвинутих до наростаючих якісних змін, включаючи високі рівні ефективності виробництва.

Проблемам розвитку аграрних відносин присвячені дослідження економістів – аграрників: В.Г. Андрійчука, М.В. Вишиванюка, В.Г. Галанця, М.Й. Маліка, О.М. Онищенко, П.Т. Саблука, М.П. Сахацького, А.М. Стельмашука, В.В. Юрчишина та інших вчених, однак у них недостатньо розкрито передумови поглиблення розвитку цих відносин за умов трансформації економіки.

II. Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження особливостей нового етапу розвитку сільського господарства в умовах трансформації економіки, а також обґрунтування передумов поглиблення розвитку аграрних відносин.

III. Результати. Поглиблення розвитку аграрних відносин зумовлюється як об'єктивною необхідністю постановки питання, так і наявністю потрібних для цього передумов. До визначальних серед них можна віднести зазначені нижче.

Консолідація гілок державної влади і політичних партій навколо усвідомлення важливого за соціально-економічним та політичним значенням ефективно розвинутої аграрної сфери виробництва. Однією з причин складностей у проведенні аграрної реформи, її повільного розвитку та низької соціально-економічної результативності є велике політичне протистояння навколо неї – від самої ідеї з приводу її доцільності до механізмів її здійснення [1, 35 – 36]. З перших кроків на шляху переведення сільського господарства на нові засади розвитку з приводу ставлення

до них сформувалося дві течії: одна відстоювала ідеї реформування і проводила роботу щодо їх практичного втілення, інша, навпаки, стояла на позиціях його практично повного несприйняття і гальмувала проведення відповідних перетворень. У протистоянні між ними була втягнута частина селян, яких противники реформи використовували як політичний буфер у відстоюванні своїх поглядів.

Ситуація навколо цієї проблеми істотно змінилася після прийняття та реалізації Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки". Вона, крім усього іншого, означала в основному поразку антиреформаційних політичних сил, яким, всупереч їх волі та переконанням, прийшлося змиритися з паюванням землі, з передачею у власність земельних паїв, з переходом до нових форм господарювання на селі. Це не означало їх повної відмови від деяких своїх поглядів, у першу чергу в частині надання землі статусу товару, включення їх на певних умовах у ринковий обіг. Проте активну підтримку серед селян вони незворотно втратили.

Це прискорило формування навколо подальшого розвитку в обраному напрямкові аграрних відносин більш сприятливої не лише політичної, але й соціально-психологічної ситуації, яка у свою чергу набуває значення чинника, що прискорює стабілізацію політичної, а також більш загальної – суспільної – атмосфери навколо цієї важливої проблеми. З огляду на те, що така стабілізація уже фактично вступила у фазу незворотності, є підстави для такого висновку: що це набуває значення однієї з найважливіших передумов ефективного розвитку на новому етапі.

Наукова відпрацьованість концептуальних положень стратегії розвитку аграрних відносин. Загальноприйнято вважати, і це підтверджується практикою, важливою вихідною засадою вирішення великомасштабних і багатоаспектних проблем і завдань є своєчасне відпрацювання відповідної концепції [2, 93 – 94]. Проте з різних причин щодо початкового етапу сучасної аграрної реформи цього не було зроблено, що очевидно, стало однією з визначальних причин великих ускладнень, з якими вона проводилася, а також того, що вона поки що не виправдала очікувань: не дала соціально-економічних результатів.

Незважаючи на те, що офіційно схваленої концепції з приводу подальшого розвитку аграрних відносин немає також на початок їх нового етапу, ситуація у цьому відношенні все ж набагато сприятливіша. Підтвердженням цього є наявність великої кількості теоретичних і науково-методологічних напрацювань відповідної спрямованості, у яких у найбільш загальному відношенні всебічно розглянуті й чітко окреслені точки зору щодо того, якою має бути мета нового етапу розвитку аграрних відносин, а також, що і як потрібно робити для її досягнення.

Ці та інші вихідні положення знайшли подальший розвиток в проєкті Концепції аграрної політики України, розробленої науковцями Інституту аграрної економіки УААН та Інституту аграрної економіки НАНУ і переданої в органи державного управління АПК [3, 3 – 16]. У ній достатньо повно деталізовано стратегічні цілі аграрної політики, обґрунтовано соціально-економічну модель розвитку агропромислового виробництва, створення організаційно-економічних механізмів функціонування агропромислового виробництва, чітко окреслено основні напрями удосконалення системи управління АПК, розвитку його ресурсного потенціалу, наукового, технологічного і кадрового забезпечення, соціальних перетворень на селі. Хоч все це поки що має проєктний характер, все ж є підстави для висновку, що воно знайде відображення у розроблюваних з цього приводу нормативно-правових актах і положеннях і стане реальним у процесі розробки і затвердження на найвищих рівнях державної стратегії розвитку аграрних відносин, поглибить передумови для їх ефективного втілення у практику.

Формування на селі реальних власників і господарів. Соціально-економічна і політична суть сучасних аграрних відносин, способів і механізмів досягнення їх кінцевої мети базується на формуванні реальних власників і господарів. Така стратегічна мета є спільною для всього аграрного сектора України. Проте ці процеси у різних регіонах можуть розвиватися не однаково. Одним з тих, у яких вони за певних обставин можуть формуватися швидше і глибше, є Карпатський регіон. Для цього є кілька основних підстав. Перш за все у зв'язку з тим, що аграрна реформа у досліджуваному краї започаткувалася дещо

раніше, порівняно з іншими регіонами, проходила активніше і просунулася у своєму розвитку далі, у тому числі в частині створення у ній організаційно-правових структур типу аграрної палати, кредитних спілок, обслуговуючих кооперативів тощо, що створюватиме умови для прискорення процесів формування реальних власників і господарів.

По-друге, у регіоні на першому етапі селянам була передана відносно більша частка громадських земель, що сприяло прискоренню процесів формування їх як власників-господарів. Цей процес одержав дальший розвиток у тому, що порівняно велика частина власників земельних паїв розширила за їх рахунок присадибні ділянки і господарює без створення юридичної особи. На сучасному етапі це є стимулюючим чинником поглиблення усвідомлення селянами того, що вони реально стали власниками і господарями. Потретье, в регіоні порівняно значного поширення набули приватні агроформування, господарі яких мають можливість утвердитися як реальні й ефективно діючі господарі.

У першу чергу у зв'язку з тим, що все здійснене в останні роки в частині аграрної реформи вказує на те, що після довгих і важких пошуків шляхів і механізмів її державного забезпечення віднайдені важелі, які пройшли перевірку часом і немає підстав для сумнівів у тому, що держава буде активно здійснювати обраний нею у цьому відношенні курс. Навпаки, зараз достатньо переконань у тому, що він одержуватиме подальший розвиток, внаслідок чого економічна підтримка державою аграрної реформи буде посилюватися. Це набуває суті одного із найважливіших гарантів поглиблення і підвищення ефективності розвитку аграрних відносин.

Одночасно з цим є достатньо підстав для передбачень, що переважна більшість селян-власників зуміє використати надані можливості розпорядження земельними і майновими паями (чи правами на них) і зміцнити цим свій соціальний і економічний статус. Найвірогідніше, що з самого початку це найкращим чином вдасться не всім. Але у міру того, як вони усвідомлюватимуть свої права і можливості, а держава посилюватиме їх захист, селяни зможуть ефективніше розпоряджатися своїми правами власників і господарів. Справа не змінюється від того, що не скрізь і не у всьому це буде відбуватися однаковими тем-

пами. Проте цей процес у умовах Карпатського регіону з традиційним потягом селян до землі буде проявлятися активно і зможе заявити про себе помітними позитивними зрушеннями.

Це дає підстави для формулювання ще одного концептуального положення з приводу подальшого розвитку аграрних відносин. Його суть полягає у тому, що вирішення проблеми у дуже великій мірі залежатиме від того, наскільки вдасться консолідувати інтереси селян і держави в частині ефективного вирішення проблем розвитку аграрних відносин. При всій важливості забезпечити пріоритетність інтересів селян, проблеми мають вирішуватися з користю як для них, так і для держави.

Переведення аграрних відносин на якісно вищий рівень. При загальній позитивній оцінці здійснюваної аграрної реформи невинновданно було б недооцінювати те, що не все у ній відбувалося найкраще. Очевидним було те, що до останнього часу вона розвивалася переважно в ширину, що у певній мірі можна вважати виправданим. Адже потрібно було обрати напрям, визначити суть і структуру змін, відпрацювати механізм їх практичної реалізації. Проте цей процес затягнувся, внаслідок чого у проведенні реформи переважали формальні, кількісні риси при недооцінці важливості забезпечення соціально-економічної результативності аграрних реформувань, яка надміру довго не проявляла себе. У кінцевому рахунку це спричинило явище, яке у деяких дослідженнях оцінюється як криза аграрної реформи [4, 20]. Оскільки така ситуація мала місце в масштабі країни, вона була притаманною усім регіонам – їх сільське господарство опинилося в соціально-економічному занепаді. Це зумовило невідкладну необхідність переведення аграрних відносин на якісно вищий рівень розвитку.

Його важливими критеріями із самого початку мають стати такі: швидші та відчутніші соціально-економічні зміни на селі в частині припинення у ньому деградаційних процесів; прискорене підвищення життєвого рівня і умов проживання працівників сільського господарства та усіх інших мешканців села; відродження його соціальної і комунально-побутової облаштованості з її подальшим поліпшенням; подолання соціально-психологічної пригніченості селян, яка склалася в ос-

танні роки під впливом негативних процесів і явищ у сільському господарстві взагалі та його життєвому осередку (селі) зокрема. Досягнення цієї мети повинно включати в себе закріплення стабільності у розвиткові рослинницької галузі. Одночасно з цим повинні прискорено розвиватися відповідні процеси у тваринництві: від подолання зменшення поголів'я тварин до його стабілізації і подальшого розвитку у кількісному і якісному вимірах.

З огляду на ці та інші вихідні положення, якісне оздоровлення наступатиме в міру того, наскільки одночасно, у єдності та взаємоузгодженості будуть здійснюватися соціальні, економічні, організаційні та інші заходи. Їх сумарний прояв буде залежати від того, як, з яким успіхом і з якою віддачею вони будуть вирішуватися по всій регіональній вертикалі: від її найвищого (обласного) до найнижчих (безпосередньо виробничих) рівнів. Визначальним при цьому буде те, як у цьому відношенні спрацюватимуть регіональні органи державної виконавчої влади. Вони будуть формувати визначальні напрями дій у цьому відношенні з їх подальшою реалізацією у районах і на місцях.

Розвиток відроджувальних процесів. Одним із найвагоміших здобутків минулого етапу аграрної реформи можна вважати те, що при всіх складностях, прорахунках і помилках, допущених в процесі її проведення, вона все ж (хоч поки що результати не є значними) почала підводити сільське господарство до відродження. Як засвідчує світова історія, після будь-якого економічного, соціального, духовного та іншого занепаду (а саме у такому стані перебуває сучасне сільське господарство України) у переважній більшості випадків настає його відродження. Це, хоч і не нова у своїй основі категорія, вона стосовно аграрного сектора економіки сучасної країни має новітній характер, і потрібно буде багато зусиль і чимало часу, щоб відродження у всій його повноті відбулося, тим більше, що воно надзвичайно складне за суттю, структурою, характером здійснення тощо.

Проблема відродження сільського господарства не належить до нових. Вона ставилась неодноразово на попередньому етапі аграрної реформи. Але тільки останнім часом вона починає набирати підвищеного значення і все більше привертає увагу на різних рівнях державного управління. Це зумов-

люється кількома обставинами. По-перше, за обсягами виробництва продукції, продуктивністю праці та зарплатою зайнятих у ньому працівників, характером і рівнем соціального розвитку села сільське господарство з незалежних від нього обставин опинилося на настільки низькому рівні, що під загрозою опинилось його майбутнє. Найважливіший спосіб подолання цієї тенденції – комплексне відродження галузі [5, 18]. По-друге, відродження сільського господарства покликає стати передумовою відродження економіки держави. По-третє, невідкладність відродження аграрного сектора економіки зумовлена необхідністю відновити роль і місце України у світовому розподілі виробництва продукції сільського господарства і торгівлі нею на міжнародних ринках.

* Увага до відродження сільського господарства стала об'єктивною не лише з безпосередньо виробничого, економічного погляду, але й із погляду аграрно-економічної науки, яка останнім часом активніше привертає до нього увагу. Одним з підтверджень цього є результати дослідження проблеми, одержані М.П. Сахацьким. Ця категорія розглядається ним як якісна зміна сільського господарства, що відбувається в процесі руйнації старого та стратегічно зорієнтованого інтенсивного формування у ньому нового, більш високого способу виробництва [6, 14]. Своєрідність такого погляду полягає у тому, що сам факт руйнації минулого у сільського господарства автор розглядає як один з елементів його відродження.

Необхідність відродження сільського господарства настільки важлива, а його невідкладність настільки очевидна, що новий етап розвитку аграрних відносин можна розглядати як відроджувальний. Для того, щоб він відбувся, потрібні щонайменше дві найважливіші передумови. Одна з них – розглядати відродження як багатофункціональну проблему, яка об'єднує у собі не лише економічну, безпосередньо виробничу, але й соціальну, духовну, національну, культурну, регіональну, демографічну та інші сфери життєдіяльності українського суспільства [6, 29]. По-іншому кажучи, відродження повинно мати багатовекторну побудову, кожна складова якої має виводитися на якісно вищий рівень розвитку за своєрідним притаманним їй "сценарієм", який відповідав би її сутності

її цільовому призначенню. Це у свою чергу означає, що відродження сільського господарства у його єдності й цілісності буде являти собою сукупність відроджувальних процесів у кожній його складовій. І чим повнішим, глибшим і результативнішим буде відродження кожної з них, тим швидше, ефективніше і надійніше буде відбуватися відродження у всій його повноті. З цих позицій відродження як таке можна розглядати як результат відродження кожної його складової зокрема і всієї їх сукупності разом.

Вищезазначені передумови сприяють ефективному розвитку аграрних відносин.

IV. Висновки. Подальший розвиток аграрних відносин, включаючи їх соціально-економічну результативність, буде знаходитись у безпосередній залежності від здійснюваної державою аграрної політики, а також від того, наскільки селяни зможуть використати одержані у власність землею та майно (земельні та майнові паї) і надане кожному з них право вибору форми господарювання.

З урахуванням викладених вище обставин, можна стверджувати, що у Карпатському регіоні прискорено формується сприятливе середовище для прискорення процесу утвердження середніх і дрібних власників-господарів. В регіонах з більшими площами земель-

них угідь майбутнє, найвірогідніше, буде за середніми власниками-господарями.

Це підводить ще до одного висновку: відродження виконає своє цільове призначення лише у випадку, якщо здійснюватиметься не "взагалі", а у цілком конкретних напрямках. Хоч це і ускладнюватиме проблему, але по-іншому вирішити її неможливо. Лише за цих умов можна вважати достатнім, як рівень відпрацьованості відроджувального середовища, а також його результативні прояви.

1. Юрчишин В.В. Аграрні перетворення в Україні: небезальтернативний погляд на проблему. – К.: ІАЕ, 1999. – 68 с.

2. Баланик І.Ф. Науково-прикладні аспекти розвитку аграрних відносин у регіоні Карпат. – К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 104 с.

3. Концепція аграрної політики України. – К., 2000. Проект. Рукопис. – 16 с.

4. Юрчишин В.В. Причини і наслідки аграрної кризи (науково-аналітичний огляд). – К.: ІАЕ, 2000. – 24 с.

5. Андрійчук В.Г. Важливі підйоми відродження АПК // Економіка АПК. – 2000. – № 4. – С.18 – 26.

6. Сахацький М.П. Проблеми відродження сільського господарства. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – С. 304.

Main criteria of effective development of agricultural production are considered. The pre-conditions of deepening a development of agrarian relations are grounded.

Куденко Н.В., Полонець В.М.

РОЗВИТОК СТРАТЕГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ НА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Стаття присвячена одній із найбільш актуальних проблем маркетингу, яка безпосередньо торкається практичного застосування стратегічного маркетингу та маркетингових концепцій на підприємствах України. Співставлені аналогічні проблеми вітчизняних та закордонних підприємств, виявлені спільні риси, проблеми та методи їх вирішення. Розглянуті основні перешкоди, які виникають при впровадженні маркетингових принципів, запропонована їх класифікація та шляхи подолання.

Ключові слова: маркетинг, стратегічний маркетинг, підприємство.

I. Вступ. Останнім часом все більше компаній приділяє увагу розробці та реалізації

стратегій. Все частіше говорять про підвищення якості, продуктивності, зниження витрат, посилення рекламних кампаній, прискорення прийняття рішень, проведення більш глибокого конкурентного аналізу, реінжиніринг, управління змінами тощо. Але всупереч прийнятій думці, все це – не стратегія, а операційна ефективність, зазначає Павло Шеремета [6, с.10]. Його думку вдало доповнює вислів Хендерсона (Henderson) (Бостонська консалтингова група): "Більшість компаній взагалі не мають стратегії. Вони просто багато говорять про неї, як звикли говорити про погоду". [8, с.28].

II. Постановка завдання. Наведені вислови свідчать про неадекватність розуміння сутності стратегічного планування та явні про-

блеми з його практичним використанням. У свою чергу сучасні ринкові умови, яким притаманний швидкий розвиток, не завжди позитивний, потребують від підприємств гнучкого пристосування та адаптації.

Судячи з офіційної статистики, останні роки розвитку промисловості України характеризувались позитивною динамікою поступового нарощування темпів виробництва починаючи з 1998 року. Згідно з "Державною програмою розвитку промисловості на 2003-2011 роки" прогнозується в 2004 році збільшення обсягів промислового виробництва на 9%, а середньорічний приріст промислового виробництва за 2003-2006 роки має становити 7,4%. [3, с.14].

Незважаючи на позитивні тенденції, зазначені в офіційній статистиці, українська економіка досі вважається непередбачуваною та слабо прогнозованою. Розвиток промисловості України є нестабільним навіть з урахуванням позитивних тенденцій, зазначених в офіційній статистиці.

У свою чергу ефективність діяльності підприємства багато в чому залежить від виваженої стратегії в умовах ринкового середовища, яке швидко змінюється. Стратегії можуть ефективно застосовуватись тільки тоді, коли підприємство усвідомлює значення стратегічного планування та є маркетингово-орієнтованим.

III. Результати. Маркетингова орієнтація підприємства є ключовим чинником успіху сьогодні, що обумовлено зростанням конкуренції та посиленням ролі споживача як основного суб'єкта ринкових відносин. Таким чином, стратегічне планування діяльності підприємства також має бути орієнтованим на споживача. У вирішенні цього питання допомагає створення маркетингових служб та впровадження стратегічного маркетингу. Натомість ефективне функціонування маркетингових служб та застосування стратегічного маркетингу на вітчизняних підприємствах є вкрай обмеженим, а маркетингологи зустрічаються і спротивом вищого керівництва та із неправильною уявою щодо маркетингу взагалі. Керівники багатьох українських компаній недооцінюють ту ефективність, яку можна отримати від розробки і впровадження маркетингових стратегій. Стандартним є побоювання керівництва отримати теоретичний трактат, далекий від реальності. Відкидання стратегічного маркетингу призводить

до нерационального використання ресурсів та втрати ринкових позицій.

Науковим завданням, яке постало перед теоретиками, є визначення та вирішення проблем впровадження маркетингових концепцій та стратегічного маркетингу на вітчизняних підприємствах, розробка рекомендацій та їх практичне втілення задля підвищення ефективності функціонування кожного господарського суб'єкта і таким чином всієї вітчизняної економіки.

Впровадження концепцій маркетингу та особливо стратегічного маркетингу є актуальними не тільки в Україні, а й за її межами. Актуальними є дослідження професора Кренфілдської школи менеджменту Малкольма Мак-Дональда. В роботі "Стратегічне планування маркетингу" [5] він розглядає суперечності, що виникли у Сполучених Штатах Америки та у Великобританії щодо вкладу маркетингу в діяльність підприємств. Те, що було нагальною проблемою для маркетингологів початку та середини 1990-х р. у Великобританії, є актуальним для українських підприємств початку 2000-х років.

Методи впровадження та використання стратегічного маркетингу розглядають Дж. Еткінсон та Й. Уїлсон в спільній праці "Стратегічний маркетинг. Ситуації та приклади". Вони акцентують увагу на складності даних питань з перших слів: "Важко знайти дві більш складні теми, ніж маркетинг та стратегія, якщо взяти до уваги, що кожне з цих понять має безліч різноманітних тлумачень та сфери застосування, які постійно зростають" [8, с.20].

Однією з останніх є праця Ли Енн Обрінджер (Lee Ann Obringer) "Як працює маркетинговий план", в якій застосування стратегічного маркетингу на підприємствах органічно пов'язане з використанням маркетингового комплексу [9].

Проблеми, пов'язані зі створенням служб з маркетингу та шляхи їх вирішення розглядають і російські вчені. Тамара Данько зазначає: "Проблеми та труднощі, з якими стикається підприємство в зв'язку з організаційною структурою, є наслідком неправильного розподілу функцій між структурними підрозділами та нечітким делегуванням прав та обов'язків" [2, с.209].

Незважаючи на детальний розгляд у закордонній літературі питань щодо ролі маркетингу на підприємствах, залишаються слабо з'я-

сованими причини невдач створення маркетингових підрозділів та впровадження стратегічного маркетингу, які спіткали багатьох керівників вітчизняних підприємств, а також дослідження залежності ефективності використання стратегічного маркетингу від організації та місця служби маркетингу на підприємстві.

Отже, основним завданням тут ставимо проблему дослідження стратегічного маркетингу в Україні, виявити причини невдалого досвіду впровадження стратегічного маркетингу та створення служб з маркетингу на вітчизняних підприємствах та формулювання заходів щодо подолання цих труднощів; довести необхідність застосування стратегічного маркетингу як запоруки формування конкурентних переваг підприємств.

Впровадження стратегічного маркетингу належить від організації служби маркетингу та від його ролі в управлінні підприємством. Цікавим є співставлення досліджень англійських учених, які були проведені наприкінці 1980-х на початку 1990-х років щодо стану маркетингу в Великобританії з аналогічними дослідженнями вітчизняних науковців та практиків кінця 1990-х, початку 2000-х років.

Основні дослідження у Великобританії були виконані "Hooley et al" (1984) за підтримки CIM [5, с.18], вони стали взірцем для подальших наукових та практичних досліджень у цьому напрямку. В загальних рисах були розглянуті такі питання:

- внутрішнє ставлення менеджменту компанії до маркетингу (його визначення, роль та функції);
- організація діяльності (залучення до процесу стратегічного планування, рівень координації та інформаційного обміну між функціями маркетингу);
- практичне використання функцій маркетингу (використання маркетингових досліджень, планування, участь в розробці нових товарів тощо).

Основні результати, отримані англійськими дослідниками, такі: по-перше, лише незначна кількість британських компаній була орієнтована на маркетинг, або грамотно застосовувала пов'язані з ним процедури; по-друге, саме ця меншість мала кращі показники з доходності інвестицій (ROI) та частки ринку. Таким чином, дослідження, проведені в середині 1980-х років, довели важливість

маркетингу за умов сучасного бізнес-середовища.

Наприкінці 1980-х на початку 1990-х друга хвиля досліджень, проведених тими ж науковцями, перевірила стан справ з метою виявлення змін. Друга фаза англійських досліджень підтвердила важливість маркетингу для ділового успіху підприємств та виявила ознаки підвищення компетентності британських компаній щодо маркетингу, але у більшості випадків у вигляді визнання необхідності бути орієнтованими на споживача, інтегрованими в ринок, та спрямованими на отримання прибутку. Також було виявлено, що теоретики-маркетологи зберегли критичне ставлення до практиків-маркетологів.

Дослідники дійшли спільного висновку, що основним фактором, який знижував ефективність маркетингу англійських підприємств в кінці 1980-х на початку 1990-х років, було не стільки несприйняття менеджментом маркетингового мислення, скільки слабке використання його принципів. Дослідження українських підприємств наприкінці 1990-х щодо з'ясування місця служб маркетингу та ставлення до маркетингу виявили недостатнє використання маркетингового інструментарію. За результатами опитування 208 керівників підприємств були отримані такі дані.

На питання: "Який сенс Ви вкладаєте в поняття "маркетинг"?" – класичне визначення змогли дати 58% респондентів. На питання щодо наявності на підприємствах спеціалістів маркетингологів, чи маркетингових служб 70% відповіли, що фірми не мають маркетингових служб, 15% - мають спеціалістів з маркетингу, 15% - мають служби з маркетингу. На питання: "Чи мають працівники служби маркетингу відповідну маркетингову освіту" – 51% відповіли, що співробітники які займаються маркетингом, не мають спеціальної маркетингової освіти, тільки 14% закінчили факультет з маркетингу у вищих навчальних закладах, 8% - мають економічну освіту, 2% - освіту психолога, 10% - мають іншу спеціальну освіту. На тих підприємствах, де відсутні служби маркетингу та спеціалісти-маркетологи, в 30% випадків їх функціональні обов'язки виконує керівник підприємства, в 18% - заступник керівника, в 3% - відділ з реклами, в 15% - відділ збуту. На 23% підприємств маркетингом ніхто не займається, на 10% - всі співробітники підприємства якоюсь мірою займаються маркетингом, але не мають відпо-

відних професійних знань. На питання щодо ефективності служби маркетингу відповіді респондентів розподілились таким чином: 5% вказали на "ефективну роботу" даних підрозділів, 30% – "скоріш ефективну", 20% – "скоріш неефективну", 12% – "дуже неефективну", для 17% питання виявилось складним [1, с.37].

Така ситуація пояснюється низькою обізнаністю більшості керівників старої формації з функціями маркетингу, не кажучи про стратегічний маркетинг, ототожненням маркетингу з рекламною діяльністю та збутом. Довіра до використання маркетингу та маркетингових стратегій також підірвана низькою кваліфікованими маркетологами, які не мають відповідної освіти. Це є наслідком нестачі професійних фахівців та хибної уяви про те, що маркетингом можна займатись без відповідної фахової підготовки. Результати діяльності таких "фахівців" часто носять розмивчастий характер та не містять конкретних маркетингових розробок і пропозицій. Цікавим є те, що практично всі керівники підприємств усвідомлюють необхідність створення ефективної служби маркетингу та формування стратегічних планів, які б враховували динаміку ринку та були орієнтовані на споживача.

Нині керівникам підприємств поступово стає зрозумілим, що використання принципів маркетингу дозволяє з'ясувати, чого бажають споживачі та запропонувати саме такий товар, який повністю відповідає їхнім потребам. Краща пропозиція, ніж у конкурента, дозволяє максимізувати прибутки за рахунок збільшення попиту.

Використання стратегічного маркетингу дає можливість прогнозувати та оптимізувати діяльність в часі, враховуючи сильні та слабкі сторони підприємства, ринкові можливості та загрози. Підвищити ефективність використання маркетингових принципів на підприємстві дозволяє створення ефективної служби маркетингу.

Співробітник російської маркетингової консалтингової компанії «Реформа» Д. Ловчиков зазначає: "Ефективна організація - це організація, в якій усі функції погоджені і спрямовані на досягнення єдиної мети. Однак, як показує практика, проблема багатьох підприємств полягає у тому, що маркетинг розглядається як відокремлена функція, другорядна в порівнянні з виробництвом, а зв'яз-

зок між підрозділами дуже часто виражається словами "суперництво" і "недовіра"[4]. Цей вислів свідчить про неправильне розуміння принципів та функцій маркетингу та його кризове становище в організаційній структурі підприємств.

Сьогодні лише відносно невелика кількість підприємств може похвалитись ефективно діючими відділами з маркетингу, які мають чітко визначені функції. С. Масленіков вбачає в цьому декілька причин: "Головною причиною подібної ситуації, на наш погляд, є те, що маркетологи і топ-менеджери досі часто говорять «різними мовами». Маркетологи, які прийшли на підприємства з студентських лав, часто уявляють свою роботу як «стратегічне планування, SWOT-аналіз і побудову матриці BCG». Директор, який мислить категоріями рентабельності бізнесу, очікує конкретного результату у вигляді збільшення обсягів продаж і прибутку, а прагматичні комерсанти зовсім не розуміють, яким чином крива Лоренца і матриця дев'яти полів допоможуть їм залучити клієнтів". [7]

Проблеми маркетингу на підприємстві можна класифікувати за двома основними напрямками, кожний з яких має суттєвий вплив на ефективність використання стратегічного маркетингу – зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх проблем відносяться:

- *Інтернаціоналізація підприємств.* Покупці і постачальники товарів та послуг стають більш глобальними в підходах до ведення бізнесу, що пов'язане з глобалізацією світу. Концепція окремих національних ринків вже не є превалюючою. Зміна системи регулювання промисловості та поява єдиного європейського ринку (як наслідок загальні стандарти та вимоги до безпеки та техніки, припинення дискримінації підприємств різними урядами) посилює конкуренцію. За таких умов труднощі маркетингу полягають у реструктуризації місцевої маркетингової діяльності з метою завоювання конкурентних переваг на міжнародних ринках. Таким чином, глобалізація ускладнює комплекс маркетингу.

- *Ускладнення та посилення компетенції споживачів.* Споживачі стають все більш вимогливими до якості, надійності та довговічності товарів. Частково це пов'язане із збільшенням інформаційної бази, як наслідок досягнень в системах комунікації та обробки інформації. Ці зміни супроводжуються виникненням спілок покупців, що стало новим яви-

щем, яке відібрало у виробників контроль над ринком у багатьох галузях. Проблема, яка постала перед маркетингом, носить двоїтий характер: по-перше, знайти шляхи зближення і споживачем; по-друге, розробити засоби та спростити використання багато чисельних ринкових каналів.

- *Нестача ринкового росту.* Більшість секторів ринку вже досягли зрілості, що характеризується насиченням та спадом ділової активності. Прибутки скорочуються, що вимагає підвищення ефективності діяльності.

- *Динамічне мислення.* Прямим результатом технологічного прориву в галузі обробки інформації та комунікацій став перехід від одно-продуктового бізнесу до системного мислення. Від продаж готових товарів до торгівлі на основі репутації та прилаштування виробництва під конкретні побажання споживача, за принципом "те, що потрібно", - такою стала фундаментальна задача сучасних підприємств.

- *Конкуренція за часом.* Часові межі стають все більш стислими, а темп змін постійно прискорюється. Розробка гнучких виробничих та управлінських систем стала натхненням для компаній, використанням часового фактора в конкурентній боротьбі – тобто швидкості, з якою вони можуть пропонувати свої товари ринку, чому сприяють миттєві зміни в бажаннях споживачів.

Внутрішні проблеми, які сьогодні виникають під час впровадження маркетингу на підприємствах, можна класифікувати за такими двома основними напрямками:

Проблеми, пов'язані з організацією служби маркетингу:

- визначення необхідності створення відповідного підрозділу;

- визначення місця служби маркетингу на підприємстві;

- вибір структури служби маркетингу;

- підбір кваліфікованого персоналу (нині є актуальною проблема висококваліфікованих кадрів, підготовка фахівців за дисципліною "маркетинг" почалась відносно недавно, випускників недостатньо, а практичний досвід їхньої роботи незначний);

- розподіл посадових обов'язків;

- взаємодія служби маркетингу з іншими підрозділами підприємства.

Проблеми, пов'язані з розумінням суті і функцій маркетингу:

- обізнаність вищого керівництва з принципами маркетингу (лише незначна кількість керівників чітко розуміє функції маркетингу, звідси - невірна організація всього процесу, часто виникає ситуація появи другого відділу збуту, і як наслідок - виникнення конкуренції всередині підприємства);

- сприйняття і розуміння маркетингових принципів та функцій іншими підрозділами підприємства;

- усвідомлення співробітниками служби маркетингу своїх функцій та обов'язків на підприємстві.

Незважаючи на загальне визнання важливості маркетингового стратегічного планування, нині існують різні тлумачення щодо причин його слабкого розуміння та незадовільного використання підприємствами. Так, М. Мак-Дональд наводить таку класифікацію перешкод, які виникають на шляху ефективного маркетингового планування. Вони логічно доповнюють проблеми наведені вище, і можуть бути віднесені до тих, з якими стикаються українські підприємства [5, с.50]:

- *Культурні/політичні,* пов'язані з нестачею впевненості в маркетинговому плануванні та/чи необхідністю змін.

- *Пізнавальні,* пов'язані з нестачею необхідних знань та вмінь.

Зазначені проблеми змушують підприємства реструктуризувати та переосмислювати впровадження принципів маркетингу у функціональному розрізі, а також шукати шляхи застосування маркетингу як філософії бізнесу. Вирішення цих проблем мусить йти "зверху", повинна бути змінена організаційна структура підприємства, концепції маркетингу мають стати філософією підприємства на всіх рівнях організації, орієнтація на споживача поступово має перерости в корпоративну культуру.

Для ефективного функціонування вітчизняних підприємств сьогодні вже недостатньо зусиль служби збуту, як би ефективно вона не була організована. Потрібен новий підхід не тільки щодо ринкового оточення, але насамперед - до організації виробництва, його планування та прогнозування. Іншими словами, виникла необхідність у зміні філософії управління.

Беручи до уваги особливості кожного підприємства - сферу діяльності, особливості продукції і споживачів, а також корпоративні традиції, - стає очевидним, що не може існу-

вати єдиного рішення, яке можна було б рекомендувати у вигляді певного стандарту. Необхідно враховувати і власний досвід розвитку кожного підприємства. На практиці часто використовують різноманітні змішані схеми організації служби маркетингу та розподілення функцій між її підрозділами, залежності від того, в якій галузі працює підприємство, його організаційної структури та корпоративних традицій. При впровадженні маркетингових концепцій, незалежно від типу підприємства, обов'язковим є правильне усвідомлення його основних функцій та цілей, що дозволить уникнути багатьох проблем.

Висновки. Нині маркетинг як філософія бізнесу є серцевиною стратегії підприємства, її стрижнем. Тому стає все складніше визначити межі стратегії взагалі та маркетингу зокрема. Впровадження стратегічного маркетингу безперечно залежить від розуміння маркетингових принципів та функцій керівництвом і співробітниками підприємства. Неможливо отримати корисний ефект від маркетингу, не розуміючи сутності його функцій. Усвідомивши корисність маркетингу та його принципи, потрібно забезпечити передумови створення ефективно діючої служби маркетингу.

IV. Висновки. За умов турбулентної економіки України доцільною є побудова гнучких структур служб маркетингу, здатних швидко реагувати на ринкові зміни. Використання стратегічного маркетингу як однієї з основних функцій маркетингу на підприємствах дозволяє гнучко пристосовуватись до мінливого зовнішнього середовища, сприяє оптимальному розподілу і використанню ресурсів, забезпечує ринкову орієнтацію підприємства. Отримання переваг від використання маркетингу безпосередньо залежить від адекватного розуміння сутності маркетингу та його функцій на підприємстві.

Рівень розвитку маркетингу та стратегічного маркетингу на багатьох вітчизняних підприємствах залишає бажати кращого. Причина цього, як показує практика, полягає в тому, що значна кількість керівників вищого складу є консерваторами щодо впровадження нових форм структурної побудови підприємств і стимулювання персоналу. Таким чином, консерватизм та звичка працювати по-старому залишаються домінуючими факторами при створенні та реструктуризації вітчизняних підприємств, і як наслідок зберігаються негативні (застарілі) методи управл-

іння. Для підвищення статусу маркетингу, а отже, і збільшення ефективності діяльності вітчизняних підприємств в цілому, необхідно в першу чергу постійно підвищувати рівень кваліфікації вищого управлінського персоналу задля вивчення та подальшого застосування сучасних маркетингових рішень.

Передусім перспективним є подальше вивчення чинників, які прямо чи опосередковано впливають на впровадження маркетингових концепцій на вітчизняних підприємствах. Особливого вивчення потребують перешкоди, які виникають на шляху застосування стратегічного маркетингового планування, оскільки використання стратегічного маркетингу дає можливість прогнозувати та оптимізувати діяльність в часі, враховуючи сильні та слабкі сторони підприємства, ринкові можливості та загрози.

1. Баширов И. Ещё раз к вопросу о месте маркетинга на отечественном предприятии // Маркетинг и реклама-1999г. №1.

2. Данько Т.П. Управление маркетингом (методический аспект): Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 280с. – (Серия «Высшее образование»).

3. Кибовская А., Привалов М., Шаренко С. Промполитика: новые ориентиры // Бизнес. Газета украинской буржуазии. – 2003 г., 11 августа № 32 (551).

4. Ловчиков Д. Принципы построения маркетинговой системы. Маркетинговая компания «Реформа»// http://www.iteam.ru/publications/marketing/section_28/article_84/.

5. Мак-Дональд М. Стратегическое планирование маркетинга. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 320с.

6. Мальцева А. Вы или Вас. Стратегии с которыми побеждают. Издательский дом «Максимум», 2003г. 317с.

7. Масленников С. Роль службы маркетинга в управлении продажами в сфере B2B // http://www.iteam.ru/publications/marketing/section_23/article_981/.

8. Эткинсон Дж., Уилсон Й. Стратегический маркетинг: ситуации, примеры: Учеб. Пособие/ Пер. с англ. под ред. проф. Ю.А. Цыпкина. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2001. – 471с.

9. How Marketing Plans Work by Lee Ann Obringer // http://ibs.howstuffworks.com/ibs/site_key/marketing-plan.html/printable

The article is dedicated to one of the most current marketing problems, which touches directly on the practical usage of strategic marketing and marketing concepts at Ukrainian enterprises. Similar problems of national and foreign companies are compared. Their common features and methods of solving are given. The author considers the main barriers connected with the introduction of marketing principles, their classification and ways of overcoming.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ І МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ В АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті доведено, що головною проблемою у досягненні мети аудиту є вирішення питання - як і на що основне, суттєве корегується робота аудитора. Акцентовано, що аудиторська діяльність корегується на задоволення потреб споживачів аудиторських послуг, а орієнтація на споживача визначає критерії достовірності фінансової звітності.

Ключові слова: організація і методика проведення аудиту, аудиторська діяльність, акціонерні товариства.

I. Вступ. Перехід до ринкової економіки, децентралізація економічних рішень, передача економічної влади підприємствам створюють невизначеність, ризик у підприємницькій діяльності.

II. Постановка завдання. В таких умовах для прийняття різноманітних рішень українське законодавство вимагає від акціонерних товариств (АТ) надання нової та об'єктивної інформації про стан їх справ. Однак лише об'єктивності недостатньо для прийняття обґрунтованого рішення, оскільки споживач має власні інтереси. Тому ця інформація повинна бути також релевантною: у повній мірі враховувати інтереси своїх користувачів [1, с. 59-60].

III. Результати. Саме аудиторам надано право оцінювати призначену для надання користувачам фінансову інформацію з позицій об'єктивності та релевантності, достатній рівень яких визначений відповідними нормативними документами (стандартами і нормами професійних організацій та чинним законодавством).

В Україні широкого розвитку аудит набув із виходом Закону про аудиторську діяльність та створенням Аудиторської палати України і Союзу аудиторів України. Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22 квітня 1993 р. вивів на перший план аудит як обов'язкове підтвердження показників річної фінансової звітності підприємств усіх форм

власності. Особливого значення набуває згаданий Закон для акціонерних товариств в Україні, оскільки в основі аудиторського контролю цих суб'єктів господарської діяльності лежить взаємна зацікавленість держави, адміністрації АТ та акціонерів. Реальні власники-акціонери безпосередньо зацікавлені у законності і особливо в ефективності фінансової діяльності АТ та достовірності обліку й звітності.

Власникам важливо не лише самим знати реальний фінансовий стан акціонерного товариства, а й довести його ефективність державі, а також зуміти переконати у цьому третіх осіб, особливо майбутніх інвесторів, акціонерів, з якими АТ вступає у взаємини і від яких залежить його подальший розвиток. Виходячи з цього, у ринковій економіці інтереси адміністрації АТ та користувачів інформації про його фінансовий стан об'єктивно не співпадають. Таким доказом може бути лише висновок авторитетного і незалежного експерта, яким є аудитор.

Вивчення міжнародного та вітчизняного досвіду показало, що для великих акціонерних товариств аудит має особливе значення, оскільки їх керівники, на відміну від керівників підприємств, не можуть самостійно ефективно контролювати діяльність підвідомчих структур. З цією метою в акціонерному товаристві створюють систему внутрішнього аудиту (при раді директорів, правлінні товариства). В умовах жорсткої конкуренції вона забезпечує адекватність управління та політики товариства на всіх його рівнях, високу конкурентоздатність і прибутковість підвідомчих структур, достовірність та точність обліку, а також полегшує проведення зовнішнього аудиту і завдяки цьому відкриває можливості для розширення різноманітних послуг, супутніх аудиторській.

Головною проблемою у досягненні мети аудиту є вирішення питання, як і на що головне, суттєво спрямовувати роботу аудитора. Аудиторська діяльність спрямовується на

задоволення потреб споживачів аудиторських послуг. Орієнтація на споживача визначає критерії достовірності фінансової звітності.

Отже, для акціонерних товариств бухгалтерський облік повинен бути орієнтований у першу чергу на потреби інвестора-акціонера, а не держави, як це відбувається нині в Україні, де бухгалтерський облік підпорядкований потребам податкового законодавства. Про це свідчать і останні інструктивні матеріали Міністерства фінансів України щодо податку на додану вартість, які повністю перетворюють облік у податковий [2]. У міжнародній практиці для держави за окремими правилами складають необхідні податкові декларації.

Так, у країнах Європи, а саме: Франції, Німеччини, Італії в яких дотримуються традиції державного регулювання обліку, критерії достовірності звітності, з одного боку пов'язані із формальним дотриманням вимог, встановлених державою, а з іншого – ці вимоги зорієнтовані на потреби інвестора-акціонера [3].

В Україні, де бухгалтерський облік повністю підпорядкований потребам податкового законодавства, роль аудиту зводиться до дотримання вимог цього ж законодавства. Підтвердженням вищевикладеного є створення при податкових адміністраціях відділів аудиторських перевірок, нині перейменованих у відділи документальних перевірок та ревізій, що суперечать вимогам міжнародних стандартів обліку та аудиту, згідно з якими аудит визначають як незалежну перевірку фінансової звітності та висловлення думки про неї [4].

Прийняття Закону України "Про прибуток підприємств" сприяло виникненню нового виду обліку, незалежного від бухгалтерського, податкового, що відповідає вимогам міжнародних стандартів обліку й аудиту. Результатом такого порівняння є висновок про те, що основні відмінності орієнтації аудиторської діяльності в Україні від міжнародної практики полягають перш за все в обраних критеріях достовірності звітності та споживачах аудиторських послуг. Насамперед це стосується основного об'єкта аудиту – річної бухгалтерської звітності, результатом якого є аудиторський висновок.

У законодавстві України аудиторський висновок визначений як офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора

(аудиторської фірми), що складається у встановленому порядку за результатами проведення аудиту і містить у собі висновок про достовірність звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності [5, 7].

Викладене вище свідчить, що головне завдання типової аудиторської перевірки фінансової звітності АТ полягає у тому, щоб аудитор зробив свій висновок, про те чи складена ця звітність відповідно до міжнародних стандартів обліку та звітності і загальноприйнятих принципів обліку та звітності, які послідовно застосовують з року в рік в Україні. Аудитор визначає, чи є реальною надана фінансова інформація, що забезпечує ретельним та глибоким збиранням даних, які підтверджують її. У випадку, коли на основі адекватної, достовірної, компетентної інформації в аудитора складається думка про те, що фінансова інформація не може деінформувати її користувачів (особливо це стосується власників-акціонерів), аудитор складає висновок про відповідність фінансової інформації для певного подання, прикладаючи цей висновок до фінансової звітності АТ. Слід зазначити, що незважаючи на те, що аудитор не гарантує повного подання інформації, яка міститься у фінансовій звітності, на нього покладена відповідальність щодо повідомлення користувачів про достовірність наданої їм інформації. Якщо аудитор вважає, що звітність не відповідає необхідним умовам або, якщо він не може зробити висновок за результатами проведення аудиту. Вищевикладене свідчить про проблему аудиторських фірм України щодо конфіденційності аудиту і невідповідності Конституції України.

При проведенні аудиту в АТ аудитор керується законодавством України у сфері господарської діяльності та оподаткування, встановленим порядком проведення бухгалтерського обліку та формування фінансової звітності з урахуванням міжнародних норм та стандартів.

На підставі розглянутих особливостей діяльності АТ, а також аналізу основних питань процесу аудиту в них, враховуючи міжнародний досвід пропонуємо можливий варіант процедури проведення аудиту в АТ України з використанням додаткових проміжних документів (табл. 1). Наведена таблиця дає уявлення про мету та основні питання

Процедура проведення аудиту в акціонерних товариствах України

Етапи процесу аудиту	Мета процесу аудиту	Основні питання процесу аудиту	Методика аудиту	Результат аудиту
1	2	3	4	5
1. Планування	Вибір стратегії аудиту	Вивчення, оцінка і тестування системи внутрішнього контролю	Ознайомлення з показниками діяльності бухгалтерською та іншою документацією та результатами попередніх перевірок	Характер, обсяги і терміни аудиторської перевірки. Технічні завдання на проведення аудиту
2. Основні елементи	Отримання аудиторських доводів	Уточнення обсягу процедур підтвердження	Аналіз фінансових показників на підставі звітності	Аудиторські свідчення. Аудиторські висновки.
2.1. Аудит статутного капіталу	Оцінка правильності визначення та обґрунтування статутного капіталу	Перевірка виконання техніко-економічного обґрунтування, оцінка майна внесеного в АТ. Оцінка об'єктів інтелектуальної власності та інших нематеріальних активів; перевірка правильності проведених змін статутного капіталу	Перевірка правильності бухгалтерських записів з формування статутного капіталу	Аудиторські свідчення, висновки про формування статутного капіталу та операцій щодо його змін
2.2. Аудит операцій з цінними паперами	Оцінка правильності, повноти та своєчасності відображення операцій з цінними паперами	Інвентаризація цінних паперів, що зберігаються у касі, банку. Перевірка: - операцій щодо емісії цінних паперів, продажу, обміну, викупу, нарахування дивідендів; - повноти оприбуткування цінних паперів за видами, місцями зберігання, матеріально-відповідальними особами; - правильності відображення та своєчасності обліку курсових різниць при реалізації акцій, а також використання та розподіл цих сум	Аналіз даних аналітичного та синтетичного обліку: на рахунку "Довгострокові фінансові вкладення" - з метою контролю за наявністю та придбанням акцій; на рахунку "Бланки суворой звітності" - за рухом бланків акцій	Акт інвентаризації цінних паперів
2.3. Аудит руху нематеріальних активів	Перевірка правильності оцінки нематеріальних активів виробничої та інтелектуальної власності	Перевірка: - організаційних витрат у створенні АТ; - правильності нарахування зносу за окремими видами нематеріальних активів та визначення впливу на собівартість продукції і на фінансовий результат діяльності АТ; - списання вартості нематеріальних активів при їх вибутті; - наявності кожного об'єкта нематеріальних активів у документації	Аналіз показників нарахування зносу за нематеріальними активами відповідно до вимог (щомісячно за нормами), які розраховані, виходячи із початкової вартості та термінів їх використання	Аудиторські свідчення про нематеріальні активи при створенні та функціонуванні
2.4. Аудит відображення сум дооцінки основних засобів	Підтвердження правильності дооцінки основних засобів	Перевірка правильності дооцінки основних засобів у АТ відповідно до вимог	Аналіз показників вартості дооцінки основних засобів відповідно до вимог	Аудиторські свідчення про індексацію основних засобів

Продовження таблиці 1

2.5. Аудит нарахування та використання резервного фонду (страхового фонду)	Контроль за правильністю нарахування та використання резервного фонду	Перевірка: - формування резервного фонду; - витрачання резервного фонду	Аналіз показників резервного фонду при його створенні, формуванні та використанні на підставі фінансової звітності	Аудиторські свідчення про нарахування та використання резервного фонду
2.6. Аудит позареалізаційних доходів та витрат	Контроль за правильністю оприбуткування доходів та списання позареалізаційних витрат	Перевірка правильності списання збитків за операціями з тарою, дебіторською заборгованістю, штрафів тощо	Аналіз видів позареалізаційних доходів, збитків та витрат, причин їх виникнення, можливостей усунення	Аудиторські свідчення про списання позареалізаційних збитків і витрат та оприбуткування позареалізаційних доходів
2.7. Аудит операцій з капітальних вкладень у розвиток матеріальної бази	Перевірка правильності та повноти відображення операцій з капітальних вкладень	Ознайомлення з переліком об'єктів будівництва та їх документацією; - інвентаризація окремих видів будівельних матеріалів на будівельних об'єктах; - перевірка ведення аналітичного обліку затрат у розрізі об'єктів будівництва	Аналіз використання капітальних вкладень та витрат, пов'язаних з ними	Аудиторські свідчення про операції з капітальних вкладень
3. Заключні процедури аудиту	Узагальнення результатів аудиторської перевірки та прогнозування діяльності клієнта	Збір результатів аудиту, визначення недоліків і порушень у клієнта та способів їх запобігання	Оцінка відповідності отриманих даних нормативним документам	Аудиторський висновок про фінансово-господарську діяльність АТ

аудиту, методику аналізу, а також результати його проведення на кожному етапі: планування, безпосереднього здійснення аудиту та заключних процедур цього процесу.

Здійснюючи аудиторську перевірку АТ, аудитор розглядає організаційно-розпорядчу документацію клієнта, що є результатом вивчення характеру діяльності суб'єкта господарювання, історичної довідки про нього, а також проведення аналітичних процедур, спрямованих на виявлення найважливіших тенденцій та взаємозв'язків.

Аналіз Статуту акціонерного товариства дає можливість аудитору не лише ознайомитися з напрямками і завданнями діяльності підприємства та переліком його акціонерів, а й глибше вивчити фінансову сторону його роботи: величину статутного капіталу, резервний фонд, фонди спеціального призначення тощо.

Дослідження аудиторських висновків акціонерних товариств показало, що особливу увагу при їх складанні слід надати оцінці розміру статутного капіталу, який має бути передбачений у засновницьких документах і підтверджений рішенням загальних зборів ак-

ціонерів. Це зумовлено тим, що при аудиті АТ необхідно визначити, чи забезпечує величина капіталу обсягу діяльності товариства. З цією метою необхідно обрахувати питому вагу (частку) статутного капіталу в загальній сумі джерел власних коштів, що дозволить визначити міру довіри до акціонерного товариства з боку потенційних інвесторів. При незначній частці статутного капіталу у власних коштах акціонерного товариства неможливо розраховувати на довіру акціонерів (інвесторів) щодо стійкості господарської та фінансової діяльності підприємства, оскільки за залучені кошти необхідно буде платити значні суми у вигляді відсотків від позичених сум, що створюватиме постійне напруження у фінансовому стані акціонерного товариства.

Величина резервного фонду акціонерного товариства, яке створюють відповідно до чинного в Україні законодавства та засновницьких документів, характеризує можливість подальших виплат доходів засновникам у вигляді дивідендів та, за необхідності, покриття балансових збитків підприємства за звітний рік. У зв'язку з цим резервний фонд при нормальному функціонуванні акціонерного това-

риства необхідно створювати у тій максимальній величині, що передбачена законодавством України, але у розмірі не менше 15% статутного капіталу.

Урядові документи передбачають фонди спеціального призначення у вигляді фондів накопичення та споживання, які несуть не лише економічний, фінансовий, а й соціальний та моральний тягар. Так, сферу нагромадження акціонерне товариство спрямовує на виробничий розвиток та інші аналогічні потреби, що передбачені засновницькими документами. Щодо фондів споживання, то їх спрямовують на здійснення заходів із соціального розвитку та матеріального заохочення колективу товариства, а також інших заходів та робіт, що не призводять до створення нового майна підприємства.

Таким чином, аналіз Статуту акціонерного товариства фактично є одним з джерел аудиту, який дозволяє оцінити фінансові можливості підприємства щодо досягнення поставленої мети, його здатність вирішувати соціальні завдання, здійснювати тісне партнерство з інвесторами.

Важливим етапом на шляху успішного проведення аудиторської перевірки діяльності АТ та підготовки достовірного аудиторського висновку про його фінансово-господарський стан є перевірка наявності й аналіз формування облікової політики суб'єкта господарювання.

Дослідження практики проведення аудиту АТ показало, що прийнята облікова політика повинна розкриватися для зовнішніх користувачів фінансової інформації, тобто найважливіші системи бухгалтерського обліку (головним чином її методологічна сторона) підлягають описанню. Така необхідність зумовлена призначенням фінансової інформації про діяльність акціонерного товариства. Для аналізу стану АТ, висновків із фінансової звітності необхідно знати, як сформовані ті чи інші показники, про що свідчать їх зміни (реальне поліпшення або погіршення справ чи лише коригування обрахування цих показників). Саме тому в таблиці 1 рекомендовані елементи методики дос-

лідження на всіх етапах процесу аудиту в акціонерних товариствах. Це забезпечує будь-якому зацікавленому користувачеві фінансової звітності можливість зрозуміти й оцінити ті чи інші дані, що містяться у ній.

IV. Висновки. Таким чином, проведено дослідження процесу аудиту фінансової звітності акціонерних товариств в Україні та оформлення його результатів дало змогу зробити певний висновок, що для проведення аудиту будь-яке акціонерне товариство повинно знайти компетентну аудиторську фірму, яка відповідала б за якість та організацію аудиту, а також, з якою можна було б підтримувати тривалі та тісні стосунки. Це допоможе у процесі сумісної роботи аудиторам ретельно вивчити організаційні та виробничі особливості відповідного акціонерного товариства. Тобто необхідно визначити взаємозв'язок окремих його частин, їх територіальне розташування, ознайомитися з особливостями технології господарської діяльності підприємства і таке інше. Знання цих особливостей дозволить встановити, які дані і в які терміни необхідні для контролю за господарською діяльністю, визначити склад і зміст внутрішньої звітності і правильність її оформлення, розробити найоптимальніший графік документообігу.

1. Адамс Р. Основы аудита. – М: Аудит, ЮНИТИ, 1995.- 398с.

2. Інструкція з бухгалтерського обліку податку на додану вартість, затверджена наказом Міністерства Фінансів України від 3.07.97. р. - № 141.

3. European Accounting Guide 2-nd. - San Diego, New York, London: Nancant Brand & Company, 1995.

4. Международные стандарты учета и аудита. – М.: Аудит-трейнинг, 1992, вып. 5-7.

5. Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22 квітня 1993р. - № 31325 – XII.

6. Нормативи АПУ. К., ж-л: "Бухгалтерський облік і аудит" [дод.11-14]

It is proved in the article that the main problem in reaching the aim of audit is solving the question how and at what essential to point the work of the auditor. Auditor activity is done for satisfaction the needs of the consumers of the audit services. The orientation on the consumer determines the criteria of the reliability of the financial accounting.

Барчук В.П.

ТРЕНДОВА МОДЕЛЬ В СИСТЕМНОМУ АНАЛІЗІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

В статті опрацьовано математичні моделі оцінки використання промислового потенціалу регіону. Визначено показники для здійснення оптимістичного та песимістичного прогнозу, встановлено причини спаду економіки. Подано обґрунтування інноваційних заходів для подолання негативних тенденцій, що зумовлюють кризу промислового сектора економіки.

Ключові слова: виробнича функція, трендова модель, функціональна залежність, регіон, інновації, промисловий потенціал, оптимістичний та песимістичний прогноз.

I. Вступ. При дослідженні економічних процесів найчастіше використовують функціональні та статистичні математичні моделі. Функціональна модель враховує причинно-наслідковий зв'язок між величинами.

Очевидно, що між випуском продукції підприємства, галузі чи усієї економіки країни та затратами, зробленими у процесі виробництва, існує функціональний зв'язок. Проте аналітичний вираз цієї залежності є невідомий, оскільки вона визначається як об'єктивними факторами (технологія, інфраструктура та ін.) так і суб'єктивними (менеджмент, кваліфікованість працівників, ментальність тощо).

Виробнича функція займає важливе місце в економічній теорії як модель, що безпосередньо належить не до процесу обміну, а до процесу виробництва. Основні моделі залежності результату виробництва від його факторів будуються на основі виробничої функції.

Як правило, виробничу функцію, широко застосовану в економічних дослідженнях, визначають як виражену в математичній формі залежність між максимальним обсягом виробництва і комбінацією факторів виробництва при наявному рівні знань і технології. [3,179]

Класичної форми набула виробнича функція Кобба-Дугласа, і більшість економістів відштовхувалась від неї. Найвідомішими вважаються праці з виробничої функції Р. Солоу, К. Ерроу і Дж. Кендрика. Значний внесок у

розвиток цієї проблеми зробили Д.Черніков і М.Гібало.

Відтворення виробничої функції у кожному конкретному випадку є досить складною задачею. Проте, маючи таку функцію, можемо дослідити потенціал кожного ресурсу, його вплив на випуск продукції, а також зробити дослідження на предмет оптимізації процесу виробництва.

За виробничою функцією можна здійснювати прогноз рівня виробництва при затраті його факторів у тих чи тих розмірах. Тому виробнича функція є інформативним джерелом при дослідженні виробничих галузей та економіки загалом. [1,128; 2,304]

Одним із видів встановлення статистичної залежності є побудова на базі динамічного ряду трендових моделей. У трендових моделях задається зміна показника з часом. Такі моделі дозволяють робити коротко- та довготермінові прогнози.

Найбільш продуктивним методом дослідження економіки є поєднання функціональних та статистичних (зокрема, трендових) моделей. З іншого боку, якщо деяка функціональна залежність нам невідома, то статистичними методами можна визначити її наближення.

II. Постановка завдання. Отже, для дослідження промислового потенціалу Івано-Франківської області, перед нами постають такі завдання.

I. За допомогою статистичних методів (методу найменших квадратів) встановити наближення виробничої функції, тобто функціональної залежності загального річного промислового випуску від виробничих факторів. На макrorівні розглядають агреговані показники. Тому такими факторами (ресурсами), як правило, є матеріалізована праця (фонди) і теперішня праця (кількість зайнятих).

II. На базі створеної математичної моделі визначити ефективність кожного з факторів, їх потенціал (вплив на виробництво), можливість заміни одного фактора іншим.

III. За допомогою регресивного аналізу встановити динаміку (тренд) розвитку трудо-

вого потенціалу та основних фондів промисловості Івано-Франківської області.

IV. На базі трендів дати прогнозовані значення числа зайнятих у промисловості та її основних фондів на 2004, 2005 роки. Використовуючи виробничу функцію, прогнозувати рівень промислової продукції у 2004-2010 роках.

V. Зробити загальні висновки із дослідження математичних моделей.

Для побудови моделей будемо використовувати такі статистичні дані.

рівняльних цін у цінах 2000 року.

При побудові виробничої функції будемо використовувати дані, зібрані у таблиці 3.

Найчастіше розглядають мультиплікативну виробничу функцію від фондів і людських ресурсів, яка задається формулою

$$X = A K^{\alpha} L^{\beta},$$

де X – обсяг виробництва, K – обсяг фондів, задіяних у виробництві, L – кількість працівників. Параметри A , α і β є сталими додатними числами. Якщо $\alpha + \beta = 1$, це виробнича функція Кобба-Дугласа. [4,139-165]

Таблиця 1.

Динаміка основних показників розвитку промисловості Івано-Франківської області

рік	Обсяг продукції пр-ті (у факт. цінах, млн. грн.)	Індекс обсягу продукції пр-ті до значення 1990 року	Основні фонди пр-ті (у факт. цінах, млн.грн.)	Пром.-виробничі основні фонди пр-ті (у факт. цінах, млн.грн)	Число зайнятих у пр-ті	Індекс чисельності зайнятих у пр-ті до значення 1990 року
1996	1535,5	47,9	7084,3	6826,2		76,6
1997	1476,2	49,3	6725,5	6389		65,5
1998	1536,8	48	6728,1	6493,7		62,3
1999	1753,4	44,7	6640,5	6371,9	97300	58,6
2000	2278,7	46,3	6135,1	5422,8	88900	53,5

[За даними Обласного управління статистики]

Для побудови виробничої функції усі вартісні показники потрібно мати у порівняльних цінах, а також мати повну інформацію про чисельність зайнятих. Останнє відновлюється за відповідним індексом (див. табл.2).

Тепер можна використати ці індекси для переходу від фактичних цін усіх основних фондів промисловості та промислово-виробничих основних фондів промисловості до по-

Шукатимемо виробничу функцію промисловості Івано-Франківської області у вигляді неокласичної функції [1,41]. Тобто параметри A , α і β невідомі. Потрібно за табличними даними знайти такі їх наближені значення, щоб знайдена виробнича функція найточніше відображала реальну залежність. Для визначення невідомих параметрів застосуємо метод найменших квадратів. Він полягає у знаходженні параметрів так, щоб сума квад-

Таблиця 2

Відновлення числа зайнятих у промисловості у 1996-2000 рр. індексним методом

рік	Число зайнятих у пр-ті
1	2
1996	$88900 / 53,5 * 76,6 = 127285$
1997	$88900 / 53,5 * 65,5 = 108840$
1	2
1998	$88900 / 53,5 * 62,3 = 103523$
1999	97300
2000	88900

Таблиця 3

Вихідні дані для знаходження виробничої функції

рік	Обсяг продукції промисловості (у порівн.цінах 2000 р., млн. грн.)	Число зайнятих у пр-ті	Основні фонди промисловості (у порівн.цінах 2000р., млн.грн.)	Промислово-виробничі основні фонди промисловості (у порівн.цінах 2000 р., млн.грн)
1	2	3	4	5
1996	2357,446	127285	10876,49	10480,23
1	2	3	4	5
1997	2426,348	108840	11054,33	10501,24
1998	2362,367	103523	10342,43	9982,108
1999	2199,954	97300	8331,697	7994,69
2000	2278,7	88900	6135,1	5422,8

ратів відхилен, прогнозованих за функцією, і реальних значень була найменшою.

Вивчатимемо залежність обсягу промислового виробництва Івано-Франківської області від обсягу основних фондів промисловості та числа працюючих. Метод найменших квадратів дає такі значення:

$$A = 908,953; \alpha = 0,103; \beta = 0,00007.$$

Отже, для обсягу виробництва промисловості Івано-Франківської області маємо математичну модель у вигляді виробничої функції

$$X = 908,953 K^{0,103} L^{0,00007},$$

де X – випуск промисловості, K – основні фонди, L – кількість працівників. Поверхня, яка задається функцією, має такий вигляд (див. рис. 1).

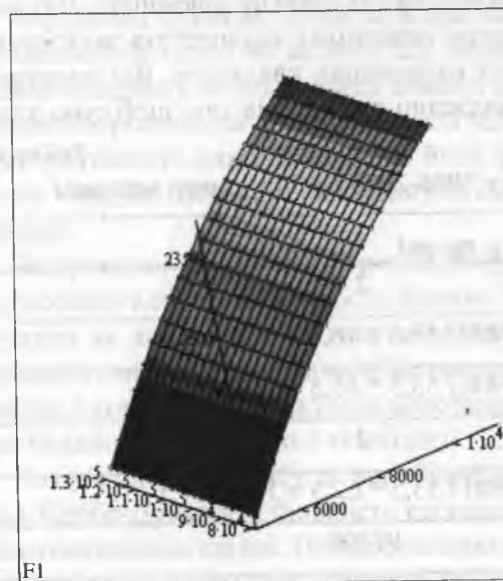

Рис. 1. Графічне зображення виробничої функції

Дослідимо одержану виробничу функцію.

У 2000 році значення обсягу основних фондів промисловості становить 6135,1 млн. грн., число працюючих – 88900 чоловік [стат. дан]. Прогнозоване за функцією значення обсягу промислового виробництва Івано-Франківської області мало б становити $X(6135,1; 88900) = 2230,4$ млн.грн. Реальним значенням обсягу промислового виробництва є 2278,7 млн. грн. Тобто відхилення змодельованого значення від реального становить $\Delta = 48,3$, а відносна похибка складає тільки 2,1 % від реального значення. Отже, математична модель є адекватною.

Знайдемо основні характеристики виробничої функції у точці, яка відповідає 2000 року, і зробимо за ними висновки.

Важливим показником в даному випадку виступає середня ефективність ресурсу, що визначає величину випуску, яка припадає на одиницю ресурсу.

Середня ефективність основних фондів (X/K) промисловості у 2000 році за математичною моделлю 1996–2000 років становила 0,364. Тобто 1 гривня, вкладена в основні фонди, щороку повертала продукції на 0,36 грн. Середня продуктивність праці (X/L) у 2000 році за математичною моделлю становить 0,0251. Тобто один працівник промисловості за рік своєї роботи у середньому заробляв для неї 25100 грн.

Гранична ефективність основних фондів промисловості у 2000 році за математичною моделлю $\partial X/\partial K = 0,037$. Можна прогнозувати, що 1 гривня, яку вкладуть в основні фон-

ди без технологічних змін, щороку повертатиме продукції тільки на 0,04 грн. Гранична продуктивність праці у 2000 році за математичною моделлю $\partial X/\partial L = 1,64 \times 10^{-6}$. Тобто збільшення кількості працівників промисловості на одного працівника при збереженні технологій матиме річний економічний ефект у розмірі 1,64 грн.

Еластичність випуску промисловості відносно фондів у 2000 році за моделлю 1996–2000 років становить 0,103. Це визначає такий прогноз: збільшення основних фондів промисловості на 1% від значення 2000 року призведе до збільшення випуску тільки на 0,103 % від відповідного значення 2000 року.

Еластичність випуску промисловості відносно кількості працюючих за моделлю 1996–2000 років становить $6,53 \times 10^{-5}$. Тобто збільшення у 2001 році кількості працівників промисловості на 1% від їхньої кількості у 2000 році мало б призвести до збільшення випуску лише на 0,00006 %.

Сума еластичностей за ресурсами утворює показник еластичності виробництва. Оскільки він дорівнює 0,1029, то можна стверджувати, що виробництво промисловості Івано-Франківської області не є еластичним до своїх ресурсів, бо збільшення їх значення на 1% призводить до збільшення випуску тільки на 0,1096 % від поточного значення. Крім того, оскільки еластичність виробництва менше 1, то дана модель описує спадну економіку.

Порівнюючи еластичності випуску промисловості за фондами і людським ресурсом між собою, бачимо, що перший показник значно більший за другий. Це означає, що має місце трудозберігаюче господарювання.

Останнім, знайденим нами показником, є гранична норма заміни одного ресурсу іншим. Гранична норма заміни працівників фондами дорівнює $4,383 \times 10^{-5}$, тобто для зменшення штату на одну людину і збереження стало-го рівня виробництва потрібно збільшити основні фонди на 43,83 грн.

Зауважимо, що подібним чином можна побудувати виробничу функцію, у якій виразити залежність промислового виробництва Івано-Франківської області від промислово-виробничих основних фондів і кількості працівників. Аналіз цієї функції приводить до тих самих висновків, які були зроблені за моделлю виробничої функції.

Побудова трендів чисельності зайнятих та основних фондів у промисловості.

Для визначення тренду чисельності зайнятих у промисловості Івано-Франківської області скористаємося даними обласного статистичного управління.

Від індексних показників перейдемо до фактичних (див. табл. 4).

III. Результати. За допомогою пакету STATISTICA можна побудувати точки, що відповідають значенням числа зайнятих у 1990–2001 роках (див. рис. 2), і помітити, що їх добре відображає лінійний тренд (пряма лінія регресії)

$$L_t = 19790000 - 9851,01 t,$$

де L_t – трендові значення зайнятих у промисловості, t – час.

Якщо у 1990–1993 роках похибка між трендовим і фактичним показниками становить до 14,5%, то у 1998–2001 роках вона не перевищує 5% (див. табл. 5).

Таблиця 4

Відновлення числа зайнятих у промисловості у 1991–2001 рр. індексним методом

рік	Число зайнятих у промисловості
1990	166100
1991	$166100 / 100 * 101,6 = 168757,6$
1992	$166100 / 100 * 117,5 = 195167,5$
1993	$166100 / 100 * 102,9 = 170916,9$
1994	$166100 / 100 * 93,1 = 154639,1$
1995	140000
1996	$166100 / 100 * 76,6 = 127232,6$
1997	$166100 / 100 * 65,5 = 108795,5$
1998	$166100 / 100 * 62,3 = 103480,3$
1999	97300
2000	88900
2001	81900

Таблиця 5

Похибки між трендовим і фактичним показниками зайнятості у промисловості

рік	Число зайнятих	Трендове значення	Абсолютна похибка	Відносна похибка (у %)
1	2	3	4	5
1990	166100	186490,1	20390,1	12,2758
1991	168757,6	176639,1	7881,49	4,670302
1992	195167,5	166788,1	-28379,4	-14,5411
1	2	3	4	5
1993	170916,9	156937,1	-13979,8	-8,17931
1994	154639,1	147086,1	-7553,04	-4,8843
1995	140000	137235,1	-2764,95	-1,97496
1996	127232,6	127384	151,44	0,119026
1997	108795,5	117533	8737,53	8,03115
1998	103480,3	107682	4201,72	4,060406
1999	97300	97831,01	531,01	0,545745
2000	88900	87980	-920	-1,03487
2001	81900	78128,99	-3771,01	-4,60441

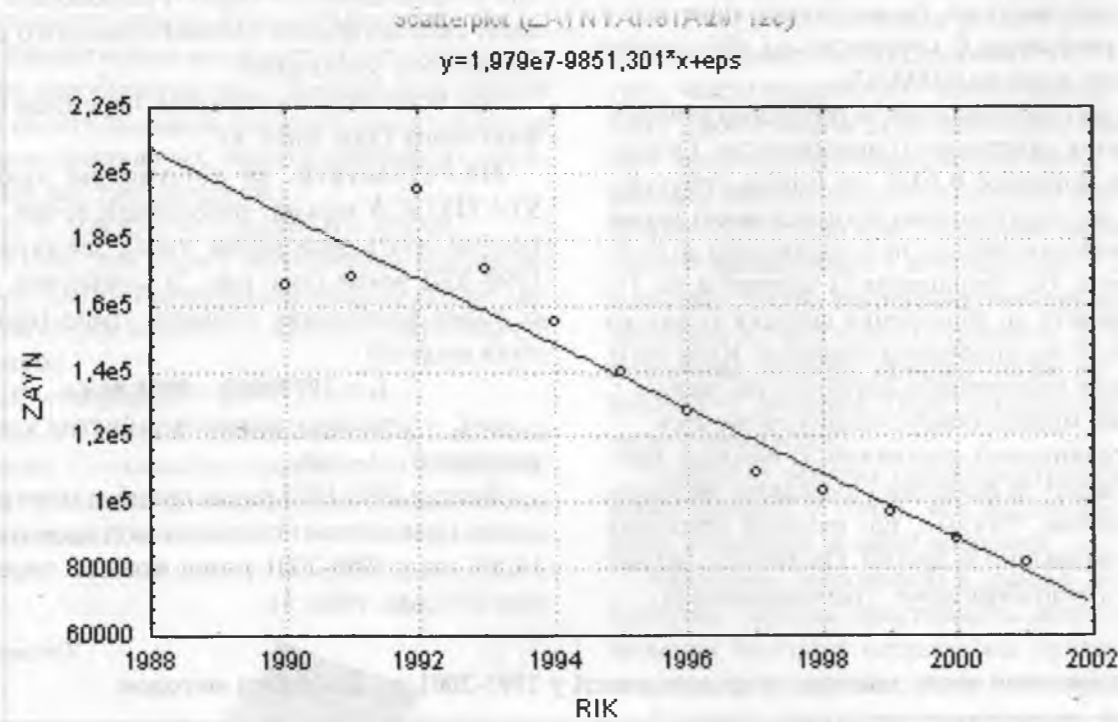

Рис. 2. Графічне зображення значень числа зайнятих у 1990-2001 рр. і лінійного тренду

Можна стверджувати, що тренд (2) задає песимістичний прогноз чисельності працівників промисловості. Для одержання оптимістичного прогнозу при побудові тренду врахуємо тільки значення 1997-2001 років. Тоді одержимо такий лінійний тренд (див. рис. 3)

$$L_t = 13760000 - 6837,13 t,$$

де L_t – трендові значення зайнятих у промисловості, t – час.

Для визначення тренду вартості основних фондів промисловості Івано-Франківської області скористаємося динамічним рядом вартості основних фондів 1996-2000 років у цінах 2000 року з таблиці 3.6. Лінійний тренд (див. рис 4) має вигляд

$$K_t = 2448000 - 1220,541 t,$$

де K_t – трендові значення вартості основних фондів промисловості Івано-Франківської області у цінах 2000 року, t – час.

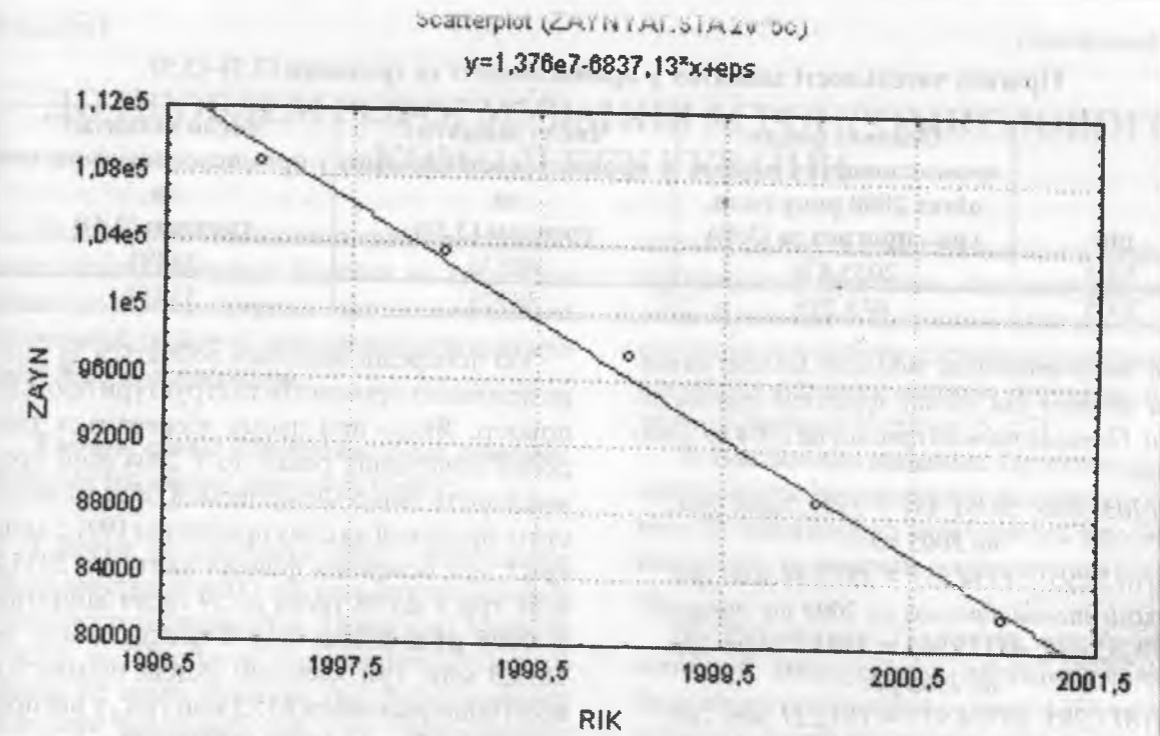

Рис. 3. Графічне зображення значень числа зайнятих у 1997-2001 рр. і лінійного тренду

Прогнозування за математичними моделями. Побудовані тренди дозволяють скласти прогноз значень зайнятих у промисловості

Івано-Франківської області та вартості її основних фондів на 2004, 2005 роки (див. табл. 6).

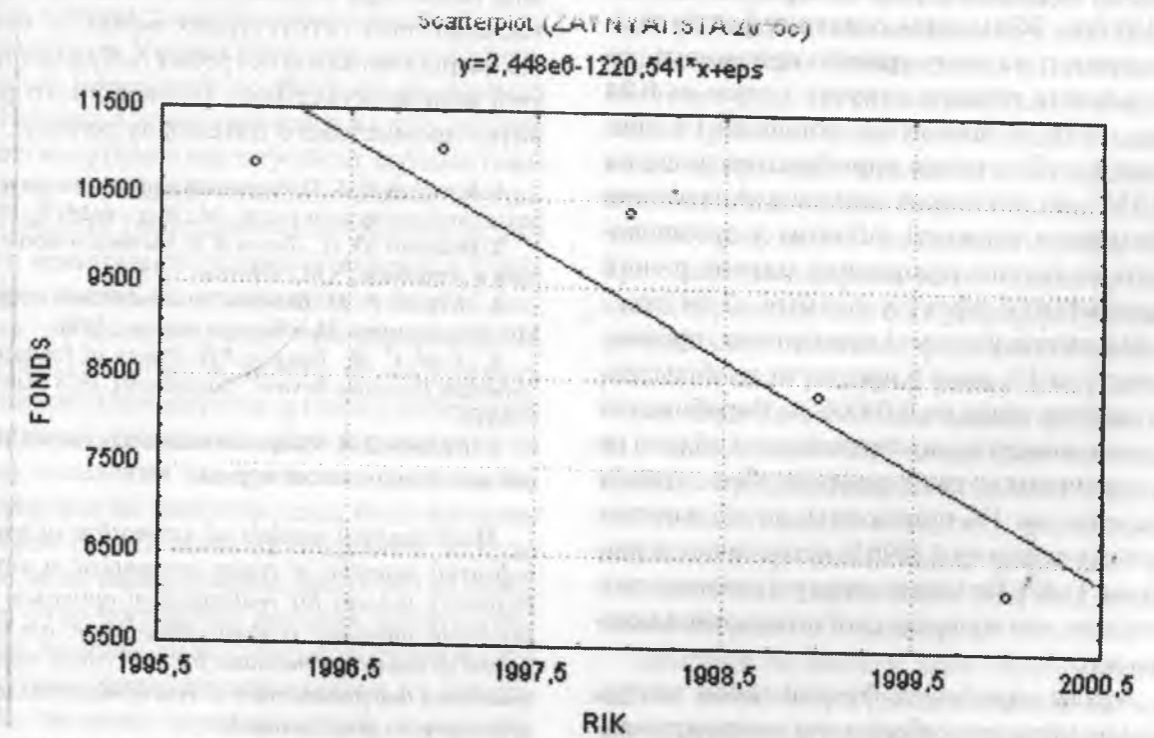

Рис. 4. Графічне зображення значень вартості основних фондів у 1996-2000 рр. і лінійного тренду

Прогноз чисельності зайнятих у промисловості за трендами (3.3)–(3.5)

рік	Основні фонди промисловості у порівн. цінах 2000 року (млн. грн., прогноз за (3.5))	Число зайнятих у промисловості (прогноз за трендом (3.3))	Число зайнятих у промисловості (прогноз за трендом (3.4))
2004	2035,836	48576	58391
2005	815,295	38725	51554

За математичною моделлю можна визначити прогноз для обсягу продукції промисловості. Оптимістичний прогноз на 2004 рік становить

$$X(2035,836; 58391,48) = 1991,2 \text{ млн. грн., на 2005 рік -}$$

$$X(815,295; 51554,35) = 1812,34 \text{ млн. грн.}$$

Песимістичний прогноз на 2004 рік дорівнює

$$X(2035,836; 48575,96) = 1991,17 \text{ млн. грн.,}$$

на 2005 рік -

$$X(815,295; 38724,95) = 1812,31 \text{ млн. грн.}$$

IV. Висновки. З побудови економіко-математичної моделі розвитку промислового потенціалу конкретного взятого регіону можна зробити такі висновки. У середньому за 1996-2000 роки кожна гривня, вкладена в основні фонди промисловості, щороку повертала продукції на 0,36 грн., один працівник промисловості за рік своєї роботи заробляв для неї 25100 грн. Збільшення основних фондів промисловості на одну гривню призводить до збільшення річного випуску тільки на 0,04 грн., а таке ж збільшення фондів на 1% призведе до збільшення виробництва лише на 0,103 % від поточного значення. Аналогічно збільшення кількості зайнятих у промисловості на одного працівника матиме річний економічний ефект у розмірі 1,64 грн., а збільшення кількості працівників промисловості на 1% мало б призвести до збільшення випуску лише на 0,00006 %. Виробництво промисловості Івано-Франківської області не є еластичним до своїх ресурсів, збільшення їх значення на 1% призводить до збільшення випуску тільки на 0,1096 % від поточного значення. Тобто ми маємо справу зі спадною економікою, яка вичерпує свої технологічні можливості.

Аналіз виробничої функції також вказує, що має місце трудозберігаюче господарювання, а для зменшення штату на одну людину і збереження сталого рівня виробництва потрібно збільшити основні фонди на 43,83 грн.

Усі попередні висновки робляться за умови незмінних технологій та структури промисловості. Якщо при цьому зберуться тенденції попередніх років, то у 2004 році промисловість Івано-Франківської області випустить продукції на суму приблизно 1991,2 млн. грн.¹ при основних фондах вартістю 2035,8 млн. грн. і від 48 тисяч до 59 тисяч зайнятих. У 2005 році рівень виробництва впаде до 1812,3 млн. грн. Основні фонди промисловості коштуватимуть 815,3 млн. грн., у ній працюватиме 38 – 51 тисяч робітників.

Бачимо, що спадання промислового потенціалу Івано-Франківської області не можна зупинити екстенсивним методом. Просте збільшення ресурсної бази не призводить до відчутного економічного ефекту. Це знову підтверджує основний висновок, що позитивні зрушення у промисловості області можливі тільки при впровадженні інновацій, при технологічних і структурних змінах, а отже, що назріла нагальна потреба у побудові стратегії випереджувального інноваційного розвитку промислового потенціалу регіону.

1. Баркалов Н. Б. Производительные функции в моделях экономического роста. -М.: Изд - воМГУ, 1998.

2. Иванов Ю. П., Лотов А. В. Математические модели в экономике. - М.: «Наука». - 1979.

3. Нуреев Р. М. Основы экономической теории. Микроэкономика. М. «Высшая школа», 1996.

4. Cobb C. W. Douglas P.H. Theory of Production, "American Economic Review" (Supplement), 1928 March. P. 139-165.

5. Черников Д. А. Макроэкономическая теория. «Российский экономический журнал». 1993.

Mathematical models of estimation of use in industrial potential of region are worked in article. Definitely indexes for realization of optimistic and pessimistic prognosis, economy slump causes are set. A ground of innovative measures for overcoming negative tendencies, that predetermine a crisis of industrial sector of economy, is given in article.

¹ Вартісні показники даного абзацу подані у цінах 2000 року.

ДО ПРОБЛЕМ РЕФОРМУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розглядаються проблеми агропромислового комплексу України на сучасному етапі розвитку, зокрема суспільно-політичні, економічні, соціальні, психологічні аспекти процесу його реформування.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, земельні відносини, земельний кодекс.

I. Вступ. 14 листопада 2002р., виступаючи на урочистих зборах з нагоди Дня працівників сільського господарства, Президент України сказав: «... Проблема формування аграрного ринку не менш складна, ніж реформування відносин власності» [16, с.5]. Таке офіційне визнання з уст першої особи держави складності проблем у плані впровадження в життя практичних заходів з реформування сільського господарства чи не найкращим чином характеризує специфіку процесів, які відбуваються у цьому секторі економіки на сучасному етапі її розвитку.

У перші роки з дня проголошення незалежності в основі політики щодо сільського господарства в Україні були покладені концептуальні положення російського економіста Є. Гайдара. Суть їх зводилася до того, що при умові відсутності диктату з боку держави (вважалося - ліквідації командно-адміністративної системи господарювання) ринкові відносини неминуче об'єктивно утвердяться в усіх сферах життя. На практиці це призвело, зокрема, до волонтаризму при перерозподілі бюджетних коштів далеко не на користь сільського господарства (в одній з публікацій, наприклад, говориться, що в перерахунку на душу населення тих грошових ресурсів, які виділялися на розвиток села, його жителям не вистачило б навіть на придбання лопати) і, що чи не найважливіше, фактично на самоплив було поставлено питання ціноутворення на основні види сільськогосподарської продукції. Зараз, приміром, хоча і з елементами, скажемо, сором'язливості, в окремих публікаціях наводяться дані офіційної статистики про динаміку основних показників сільськогосподарського виробництва. Стан

справ у цьому секторі економіки в недалекому минулому був таким, що, на думку академіка Лукінова І.І., цілком закономірною і слушною могла бути постановка питання про існування реальної загрози інтересам національної безпеки України [5, с.7].

II. Постановка завдання. Проблема реформування агропромислового комплексу України - це насамперед комплексна проблема. Вважаємо за доцільне виділити такі її аспекти.

III. Результати. По-перше, суспільно-політичний. Безсумнівно, наріжним каменем будь-якого суспільного устрою в тій чи іншій державі є спосіб вирішення нею питання форми власності на основні засоби виробництва. Україна не виняток. Більше того. Специфіка сучасного періоду розвитку її народногосподарського комплексу, визначальною особливістю якого є формування і налагодження механізму ефективного функціонування ринкових відносин, що за природою своєю базуються на приватній формі власності на засоби виробництва, підтверджує це з особливою переконливістю. Без вирішення питання власності про будь-які кардинальні зміни в житті нашої країни не може бути й мови. У цьому плані надзвичайно важливим й актуальним є прийняття Верховною Радою України 25 жовтня 2001 року нового Земельного кодексу. Цей крок дозволяє, зокрема, визначити мету і завдання державної політики у сфері регулювання відносин, принципи формування земельних відносин і розвиток ринку землі; включення землі як основного засобу виробництва в економічний обіг; визначення механізму купівлі - продажу земельних ділянок державної та комунальної власності; формування інфраструктури ринку землі; здійснення і захист земельних прав, тобто всіх необхідних елементів ринкової економіки.

Центральне місце в Земельному кодексі займає питання про права власників на землю та структури власності на неї. Основним принципом, який визначає напрям земельного формування, є відміна монополії власності держави. Множинність форм прав власності

на землю — об'єктивна необхідність, зумовлена розвитком ринкових відносин. Оскільки в соціально - політичному аспекті під формою власності на землю слід розуміти спосіб привласнення землі, в Земельному кодексі розкриті і закріплені три форми власності на землю: приватна, при якій суб'єктами виступають громадяни й юридичні особи; комунальна, де суб'єкти - територіальні громади селищ, сіл і міст в особі органів самоуправління, і державна - суб'єктом виступає народ в особі органів виконавчої влади. Право колективної власності на землю ліквідується.

Основними принципами земельних відносин у країні, які розвинуті в Земельному кодексі, визначено:

1) ефективне використання землі та адаптація його до умов ринкової економіки; вирішення проблеми застави (іпотеки) землі;

2) широкий розвиток приватного володіння;

3) розмежування земель державної та комунальної власності;

4) забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад сіл, селищ, міст та держави; недопущення втручання держави в діяльність громадян, юридичних осіб та органів місцевого самоврядування щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законами;

5) здійснення управління земельними ділянками незалежно від форми власності з метою забезпечення нормальних умов життя населення; забезпечення державних гарантій прав на землю та суворого їх захисту.

У Кодексі врегульоване ключове питання земельних відносин - право власності на землю. Набуття і реалізація такого права передбачається відповідно до положень Земельного кодексу.

Закріплено конституційне право громадян і юридичних осіб України, територіальних громад і держави стати власником землі згідно із законом. Право власності на землю усіх власників набуває однакового законного змісту і захисту. Успадкування земельної власності гарантується законом.

Земельний кодекс України максимально враховує різноманітні аспекти земельних відносин в умовах ринкової економіки, створює правові основи ринку землі як сільсько-

господарського, так і несільськогосподарського призначення. Новий, третій розділ «Обіг земельних ділянок», врегульовує усі питання, що не відбиті в чинному земельному законодавстві: купівлі-продажу, застави, дарування, успадкування, оренди. Встановлено можливість обміну земельних ділянок, у тому числі тих, які орендуються, та механізм продажу земельних ділянок, у тому числі із земель державної та комунальної власності. Запроваджуються земельні торги (аукціони, конкурси). Обумовлено підстави формування інституту іпотеки. Предметом тут визначено земельну ділянку, яка перебуває у власності громадянина або юридичної особи, або частку у праві спільної власності на земельну ділянку. Встановлені норми, за яких здійснюється застава (іпотека) земельних ділянок; зокрема сільськогосподарського призначення, визначені права й обов'язки іпотечно-го заставоутримувача та заставодавця, вимоги до змісту іпотечного договору земельної ділянки.

Кодекс закріплює рух земельних ділянок з однієї власності до іншої, прав на земельну ділянку від одного суб'єкта земельних відносин до іншого, визначаються особливості укладання договорів та інших угод, їх оформлення та визначення недійсними. Значне місце приділено особливостям обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, зокрема при формуванні землеволодінь і землекористувань недержавних сільськогосподарських підприємств. Поглиблено і конкретизовано умови набуття права оренди земельних ділянок. Встановлено порядок страхування об'єктів оренди земель.

Прийняття і, головне, реалізація основних положень Земельного кодексу, безсумнівно, відіграє свою роль у реформуванні аграрного сектору України і переходу його на новий, якісно відмінний від попереднього, рівень розвитку.

Поряд із суспільно-політичним, вважаємо за необхідне окремо виділити соціальний аспект проблеми реформування сільського господарства: Той стан, в якому опинилась ця галузь народного господарства через багато причин безпосередньо вплинув на рівень і спосіб життя жителів села. Дані офіційної статистики залишають гнітюче враження. У 90-і роки введення в дію житлових будинків та дошкільних закладів у сільській місцевості

зменшилось більш як втричі, загальноосвітніх шкіл - в 13,6 раза, лікарняних об'єктів - в 7-8, клубів і будинків культури - в 20 разів. Мережа, соціальної сфери села з різних причин скорочується. Залишається низьким благоустрій сільських населених пунктів, лише половина з них мають тверде покриття. Рівень забезпеченості сіл закладами соціально - культурної сфери становить: середніми закладами освіти - 52 %, дошкільними - 33, фельдшерсько-кушарськими пунктами - 57, лікувальними амбулаторіями - 8, закладами культури - 63 %. Нині 130 адміністративних районів (30 % від загальної їх кількості) офіційно набули статусу регіонів демографічної кризи, збільшується кількість малих (до 100 жителів) населених пунктів, де живуть переважно особи похилого віку. «Село, - підсумовує Ревенко М.М., - не тільки обезлюднюється і старіє, а й втрачає духовність і культуру» [6, с.63] (Свою неоднозначну роль у цьому плані відіграє, зокрема, і перехід системи підготовки молодих спеціалістів на платну форму навчання).

Тому далеко не випадковим і надзвичайно актуальним стало прийняття у 1999 році «Національної програми розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999- 2010 роки». Дана Програма розроблена «з метою призупинення спаду, стабілізації і нарощування агропромислового виробництва, забезпечення продовольчих норм держави на основі перебудови соціально - економічних відносин в аграрній сфері, забезпечення поєднання державного і ринкового регулювання розвитку агропромислового комплексу» [3, с 3]. Програма спрямована на соціальне відродження українського села, посилення мотивації праці у сільському господарстві, збільшення доходів сільськогосподарських товаровиробників, підвищення життєвого рівня сільського населення. Досягнення поставленої мети здійснюється шляхом:

1) формування багатокладної аграрної економіки, забезпечення вільного розвитку підприємництва та малого бізнесу, різнобічних ефективних організаційно-правових форм господарювання з максимальним використанням можливостей кооперації та орендних відносин, удосконалення відносин власності на землю та засоби виробництва;

2) забезпечення опосередкованого державного регулювання економіки агропромис-

лового виробництва з економічною свободою підприємств і організацій в умовах ринкових відносин;

3) державної підтримки розвитку агропромислового комплексу на основі освоєння цільових державних програм;

4) забезпечення захисту вітчизняних товаровиробників, формування інфраструктури ринку, входження агропромислового комплексу з конкурентоспроможною продукцією і продовольчими товарами у світове співтовариство;

5) удосконалення ринкових механізмів цінового регулювання, кредитно-фінансової системи та податкової політики, формування інфраструктури ринку, спрямування інвестицій на відновлення та розвиток ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості;

6) прискореного розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та хімічної промисловості для забезпечення агропромислового виробництва сучасною технікою, мінеральними добривами, засобами захисту рослин, препаратами ветеринарної медицини, агросервісного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників;

7) продовження земельної реформи з першочерговим вирішенням питань прав власності на землю та створення ринку землі, раціонального використання земель, їх охорони, вжиття заходів для екологічної безпеки, оптимізації структури угідь, відновлення використання зрошувальних і осушувальних систем, нарощування обсягів захисного лісорозведення;

8) освоєння новітніх ресурсозберігаючих технологій виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції та охорони довкілля;

9) розвитку інтеграційних процесів у виробництві сільськогосподарської продукції та її промисловій переробці з метою вироблення високоякісних конкурентоспроможних продуктів харчування, здешевлення витрат з переробки і реалізації продукції споживачу;

10) здійснення державної науково-технічної політики, поліпшення наукового, інформаційного та кадрового забезпечення агропромислового виробництва, розвитку селекції і насінництва сільськогосподарських культур та селекційно-племінної справи у тваринництві та рибництві;

на землю — об'єктивна необхідність, зумовлена розвитком ринкових відносин. Оскільки в соціально - політичному аспекті під формою власності на землю слід розуміти спосіб привласнення землі, в Земельному кодексі розкриті і закріплені три форми власності на землю: приватна, при якій суб'єктами виступають громадяни й юридичні особи; комунальна, де суб'єкти - територіальні громади селищ, сіл і міст в особі органів самоуправління, і державна - суб'єктом виступає народ в особі органів виконавчої влади. Право колективної власності на землю ліквідується.

Основними принципами земельних відносин у країні, які розвинуті в Земельному кодексі, визначено:

1) ефективне використання землі та адаптація його до умов ринкової економіки; вирішення проблеми застави (іпотеки) землі;

2) широкий розвиток приватного володіння;

3) розмежування земель державної та комунальної власності;

4) забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад сіл, селищ, міст та держави; недопущення втручання держави в діяльність громадян, юридичних осіб та органів місцевого самоврядування щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законами;

5) здійснення управління земельними ділянками незалежно від форми власності з метою забезпечення нормальних умов життя населення; забезпечення державних гарантій прав на землю та суворого їх захисту.

У Кодексі врегульоване ключове питання земельних відносин - право власності на землю. Набуття і реалізація такого права передбачається відповідно до положень Земельного кодексу.

Закріплено конституційне право громадян і юридичних осіб України, територіальних громад і держави стати власником землі згідно із законом. Право власності на землю усіх власників набуває однакового законного змісту і захисту. Успадкування земельної власності гарантується законом.

Земельний кодекс України максимально враховує різноманітні аспекти земельних відносин в умовах ринкової економіки, створює правові основи ринку землі як сільсько-

господарського, так і несільськогосподарського призначення. Новий, третій розділ «Обіг земельних ділянок», врегульовує усі питання, що не відбиті в чинному земельному законодавстві: купівлі-продажу, застави, дарування, успадкування, оренди. Встановлено можливість обміну земельних ділянок, у тому числі тих, які орендуються, та механізм продажу земельних ділянок, у тому числі із земель державної та комунальної власності. Запроваджуються земельні торги (аукціони, конкурси). Обумовлено підстави формування інституту іпотеки. Предметом тут визначено земельну ділянку, яка перебуває у власності громадянина або юридичної особи, або частку у праві спільної власності на земельну ділянку. Встановлені норми, за яких здійснюється застава (іпотека) земельних ділянок, зокрема сільськогосподарського призначення, визначені права й обов'язки іпотечно-го заставоутримувача та заставодавця, вимоги до змісту іпотечного договору земельної ділянки.

Кодекс закріплює рух земельних ділянок з однієї власності до іншої, прав на земельну ділянку від одного суб'єкта земельних відносин до іншого, визначаються особливості укладання договорів та інших угод, їх оформлення та визначення недійсними. Значне місце приділено особливостям обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, зокрема при формуванні землеволодінь і землекористувань недержавних сільськогосподарських підприємств. Поглиблено і конкретизовано умови набуття права оренди земельних ділянок. Встановлено порядок страхування об'єктів оренди земель.

Прийняття і, головне, реалізація основних положень Земельного кодексу, безсумнівно, відіграє свою роль у реформуванні аграрного сектору України і переходу його на новий, якісно відмінний від попереднього, рівень розвитку.

Поряд із суспільно-політичним, вважаємо за необхідне окремо виділити соціальний аспект проблеми реформування сільського господарства: Той стан, в якому опинилась ця галузь народного господарства через багато причин безпосередньо вплинув на рівень і спосіб життя жителів села. Дані офіційної статистики залишають гнітюче враження. У 90-і роки введення в дію житлових будинків та дошкільних закладів у сільській місцевості

зменшилось більш як втричі, загальноосвітніх шкіл - в 13,6 раза, лікарняних об'єктів - в 7-8, клубів і будинків культури - в 20 разів. Мережа, соціальної сфери села з різних причин скорочується. Залишається низьким благоустрій сільських населених пунктів, лише половина в них мають тверде покриття. Рівень забезпеченості сіл закладами соціально - культурної сфери становить: середніми закладами освіти - 52 %, дошкільними - 33, фельдшерсько-акушерськими пунктами - 57, лікувальними амбулаторіями - 8, закладами культури - 63 %. Нині 130 адміністративних районів (30 % від загальної їх кількості) офіційно набули статусу регіонів демографічної кризи, збільшується кількість малих (до 100 жителів) населених пунктів, де живуть переважно особи похилого віку. «Село, - підсумовує Ревенко М.М., - не тільки обезлюднюється і старіє, а й втрачає духовність і культуру» [6, с.63] (Свою неоднозначну роль у цьому плані підіграє, зокрема, і перехід системи підготовки молодих спеціалістів на платну форму навчання).

Тому далеко не випадковим і надзвичайно актуальним стало прийняття у 1999 році «Національної програми розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999- 2010 роки». Дана Програма розроблена «з метою призупинення спаду, стабілізації і нарощування агропромислового виробництва, забезпечення продовольчих норм держави на основі перебудови соціально - економічних відносин в аграрній сфері, забезпечення поєднання державного і ринкового регулювання розвитку агропромислового комплексу» [3, с 3]. Програма спрямована на соціальне відродження українського села, посилення мотивації праці у сільському господарстві, збільшення доходів сільськогосподарських товаровиробників, підвищення життєвого рівня сільського населення. Досягнення поставленої мети здійснюється шляхом:

1) формування багатоукладної аграрної економіки, забезпечення вільного розвитку підприємництва та малого бізнесу, різномісних ефективних організаційно-правових форм господарювання з максимальним використанням можливостей кооперації та орендних відносин, удосконалення відносин власності на землю та засоби виробництва;

2) забезпечення опосередкованого державного регулювання економіки агропромис-

лового виробництва з економічною свободою підприємств і організацій в умовах ринкових відносин;

3) державної підтримки розвитку агропромислового комплексу на основі освоєння цільових державних програм;

4) забезпечення захисту вітчизняних товаровиробників, формування інфраструктури ринку, входження агропромислового комплексу з конкурентоспроможною продукцією і продовольчими товарами у світове співтовариство;

5) удосконалення ринкових механізмів цінового регулювання, кредитно-фінансової системи та податкової політики, формування інфраструктури ринку, спрямування інвестицій на відновлення та розвиток ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості;

6) прискореного розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та хімічної промисловості для забезпечення агропромислового виробництва сучасною технікою, мінеральними добривами, засобами захисту рослин, препаратами ветеринарної медицини, агросервісного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників;

7) продовження земельної реформи з першочерговим вирішенням питань прав власності на землю та створення ринку землі, раціонального використання земель, їх охорони, вжиття заходів для екологічної безпеки, оптимізації структури угідь, відновлення використання зрошувальних і осушувальних систем, нарощування обсягів захисного лісорозведення;

8) освоєння новітніх ресурсозберігаючих технологій виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції та охорони довкілля;

9) розвитку інтеграційних процесів у виробництві сільськогосподарської продукції та її промисловій переробці з метою вироблення високоякісних конкурентоспроможних продуктів харчування, здешевлення витрат з переробки і реалізації продукції споживачу;

10) здійснення державної науково-технічної політики, поліпшення наукового, інформаційного та кадрового забезпечення агропромислового виробництва, розвитку селекції і насінництва сільськогосподарських культур та селекційно-племінної справи у тваринництві та рибництві;

11) прискорення соціального відродження села, створення повноцінного середовища для проживання населення в сільських населених пунктах.

На першому етапі реалізації Програми (1999-2000 роки) передбачалося здійснити заходи, пов'язані з призупиненням спаду та стабілізації агропромислового виробництва, реалізація основних напрямів його реформування, в тому числі остаточного визначення подальшої земельної реформи, створення основних економічних механізмів функціонування в умовах ринку, започаткування іпотечного кредитування. Першочергового значення набуває вдосконалення територіального розміщення виробництва, організація раціонального використання наявного ресурсного потенціалу, концентрації фінансових і матеріально-технічних ресурсів на пріоритетних напрямках в галузях рослинництва і тваринництва, застосування енерго- та ресурсозберігаючих технологій.

На другому етапі (2001—2005 роки) на основі реструктуризації агропромислового виробництва, поліпшення фінансового стану, створення умов та залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, зміцнення матеріально-технічної бази з використанням технічних засобів переважно вітчизняного виробництва, збільшення обсягів застосування мінеральних добрив, засобів захисту рослин і тварин наросцуватимуться обсяги виробництва сільськогосподарської продукції проти 1998 року на 17—20 відсотків, наповнюватиметься внутрішній і зовнішній ринок продовольства. В основному завершиться формування соціальної інфраструктури села як об'єктів комунальної власності.

На третьому етапі (2006-2010 роки) в основному буде сформована

багатоукладна аграрна економіка, забезпечуватиметься розвиток агропромислового комплексу на основі збалансованих за структурою, кількістю ресурсів та обсягами виробництва, а також виконання окремих державних, галузевих та регіональних програм.

Третій аспект, на якому ми вважаємо за необхідне акцентувати нашу увагу, - психологічний. Сьогодні перевага віддається здебільшого суто економічним чинникам, а значимість вищевказаного явно недооцінюється. Тим часом, це дуже важливе, насамперед з історичної точки зору, болюче й окреме пи-

тання. В даному разі виділимо такі його складові.

По-перше, мусимо визнати, що в силу ряду причин в сьогоднішнього селянина повністю відсутнє почуття власника, і в тому числі - власника землі. Сучасне покоління селян виросло і виховане на принципах колективної форми власності на землю, одним із безпосередніх наслідків яких є повна відсутність заінтересованості в кінцевих результатах своєї праці. Це питання, по суті, не вирішено і понині, оскільки ще не створений оптимальний і гнучкий механізм ціноутворення на основі види сільськогосподарської продукції.

По-друге, як вчили нас у свій час класики марксизму, наша свідомість визначається матеріальними передумовами. Розвиваючи цю думку, очевидним є той факт, що обов'язково приймати до уваги саме сприйняття людиною того чи іншого акту, його актуальність, зрілість необхідних передумов. Адже від цього, в решті-решт залежить й адекватність її поведінки, діяльності, життєвої позиції. В цьому відношенні цікавими виглядають результати спеціального соціологічного дослідження з проблематики реформування народногосподарського комплексу України (див. табл.1) [4, с. 31].

По-третє, не підлягає найменшому сумніву, що реформування аграрного сектору в плані утвердження там ринкових відносин - не лише веління часу. Це, як свідчить уся світова практика, об'єктивна необхідність. Але з таким же правом слід поставити й питанням, наскільки для такого переходу на даний час в тій чи іншій країні склалися об'єктивні передумови.

По-четверте, у комплексі проблем сучасного етапу розвитку економіки України в цілому і агропромислового комплексу зокрема особливе місце займає питання ціноутворення. Вважаємо за доцільне виділити такі його складові. Перше, виходячи з того, що питання ціноутворення, по суті, не визнає галузевих розбіжностей, оскільки в кожному конкретному випадку йтиме мова про вирощування пшениці чи проїзд у міському транспорті, переслідується одна мета - за допомогою цінового механізму якнайповніше врахувати затрачений час і зусилля, його розгляд вимагає у відомому розумінні абстрагування від специфіки тієї чи іншої галузі. З іншого боку, якою б не була розробка механізму ціно-

утворення, її рівень може проявитися лише в процесі практичної діяльності, тобто щодо відношенню до тієї чи іншої галузі народногосподарства.

ня цін в умовах ринкової економіки полягає в тому, що саме вони визначають структуру виробництва, суттєво впливають на рух матеріальних і грошових ресурсів, розподіл то-

Таблиця 1

Ставлення населення України (виборців) до економічних реформ на селі

Ставлення до економічних реформ	По Україні на час		У тому числі по регіонах												
	Виборів президента України	Виборів президента України	Центр		Схід		Південь		Захід						
			I тур	II тур	I тур	II тур	I тур	II тур	I тур	II тур					
											1999	1999	1999	1999	1999
Проти реформ	45,8	44,3	37,9	52,4	56,2	50,0	66,3	66,5	53,8	57,0	54,8	52,8	18,7	12,5	9,1
За реформи	36,4	49,3	56,6	30,6	37,3	43,6	19,2	33,0	42,9	23,8	38,5	42,3	61,4	81,3	86,8
Не визначились	17,8	6,4	5,5	17,0	6,5	6,4	14,5	6,2	6,3	19,4	6,7	4,9	19,9	6,2	4,1
Кількість виборців, млн.	19,6	19,4	19,5	7,5	7,3	7,3	3,3	3,3	3,4	3,4	3,4	3,4	5,4	5,4	5,4

На перший погляд, у це важко повірити, але щодо питання ціноутворення серед вітчизняних економістів немає одностайності. Крім, причин чисто суб'єктивного характеру, основною, на наш погляд, причиною різноманітності поглядів з проблематики ролі та місця ціноутворення в економічному житті країни є, з однієї сторони, та чи інша міра усвідомлення глобальності даної проблеми, а, з іншої, абсолютизація її значимості у вирішенні основних завдань подальшого розвитку України на шляху формування ринкових відносин. Так, наприклад, окрема група економістів беззастережно вірить у те, що «... у створенні економічних відносин ринкової економіки визначальним є цінове регулювання» [2, с.5]. На підтвердження цього приводяться висловлювання, наприклад, такого характеру: «Значен-

варної маси, рівень добробуту населення. Помилка в ціноутворенні може анулювати реальність фінансових планів, підірвати ефективність і знизити прибутковість виробництва» [2, с. 15].

І на перший, і на другий погляди така позиція далеко не позбавлена логіки. Значимість ціноутворення важко переоцінити. За його допомогою по суті можна вирішити будь-яке питання як короткострокового плану, так і у розрахованих на глобальну перспективу. Але є одне зауваження. Така позиція - позиція абсолютизації - все-таки одного з елементів налагодження механізму ефективного функціонування народногосподарського комплексу країни вже в своїй основі передбачає ігнорування, витіснення на задній план інших, по суті таких же рівноцінних і важливих еконо-

мічних інструментів, поява і застосування яких була об'єктивною необхідністю, результатом, скажемо, навіть історичного розвитку. Очевидно, одна з причин абсолютизації значимості ціноутворення взагалі і в агропромисловому комплексі зокрема прихована, між іншим, в суб'єктивізмі нашого мислення, глибокого вивчення і усвідомлення складності (за логікою важливості) тільки одного з комплексу відповідних економічних інструментів, які застосовуються у практичній діяльності. Хоча й цим, ми, мабуть, на даємо остаточної (чи правильної?) відповіді на питання відображення в економічній літературі проблематики ціноутворення.

У контексті вищесказаного зупинимось на позиції акад. Юрчишина В.В. У статті „До аналізу причин і наслідків занепаду сільськогосподарства» він, між іншим, пише, що «... певна група поглядів на причини аграрної кризи об'єднує тих, хто вважає її найважливішою причиною недосконалість макроекономічної політики держави щодо галузі і думає, що досить удосконалити фінансові та цінові відносини у сільському господарстві, як його біди і занепад почнуть відходити у минуле. Було б великою помилкою недооцінювати недосконалість макроекономічних відносин у сільському господарстві. Але все-таки єдино правильним є виходити з того, що одна, навіть дуже важлива причина не могла б спричинити таку глибоку кризу, і відповідно, що тільки удосконалення макроекономічних відносин не стане панацеєю для врятування сільського господарства. Дійсність свідчить про принципово інше: оскільки сучасний стан цієї галузі спровокований дуже великою сукупністю обставин, то вихід з нього треба шукати в одночасному, взаємоузгодженому і цілеспрямованому подоланні всіх без винятку причин, які його викликали» [7, с.62].

Ось що найважливіше. Комплексний підхід при вирішенні проблем нашого сьогодення. Економіка - це надзвичайно складний механізм, чи не визначальною особливістю якого є взаємозв'язок і взаємозалежність усіх без винятку його складових. До чого може призвести ігнорування цієї істини можна начисто переконатися навіть на прикладах з історії нашої країни. Відтіснення на задній план агропромислового комплексу, недостатня увага розв'язанню назрілих проблем у цій

галузі в кінцевому підсумку призвели до того, що під питанням опинилось власне питання політичної незалежності України. Але в даному випадку важливо таке. Якою б не була значимість ціноутворення, навіть ефективність його застосування перебуває у прямій залежності від того стану, в якому знаходиться економіка країни в цілому, наскільки адекватною цьому стану є міра розробки теоретичних (і практичних) положень того чи іншого економічного явища, того чи іншого економічного інструментарію.

Таким чином, вирішення проблем ціноутворення взагалі і щодо агропромислового комплексу зокрема, як і ефективність його застосування слід розглядати тільки в комплексі проблем економіки країни. По суті, навіть міра усвідомлення тією чи іншою людиною того чи іншого питання в кінцевому підсумку залежить від об'єктивних чинників.

Сказане має безпосередньо практичне значення. Насамперед це стосується ролі держави в питанні ціноутворення. Хоча й невеликий у часовому вимірі досвід регулювання сільськогосподарського виробництва у нашій країні свідчить, що однією з найважливіших причин його катастрофічного стану на початку і в середині 90-х років минулого століття було, зокрема, самоусунення держави під декларативні лозунги прискореного утвердження в економіці країни ринкових відносин від вирішення проблем, актуальність яких була очевидною і можливою лише за умови, навпаки, посилення ролі держави. Ми зараз тільки потрохи починаємо це усвідомлювати. Правда, форми прояву цього усвідомлення досить таки суперечливі. Взяти хоча б таке. Підраховано, наприклад, що за період з 1991 року тільки з питань розвитку фермерства Верховною Радою України було прийнято більше 40 законодавчих і нормативних актів. Така кількість переросте, очевидно, в якість тільки в русло зневіри селян у довговічність чергової постанови. В той же час, наскільки відомо, єдиними нормативними документами, які регламентують порядок ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в сучасних умовах, є прийняті ще в 1990-1991 р. Закон України «Про ціни і ціноутворення» й постанова Кабінету Міністрів України «Про систему цін в народному господарстві і на споживчому ринку України», які, до того ж, вже на час їх прийняття «не мали належного економічного обґрунтування» [2, с. 26].

Сказане тільки верхівка тієї складності проблем, вирішення яких -запорука утвердження в економіці країни ринкових відносин. Ми повинні зрозуміти одну істину. Потрібно виходити з цього принципу, не віддаючи данину моді, а виходячи з реалій нашого сьогодення. А реалії такі, що в питанні ціноутворення саме держава, а не примарні перспективи саморегуляції цін, повинна бути гарантом проведення єдиної (на загальнодержавному рівні) політики. Таке враження, що на тілі ейфорії здобуття політичної незалежності державне регулювання економіки асоціюється з поверненням до командно-адміністративної системи господарювання. Але чому не вичленити з цього тільки раціональне зерно, а саме: держава повинна йти в авангарді утвердження в економіці країни ринкових відносин і відігравати при цьому надзвичайно активну роль. Ми ще не достатньо мірою усвідомили, не позбулися суб'єктивного, в т. ч. зарубіжного впливу на хід економічного розвитку. Досить сказати хоча б те, що основним контролюючим органом в галузі ціноутворення в сучасних умовах є Антимонопольний комітет (сама назва досить-таки красномовна). Його діяльність, між іншим, неодноразово піддавалася серйозній критиці. Але, як він може ефективно виконувати свої функції в умовах половинчастості й серйозних упущень в галузі приватизації насамперед промислових підприємств?

Ми торкнулися тільки деяких, найбільш наболілих й глобальних питань ціноутворення. У той же час щодо сільського господарства вони набувають особливої актуальності. В першу чергу це пов'язане з усуненням диспаритету цін на промислову й сільськогосподарську продукцію. Необхідність такого кроку більш ніж очевидна і неодноразово визнавалась на найвищому рівні. Ми доволі часто приводимо такі викладки. Сьогоднішньому селянинові, наприклад, щоб купити 1 т. вугілля, потрібно виростити, зібрати і (що чи не найголовніше) реалізувати приблизно 5 т. пшениці. Причому, мова йде не про спрощене вирівнювання цін на сільськогосподарську й промислову продукцію, що в кінцевому підсумку призведе до росту роздрібних цін і викличе небажану й непередбачувану реакцію в інших, суміжних галузях. Держава повинна стимулювати виробництво найважливіших видів сільськогосподарської продукції шля-

хом покриття за рахунок коштів державного бюджету різниці між реальною трудомісткістю цього виробництва і цінами, за якими вказана продукція реалізується. Це, очевидно, сьогодні одне із найважливіших питань.

І ще одне. Окремо зупинимось на такому аспекті: «...ціноутворення в АПК мусить базуватися передусім на практичній доцільності. Якщо використання тих чи інших факторів у ціноутворенні поліпшує регулювання процесів суспільного відтворення і не викликає ніяких негативних наслідків, то їх доцільно запроваджувати, незважаючи на можливу теоретичну бездоказовність даного кроку» [2, с. 6-7].

IV. Висновки. Даючи свою оцінку цьому висловлюванню, ми, зокрема, виходимо і з того, що воно, по суті, стає як протиріччя з установленим станом речей в суспільно-економічному житті країни і попри свою, на перший погляд, прикладну значимість є далеко поставити не таким вже і простим. Насамперед, очевидно, слід питанням, чи у вітчизняній економіці, як і в економіці будь-якої іншої країни взагалі прийняття якогось конкретного рішення можливе на порожньому місці без достатнього, в тому числі і теоретичного, підґрунтя? І, по-друге, чи можливий варіант застосування такого підходу в окремо взятому регіоні, в окремо взятій галузі народного господарства? Мабуть, відповідь на ці два питання вже, по суті, поставить під сумнів обґрунтованість такого підходу. І ще одне. Його застосування, за логікою, можливе при умові недостатнього врахування вказаного нами раніше чинника взаємозв'язку і взаємозалежності процесів, які проходять в економіці країни. Хоча в кінцевому підсумку, задаючи ці питання, не можна повністю і беззастережно відкидати її прогресивну сторону. Якщо існує нагальна потреба вирішення того чи іншого питання і для її розв'язання є необхідні передумови, які роблять його вирішення реальним, то чому б цього не зробити? Але такий підхід, очевидно, неможливий в загальнонаціональному масштабі. Тим більше - в питанні ціноутворення.

1. «В Україні споконвіку шанували селянську працю». Виступ Президента України Л. Д. Кучми на урочистих зборах з нагоди Дня працівників сільського господарства 14 листопада 2002 року // Економіка АПК. - 2002-№11.

2. Білик Ю. Д. Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК //К.: Урожай, 2000.

3. Національна програма розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села на 1999-2010 роки // Економіка АПК -1999-№6.

4. Онищенко О. Особливості сучасних земельних відносин в Україні // Економіка України - 2001 - № 4.

5. «Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України». Наукова доповідь. За ред. Лукінова І. І., Каблука П.Т. // Економіка АПК - 2000 - № 8.

6. Ревенко М. М. Поглиблювати аграрну реформу в Україні // Економіка АПК-2002-№ 5.

7. Юрчишин В.В. До аналізу причин і наслідків занепаду сільського господарства // Економіка України - 2001 - № 6.

The article considers problems of the agricultural industry of Ukraine on the contemporary stage of development, namely social-political, economic, public, psychological aspects of the process of its reforming.

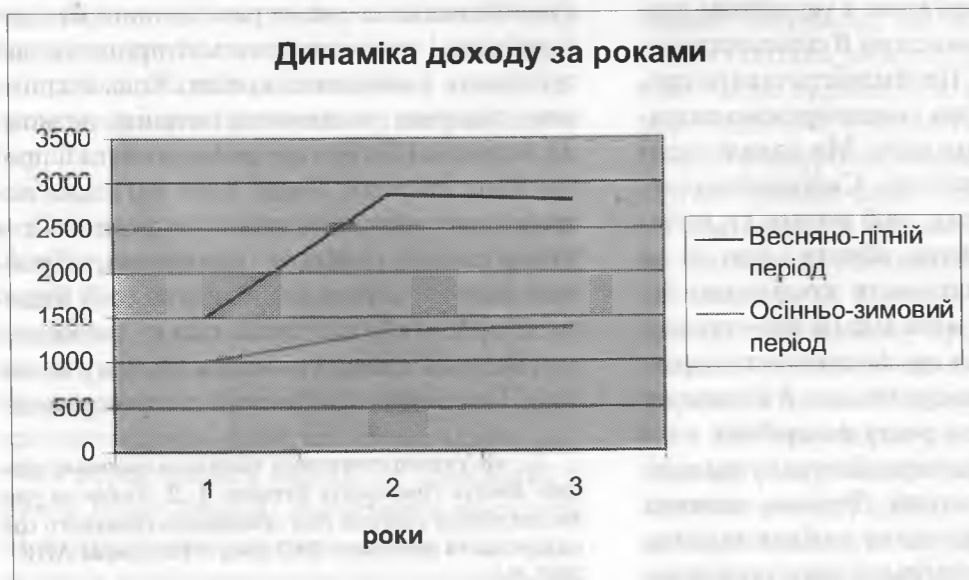
Клевець В.Б.

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

У статті зазначено, що основним показником беззбитковості роботи підприємства є позитивний фінансовий результат господарської діяльності підприємства, який характеризує ефективність виробництва і в кінцевому рахунку свідчить про обсяг і якість виробленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості. Одночасно прибуток є не лише джерелом забезпечення внутрішньогосподарських потреб підприємств, а й джерелом формування бюджетних ресурсів держави.

Тому вибір оптимальних варіантів планування та ефективного управління прибутком становить досить серйозну проблему.

Це завдання можна вирішити тільки ЕОМ при використанні статистичних даних та методу лінійної оптимізації, розроблений Л.В.Канторовичем в сучасній інтерпретації.

I. Вступ. Раціональна організація виробництва молокопродуктового підкомплексу має сьогодні особливе значення, виходячи із показників динаміки виробництва продукції цієї галузі в усій Україні та по регіонах. Так, згідно з фінансовими показниками ВАТ «Чортківський сирзавод» Тернопільської області спостерігається тенденція до зменшення росту доходу.

Тут нумерація років відповідає, відповідно, 2000, 2001, 2002 рокам. Аналогічна ситуація спостерігається і на більшості підприємств України.

II. Постановка завдання. Очевидно, що в умовах, у яких перебувають переробники молочної продукції, вибір оптимальних варіантів планування та управління виробництвом становить досить серйозну проблему. В ринкових умовах господарювання вона посилюється жорсткою конкуренцією товаровиробників всередині країни а також слабо регульованими потоками товарів із зарубіжжя. У цих умовах не можна ухвалювати обґрунтованих рішень без переробки великого обсягу економічної інформації, що характеризує на

кожному конкретному підприємстві ефективність використання трудових, матеріальних та фінансових ресурсів, а також кон'юнктуру ринку. Це завдання під силу тільки ЕОМ при використанні відповідних економіко-математичних методів та моделей.

Зауважимо, що за визначенням академіка В.С. Немчинова, економіко-математична модель становить собою концентрований вираз загальних взаємозв'язків та закономірностей економічного явища в математичній формі [14; 130].

III. Результати. У літературі зустрічається ряд підходів до класифікації економіко-математичних моделей. Не вдаючись до докладностей (що є питанням власне конкретики класифікації), за змістом розрізняють економіко-математичні та економіко-статистичні моделі. Різниця між ними полягає у характері функціональних залежностей, які з'являються їх величини. Так, економіко-статистичні моделі пов'язані з показниками, що згруповані різними способами. Статистичні моделі встановлюють залежність між показниками та визначаються чинниками, що у вигляді лінійної чи нелінійної функції. Економіко-математичні моделі включають у себе систему обмежень та цільову функцію. Система обмежень складається із окремих математичних рівнянь чи нерівностей, котрі називаються балансовими рівняннями чи нерівностями. Цільова ж функція пов'язує між собою різні величини моделі. Як правило, за якість мети вибирається економічний показник (прибуток, рентабельність, собівартість, валова продукція і т.д.). Тому цільову функцію іноді називають економічною, критеріальною. Вона функція багатьох змінних величин і може мати вільний складник – доданок, що характеризує якийсь додатковий стабільний процес.

Критерій оптимальності – економічний показник, що являється за допомогою цільової функції через інші економічні аспекти. Одному й тому ж критерію оптимальності можуть відповідати декілька різних, але еквівалентних цільових функцій. Моделі з однією і тією ж системою обмежень можуть мати різні критерії оптимальності та різні цільові функції. Критерій оптимальності є поняття модельне, економічне. Критерії оптимальності можуть бути як натуральними, так і вартісними. Одні з критеріїв максимізовані, інші – мінімізовані. Із мінімізованих кри-

теріїв А.Г. Аганбегян та А.Г. Гранберг виділяють критерій сукупності затрат усіх видів. Він виражається цільовою функцією \bar{L}_x де $\bar{L} = [L^*]$ – вектор сукупних затрат праці, елементи якого означають обсяги затрат праці в кожному j -му технологічному способі при його одиничній інтенсивності.

Із максимізованих критеріїв можна виділити такі, як: число наборів кінцевих продуктів, валова, кінцева, чиста чи умовно чиста продукція, прибуток, рентабельність і т. д.

Розв'язком економіко-математичної моделі чи допустимим планом називається набір значень невідомих, що задовільняє її систему обмежень. Модель має множину розв'язків чи множину допустимих планів, і серед них слід знайти єдине, що задовільняє систему обмежень та цільову функцію. Допустимий план, що задовільняє цільову функцію, називається оптимальним. Серед них, як правило є лише один, для якого цільова функція і критерій оптимальності набувають максимального чи мінімального значення.

Таким чином, для прийняття оптимального розв'язку будь-якого економічного завдання необхідно побудувати її економіко-математичну модель, що за структурою включає до себе систему обмежень, цільову функцію, критерій оптимальності та розв'язок.

Що ж стосується математичних методів, то академік Л.В. Канторович виділяє такі групи методів в економіці:

- макроекономічні моделі, до яких відноситься балансовий метод і моделі попиту;
- моделі взаємодії економічних підрозділів (на основі теорії ігор);
- лінійне моделювання;
- оптимізаційний метод (динамічне, нелінійне, цілочисельне та стохастичне програмування).

З точки зору застосування методів у реальних процесах планування беззаперечним лідером є метод лінійної оптимізації, який був розроблений уже згадуваним академіком Л.В. Канторовичем в ще 30-і роки ХХ століття. За його теорією економіко-математична модель організації виробництва виглядає наступним чином.

У виробництві беруть участь M різних виробничих чинників (інгредієнтів) - робоча сила, сировина, матеріали, обладнання, кінцеві та проміжна продукти та ін. Вироб-

ництво використовує S технологічних способів виробництва, причому для кожного з них задані обсягами виробничих інгредієнтів, які розраховані на реалізацію цього способу одиничної ефективності, тобто заданий вектор $a_k = (a_{1k}, a_{2k}, \dots, a_{nk})$ $k = 1, 2, \dots, S$, в якому кожен із компонент a_{ik} задає обсяг виробництва, що відповідає i -му інгредієнту, якщо вона додатна, і обсяг його витрат, якщо вона від'ємна.

Вибір плану означає задання інтенсивностей використання різних технологічних способів, тобто план визначається вектором $x = (x_1, x_2, \dots, x_s)$ з невід'ємними компонентами [12; 86].

Зазвичай на кількість інгредієнтів, що випускаються та витрачаються, накладаються обмеження: виробити слід не менше, ніж потрібно, а затратити не більше, ніж є насправді. Такі обмеження записуються у вигляді

$$\sum_{k=1}^s a_{ik} x_k > b_i; i=1, 2, \dots, m. \quad (1.1)$$

Якщо $i > 0$, то нерівність означає, що в наявності потреба в інгредієнті в розмірі i , якщо $i < 0$, то це означає, що є ресурс даного інгредієнта в розмірі i . Далі передбачається, що використання кожного способу, зв'язаного з втратою одного із перелічених інгредієнтів чи одного виділеного інгредієнта становить C_k при одиничній інтенсивності способу k . Як цільову функцію приймається сумарна втрата цього інгредієнта в плані.

$$f(x) = \sum_{k=1}^s c_k x_k. \quad (1.2)$$

Тепер загальне завдання лінійного програмування може бути подано в математичній формі.

Для заданих чисел a_{ik} , c_k і b_i знайти

$$\min \sum_{k=1}^s c_k x_k$$

при умовах

$$k > 0, k = 1, 2, \dots, s \quad (1.3)$$

$$\sum_{k=1}^s a_{ik} x_k > b_i, i = 1, 2, \dots, m \quad (1.4)$$

План, який задовольняє умови (1.3) та (1.4) є допустимим, якщо у ньому досягається мінімум цільової функції [12; 90].

Метод лінійної оптимізації з того часу, як

він був розроблений Канторовичем, не залишався без змін, він розвивався та продовжує розвиватися. Наприклад, формула (1.4) в сучасній інтерпретації виглядає таким чином:

$$\sum_{j \in A_i} a_{ij} x_j < b_i (i \in I) \quad (1.5)$$

Різниця полягає у такому:

- обмеження записується не більше чи рівно, а менше чи рівне, що більше відповідає економічній сутності правої частини обмеження (b_i – кількість ресурсів). У Л.В. Канторовича ж ресурс записується від'ємним числом ($-b_i = |b_i|$), що для економічного складу розуму неприродно (не може бути ресурсу меншого за нуль);

- сумування проходить не за всіма способами виробництва, а лише за окремою підмножиною ($i \in I$).

Введенням підмножин не обмежилось вдосконалення методу лінійної оптимізації. Потреби практики змусили розробити ще цілий ряд прийомів та методів для різноманітних випадків опису реалій господарської практики у вигляді обмежень.

Одночасно слід відмітити, що в молокопродуктовому підкомплексі України широко застосування цей метод поки що не набув. Причин можна назвати декілька. Хоча, на наш погляд, головною є інертність спеціалістів та керівників підприємств, оскільки дефіциту обчислювальних машин на виробництві не спостерігається. Тому перед нами постало завдання побудувати економіко-математичну модель оптимізації діяльності підприємств, що займається переробкою молока та розробити простий алгоритм і відповідний йому програмний продукт, котрий би був доступний широкому колу спеціалістів-аналітиків, які досконало володіють навичками економічного аналізу, прийомами обліку та прогнозування котра не є спеціалістами в галузі інформатики.

Виходячи із загальної структури завдань лінійного програмування, задамо основні її компоненти - цільову функцію і систему обмежень. Зупинимось спочатку на проблемі вибору критерію оптимальності та його математичній формалізації.

Критерій оптимальності – це показник, що кількісно виражає результат рішення, яке приймається. Він відображає тісний зв'язок та взаємообумовленість усіх стадій виробництва, покликаний забезпечити планомірність і

пропорційність здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства, підвищення її ефективності.

За думкою деяких економістів, в перехідний період економіки ефективність господарської діяльності підприємства виражається рентабельністю, яка визначається як відношення прибутку до середньорічної вартості виробничих фондів [10; 128]. Її величина показує не тільки величину чистого прибутку, одержуваного підприємством, а й міру використання наданих у його розпорядження виробничих фондів. Але, на нашу думку, цей показник для молокопродуктового підкомплексу має свої недоліки, оскільки на його рівень можуть впливати чинники, що не залежать від діяльності підприємства: зміна закупівельних цін на молоко, додаткові капіталовкладення, які можуть викликати тимчасове падіння показника рентабельності і т.д. Заохочення за показник рентабельності часто перетворює його в критерій ефективності технічного прогресу, в нижню межу ефективності нових капіталовкладень. Рентабельність нової техніки, як правило, нижча ніж у освоєних та функціонуючих виробничих фондів. Очевидно, зменшення розмірів заохочення тим більше, чим швидше здійснюється на підприємстві технічний прогрес. Орієнтація на показник рентабельності при визначенні капіталовкладень може виявитись своєрідним гальмом технічного прогресу.

З іншого боку, як критерій оптимальності можна взяти показник реалізованої продукції. Він орієнтує підприємства на виробництво продукції, що найбільше відповідає суспільним потребам, на поліпшення, її асортименту, якості і т.д. Однак, обсяг реалізованої продукції можна збільшити за рахунок нових капіталовкладень чи залучення додаткової робочої сили. Ці чинники зазначений показник не враховують, що і є його, обсягу, суттєвим недоліком.

Як критерій оптимальності, можна вибрати показник продуктивності праці, що визначається як вироблення товарної продукції на одного працівника. Безумовно, що це є важливим чинниками оцінки будь-якого господарського об'єкту, в тому числі й об'єкту молокопродуктового підкомплексу. Але й він має істотні недоліки. Ріст продуктивності праці може бути результатом значних капіталовкладень, застосування дорогої техніки, тому економія на живій праці набагато пере-

кривається затратами минулої уречевленої праці. Іноді збільшення продуктивності праці супроводжується зниженням якості продукції, виробництвом продукції, що не користується попитом. Розумним є вважати, що показник продуктивності праці не може бути використаний як критерій оптимальності, оскільки ріст продуктивності праці – це не мета, а лише засіб досягнення мети.

На нашу думку, для економіко-математичної моделі молокопродуктового підкомплексу як критерій оптимальності слід вибрати показник прибутку. В цьому показнику знаходяться відображення рівень організації виробництва, ефективність використання ресурсів, економічні взаємовідносини між виробниками і державою, постачальниками, покупцями. Виконання та перевиконання плану прибутку створюють сприятливі умови для розширення виробництва, матеріального стимулювання працівників проведення соціально-культурних заходів і т.д.

Метою діяльності підприємства є отримати максимального чистого прибутку, який приймається як різниця між доходом від реалізації виробленої продукції та затратами на її виробництво. Виразимо критерій оптимальності у вигляді математичної функції:

$$F(x) = \sum_{j=1}^n (D_j - B_j) = \sum_{j=1}^n (C_j - C_j) x_j \quad (1.6)$$

де D_j – дохід від реалізації j виду продукції;
 j – індекс виду продукції;
 B_j – витрати на j вид продукції;
 C_j – оптова ціна одиниці продукції j -го типу;
 C_j – собівартість виготовлення одиниці продукції j -го типу;
 x_j – шуканий об'єм випуску j виду продукції.

Для визначення системи обмежень слід врахувати специфіку молокопродуктового підкомплексу та ввести такі припущення:

- виробництво передбачає диверсифікований розподіл за видами продукції, оскільки виробництво одного виду (навіть найоптимальнішого), не відповідає потребам суспільного споживання та вимогам ринку. Таким чином, усі значення змінних моделі повинні бути строго додатними величинами (більшими за нуль);

- витрати за елементами поділяються на декілька категорій та є обов'язковими. Вели-

чина витрат на категорії може коливатися у певному діапазоні;

- виробництво має сезонний характер, тому слід окремо розглядати обмеження кожного періоду;

- немає встановлених фондів ресурсів сировини, оскільки підприємство може поповнювати її запаси не за директивними установками, а за маркетинговими дослідженнями та за потребою. Але є обмеження фінансових ресурсів, що впливає на рівень затрат;

- закупівельні ціни в кожному регіоні відрізняються не істотно, тому без применшення загальності їх можна вважати приблизно однаковими;

- трудомісткість виготовлення продукції на різних підприємствах є різною, але в загальному вона не задає значного впливу на рівень прибутку тому при розгляді структури виробництва цей чинник можна не враховувати;

- “чиста” молокопродуктова промисловість України представлена в основному підприємствами однакової потужності (розгляд підприємств-гігантів має свою специфіку та виходить за межі нашого дослідження).

Таким чином, формальне (математичне) подання системи обмежень у загальному випадку визначається співвідношеннями (1.7) - (1.9).

Співвідношення (1.7) показує, що витрати на кожен тип продукції не повинен перевищувати їх встановлених фондів, тобто

$$\sum_{i=1}^p a_i x_i \leq A_k, \quad i=1, \dots, p, k=1, \dots, d \quad (1.7)$$

де a_i – питома вага на одиницю продукції i -го виду;

A_k – встановлена верхня межа k -го виду витрат;

x_i – кількість продукції i -го виду;

i – індекс виду продукції;

p – кількість видів продукції;

k – індекс виду витрат;

d – кількість видів витрат.

Співвідношення (1.8) показує, що витрати на кожен тип продукції повинен задовільняти вимоги технологічного процесу, тобто

$$\sum_{i=1}^p a_i x_i \geq B_k, \quad i=1, \dots, p, k=1, \dots, d \quad (1.8)$$

де a_i – питома вага на одиницю продукції i -го виду;

B_k – технологічна нижня межа k -го виду витрат;

x_i – кількість продукції i -го виду;

i – індекс виду продукції;

p – кількість видів продукції;

k – індекс виду витрат;

d – кількість видів витрат.

Співвідношення (1.9) визначає обмеження невід’ємності та обов’язковості виробництва кожного виду продукції, а саме:

$$x_i > 0, i=1, \dots, p \quad (1.9)$$

де x_i – кількість продукції i -го виду;

i – індекс виду продукції;

p – кількість видів продукції.

Завдання полягає у знаходженні p змінних x_1, x_2, \dots, x_p , які задовільняють систему обмежень (1.7) - (1.9) та максимізують цільову функцію $F(x)$, що задана рівнянням (1.6).

Вибір показників, котрі характеризують економічну діяльність молокопереробного під комплексу необхідно здійснити на основі статистичних даних економіко-господарського стану молокопереробних підприємств. Вибір об’єктів розгляду в основному пов’язаний з територіальних, економічних та структурно-технологічних міркувань:

- підприємства знаходяться в межах однієї області, так що економічні показники регіону однаково впливають на діяльність підприємства;

- закупівельні ціни на одиницю сировини практично однакові;

- структура виробництва передбачає виробництво масла, твердих сирів та продукції з незбираного молока;

- затрати на виробництво одиниці продукції є сезонними і не мають значного статистичного розкиду.

IV. Висновки. Використовуючи вище визначені статистичні дані та метод лінійної оптимізації, розроблений Канторовичем в сучасній інтерпретації, можна отримати такі результати:

- обґрунтовати критерій максимізації прибутку і побудувати оптимізовану економіко-математичну модель структури виробництва з використанням припущень, які впливають із специфіки діяльності підприємств молокопродуктового підкомплексу, на основі передбачуваних затрат (матеріальних, на оплату праці та ін.) та величини оптової ціни на продукцію.

- Застосування цієї економіко-математичної моделі на практиці сприятиме забезпеченню конкурентоспроможності і насиченості ринку вітчизняною молокопродукцією, збільшенню обсягів її продажу та підвищенню прибутковості.

1. Андре Бабо. Прибыль. Пер. с фр. / Под ред. Е. П. Островского. - М.: Прогресс, 1993. - 172 с.

2. Андрійчук В.Г. Оцінка макро- та мікропараметрів економіки в контексті продовольчої безпеки України // Економіка АПК. - 2001. - №5. с.61-65.

3. Белова Т., Барсукова Н. Экономико-математическая оценка различных форм хозяйствования в молочном скотоводстве // АПК: экономика и управление. - 1995. - №9. - с. 61-67

4. Березівський П.С. Ефективність виробництва і формування ринку продукції скотарства в Карпатському регіоні. - Львів: Укр. Технології, 1998. - 256с.

5. Брезвін А.І. Основні методологічні положення розробки моделі інтегрованих продуктивних під комплексів // Економіка АПК. 2001.- №5. - с.11-15

6. Власов В.І. Про світове виробництво продуктів харчування на душу населення. Основні напрями високоефективного розвитку агропромислового виробництва. - К.: ІАЕУААН, 2002. - 729 с.

7. Вітлінський В.В. та ін. Математичне програмування. - К.: КНЕУ, 2001. - 248с.

8. Гайдуцький П. И. Госпрозрахунковий механізм міжгалузевих зв’язків в АПК. - К.: Урожай, 1991. - 179с.

9. Гарасим П.М. та ін. Управлінський облік на підприємстві (методика ведення). - Тернопіль: Економічна думка, 2001. 270с.

10. Гамаулін А.М., Гаврилов Г.В., Сорокіна Т.М. и др. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве. - М., Агропромиздат, 1990. - 432 с.

11. Єжова Л. Ф. Алгоритмізація та програмування процедур обробки інформації. К.:КПЕУ, 2000. -200с.

12. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування. - К.: КНЕУ, 2001. 170с.

13. Канторович Л.В., Горстко А.Б. Оптимальные решения в экономике. М., “Наука”, 1972. - 232 с.

14. Немчинов В.С. Избранные произведения. Том 3. Экономика и математические методы. М., «Наука», 1967. - 490 с.

15. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті // Економіка АПК. - 2001. - №4. - С. 13-19.

The positive financial result of enterprise's economic activity which characterizes production's efficiency and in the end testifies to the volume and quality of the produced products, the labour productivity's state, the level of prime cost is the basic index of enterprise's break-even work. Simultaneously an income is not only the source of providing of enterprise's internal economic necessities but also source of forming the state's budgetary resources.

Therefore the choice of optimum variants of planning and effective management of an income makes rather serious problem.

This task can be decided only to COMPUTER at the use of statistical data and method of linear optimization, developed by L.V.Cantorovich in modern interpretation.

Овсянецька Л.П.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ МЕНЕДЖЕРА ПО ДОБОРУ КАДРІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі психологічних особливостей роботи менеджера по добору кадрів в організації: соціально-психологічна парадигма. Розглядаються методи профвідбору, критерії добору персоналу, завдання менеджера-кадровика. Особлива увага в роботі менеджера відводиться питанням зовнішнього і внутрішнього відбору кадрів на ринку праці.

Ключові слова: кадрова служба в організації, вибір і добір кадрів, планування кадрів, етапи роботи з кадрами, ринок праці.

І.Вступ. У сучасних умовах робота з персоналом управління стає найбільш вагомою причиною успіху в бізнесі. Людський фактор

перетворився у головний на виробництві. Все більш активно використовується поняття “інвестиції в персонал”.

У даний час трудовому потенціалу власний високий динамізм розвитку. Він проявляється не тільки у прискоренні процесу оновлення професійних знань, вмінь і навичок, а й у підвищенні ролі професійно важливих і ділових якостей організаторів виробництва. Рівень освіти, рівень кваліфікації і рівень розвитку професійно важливих якостей виступають як якісні характеристики трудового потенціалу управління. Проте на практиці трудовий потенціал організації не завжди відповідає об’єктивно необхідному рівню у даних умовах виробництва.

Для збалансованого формування кадрового потенціалу управління колективом необхідно створити механізм регулювання професійно-кваліфікаційною структурою кадрів у відповідності до змісту управлінської праці. Цьому сприяє правильна організація психологічного вивчення професійної діяльності менеджера, виявлення фахових важливих вимог до керівника, а також оцінка ділових та особистісних якостей конкретного управлінця.

Спеціалістам, діяльність яких пов'язана з менеджментом, необхідний високий рівень компетентності у багатьох галузях знань у тому числі й психології.

II. Постановка завдання. Дане дослідження проводиться з метою теоретичного та емпіричного аналізу психологічних особливостей діяльності менеджера у доборі кадрів в організації, зокрема постановки таких завдань:

- розкрити психологічні особливості відбору і добору кадрів в організації;
- накреслити головні завдання менеджера у доборі кадрів;
- простежити етапи роботи з кадрами (на стадії підготовки до діяльності);
- проаналізувати методи профвідбору кадрів у роботі менеджера.

III. Результати. Якщо адаптувати до наших умов поняття менеджер, то це керівник структурного підрозділу в умовах ринкової економіки. Традиційно їх називали середньою ланкою управління. До них відносили завідувачих відділами, начальників цехів, старших майстрів, керівників бригад, лабораторій і ін.

Менеджмент (англ. manage - управляти, лат. manus - рука) - процес планування, організації, мотивації і контролю необхідний для того, щоб сформулювати і досягти мети організації. Менеджмент - це спосіб, манера спілкування з людьми; влада і мистецтво управління; особливого роду вмільість і адміністративні навички; орган управління, адміністративна одиниця.

Менеджмент – це вміння досягти поставлених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей.

Менеджмент як процес зосереджує увагу на взаємозв'язку окремих управлінських функцій у просторі і часі. Менеджмент як функція реалізується через виконання певних управлінських дій, що отримали назву функцій управління, пов'язаний з такими питаннями як склад, зміст усіх видів управлінської діяль-

ності, а також їх взаємозв'язок у процесі управління. Менеджмент як організація безпосередньо пов'язаний з людьми, які створюють апарат управління; має ієрархію, повноваження, відповідальність.

Аналіз наукової літератури з проблем управління засвідчує, що успішність діяльності будь-якої організації, а отже, і ефективна робота менеджера, знаходиться у прямій залежності від рівня розвитку його комунікативних навичок, діалогової форми взаємодії з підлеглими, адже в загальній структурі роботи менеджера комунікабельність відображає власне психологічний бік його професійної діяльності і виступає її базовим компонентом. Всю діяльність менеджера пронизує комунікація: добір кадрів, проведення співбесід; вирішення стратегічних завдань; організація нарад, ділових переговорів; вирішення конфліктних ситуацій; психологічне консультування кадрів в організації і ін.

Для того, щоб здійснити вагомий внесок у роботу менеджера і реально допомогти йому у вирішенні багатьох складних завдань виробничого процесу, психологія (ще на етапі фахової підготовки спеціаліста) повинна дати йому розуміння того, що без спілкування, діалогу, обміну інформацією, взаємодії, взаєморозуміння, співпраці із співробітниками не може бути ефективної професійної діяльності. Особливість управління полягає в тому, що поза спілкуванням з учасниками взаємодії, без співпраці та діалогу менеджера з іншими членами організації не може бути справжнього вирішення управлінських рішень, його професійного зростання[1].

Людина, яка вирішила присвятити себе кадровій службі, повинна перш за все знати, що їй необхідно мати справу з індивідами, які відрізняються один від одного способом мислення, цінностями, характерами, спрямованістю, внутрішньою мотивацією, ментальністю (етнопсихологічними особливостями) та ін. Тут знання одних технологій мало допоможе, необхідний досвід спілкування, глибока зацікавленість у людях, уважне ставлення до них. Менеджер по роботі з кадрами повинен бути інженером людських душ, володіти неординарним баченням глибини тих процесів, що відбуваються, мати здатність їх аналізувати і обирати оптимальні рішення для їх удосконалення.

На різних стадіях життя організації їй потрібні особливі типи менеджерів. У період розвитку підприємства потрібна людина жорстка, вимоглива, схильна об'єднати і націлити колектив на досягнення поставленої мети; при організаційній стабільності - більш лояльний, уважний, делікатний лідер, оскільки його основне завдання - не розгубити навчену, злагожену команду однодумців; при реорганізації - співзвучність усіх перерахованих рис.

Під управлінням кадрами слід розуміти ефективне використання людських ресурсів, що спрямоване на підвищення результатів діяльності організації. Виходячи з цього, головною метою психології управління кадрами (йдеться про керівника і підлеглих) є виявлення на основі науково-психологічних технологій і методів, професійно придатних працівників, їх розташування і рух по ієрархічній драбині, збереження кадрового потенціалу та формування резерву[2].

Кадрова політика в умовах ринку відводить людській особистості, її здібностям, індивідуальній неповторності і професійній майстерності головне місце. Тільки системний, науково-обґрунтований підхід дозволяє швидко і якісно вирішити проблему добору персоналу.

Повсякденна реалізація кадрової стратегії, а також одночасне надання допомоги керівництву при виконанні завдань управління підприємством знаходиться в оперативній галузі управління кадрами. Стратегічне й оперативне управління персоналом на підприємстві здійснює менеджер з кадрів і лінійні керівники. До основних функцій першого у галузі стратегічного і оперативного управління персоналом на підприємстві відносяться: допомога керівництву в здійсненні кадрової політики підприємства з питань найму, просування, переміщення, звільнення, скорочення штатів; активна участь у розробці структури підприємства; надання допомоги лінійним і функціональним керівникам у роботі з персоналом для отримання найбільш ефективних результатів.

Головні завдання менеджера у доборі персоналу можуть бути представлені у вигляді таких етапів роботи з кадрами:

- * планування кадрів, розробка плану майбутніх потреб у людських ресурсах, урахування змін, які виникають у житті з працівниками (службові переміщення, довготривалі відпустки, вихід на пенсію);

- * вербування кадрів - безперервна робота, спрямована на пошук і залучення потрібних спеціалістів, створення резерву потенційних кандидатів на всіх посадах;

- * відбір кадрів - оцінка професійно важливих ділових й особистісних якостей кандидатів на вакантні посади; відбір кращих з резерву, створеного в ході вербування;

- * визначення зарплати і пільг - розробка справедливої гнучкої структури заробітної плати і пільг, які враховують внесок і результати праці кожного працівника;

- * професійна адаптація - ефективне прилаштування нових співробітників до організації, колективу і посадових обов'язків; забезпечення сприятливого клімату колективу, комфортного робочого місця і оточуючого виробничого середовища;

- * навчання персоналу - розробка програм професійної підготовки нових спеціалістів, підвищення кваліфікації, перекваліфікація (освоєння нових технологій);

- * атестація кадрів - розробка методик об'єктивної, якісної і кількісної оцінки результативності роботи, кожного спеціаліста, визначення рівня його кваліфікації;

- * перестановка кадрів - розробка структури переміщення працівників на інші посади за результатами атестації (підвищення, звільнення і ін.);

- * підготовка керівних кадрів - розробка програм, спрямованих на підвищення продуктивності праці керівників, створення кадрового резерву з числа молодих спеціалістів.

Сюди також входить соціальний захист персоналу – піклування про здоров'я, відпочинок людей, програми заохочення кращих працівників та юридичні і дисциплінарні аспекти - взаємовідносини працівника і фірми (офіційні контракти, договори, посадові інструкції і ін.)[3].

Для успішного вирішення тих завдань, які стоять перед менеджером у доборі кадрів, він повинен тісно співпрацювати з керівниками усіх рівнів. У більшості випадків саме вони дають запит щодо спеціалістів, яких потребують.

Щоб якомога ефективніше реалізувати якісний підбір кадрів, слід правильно організувати конкурсний відбір. Тому важливим моментом у роботі менеджера є планування кадрів та їх пошук.

Процес планування кадрів включає у себе три етапи:

- * оцінка теперішніх ресурсів;
- * оцінка майбутніх потреб;
- * розробка програми задоволення майбутніх потреб.

На першому етапі потрібно за допомогою керівника визначити скільки людей зайнято виконанням кожної операції, яка потрібна для реалізації конкретної мети. Наступним етапом є прогнозування чисельності персоналу для реалізації короткотривалих і перспективних цілей.

Етап пошуку кадрів.

Обсяг роботи на цьому рівні ведеться залежно від потреби у кадрах, враховуючи як ситуацію, що склалася на даний час роботи, так і перспективу розвитку організації. При цьому слід враховувати такі чинники як вихід на пенсію, звільнення у зв'язку із закінченням договору про найм, розширення сфери діяльності організації. Набір ведеться із зовнішніх та внутрішніх витоків робочої сили.

До засобів зовнішнього набору відносяться такі інформаційні канали:

- * розміщення оголошення в газетах, професійних журналах, транспорті, на дошках оголошень;
- * оголошення про набір по радіо і телебаченню;
- * звернення у приватні агентства з працевлаштування (рекрутингові фірми);
- * заявки на розподіл випускників спеціальних закладів і курсів підвищення кваліфікації;
- * інформування керівників партнерських фірм, клієнтів, співробітників своєї фірми;
- * поширення запрошень на вулицях і в поштових скриньках;
- * звернення на біржу праці;
- * звернення до місцевого населення щодо подачі ним заяв у відділ кадрів на можливі вакансії в майбутньому.

Масштаби робіт на етапі пошуку (вербування) значною мірою визначаються фінансовими можливостями фірми: затрати на оголошення конкурсу по вибраному інформаційному каналу, оплата праці спеціалістів, яких залучають до телефонних переговорів з кандидатами. Але чим ширше розкинуті сітки, тим більший успіх [4].

Позитивною стороною опори на внутрішні ресурси (внутрішній набір) є добра обізнаність щодо професійних та особистісних якостей кандидата, який уже адаптований для вирішення завдань у дузі стратегії фірми, має

досвід роботи з постійними клієнтами, йому не потрібно пристосовуватись до даних умов. Разом з тим існує небезпека "застою", оскільки нова людина - нове бачення, нові ідеї.

Зовнішній відбір передбачає перш за все співбесіду і первинне співставлення даних кандидата з ідеальною моделлю (професіограмою), яка враховує професійні вимоги, що стосуються ділових якостей, спеціальних умінь, навичок, рис характеру, здібностей людини.

Перший етап роботи менеджера щодо персоналу з кандидатами на заміщення вакантної посади - ознайомча бесіда і попередня діагностика. На основі результатів, отриманих при першій зустрічі, зазвичай приймається рішення про доцільність проходження кандидатом наступних етапів профвідбору.

Друга мета, яка може бути реалізована у процесі першої бесіди - це формування у кандидата мотивації до майбутньої професійної діяльності. Обов'язкове поєднання бесіди з іншими психологічними методами відбору кадрів зумовлюється тим, що тут можливі такі помилки, як:

- * "проекція", у результаті якої оцінюваному приписують якості, притаманні тому, хто сам оцінює;
- * "луна"- перенесення успіху претендента в якійсь галузі на іншу сферу діяльності;
- * "атрибуція"- підсвідоме приписування працівникові здібностей і рис, що їх керівник помітив у іншій людині, яка йому нагадує цього співробітника;
- * "віра на перший погляд", у те, що перше враження найправильніше [5].

Щоб уникнути цих помилок або звести їх до мінімуму, при проведенні бесіди необхідно дотримуватись деяких соціально-психологічних вимог. Бажано мати завчасно підготовлений план розмови, складений на основі даних практичної кадрової діяльності, а також достатніх знань про професійні вимоги до конкретного робочого місця (використання професіограм) і наявних даних про кандидата (особовий листок з обліку кадрів, автобіографія, характеристика, трудова книжка, результати досліджень і ін.).

При підготовці до діалогу особливу увагу слід приділити вивченню анкетних даних, у процесі якого слід враховувати: зовнішній вигляд заповнення особового листка з обліку кадрів і автобіографії, розбірливість почерку

і чіткість викладу; пропущені чи залишені без відповіді питання; перерви у роботі; суперечливість вказаних в анкеті даних; частоту зміни місця праці; причини, згідно з якими кандидат залишив останнє місце роботи.

Ще один метод відбору - ситуативна співбесіда, побудована за типом ділової гри, тільки у спрощеному варіанті. Кандидату пропонується проблемна ситуація, із якої він повинен знайти оптимальний вихід.

У рамках ситуативної співбесіди кадрові служби все ширше використовують тестування, за допомогою якого визначають наявність у кандидата необхідних знань, умінь і навичок. Переваги даного методу - можливість отримати кількісні і якісні величини оцінюючих параметрів.

Для визначення професійних чи ділових якостей необхідно використовувати фундаментальні, залежно від роду діяльності методики (визначення особливостей характеру, темпераменту, структури інтелекту, емоційно-вольової сфери, сенсомоторики, характеристики пам'яті, уваги, мотиваційної сфери).

Для багатьох компаній пріоритетними виявляються не скільки спеціальні навички претендента (яким можна навчити), а особистісні характеристики, оскільки вплинути на спосіб мислення, темперамент, самооцінку, здатність до спілкування і моральність кандидата неможливо.

У процесі працевлаштування кандидата на вакантну посаду застосовується резюме (американський досвід, який уже успішно використовують вітчизняні роботодавці), як своєрідна характеристика людини на саму себе. Хоча воно не є гарантом того, що людину обов'язково працевлаштують, однак дає можливість скласти певне уявлення про даного кандидата, його "приховані таланти", тобто такі, які розкривають усі потенційні можливості претендента, що є свого роду його самопрезентацією.

Інститут поручительства теж відіграє суттєву роль на даному етапі роботи, оскільки береться до уваги рекомендаційний лист, підготовлений авторитетними людьми (вчителями, керівниками з останнього місця роботи, викладачами навчальних закладів і ін; бажано хоча б трьома поручителями).

Поширеним є такий вид поручительства (особливо у вітчизняній практиці) як прийом на роботу "за дзвінком" від приятеля робо-

тодавця; заслуженої і відомої людини; за проханням впливової громадської організації, а також від родичів кандидата, які працюють у даній організації і добре себе зарекомендували [6].

Важливу інформацію можна отримати, застосувавши методи опитування, консультації. Метод експертної оцінки застосовується групою експертів, думка яких є авторитетною. При цьому визначаються найбільш бажані якості (не менше п'яти), якими повинен бути наділений спеціаліст. Виокремлені якості структуруються, встановлюються відповідні показники і критерії [7].

У більшості випадків рішення керівника підрозділу буває визначальним, оскільки менеджер з персоналу чи генеральний директор (у невеликих фірмах) тільки затверджують вибір безпосереднього начальника пошукувача вакансії. Головна відповідальність за правильність прийнятого рішення лягає на керівника підрозділу.

Цікавий досвід роботи менеджерів по набору кадрів започаткований Таллінською школою менеджерів (В.Тарасов).

Технологія відбору, яка тут пропонується, базується на проходженні кандидатом трьох етапів, які включають:

- * масовий відбір по анкеті;
- * одноступінний чи двоступінний конкурсний відбір;
- * відбір управлінськими поєдинками.

Масовий відбір по анкеті має за мету сформувати коло учасників наступної конкурсної процедури. Анкета повинна передбачати такі питання, відповіді на які допоможуть, з однієї сторони, спонукати до участі, а з іншої - відібрати найбільш перспективних кандидатів. Після того, як анкета складена, необхідно використати різні канали виявлення й анкетування потенційних кандидатів, рекрутингові фірми, коло знайомих, власних працівників і ін. Результатом масового відбору по анкеті є список учасників відкритого конкурсного відбору, мотивованих на участь у ньому.

Одноступінний конкурсний відбір застосовується у випадку, якщо співвідношення відібраних кандидатів до числа усіх учасників не менше, ніж 1:3. Якщо ж відбирається більш вузьке коло (наприклад, 1:10), то вимоги до точності відбору зростають, і тоді є доречним проведення двоступінного конкурсного відбору.

Учасники проходять ряд випробувань у вигляді спеціальних тренінгів і ділових ігор, у процесі яких, з однієї сторони, заробляють бали, які впливають на кінцевий результат конкурсного відбору, з іншої сторони - імідж в очах своїх колег (інших учасників) [8].

Слід наголосити, що конкурсна процедура, окрім завдань відбору, має для учасників і серйозний навчальний характер. Завдяки цьому учасники, які навіть і не потрапили до числа відібраних, мають можливість повчитись.

У випадках, коли вимагається проводити відбір на персональному рівні із невеликої кількості кандидатів (до 20), одним із найбільш ефективних способів є проведення управлінських поєдинків між претендентами з одночасним відеозаписом. Основне завдання цього етапу - отримати відеокліп на кожного учасника, який би максимально розкривав його сильні і слабкі сторони.

Управлінський поєдинок є серією коротких діалогів між двома учасниками в рамках відповідної складної управлінської ситуації конфліктного характеру, які проводяться в умовах жорстко обмеженого часу (всього 10 хвилин). Із відеоматеріалу виготовляються відеокліпи про кожного учасника, які потім демонструються керівництву фірми. Це дозволяє йому приймати рішення про кандидата в більш короткі терміни.

Критерії відбору персоналу для організації наряду залежать від цінності працівника. Так, найменше вимог висувається до спеціалістів низької кваліфікації, яких у будь-який момент можна замінити. Навряд чи дрібні або середні компанії будуть витрачати багато сил і засобів на тестування і скрупульозний відбір кваліфікованих працівників, які в надміру представлені ринком праці або можуть бути навчені необхідним професійним навичкам силами самої організації. Зовсім інша методика застосовується при відборі висококваліфікованих спеціалістів. Саме для даної категорії кандидатів створюються тести, ділові ігри, проводяться багаточисленні співбесіди, після чого подібні прийоми відбору переносяться на інших працівників.

На сьогоднішній день є "сформований" роботодавцями портрет ідеального кандидата, зокрема:

* вища освіта;

* успішний досвід роботи за профілем компанії;

* комунікабельність, вміння працювати в команді;

* здатність швидко засвоювати знання, вміння, набувати необхідних навичок;

* ініціативність, творчість, оптимізм [9].

Проблему успішної професійної діяльності у майбутнього працівника можна розглядати в двох взаємопов'язаних контекстах :

1) з точки зору критеріїв професійної придатності;

2) з точки зору перспективи професійного зростання.

IV. Висновки. При розгляді понять професійної придатності і професійного зростання слід виокремити роль операційної та мотиваційної сфери професійної діяльності. Якщо перша включає ті психологічні якості, які необхідні для виконання відповідних функцій і є найбільш вагомими з точки зору прогнозу професійної придатності, то друга має суттєвіше значення для професійного зростання.

Здійснюючи названі функції управління персоналом, зокрема у роботі з добору кадрів, менеджери кадровики орієнтують працівників на результативну діяльність, що сприяє досягненню цілей кадрової політики організації в цілому.

У процесі спеціальних досліджень було встановлено, що в сфері забезпечення конкурентоздатності питання організаційної структури займають не менше 40%. Приблизно ж стільки забирають проблеми, пов'язані з професіоналізмом і компетентністю працівників, і тільки 20% припадає на продуктивність праці.

Тому будь-яка компанія, що розраховує на довгочасне успішне функціонування, повинна займатись кадровим плануванням, яке передбачає визначення числа працівників, необхідних для досягнення встановлених цілей, і виявлення їх кваліфікованого потенціалу.

Подальша перспектива досліджень сфери діяльності менеджера з добору кадрів в організації полягає у поглибленому вивченні наступних аспектів: урахування гендерних особливостей у доборі кадрів на відповідні ділянки роботи, етнопсихологічних особливостей кандидатів, планування кар'єри як методу мотивації персоналу, пошук оптимальних форм організації діяльності і н.

1. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціально-психологічні основи управлінської діяльності керівника//Актуальні проблеми психології. Т.І. : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. -К. : Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України,2001, частина 2.-С.221-229.

2.Криворучко Л. Ефективен ли ваш способ подбора персонала//Отдел кадров.- 2002, №16.

3.Моргунов Е. Управление персоналом: исследование, оценка, обучение.-М., 2000.-264 с.

4.Шейнис М.Ю.Рабочая книга психолога организаци.- Самара, 2001.-224 с.

5.Обозов Н.Н., Щекин Г.В. Психология работы с людьми.-К.:МАУП,1994.-136 с.

6.Лозниця В.С.Психология менеджменту. Теорія і практика : Навчальний посібник. - К. : ТОВ "УВПК"-Екс об", 2001.-512 с.

7.Орбан-Лембрик Л.Е. Психология управления: Навчальний посібник. -Івано-Франківськ: "Плай",2001.-695 с.

8.Тарасов В. Персонал-технология: отбор и подготовка менеджеров.-Ленинград,1989.

9.Каруленко Н. Критерии подбора персонала//Работа и учеба.-2004, №9.

The article is devoted to the problem of the psychological peculiarities of manager's job concerning choosing the staff in the organization: social-psychological paradigm. The methods of professional choosing, the criteria of choosing the staff, the tasks of the personal manager are enlightened. Special attention in manager's job is paid to the questions of inner and outer staff choosing in the job market.

Циганець В. В.

ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНА ЕКОНОМІКА — ПЕРСПЕКТИВНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

В статті співставлено наукомісткий сектор економіки високорозвинутих країн світу та України. Виявлено постіндустріальні тенденції взаємозв'язку економічного зростання та накопичення капіталу. Охарактеризовано інноваційний тип розвитку як фундамент конкурентоспроможної економіки. Подано структуру інноваційної моделі соціально-економічних трансформацій, розглянуто стратегії та державну політику активізації інноваційної діяльності. Проаналізовано інноваційний потенціал та основні проблеми і перспективи становлення інноваційно-орієнтованої економіки в Україні.

Ключові слова: *інновації, капітал, економічні трансформації, постіндустріальне виробництво.*

I. Вступ. Держава, яка прагне інтеграції у глобальне високотехнологічне конкурентне середовище (у випадку України – вступ до Європейського союзу, СОТ, НАТО), проголошує пріоритетом соціально-економічного розвитку саме інноваційну стратегію. У цьому відношенні альтернативи бути не може, тут не йдеться про вибір, а швидше про об'єктивну необхідність подібної суспільно-економічної трансформації.

Особливості постіндустріального способу виробництва та економічна глобалізація за-

галом зумовлюють пошук нових форм і методів адаптації національного економічного та політико-правового середовища. Сьогодні країни змушені здійснювати пошук прийнятної моделі економічного розвитку, яка б забезпечувала національну конкурентоспроможність і орієнтувала національну економіку на довгострокове зростання.

Концепція національної конкурентоспроможності ґрунтується на ефективному використанні у світовому поділі праці порівняльних переваг національних економік для експорту продукції до країн, де таких переваг немає, і імпорту продукції з країн, які мають переваги в порівнянні з національною економікою країни-імпортера. Друга половина ХХ століття характеризувалася переходом від статичних порівняльних переваг, які є природно заданими для країни, до динамічних, які випливають із здійснення національним урядом та корпоративним сектором конкурентної політики. Тому саме інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світовому ринку.

II. Постановка завдання. У рамках даного дослідження автор спробує виявити постіндустріальні тенденції взаємозв'язку економічного росту та накопичення людського, фізичного і природного капіталу в розвинутих та

малорозвинутих країнах з тим, щоб обґрунтувати інноваційно-орієнтовану економіку як єдино прийнятну модель соціально-економічного розвитку за умов переходу до інформаційного суспільства.

III. Результати. Як відомо, для розвинених країн світу характерним є потужне впровадження новітніх технологій та високоінтелектуальних продуктів. У результаті питома вага природоексплуатуючих галузей за витратами і результатами на тлі невиробничого сектору відчутно спадає. Зокрема, вже у 1983 році в США більше 50% ВНП було пов'язано з інформаційними технологіями. Натомість питома вага гірничодобувної промисловості, сільського та лісового господарства з врахуванням імпорту в 1989 році складала лише 12% [1,16]; в 1999 році частка капіталовкладень в ІТ зросла до 38% від ВВП (пор.: 1970 р. – 6-8%) [2, 115]. Сьогодні у розвинутих країнах світу біля 85-90% приросту ВВП забезпечується через виробництво та експорт наукоємної продукції [3, 112].

Структуру народного господарства України ще декілька років тому можна було охарактеризувати як модель економічного спаду внаслідок технологічної неоднорідності структури економіки з гіпертрофовано розвиненими сировинним сектором та сектором оборони, орієнтацією промисловості на виробництво засобів виробництва, відставанням наукоємних виробництв. Але й на сьогодні в Україні спостерігається суттєва диспропорція обсягів виробництва науко- і технологічних галузей у порівнянні з базовими. Частка ВВП, спрямованого на розвиток науки, за період 1990-2000 рр. стійко зменшувалася з 3,07% до 0,34% [2, 119], а частка вітчизняної наукоємної продукції на світовому ринку високих технологій становить лише 0,1% [3,113]. Достатньо порівняти обсяги фінансування наукових досліджень України (за 1990-2003 рр.) і деяких транснаціональних корпорацій (за 1997 р.), щоб переконатися в тому, наскільки величезна прірва розділяє світову та вітчизняну науку (рис. 1):

Загалом постіндустріальна парадигма суспільно-економічного розвитку ламає уявлення про те, що природний капітал є фундаментом економіки та економічного прогресу.

Виробництво будь-якої речі після двох століть технологічної революції не являє собою реальну економічну проблему. Тому само по собі виробництво в його індустріальному

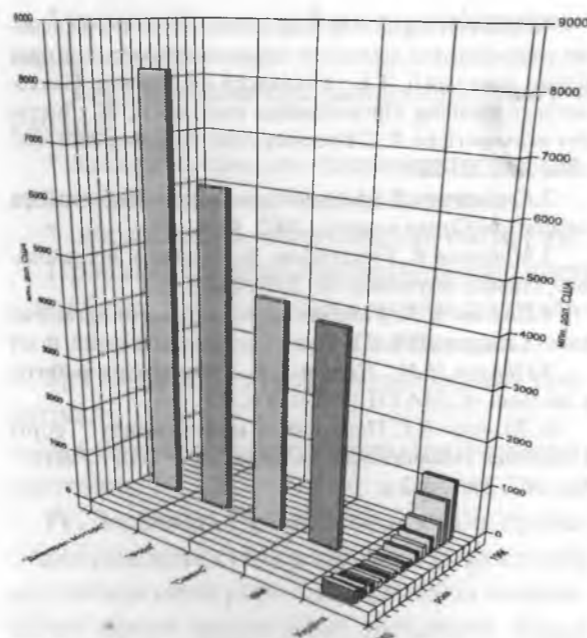

Рис. 1. Обсяги фінансування наукових досліджень України та провідних корпорацій світу (на основі статистичних даних з джерел [4, 5])

розумінні є лише передумовою сучасної економіки. Базовою проблемою постає перетворення товару в предмет споживання. Для споживача це є проблема вибору з численних марок конкретного товару на тлі практично однорідних затрат праці на його виробництво. При новій економіці виробляється не річ (шампунь, сорочка, автомобіль), а її образ (впевненості, стильності, респектабельності). Тому за постіндустріального виробництва виникає і нова концепція ціноутворення, при якій ціна є вже не стільки функцією вартості трудових затрат праці (марксизм), не суб'єктивної вартості споживання (маржиналізм), і не мінової вартості на ринку (монетаризм), але актуалізується функцією образу вартості як імперативу віртуального виробництва та проголошує ціну товару як вартості суспільно необхідних затрат інформації на формування образу товару в суспільній свідомості [6, 131].

Природні ресурси можуть бути джерелом постійного доходу лише у випадку їх раціонального використання або використання на певному стійкому рівні. Факти свідчать, що в багатьох країнах поступове зниження темпів економічного росту пов'язане саме з природним багатством цих країн та з періодичними бумами, які виникали, наприклад, внаслідок виявлення пластів цінної руди або нафти.

Професор Ісландського університету Торвальдур Гілфасон у своїй статті [7], присвяченій країнам з перехідною економікою, показав, що такі буми справді роблять країну на певний період багатого, але роблять це за рахунок зниження економічного росту в довгостроковій перспективі. Такої ж думки дотримується ряд провідних європейських учених-економістів [8;9].

Поглянемо на рис. 1. Пряма AD показує стійке економічне зростання в довгостроковій перспективі. Ламана BEF показує зміну економічного зростання з моменту, коли в точці В у країні виявляють нове джерело природного багатства. Темпи виробництва стрімко зростають (BE), але надалі їх динаміка поволі загасає (EF) з причин, які будуть наведені нижче. Пряма CF описує ситуацію, за якої природне багатство викликає вже зниження рівня добробуту нації.

Обсяг національного виробництва

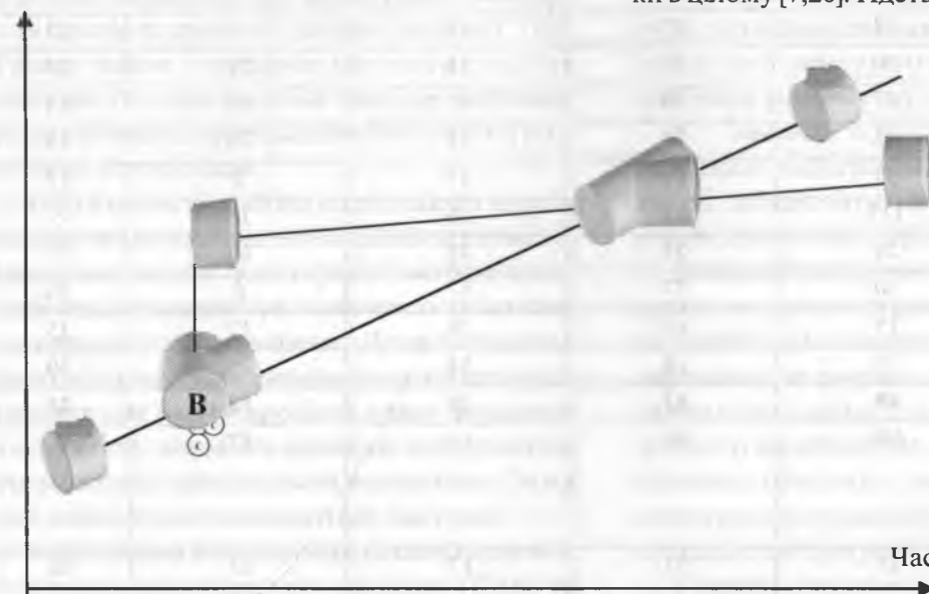

Рис. 2. Природне багатство та економічний ріст [7,2]

Приблизні оцінки національного багатства за 1995 рік були опубліковані Світовим банком. Оцінка була зроблена без врахування паритету купівельної спроможності та охоплювала більшість країн з перехідною економікою (табл.1).

Як бачимо, національне багатство країн з низьким рівнем доходу (але високою часткою сільського господарства в робочій силі та значною часткою природного капіталу) ста-

новить менше однієї десятої частини даного показника країн з високим показником доходу. Можна показати зворотній зв'язок між економічним ростом та сировинно-орієнтованою економікою у світовому масштабі: в 43 країнах, в яких частка сільського господарства в 1960-1997 рр. складала менше 10%, середньорічні темпи приросту виробництва в розрахунку на одну особу сягали 2,1% в порівнянні з 1,2% приросту в 41 країні з аграрною часткою від 10 до 20% ВВП та 0,5% - в 78 країнах з часткою агросектору у ВВП від 20% і більше.

Професор Гілфасон робить цікавий висновок: занадто висока залежність від природних ресурсів призводить до пошуку ренти (= > зростання корупції) та інфляції внаслідок політичної нестабільності, дестимулює отримання освіти, зменшує фактичні збереження держави, скорочує її зовнішньоторговельний баланс та перешкоджає відкритості економіки в цілому [7,26]. Йдеться насамперед про

те, що економічному росту шкодить не стільки сама по собі наявність природних ресурсів, скільки неспроможність державних органів впоратися з проблемами, які викликані таким достатком.

Інший відомий економіст Вільям Істерлі в пошуках моделі економічного зростання переконливо доводить неспроможність вирішення даної проблеми лише в рам-

ках подолання дефіциту фінансування та накопичення капіталу, стверджуючи, що не існує універсальних типових шляхів для піднесення економіки. В своїй книзі "The Elusive Quest for Growth" [11], Істерлі висвітлює причини провалу політики МФО стосовно надання фінансової допомоги країнам, що розвиваються (т. зв. «структурні перетворення без перетворень»); описав ряд інших прикладів, які показали, що самі по собі інвестиції в капітал не призводять до економічного зростан-

Таблиця 1.

Структура національного багатства в країнах з перехідною економікою [10]

	Сукупне національне багатство в розрахунку на одну особу (тис. дол. США)	Людський капітал (% від сукупного багатства)	Фізичний капітал (% від сукупного багатства)	Природний капітал (% від сукупного багатства)	Частка с/г в робочій силі, %
Албанія	33	74	15	10	55
Азербайджан	14	67	25	6	31
Білорусь	53	79	11	10	20
Болгарія	23	61	15	24	13
Чехія	50	65	15	19	11
Естонія	55	72	14	15	14
Грузія	16	63	28	6	26
Угорщина	63	71	16	12	15
Казахстан	31	79	19	1	22
Киргизстан	14	55	23	24	32
Латвія	35	66	20	12	16
Литва	24	64	30	9	18
Молдова	22	77	19	4	33
Польща	50	56	13	31	27
Румунія	17	70	17	13	24
Росія	98	15	15	70	14
Словаччина	33	78	17	5	12
Словенія	111	67	16	16	6
Туркменістан	29	23	15	63	37
Україна	30	77	17	6	20
Узбекистан	15	69	19	12	35
Югославія	71	18	54	28	30
В середньому	40	62	20	18	23
Країни з високим рівнем доходу на одну особу	436	68	16	17	6
Країни з низьким рівнем доходу на одну особу	21	51	17	32	66
Країни - експортери сировини	27	36	20	43	-

ня. В центрі кожної моделі суспільного розвитку має знаходитись саме людський фактор. Відомий економіст, немов заклинання, майже на кожній сторінці повторює одну й ту саму фразу: «люди реагують на стимули», маючи на увазі знову ж таки грамотну державну політику та дієву систему мотивації виробництва й організації праці.

Моделі та механізми економічного розвитку самі по собі не гарантують економічного зростання, але їх мета – вказати, яким чином суспільство може досягти поставлених завдань. Вона розвивається, і цей розвиток не завжди адекватно інтерпретують канони економічної теорії. Економічні категорії також еволюціонують, трансформуються з тим, щоб

надати змогу суспільству побудувати нову актуалізовану модель економічного зростання. Згадаємо, яким чином відбувалася протягом декількох століть трансформація фундаментальної категорії “капітал” від поняття суто як матеріальних засобів виробництва до невиробничої сфери та інтелектуальної власності.

Якщо при індустріальному способі виробництва в економічній науці домінували концепції на зразок теорії трудової вартості, де робилися акценти на капіталі та праці, то при скороченні робочого часу та із зменшенням ролі робітника виробничої сфери зростала роль інформації та знання. Свого часу це чітко зауважив Д. Белл: “Коли знання у своїй систематичній формі долучаються до практичної переробки ресурсів (у вигляді винаходу або організаційного удосконалення), можна стверджувати, що саме знання, а не праця виступають джерелом вартості”, “...знання та способи їх практичного застосування заміщують працю як джерело доданої вартості” [12]. Таким чином з середини минулого століття економісти-теоретики все частіше звертали до вивчення інформаційних впливів на розширене відтворення.

Об’єктивність постіндустріального виробництва та економічна глобалізація загалом зумовлюють пошук нових форм і методів адаптації національного економічного та політико-правового середовища. Досвід останніх десятиліть ведення економіки в розвинутих країнах дає змогу зробити певні висновки щодо змісту основних чинників конкурентоспроможності національної економіки. Серед них найчастіше зазначаються наступні:

- ефективна координація та співпраця між транснаціональними корпораціями (ТНК) та країнами, в яких здійснюється їхня діяльність; орієнтація державної політики на консолідацію суб’єктів економічних відносин в межах країни, а також стимулювання виходу корпорацій на світову арену;

- моніторинг та визначення урядом критичної межі, за якою збільшення прибутковості окремих суб’єктів всередині країни починає погіршувати умови роботи інших, внаслідок чого виникає загроза пригнічення розвитку перспективних напрямів;

- відстеження з боку урядів та передбачення загроз, які виникають внаслідок підвищення відкритості економіко-правового середо-

вища, з запровадженням важелів, які дозволяють нівелювати негативні для економіки наслідки;

- посилення уваги до механізмів інноваційно-промислової політики, покликаних забезпечувати конкурентоспроможність в стратегічній перспективі;

- поширення політики сприяння розвитку людського капіталу [4].

Сьогодні країни змушені здійснювати пошук прийнятної моделі економічного розвитку, яка б забезпечувала національну конкурентоспроможність і орієнтувала національну економіку на довгострокове зростання.

Перерахуємо основні риси економіки сучасної держави, пріоритетом політики якої є інноваційна стратегія розвитку:

- відтворювальний процес орієнтований на досягнення високої технологічної конкурентоспроможності країни за рахунок наукомістких виробництв;

- існує соціально-економічна інфраструктура, яка відповідає завданням зростання технологічної конкурентоспроможності рівню найбільш розвинутих країн світу;

- наявний технологічний і виробничий потенціал – матеріальні і людські ресурси, які здатні забезпечити випуск конкурентної високотехнологічної продукції.

Інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві.

Головні елементи інноваційної моделі соціально-економічного розвитку зображені на рисунку 3.

Кожна з наведених систем відіграє свою роль у функціонуванні інноваційної моделі, без жодної з них неможливо досягти позитивних результатів. Та особлива роль відводиться системі управління і регулювання інноваційного розвитку як на державному, так і на галузевому, регіональному рівнях, а також безпосередньо на рівні підприємств і організацій. Зокрема, від державної політики залежать можливості і темпи розвитку всіх інших складових моделі. Причому для інноваційної моделі характерна переорієнтація державно-

го впливу від прямого втручання в економічні процеси до переходу на більш ефективні методи опосередкованого впливу: створення умов для зростання ринкового попиту на інновації; сприяння розвитку підприємництва та конкурентного середовища загалом; надання пріоритетної підтримки розвитку науки і освіти; забезпечення захисту інтелектуальної власності; забезпечення підвищення якості робочої сили та випереджаючої динаміки зростання її вартості.

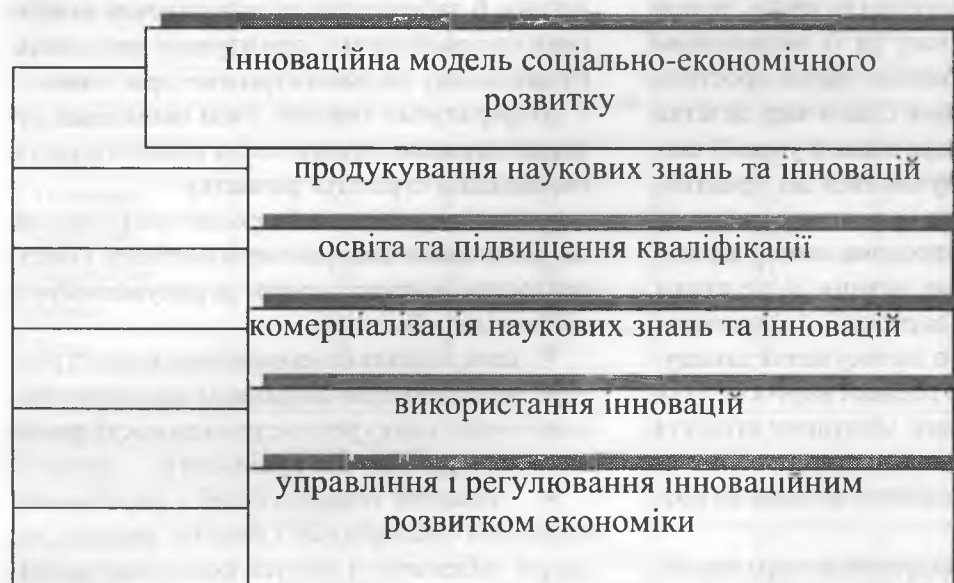

Рис. 3. Елементи інноваційної системи соціально-економічного розвитку.

Світовою практикою напрацьовано три типи стратегій інноваційного розвитку:

- стратегія перенесення, яка полягає у використанні зарубіжного науково-технічного потенціалу і перенесенні його досягнень на терени власної економіки;
- стратегія запозичення, сутність якої полягає в освоєнні виробництва високотехнологічної продукції, що вже вироблялася в інших країнах, шляхом використання власної дешевої робочої сили та існуючого науково-технічного потенціалу;
- стратегія нарощування, при якій використовується власний науково-технічний потенціал, залучаються іноземні вчені й конструктори, досягається інтеграція фундаментальної та прикладної науки [3, 115].

Як зазначено в Стратегії соціально-економічного розвитку України до 2015 року, домінуючим для України повинен стати шлях розвитку, що ґрунтується на використанні стратегії нарощування інноваційного потен-

ціалу на заздалегідь визначених державою пріоритетних напрямках науково-технічного прогресу. У зв'язку з цим вітчизняна наука має бути визнана вищим національним пріоритетом, ресурсне забезпечення якого слід здійснювати першочергово.

Інноваційно-орієнтована економіка потребує також специфічних підходів для визначення і реалізації державної політики. Ці особливості в узагальненому вигляді зводяться до:

- орієнтації політики на забезпечення пріоритетності зусиль держави і ринку для отримання максимального результату від знань;
- об'єднання соціально-політичних, наукових, освітніх, економічних, екологічних та інших інтересів суспільства навколо національної ідеї;
- створення умов для розвитку приватного інвестування, економії ресурсів і коштів, зростання виробництва на інноваційній основі;

• створення сучасної інфраструктури інноваційної сфери, забезпечення державної відповідальності за підготовку кадрів для потреб інноваційної економіки.

Україна має всі необхідні передумови для розбудови інноваційної економіки. Кожна зі складових такої економіки у нас розвинута більшою чи меншою мірою і має суттєвий потенціал для розвитку. Проте він ще використовується безсистемно, не налаштований на створення нових конкурентних переваг на ринках, а тому не трансформується у високу якість зростання.

Незважаючи на те, що в останні роки спостерігалися певні позитивні зміни в економіці України, а у 2002-2003 році вперше темпи зростання машинобудування перевищили загальні темпи зростання, питома вага високотехнологічних галузей у промисловості залишається набагато нижчою, ніж у розвинутих країнах Західної Європи та в більшості країн-кандидатів на вступ до ЄС.

Зростання капіталовкладень не супроводжується адекватною технологічною модернізацією та структурною перебудовою, обсяги виробництва високотехнологічної продукції залишаються вкрай низькими.

будівних держав світу. Вітчизняна продукція енергетичного машинобудування займає одне з передових місць.

В українській економіці зберігається вкрай низький рівень наукового забезпечення цілої

Табл.иця 2.

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств [3]

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
Кількість підприємств, що впроваджували інновації	1491	1503	1506	1238
В % до загальної кількості підприємств	14,8	14,3	14,6	12,7
Кількість освоєних нових видів техніки, найменувань	631	610	520	710
Кількість впроваджених нових технологічних процесів	1403	1421	1142	1482
З них ресурсозберігаючих техн. процесів	430	469	430	606

Одним із найважливіших показників інноваційності економіки є частка підприємств, що впроваджують інновації. За даними Держкомстату України у 2000-2003 рр. впровадженням інновацій у промисловості займалося у середньому 14-18% загальної кількості промислових підприємств (див. табл. 2), що набагато менше, ніж у провідних країнах ЄС, де це значення коливається у межах 60-70%. У той же час необхідно зазначити, що рівень інноваційної активності зріс приблизно на 40% у порівнянні із кризовим 1999 роком. Дещо активізувалась робота підприємств із технічного переоснащення виробництва. У порівнянні з кінцем 1990-х років кількість підприємств, що здійснювали механізацію та автоматизацію виробничих процесів, зросла більш ніж на чверть.

На загальнодержавному рівні спостерігається стійка тенденція до скорочення частки ВВП, що виділяється на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), що не відповідає стратегії розвинутих країн, спрямованої на збільшення значень відповідного показника.

Слід відзначити певні досягнення окремих підприємств, які мають передові технології виробництва. Так, Україна належить до восьми країн світу, що мають необхідний науково-технічний потенціал для створення і виробництва найсучасніших моделей авіаційної техніки, входить до десятки найбільших судно-

низки галузей вітчизняного виробництва. У провідних галузях промисловості, які випускають три чверті товарної продукції, відношення витрат на НДДКР до вартості товарної продукції складає менш ніж 0,4%, а у деяких галузях воно є меншим за 0,05%. При цьому понад 60% коштів, що витрачаються на інноваційну діяльність, припадає на закупівлю нового обладнання, в той час як на закупівлю прав на той чи інший вид інтелектуальної власності було витрачено менше 5% відповідних асигнувань, а на виконання НДДКР кошти витрачало лише кожне четверте з інноваційних підприємств.

Занадто повільно йде переорієнтація виробничого потенціалу на новітні технології з метою подолання технологічного відставання від світових лідерів. Воно суттєво збільшилося за останнє десятиліття. На жаль, пріоритет державної фінансової підтримки насправді надається галузям первинної переробки сировини. У ці галузі вкладається до 70% бюджетних коштів, в тому числі в паливну промисловість і чорну металургію — понад 50%. В той же час частка машинобудування в товарній продукції промисловості скоротилася з майже 30% у 1990 р. до близько 10% у 2001 р., а у кризовому 1998 р. дорівнювала всього 8,3%.

Для більшості існуючих виробництв використання інновацій ще не стало головним фактором розвитку. Це має цілу низку при-

чин, головними з яких є брак вільних обігових коштів для модернізації виробництва та недостатньо ефективна державна політика у галузі підтримки інновацій.

За загальним рівнем інноваційної активності Україна значно відстає від країн ЄС. Стосовно окремих індикаторів викликає особливе занепокоєння рівень фінансування венчурних підприємств та рівень патентування. Фінансові можливості венчурного фінансування залишаються вкрай обмеженими. Як свідчать опитування керівників підприємств та дані Держкомстату, підприємці та менеджери покладаються здебільшого на власні фінансові ресурси у проведенні інноваційної діяльності, а не на підтримку спеціалізованих фінансових інститутів.

Доступ до системи Інтернет залишається вкрай обмеженим для більшості громадян. Це відбувається на тлі високого рівня витрат на сучасні телекомунікаційні технології (якщо розглядати частку таких витрат у ВВП, то вона становить майже 80% від середнього рівня країн ЄС). До такого становища призводить те, що країні доводиться імпортувати лівову частку необхідного обладнання та програмного забезпечення.

Сучасна економіка України все більше залежить від імпорту нових технологій, у той час як в експорті переважає продукція із відносно невисокою часткою доданої вартості. Це робить становище країни вкрай нестабільним. Вона стала об'єктом постійної загрози із боку менш розвинутих країн, що починають активно діяти на тих самих ринках, що і Україна.

Для обґрунтування необхідних заходів, які мають сприяти розбудові в Україні інноваційної моделі економічного розвитку, важливо визначити системні труднощі і бар'єри на цьому шляху. Найсерйозніші з них знаходяться в підприємницькому секторі. Зокрема, до них відносяться наступні:

- структурна деформованість економіки України, домінування в ній сировинних галузей і галузей з низьким рівнем обробки, які природно мають порівняно низький потенціал інноваційної активності і ефективності;

- практично відсутній попит на високотехнологічну вітчизняну продукцію на внутрішньому і особливо зовнішньому ринках;

- неадекватність системи організації виробництва і рівня менеджменту завданням інноваційного розвитку;

- відсутність системи підвищення кваліфікації і досвіду організації праці робочої сили в умовах інноваційного розвитку;

- відсутність на підприємствах ефективних структур, що спеціалізуються на зборі, зберіганні, обробці науково-технологічної та економічної інформації з метою її оперативного використання;

- відсутність досвіду дієвого захисту інтелектуальної власності, а також об'єктивної інформації про наявний інтелектуальний потенціал країни;

- у своєму інноваційному розвитку вітчизняні підприємства вимушені розраховувати в основному на власні фінансові ресурси, в Україні як державні, так і недержавні фінансові інституції дуже слабо орієнтовані на інвестування інновацій.

Наявність диверсифікованої промисловості зі значною часткою високотехнологічних галузей, розгалуженої мережі наукових інституцій дають підстави для забезпечення переходу від початкових конкурентних переваг (дешева робоча сила, дешеві й багаті природні ресурси) до створення тих конкурентних переваг, що формують інноваційну додану вартість (продаж високотехнологічних продуктів та послуг, ліцензій, тощо).

Незважаючи на досить високий рейтинг України у групуванні країн за індексом спроможності до інновацій згідно зі Світовим звітом про конкурентоспроможність (38 місце з 80 країн у 2002 р.), за індексом розвитку технологій вона лише на 72 місці, інформаційно-комунікаційних технологій - на 67, а зростання конкурентоспроможності - на 77 місці. Це обумовлено, у першу чергу, низькою якістю підприємницького середовища, руйнівним впливом державних субсидій на конкуренцію, низьким рівнем розвиненості маркетингу.

Наша країна займає досить високе місце в обстеженні ООН щодо індексу розвитку людського потенціалу (75 місце з 175 країн у 2001 р.). За даними ООН, індекс рівня освіти населення України становив 0,93 і дещо перевищував середній індекс країн Східної Європи та СНД (0,92). Однак внаслідок економічної кризи можливості здобуття якісної освіти та підвищення кваліфікації суттєво звузилися. Вища освіта все більшою мірою стає платною, а отже, недоступною для сімей з рівнем доходу за межею бідності (27,2% сімей у 2002 р.).

Інформаційна сфера України має унікальний кадровий ресурс. Щорічно вищі навчальні заклади випускають 50 тис спеціалістів з інформаційно-комунікаційних технологій. За кількістю сертифікованих програмістів Україна займає четверту позицію у світі після США, Індії та Росії. Однак основні параметри цієї сфери значно відстають від розвинутих країн. За оцінками Міжнародного телекомунікаційного союзу, Україна перебуває лише на 84 місці серед 178 обстежених країн за доступом населення до телекомунікаційних технологій. Обсяг експорту комп'ютерних послуг становив, за даними Держкомстату, лише 12,2 млн. дол. США або 0,3% від загального обсягу експорту послуг за 2003 р.

Враховуючи курс на європейську інтеграцію України та амбітне завдання ЄС перетворитися до 2010 р. у найбільш конкурентоспроможну й динамічну економіку знань у світі, наша країна не може не прийняти для себе основні засади цієї стратегії ЄС як платформи для інтеграції та подолання існуючого економічного й технологічного розриву з країнами-членами ЄС. Від швидкості просування у цьому напрямі значною мірою залежать терміни та формат інтеграційних процесів, перспективи України у глобальному світі.

IV. Висновки. У результаті аналізу існуючих моделей соціально-економічного розвитку виявлено постіндустріальні тенденції взаємозв'язку економічного росту та накопичення капіталу. За глобалізації та переходу до інформаційної економіки конкурентоспроможна економіка орієнтується на перманентний розвиток людського капіталу та інноваційної діяльності як єдино прийнятній стратегії соціально-економічних трансформацій. Дослідження інноваційного потенціалу України, незважаючи на численні проблеми, говорить про досить реальні перспективи нашої держави зайняти гідне місце в сучасній економіці знань.

1. Трансфер технологій и эффективная реализация инноваций / Под ред. Н.М. Фонштейна. - М.: АН, 1999. - 296 с.

2. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А.С., Гесць В.М., Кінах А.К., Семіноженко В.П. - Київ: Знання України, 2002.

3. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Гесць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. - К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. - 416 с.

4. Перспективи інноваційного розвитку України: 36 наук. ст. за ред. Я. А. Жаліла. К.: Альтерпрес, 2002. - (Сер. «Безпека економічних трансформацій»; Вип. 21). Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua/table.htm>.

5. Науково-технічний потенціал України: стан, проблеми, перспективи розвитку. - К.: ЦДПН, 2000. - 50 с.

6. Циганець В. Трансформація капіталу за переходу до інформаційної економіки // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інвестиційні стратегії сталого розвитку». - Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. - Том II. - 172 с.

7. Gylfason, T., CESifo Working Paper, No. 313, July 2000.

8. Sachs, J.D., Warner, A.M. (1995a) Natural Resource Abundance and Economic Growth, NBER Working Paper, 5398.

9. Gylfason, T., Herbertsson, T.T., and Zoega, G. (1999) A Mixed Blessing: Natural Resources and Economic Growth, Macroeconomic Dynamics, 3, June, 204-225.

10. World Bank (1999) World Development Indicators, Washington, World Bank.

11. Easterly, William, «The Elusive Quest for Growth: Economists Adventures and Misadventures in the Tropics». MIT Press, 2001.

12. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність форми та закономірності розвитку // Економіка України. - 2002. - №11, ст. 50.

In this work some scientific aspects of economic sectors of highly-developed countries of the world and Ukraine were compared. Some postindustrial tendencies of the correlation of economic increase were revealed as well as the capital accumulation. Some characteristic features of the innovatory type of development were given including its fundamental competition of economics. We see the structure of innovatory model of social-economic transformations, different strategies and state policy of innovatory activities. Innovatory potential was analysed plus basic problems of innovatory economics in Ukraine were revealed.

Розділ 3. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Заяць Т.А., Головка Л.В.

ВПЛИВ СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИХ ЗРУШЕНЬ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ НА СИСТЕМУ РОЗСЕЛЕННЯ

У сучасній територіальній організації продуктивних сил відбуваються істотні зміни, обумовлені поряд з іншими причинами і вагомими зрушеннями у системі розселення, що вимагає пошуку напрямів і шляхів вирішення проблем розвитку населених пунктів, вивчення їх потенціалу, резервів подальшого збалансованого розвитку території. Зміни у соціально-економічному розвитку країни та її регіонів вимагають детального аналізу трансформаційних змін у поселенській мережі, виявлення найбільш життєздатних та стійких структур в регіональних та локальних системах розселення. Виходячи з цього, у статті досліджено сформовані взаємозв'язки між територіальною організацією продуктивних сил та системою розселення, виявлено позитивні та негативні зрушення, запропоновано конкретні напрями вирішення існуючих соціально-економічних проблем.

Ключові слова: система розселення, продуктивні сили, територіальні господарські комплекси, регіони.

І. Вступ. Взаємодія у просторі і часі різноманітних компонентів територіальної організації продуктивних сил та системи розселення здійснюється на основі соціально-економічних та адміністративно-управлінських механізмів, що в кінцевому підсумку забезпечує комплексність та системність розвитку територіальних соціально-економічних систем. Встановлення оптимального режиму взаємодії між названими компонентами є одним із дієвих чинників регіонального розвитку, оскільки розміщення господарських об'єктів, формування просторової виробничої та соціально-економічної системи відбувається на основі врахування внутрішньої природи саме цих взаємозв'язків.

Сучасна територіальна організація продуктивних сил значною мірою формується залежно від змін у системі розселення, як найбільш динамічного її елемента, а також вирішення проблем розвитку населених пунктів, визначення їх виробничого та людського потенціалу, пошуку резервів збалансованого розвитку території. Надзвичайно актуальними ці аспекти є для неурбанізованих територій, які протягом тривалого часу не мали відчутного стимулу для розвитку, втрачали робочу силу, а відтак і перспективи розширення сфери виробництва, інфраструктурної мережі. Зміни у соціально-економічному розвитку країни вимагають детального ретроспективного аналізу трансформаційних змін у поселенській мережі, виявлення найбільш життєздатних та стійких структур у регіональних та локальних системах розселення, здатних позитивно вплинути на всі сфери життєдіяльності населення.

Дослідженню проблем формування і розвитку територіальної організації продуктивних сил та системи розселення, визначенню напрямів їх синхронних та асинхронних зрушень, перспектив розвитку присвячені наукові праці С.І. Дорогунцова, Б.М. Данилишина, Л.Г. Чернюк, М.І. Фащевського, А.І. Доценка, О.Т. Великохатська, В.Т. Зінич та багатьох інших.

II. Постановка завдання. Проте в нових соціально-економічних умовах радикальних трансформаційних перетворень раніше встановлені взаємозв'язки та взаємозалежності набувають інших соціально-економічних ознак і характеристик. Тому основна мета статті і полягає в тому, щоб виявити і оцінити напрями здійснюваних перетворень у цій сфері, виходячи з вимог соціалізації розвитку продуктивних сил, їх раціональної територіальної організації в контексті завдань активно-

го розвитку сучасної системи розселення, а також оцінити їх відповідність вимогам сталого економічного зростання.

III. Результати. Головною умовою формування тісного взаємозв'язку територіальної організації продуктивних сил і системи розселення виступала зумовленість останньої розміщенням виробництва, яка посилювалася чи, навпаки, зменшувалася залежно від етапу соціально-економічних перетворень, їх глибини та напрямів. У нових соціально-економічних умовах основними напрямками взаємовпливу територіальної організації продуктивних сил та системи розселення є: формування людності поселень та типу розселення переважно на основі виконуваних ними соціально-економічних функцій; концентрація господарюючих суб'єктів та розвиток соціальної сфери залежно від величини населених пунктів, їх соціального та адміністративного потенціалу; визначення економічно доцільних напрямів спеціалізації та розвитку поселень з урахуванням необхідності розгалуження соціальної та ринкової інфраструктури. За останні роки посилюється безпосередній зв'язок між територіальною організацією продуктивних сил та розвитком локальних систем розселення на основі інтенсифікації наукових і культурних зв'язків, розміщення в регіональному центрі проектних установ, конструкторських бюро, органів господарського управління.

Традиційно економічною базою розвитку систем розселення виступали виробничі комплекси економічних районів, адміністративних областей, промислових центрів і вузлів; насамперед, це промислові комплекси великих міст, що сформувалися в основному на базі розвитку галузей важкої промисловості. У найбільших промислових регіонах України – Донецькому і Придніпровському з системою взаємозв'язаних промислових вузлів і центрів виникли великі міські агломерації як результат зрощення локальних систем поселень. Важливим завданням залишається активізація розвитку малих поселень, де мешкає значна чисельність населення країни, на основі ефективного використання наявних місцевих ресурсів та працересурсного потенціалу. В соціально-економічному плані малі міста мають розвиватися випереджаючими темпами завдяки реалізації державних програм підтримки їх розвитку, модернізації

діючих промислових і розміщенню нових об'єктів з урахуванням вже сформованої їх господарської спеціалізації.

Серед основних параметрів, які дають змогу відстежити результат структурно-динамічних зрушень у територіальній організації продуктивних сил та системі розселення, є соціально-демографічний. Вагомою передумовою зміни розселенської структури виступає природний та механічний рух населення, який має від'ємні значення і обумовлює сьогодні знелюднення значної частки сільських поселень, насамперед, депресивних територій. Процес депопуляції і зниження частки працездатних осіб віком до 40 років набув всеохоплюючого характеру, він властивий усім регіонам країни. Незважаючи на те, що саме природний рух населення за своїми кількісними та якісними показниками значною мірою визначає особливості і сучасні тенденції розвитку системи розселення, не можна ігнорувати вплив міграційних процесів, їх напрями і структуру.

Неоднакові темпи депопуляції населення та відповідних змін у системі розселення спричиняють поляризацію демографічного і розселенського потенціалу, зростання ролі окремих поселень і зниження інших. При цьому динаміка соціально-економічного розвитку поселень визначається не тільки їх функціональною структурою, рівнем розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва, інтенсивністю транспортних зв'язків, але й впливом таких нових форм територіальної організації продуктивних сил, як вільні економічні зони, регіональні кластери, технопарки і технополіси, нові форми транснаціонального співробітництва. Саме ці територіальні утворення і форми міжрегіональних взаємодій чинять найбільш істотний вплив на сучасну систему розселення, оскільки активізують територіальний рух працездатного населення та його найбільш активної частки - робочої сили, стимулюють її економічну активність, залучення до продуктивної трудової діяльності у сфері малого та середнього підприємництва.

За 1995 – 2003 рр. відбулося істотне зменшення загальної чисельності постійного населення України - з 51,5 млн. осіб до 47,8 млн. осіб, або на 7,2 %; при цьому зберігалась істотна нерівномірність розподілу ресурсів праці - найвища питома вага припадала на

Донецьку, Дніпропетровську, Харківську області, м. Київ (6,3-10%). Динамічні зміни чисельності та складу населення, своєрідність його природного руху позначились на коефіцієнтах територіального зосередження населення, які мають значну територіальну диференціацію – найвищі його значення спостерігаються у Донецькому і Придніпровському регіоні, найнижчі – у Подільському і Поліському. За 1995 – 2003 рр. територіальне зосередження населення зазнало певних змін - у Центральному і Поліському регіонах воно зросло на 0,1 процентних пункти, а у Карпатському районі і м. Києві - відповідно на 0,3 процентних пункти; при цьому у Придніпровському і Донецькому регіонах відповідні коефіцієнти зменшилися на 0,3 та 0,5 процентних пункти. В решті регіонів України територіальні зрушення в загальній чисельності населення, його структурі є неістотними (табл. 1).

Важливим індикатором змін у системі розселення є показник щільності населення, який відображає ступінь заселеності території України; у 2003 р. порівняно з 1995 р. цей показник істотно знизився внаслідок посилення депопуляційних процесів. Причому найбільш суттєве зменшення щільності населення відбулося у Луганській, Донецькій і Дніпропетровській областях (на 11 – 18 осіб). Не зазнав значних змін цей показник лише у Волинській та Рівненській областях (скорочення на 1,2 особи), на території інших регіонів щільність населення зменшилась на 2 – 7 особи, а в цілому по Україні - на 6,1 особи.

В умовах посилення глобалізаційних процесів зростає вплив міграцій на тенденції і напрями розвитку системи розселення - при тому, що за останні роки загальна міграційна рухливість населення скорочувалася, зниження її інтенсивності в межах одних адміністративно-територіальних утворень супроводжувалося вагомим зростанням в інших. Міграція населення органічно пов'язана з розвитком продуктивних сил і за умов її ефективного регулювання сприяє оптимізації ресурсів праці, кращому господарському освоєнню, вирішенню завдань розвитку матеріальної, енергетичної і сировинної бази господарства.

У зв'язку з посиленням інтеграційних процесів, у тому числі глобального масштабу, та трансформацією територіальної структури

господарства домінуючу роль починають відігравати великі міські поселення з їх розвинутими соціальними, науковими, культурними функціями. Від розвиненості мережі таких центрів на території кожної адміністративної області, а також рівня їх функціонального розвитку значною мірою залежить ефективність сучасних соціально-економічних територіальних систем. На етапі здійснення кардинальних змін у спеціалізації, галузевій та територіальній структурах народного господарства України з метою досягнення збалансованості національної економіки повинні паралельно вирішуватись проблеми оптимізації сучасної системи розселення. І в цьому аспекті першорядного значення набуває використання програмно-цілевих методів управління соціально-економічним розвитком регіонів, що дає змогу оптимально поєднати принципи саморегуляції і цілеспрямованого впливу як на основні компоненти територіальної організації продуктивних сил, так і сформованої системи розселення. Важливо досягти комплексного вирішення нагальних соціально-економічних трансформаційних проблем шляхом активізації інвестиційних процесів, залучення вітчизняного та іноземного капіталу у пріоритетні сфери господарювання та перспективні напрями розвитку поселень, враховуючи світовий досвід та власні ресурсні можливості. Подальший розвиток системи розселення України повинен здійснюватись, виходячи з необхідності досягнення стратегічно важливої мети, - формування якісно нової, стійкої і водночас динамічної структури, оптимально інтегрованої в територіальну організацію продуктивних сил. Основою для цього повинно бути: адаптація вітчизняної економіки до сучасних світових глобалізаційних процесів та формування відповідних захисних механізмів; прискорення трансформаційних процесів у господарській та соціальній сферах; мобілізації внутрішніх резервів економічного зростання.

IV. Висновки. Сучасні структурно-динамічні зрушення в територіальній організації продуктивних сил чинять вагомий, але суперечливий вплив на систему розселення, зумовлюючи як позитивні, так і негативні зміни в її основних кількісних та якісних характеристиках. У цьому плані пріоритетного значення набувають чинники інноваційно-інвести-

Динаміка змін у чисельності населення України та його територіальному зосередженні у 1995-2003 роках

Регіони	Показники				Зміна значень, відсоткових пунктів	Зміна чисельності населення, 2003 до 1995 р., %
	Загальна чисельність населення, тис. осіб.		Територіальне зосередження, %			
	1995	2003	1995	2003		
Україна	51473,7	47787,3	100,0	100,0		92,8
Донецький р-н	8067,6	7260,3	15,7	15,2	-0,5	90,0
Донецька	5246,3	4758,9	10,2	10,0	-0,2	90,7
Луганська	2821,3	2501,4	5,5	5,2	-0,3	88
Карпатський р-н	6436,1	6155,3	12,5	12,8	+0,3	95,6
Закарпатська	1281,4	1250,2	2,5	2,6	+0,1	97,6
Івано-Франківська	1456,5	1400,0	2,8	2,9	+0,1	96,1
Львівська	2750,0	2590,4	5,4	5,4	0,0	94,2
Чернівецька	948,2	914,7	1,8	1,9	+0,1	96,5
Південний р-н	7402,7	6852,1	14,4	14,3	-0,1	92,6
АР Крим	2192,6	2008,7	4,3	4,2	-0,1	91,6
Миколаївська	1349,8	1249,7	2,6	2,6	0,0	92,6
Одеська	2588,1	2434,8	5,0	5,1	+0,1	94,1
Херсонська	1272,2	1158,9	2,5	2,4	-0,1	91,1
Подільський р-н	4562,1	4286,5	8,8	8,9	-0,1	93,9
Вінницька	1877,9	1745,5	3,6	3,6	0,0	92,9
Тернопільська	1172,8	1130,3	2,3	2,4	+0,1	96,4
Хмельницька	1511,4	1410,7	2,9	2,9	0,0	93,3
Поліський р-н	5114,1	4807,4	9,9	10,0	+0,1	94,0
Волинська	1075,5	1051,2	2,1	2,2	+0,1	97,7
Житомирська	1485,3	1373,7	2,9	2,9	0,0	92,5
Рівненська	1189,1	1166,5	2,3	2,4	+0,1	98,1
Чернігівська	1364,2	1216,0	2,6	2,5	-0,1	89,1
Придніпровський	7189,3	6541,9	14,0	13,7	-0,3	91,0
Дніпропетровська	3877,4	3526,5	7,5	7,4	-0,1	91,0
Запорізька	2087,0	1907,0	4,1	4,0	-0,1	91,4
Кіровоградська	1224,9	1108,4	2,4	2,3	-0,1	90,5
Східний р-н	6257,4	5746,9	12,1	12,0	-0,1	91,8
Полтавська	1748,5	1600,5	3,4	3,3	-0,1	91,5
Сумська	1405,9	1276,9	2,7	2,7	0,0	90,8
Харківська	3103,0	2869,5	6,0	6,0	0,0	92,5
Центральний р-н	3419,5	3183,4	6,6	6,7	+0,1	93,1
Київська	1906,0	1801,5	3,7	3,8	+0,1	94,5
Черкаська	1513,5	1381,9	2,9	2,9	0,0	91,3
м. Київ	2613,3	2577,3	5,1	5,4	+0,3	98,6
м. Севастополь	411,6	376,2	0,8	0,8	0,0	91,4

ційного характеру, розвиток таких нових форм територіальної організації продуктивних сил, як регіональні кластери, вільні економічні зони, транснаціональне співробітництво. Найбільш динамічно змінним елементом сучасної системи розселення залишається соціально-демографічний, повне врахування якого в соціально-економічній політиці держави дає змогу надати стабільного розвитку системі поселень, зміцнити її виробничий, соціальний і трудовий потенціал.

1. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил України до 2015 року /С.І. Дорогунцов, Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк та ін. - К.: РВПС України НАН України, 2004. - 370 с.

2. С.І. Іщук. Розміщення продуктивних сил (теорія, методи, практика). Вид. 4-е, доп. - К.: Європ. ун-т, 2002. - 216 с.

3. Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Данилишин Б.М., Фащевський М.І. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України. - К.: Нічлава, 2002. - 690 с.

4. Заяць Т.А. Актуальні проблеми комплексного соціально-економічного розвитку територій України // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (20-21 квітня 2003 р.) - К.: ВГЛ Обрії, 2004. - С.78-79.

5. Методологічні підходи до визначення проблемних територій та напрямів регулювання їх подальшого розвитку / Л.М. Зайцева, С.М. Серьогін, В.В. Антонов та ін. - Д.: ДРІДУ НАДУ при Президентіві України, 2003. - 144 с.

6. А.Г. Мазур "Регіональна економіка: проблеми відтворення і управління". – Вінниця, 2000. – 263 с.

Essential changes take place in modern territorial organization of the productive forces. These changes are caused not only by other reasons but by the substantial shifts in the system of setting as well. This system demands finding trends and ways of solving problems of the development of the populated areas, studying their potential, reserves of the future balanced development of

the territory. The changes in the economic development of the country and its regions demand a detailed analysis of the transformational changes in the setting network, finding out the most vital and steady structures in the regional and local system of the settling. That is why, the formed correlations between the territorial organization of the productive forces and the system of settling are studied in the article. Positive and negative shifts are found out; concrete ways of solving the existing social economic problems are proposed in the article.

Купчак В. Р.

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: ДЕМОГРАФІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ (на прикладі Івано-Франківської області)

Стаття присвячена вивченню впливу міграційних процесів, що спостерігаються в Карпатському регіоні в останні роки, на демографічну та економічну ситуацію. З'ясовано основні причини міграцій, проаналізовано їх динаміку, структуру та спрямованість, позитивні та негативні сторони.

Ключові слова: міграція, зовнішні міграції, інтенсивність міграцій, зайнятість, демографічна ситуація.

I. Вступ. Карпатський регіон (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області) займають площу в 56,6 тис. км², де проживає 6,5 млн. осіб (або 12 % населення країни). Значну частину території цього краю займають Українські Карпати – унікальна гірська екосистема. Внаслідок певних об'єктивних і суб'єктивних причин намітились (а в останні роки поглибилися) тенденції до соціально-економічного занепаду краю: розбалансовані господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в гірських та рівнинних територіях, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа Карпат, запущені історико-культурні цінності регіону.

Ці та багато інших негативних явищ і тенденцій (не кажучи вже про чисто виробничі проблеми) є, безумовно, наслідком непродуманої, а інколи – і авантюри економічної політики радянської влади в попередні роки.

Правда, немало помилок допущено і в пострадянський період, особливо – в здійсненні ринкових реформ на рівні макроекономічного регулювання. Слід також зазначити, що сьогоденній соціально-економічний стан карпатських областей значною мірою є наслідком нечіткої державної регіональної політики в Україні.

Рівень економічного розвитку Карпатського регіону оцінюється в цілому як середній. Маючи найнижчий в Україні рівень землезабезпеченості в розрахунку на душу населення (всього 6,4% площі сільськогосподарських угідь і 5,3% орних земель) Карпатський регіон виробляє близько 10 % валової продукції тваринництва і рослинництва. В розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь тут виробляється в 1,6 рази більше продукції сільського господарства, ніж в середньому по країні. Але показник її виробництва з розрахунку на душу населення відстає від середнього по країні на 20 %.

Слід окремо відзначити особливе місце Карпатського регіону в геополітичному контексті соціально-економічного і зовнішньополітичного розвитку України. Його географічне сусідство з тими країнами, які вже на сьогоднішній день є членами ЄС, завжди буде виступати сприятливим чинником для входження України до різноманітних економічних і політичних структур.

II. Постановка завдання. Не зважаючи на територіальну близькість України до країн Європи, на сьогоднішній день економічні,

а відповідно й демографічні показники нашої держави залишають бажати кращого. Одними з найгостріших є проблеми зайнятості та спричинені ними структурні і кількісні зміни населення регіону. Аналізуючи дані останнього перепису населення по нашій області, бачимо, що результати доволі обнадійливі, але не слід забувати, що йдеться про офіційну статистику. Так, загальна кількість наявного населення у Івано-Франківській області, за уточненими даними Всеукраїнського перепису населення, становила 1,4 млн. осіб (Табл. 1).

Міське населення області склало 593 тис. осіб, або 42,1%, сільське – 816,8 тис. осіб, або 57,9%.

За результатами Всеукраїнського перепису населення, в області чоловіків – 665,2 тис. осіб, або 47,2%, жінок – 744,6 тис. осіб, або 52,8%.

У 15 містах області, в тому числі 5 – обласного значення, проживає 390,1 тис. осіб, або 66 % міського населення. До міст з чисельні-

лення області є його багатонаціональність. За даними Всеукраїнського перепису населення, тут проживають представники понад 90 національностей і народностей. У національному складі населення області переважають українці, яких нараховувалося 1371,2 тис. осіб, або 97,5% від загальної кількості.

Мовний склад населення області, за даними Всеукраїнського перепису населення, характеризувався так: українську мову вважали рідною мовою 97,8 % населення області, що на 2,9 відсоткового пункту більше, ніж за даними перепису 1989 року. Російську мову визнали як рідну 1,8 % населення, або на 3,0 % менше.

Кількість населення області з вищою та повною загальною середньою освітою склала 761,2 тис. осіб, що більше від перепису населення 1989 року на 28,4%. За даними Всеукраїнського перепису населення, кількість чоловіків та жінок у віці 15 років і старші, які перебували у шлюбі, склала 682,4 тис. осіб.

	На 1 квітня 2004 року			Середня чисельність за січень-березень 2004 рік		
	Все населення	міське	сільське	Все населення	міське	сільське
Україна	47516702	32094825	15421877	47569569	32120645	15448924
Івано-Франківська	1396169	590193	805976	1396996	590233	806763

Таблиця 1. Чисельність наявного населення по Україні та в Івано – Франківській області.

стю жителів у 50 тис. осіб і більше і надалі належать: Івано - Франківськ, Калуш, Коломия.

Загальна кількість постійного населення області станом на 5 грудня 2001 року склала 1 млн. 406 тис. осіб, в тому числі чоловіки – 663,3 тис. осіб, або 47,2%, жінки – 742,9 тис. осіб, або 52,8%, міське населення – 586 тис. осіб, або 41,7%, сільське – 820 тис. осіб, або 58,3%.

Віковий склад населення, зафіксований Всеукраїнським переписом населення, характеризується таким чином: зниження народжуваності в області за останні роки призвело до зменшення частки дітей у загальній кількості населення з 25,7% у 1989 році до 21,7%. Поряд з тим підвищилась частка осіб працездатного віку на 1,8 % і у віці, старшому за працездатний (2,2%).

Особливістю національного складу насе-

Поки кваліфіковані працівники з України виконують низькокваліфіковану роботу за кордоном, в самій Івано – Франківській області, як і в цілому по Україні, попит на робочу силу високої кваліфікації дедалі більше зростає. Невідповідності у цій сфері нарешті досягли критичної точки і ними зайнялось вище керівництво країни.

Ринок праці країни залежить від багатьох чинників. Один з визначних – переміщення трудових ресурсів. Таке переміщення варто розглядати в кількох аспектах. Перш за все це постійна та трудова маятникова міграція, що є одними із основних видів міграції взагалі. Під постійною міграцією слід розуміти такий вид переміщення населення, при якому змінюється постійне місце проживання людей, тобто їх переселення. Вони бувають трьох видів: внутрішньо регіональні (в межах області), міжрегіональні (в межах держави) та

зовнішні (коли переміщення пов'язане з перетином державних кордонів).

Внутрірегіональні міграційні процеси мали найбільші обсяги в Україні у 1991 році (в них взяли участь 594.2 тис осіб), а найменшими такі переміщення були в 1995 році (419.6 тис. осіб). Міжрегіональна міграція найвищою була в 1991 році: прибуло 385,8 тис. осіб і вибуло 354, 8 тис., а найменшою вона була в 1997 році і обсяги переміщень між регіонами становили 280.3 тис. осіб як з прибулих, так і з вибулих.

Проаналізувавши спрямованість руху населення (Табл. 2,3), робимо висновки, що абсолютними лідерами з міжрегіональної міграції Івано-Франківської області є:

Львівська область: прибуло 1730, вибуло 1978;

Тернопільська область: прибуло 892, вибуло 709;

Чернівецька: прибуло 882, вибуло 972;

Київська: 362/380

Закарпатська: 226/206

Тобто між Івано-Франківською і вищезгаданими областями спостерігаються найінтенсивніші міграційні обміни, що може бути пояснено наслідками викривлень в економічному розвитку за часів Радянського Союзу, коли економіка краю розвивалась екстенсивними методами і спостерігались високі темпи індустріального розвитку і в той же час відставанням розвитку села. Як наслідок, і сьогодні маємо ситуацію, коли в місті значно легше знайти роботу, ніж у селі. Це можна пояснити також й іншими історичними обставинами, адже надлишок робочої сили в селі досягав 25%, що штовхало людей на міграції всіх видів ще за радянських часів.

	У межах України			Зовнішня міграція		
	число прибулих	число вибулих	приріст	число прибулих	число вибулих	приріст
Україна	722544	722544	x	39489	63699	-24210
Закарпатська	8543	10057	-1514	353	1381	-1028
Івано-Франківська	15365	16301	-936	367	781	-414
Львівська	31829	33614	-1785	464	1587	-1123
Чернівецька	11581	11406	175	550	1205	-655

Таблиця 2. Абсолютні дані кількості прибулих, вибулих, міграційного приросту з внутрішньої та зовнішньої міграції за 2003 рік

Варто виділити також такий вид переміщення населення регіону, як трудові мятникові міграції (тобто регулярні) в основному щоденні переміщення до робочого місця людей з одного населеного пункту в інший без зміни постійного місця проживання. Її роль особливо важлива у формуванні пропозиції робочої сили великих міст регіону. Інтенсивність трудової мятникової міграції є досить значною, особливо серед населення вікової групи до 30 років, яка є, природно, більш мобільною, і досягає 40-50% в малих містах і до 35% у великих. Слід відмітити, що більше 90% мятникових мігрантів є сільські жителі.

І якщо ці два види міграції можна хоч якось дослідити і для цього є достатній статистичний матеріал, то із зовнішніми міграціями все значно складніше. Держкомітет з статистики України видає одні цифри, Міжнародна Організація з статистики - інші, а реальна ситуація ще страшніша.

III. Результати. Аналізуючи офіційні дані Державного комітету статистики по Івано-Франківщині (Таблиця 3) бачимо, що негативно впливає на демографічну ситуацію в області міграційний відтік населення. Якщо у перші роки незалежності України сальдо міграції було позитивним, то, починаючи з 1994 року, населення області скорочується внаслідок міграційних процесів. За адміністративними даними основний відтік складають мігранти до країн далекого зарубіжжя. Для цієї категорії мігрантів, переважна більшість яких особи працездатного віку, основним мотивом від'їзду є економічна нестабільність в Україні в цілому.

Поліпшення демографічної динаміки, підвищення народжуваності, призупинення

	Осіб		
	число прибулих	число вибулих	приріст, скорочення (-)
Всі потоки міграції	762033	786243	-24210
з них у межах України	722544	722544	x
у тому числі внутрішньорегіональна міграція	443231	443231	x
міжрегіональна міграція	279313	279313	x
зовнішня міграція	39489	63699	-24210
у тому числі			
країни СНД	32876	40647	-7771
країни далекого зарубіжжя	6613	23052	-16439

Таблиця 3. Основні напрямки міграції населення України за січень-грудень 2003 року

зростання смертності слід пов'язувати не тільки з позитивними зрушеннями в соціально-економічній сфері, але й з оздоровленням демографічної свідомості населення, підвищенням значущості ідеалів материнства, цінності сімейного життя.

Звичайно, причини, що спонукають людей залишати свою Батьківщину, в більшості своїй суто економічні, адже навіть різнороб на сезонних сільгоспроботах у розвинених країнах отримує мінімум у 10 разів більше, ніж середньостатистичний українець з високою кваліфікацією в себе вдома. Київський експерт Ігор Бровко вважає, що близько 2 млн. громадян України щорік стають заробітчанами на території європейських держав. Переважна більшість (близько 1,5 млн.) нелегальні трудові мігранти, які офіційно виїхали за кордон за туристичними візами, гостьовими запрошеннями тощо.

В основному виїздять до країн учасників Шенгенської угоди, до яких потрапити до цього часу було відносно легше, ніж, скажімо, в США.

Український МЗС визнає, що, за його оці-

нками, в Португалії перебувають як нелегальні трудові мігранти до 50 тис. наших співвітчизників. Ще стільки ж українців, за даними українського консульства в Лісабоні, офіційно працюють на території Португалії.

Водночас статистичні дані португальської поліції свідчать про те, що кожні два дні в країні гине українець (переважно в дорожньо-транспортних пригодах), тож можна збагнути, що реальна кількість українців, які працюють на плантаціях Португалії (в піковий час жнив, які бувають у Португалії кілька разів на рік) досягає півмільйона. Приблизно така сама ситуація і в Іспанії.

Умови праці в Іспанії та Португалії практично ідентичні. Збираючи цитрусові, українці зазвичай працюють по 12 - 14 годин на день. На період робіт їм надається щось на кшталт гуртожитку, з розміщенням кількох людей в одній кімнаті. Часто господарі плантацій організують за свій рахунок харчування працівників: легкий сніданок перед початком робочого дня і добрий обід. Вечеря, на думку працедавців - захід необов'язковий.

Зрозуміло, кошти, витрачені господарями

	Чисельність населення на 1.01.2002р. тис.осіб	Природний рух			Сальдо міграції	Чисельність населення на 1.01.2003р. тис.осіб
		народилось	померло	природний приріст		
Івано-Франківська область	1408,5	13911	17890	-3979	-848	1403,7
Міськради						
Івано-Франківська	233,3	2038	2041	-3	396	233,7
Болехівська	21,2	250	288	-38	11	21,2
Калуська	67,8	680	689	-9	-269	67,5
Коломийська	61,9	569	693	-124	-101	61,7
Яремчанська	21,4	233	267	-34	70	21,5
Райони						
Богородчанський	70,1	804	800	4	-370	69,7
Верховинський	30,0	408	390	18	-175	29,9
Галицький	65,6	579	934	-355	-114	65,1
Городенківський	60,7	596	928	-332	-154	60,2
Долинський	71,0	745	900	-155	-91	70,8
Калуський	62,7	578	849	-271	247	62,7
Коломийський	105,7	1050	1481	-431	17	105,3
Косівський	90,3	970	1262	-292	-36	89,9
Надвірнянський	113,6	1272	1325	-53	-101	113,4
Рогатинський	51,0	364	971	-607	-173	50,2
Рожнятівський	75,4	805	926	-121	-114	75,2
Снятинський	68,9	658	1116	-458	41	68,5
Тисменицький	85,2	784	1214	-430	73	84,8
Тлумацький	52,7	528	816	-288	-5	52,4

Таблиця 4. Зміна чисельності населення області у 2002 році

на житло та харчі, вираховуються із заробітку працівників. На руки кожний збирач отримує \$300 - 500 на місяць, якщо виконує середньоденну норму. Вона, за свідченням заробітчан, реальна і зрівняна з вітчизняними. Практично скрізь діє також система грошових бонусів. Їх нараховують працівникам за перевиконання норми, понаднормову роботу, наприклад, у вихідний, тощо. Ветерани кажуть, що таким чином витривалі ентузіас-

ти можуть заробляти до \$1000 - 1200 на місяць.

Німеччина - транзит до Шенгенської зони. Керівник прикордонної поліції у Франкфурті-на-Одері Екегардт Вахе, думку якого оприлюднила українська редакція радіо «Свобода», вважає, що понад 70% «туристів» з України їдуть на роботу до Європи. Німецькі прикордонники стверджують, що на автомобільному пропускному пункті Франкфурта-на-Одері мало не що дві години з'являється

автобус з України, переповнений переважно молодими чоловіками, які неодмінно плутаються з відповідями про мету своєї «туристичної поїздки». На сьогоднішній день вартість такої поїздки для нелегала з України сягає 2-2.5 тисяч Євро і це без вартості транспортних послуг, як правило в один бік... Таку значну суму становить вартість оформлення виїзних документів, віз, сплата консульських послуг і страховок, без яких не відкриють візи, ну і, звичайно, заробіток тінювих структур, задіяних у сприянні нелегальному виїзду і працевлаштуванню, який, за оцінками експертів, складає біля 70% названої суми.

За окремими даними, кількість українців, що легально працюють за кордоном, не досягає навіть 1% від загальної кількості трудових мігрантів.

Відплив трудових ресурсів з України, звісно, загрожує проблемами на внутрішньому ринку праці, тому керівництвом країни робляться спроби обмежити еміграцію українців за кордон, яка є особливо гострою в Західному регіоні. Так, досягнуто домовленостей з посольствами країн Шенгенської зони в обмеженні видання віз представникам цих областей, суттєво збільшено перелік документів, потрібних для подання в консульство, аби відкрити туристичну візу громадянам України, запроваджено інші методи. Та це лише здорожує послуги тінювих працевлаштувачів і не стримує людей в бажанні виїхати за межі України в пошуках кращої долі.

IV.Висновки. Загалом питання трудової міграції дедалі частіше обговорюються у Україні в прив'язці до грошей. Адже навіть нелегальні трудові мігранти повертаються додому не з порожніми руками, привозячи щорік сотні мільйонів, якщо не мільярди доларів. Так, якщо припустити, що в Західній Європі нелегально працює 2 мільйони українців, які в середньому можуть заощаджувати до 500 Євро на місяць, то сумарна величина їх заощаджень буде 1 мільярд Євро на місяць, що, відповідно, становитиме 12 млрд. Євро на рік! Така сума може видатися фантастичною і нереальною, проте на мою думку, навіть ця цифра є заниженою, адже судячи з опитувань, досвідчений заробітчанин зі знанням мови в Європейській країні може заробляти і більше 1 тисячі Євро на місяць, причому ці кошти не обкладаються жодним податком в країні, де вони заробляються, а тому

саме така сума і становить величину заробітної плати отриманої на руки. Як говорять самі заробітчани, інколи вони заробляють більше, ніж самі громадяни тієї країни, де вони працюють. І тому є два простих пояснення: перше, що наші люди дуже працьовиті і крім того за короткий термін часу, інколи ціною власного здоров'я чи життя, намагаються заробити якомога більше омріяних Євро; друге – ніхто не обкладає податками та обов'язковими платежами і зборами їхні зарплати, на відміну від платні місцевих жителів. За такі гроші є сенс захищати таких людей на державному рівні.

Міграційні потоки в західних областях мають також спрямування на країни СНД, у першу чергу це, звичайно, Росія. Так, за 2003 рік до країн СНД виїхало (за офіційними даними) 40647 осіб, а звідти до нас імігрувало 32867, тобто негативне сальдо становило 7771 особу. Реальні ж цифри в десятки разів перевищують офіційну інформацію, адже тут також доволі великий обсяг нелегального працевлаштування і трудової міграції.

Сьогодні Україна межує з країнами, що вже є повноправними членами ЄС. Це має певні позитивні моменти, але в сучасних тенденціях міграції, які спричинені такими обставинами, є і деякі недоліки. Так, якщо до середини 90 років етнічний склад імігрантів, що приїздили на Україну домінував етнічними українцями чи, принаймні слов'янами, то сьогодні спостерігаються суттєві зміни в складі таких мігрантів. Починають з'являтися представники екзотичних для нашого регіону національностей, таких як пакистанці, індуси, китайці та інші, які осідають в нашій країні, не зумівши потрапити до все тієї ж омріяної Європи. З іншого боку, економічне становище України, яким би складним воно сьогодні не було, все ж є трохи кращим ніж деяких інших країн, та і стан демократії тут заслуговує похвали(в порівнянні з відсталими країнами сходу, Африки і Азії), тому вже і до нас тягнуться черги нелегальних імігрантів. Для Європи це вже стало проблемою. За оцінкою академіка Капіци через 50 років в Європі переважатиме темношкіре населення, в таких країнах як Німеччина і Франція арабська мова стане державною, а на території Росії пануватиме жовтошкіре населення і домінуватиме кавказький акцент. Тому цілком можливо, що досягши рівня економічного розвитку західних країн, ми також зіткнемося з цією

проблемою, порівняно з якою сучасні демографічні проблеми будуть здаватись просто дріб'язковими.

1. Закон України "Про зайнятість населення" від 21 листопада 1997 р. № 665/97 – ВР.

2. Баланда А.Л. Неформальна зайнятість як новітній фактор розвитку національного ринку праці України. - К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 1999.

3. Економіка України: десять років реформ. / За ред. З. Ватаманюка. - Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.

4. Офіційний сайт Держкомстату України - <http://www.ukrstat.gov.ua/>

5. Україна у цифрах у 1999 р. - К., 2000. С187

6. Яценко В. Страхування від безробіття як чинник стабілізації зайнятості в Україні // Україна: аспекти праці. - 1998. - №3. - С. 9-14.

7. Офіційний сайт Міністерства зайнятості та соціальної політики. Адреса - <http://www.mlsp.gov.ua/>

8. Гуць М. Проблеми безробіття та рівня життя населення України // Україна: аспекти праці. - 2003. - №2.

9. Долішній М.І., Алуко Т.С., Токарський Т.Б. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці. - Львів, 1997.

10. Івано – Франківщина, Україна, світ(1995 – 2000р.р.): статистичний збірник – Івано – Франківськ, 2001.

11. Лібанова Е. Тиск на ринок праці в Україні: вимірювання і аналіз // Україна: аспекти праці. - 2002. - №5.

12. Петрова І. Економіко-правові засади забезпечення зайнятості населення України // Україна: аспекти праці. - 2002. - №6.

13. Приймак В. Зайнятість та безробіття в Західному регіоні України // регіональна економіка. - 1998. - №3.

14. Приймак В. Характеристика ринку праці західного регіону України і найважливіші напрями його регулювання // Україна: аспекти праці. - 1998. - №5.

15. Приймак В. Пропозиція робочої сили на поточному ринку праці України та її багатофакторний аналіз. - 2001. - №2

16. Ринок праці України у 2001 році: Аналітично – статистичний збірник / ДЦЗ Мінпраці та соцполітики. - К., 2002.

17. Статистичний щорічник України за 2001 рік – Київ: "Техніка", 2002.

18. Статистичний щорічник України за 2002 рік – Київ: "Техніка", 2003.

The article dedicated to the exploring of migration processes influences on demographic and economical situation in Carpathian region during last several years. Found out main reasons of migration processes, analyzed their dynamics, structure and direction, positive and negative sides.

Старостенко Г.Г., Мірко Н.В.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Запропоновано ієрархічну теоретико-методологічну схему дослідження демографічного розвитку. Розкрито взаємозв'язок та взаємозумовленість комплексу відтворювальних процесів із соціально-економічним та екологічним середовищем. Виділено типи територіальних утворень за рівнем задовільності умов життя населення та соціально-демографічною ситуацією. Обґрунтовані практичні рекомендації для поліпшення умов життя, відтворення та здоров'я населення.

Ключові слова: Відтворення та здоров'я населення, геодемосистема, умови життя населення, типізація регіонів за показниками відтворення населення.

І. Вступ. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні спрямовані на створення держави з соціально орієнтованою економікою, де визначальна увага повинна зосереджуватись на людині як головній про-

дуктивній силі суспільства. Глобальна трансформація соціально-економічної, соціо-психологічної та екологічної ситуації безпосередньо відбилася на зміні характеру та основних параметрів процесу демовідтворення. Постаріння населення і деформація статеві-вікової структури в більшості регіонів України в поєднанні із загальною соціально-економічною кризою та падінням реального рівня життя широких верств населення, що спостерігалось в перші роки незалежності, призвели до порушення основних співвідношень формування і реалізації відтворювальної активності, репродуктивних настанов та самозбережувальної (вітальної) поведінки населення. І хоча коріння цих проблем простежується ще з середини минулого століття, сучасність характеризується надто швидкими зрушеннями, які потребують точного емпіричного вимірювання та теоретичного осмислення й узагальнення. Вітчизняна демографія має справу із принципово новими процесами,

дослідження яких потребує нових методів, а регулювання - нових концепцій. Міжнародний досвід, накопичений у цій галузі, на жаль, практично не може бути використаним, оскільки ще ніколи жодна країна в мирні часи не зазнавала такого стрімкого процесу депуляції, обумовленого сполученням як від'ємного зовнішньоміграційного сальдо, так і природним зменшенням населення.

Перехід країни до фази економічного по-жвавлення, що спостерігається протягом останніх років, поки що не надав значного позитивного впливу на демографічні процеси в Україні, а тому проблема розробки науково обґрунтованих короткотермінових та довготермінових заходів ефективного впливу на процеси демовідтворення в Україні та в її окремих регіонах є надзвичайно актуальною.

Проблеми та перспективи демографічного розвитку України є предметом підвищеної уваги багатьох вітчизняних економістів. Слід відмітити роботи Бандура С.І., Богині Д.П., Герасимчука В.І., Долішнього М. І., Злупка С.М., Заяць Т.А., Лібанової Е.М., Мальського М.З., Павлова В.І., Петюха В.М., Пирожкова С.І., Романюка М. Д., Старостенко Г.Г., Сте-шенко В.С., Хомри О.У., Якуби К.І. [1-15].

II. Постановка завдання. Не зважаючи на велику кількість публікацій з даної тематики, проблема формування концепції демографічного розвитку та основних засад механізму його регулювання знаходиться у стадії наукових пошуків і дискусій. Комплексне її вирішення можливе шляхом поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження тенденцій відтворення населення; з'ясування закономірностей формування, функціонування та розвитку в просторі і часі територіальних відтворювальних систем; розробки типології регіональної диференціації процесів відтворення населення на основі визначення їх взаємозв'язку з соціально-економічним та природним середовищем; аналізу компонентно-пропорційної структури відтворення населення та ролі основних соціально-економічних, демографічних та суспільно-політичних процесів у функціонуванні демогеосистем; оцінки активності соціальних, економічних та екологічних чинників відтворення населення та його здоров'я; створення нової концепції формування трудової міграції сільського населення.

Процес розробки концептуальних засад регіональної демографічної політики в Ук-

раїні повинен відбуватися з застосуванням загальнотеоретичних положень та сучасних концепцій формування територіальних соціально-демографічних систем, які розробляються в рамках економічної теорії, демографії, регіональної економіки та розміщення продуктивних сил, соціології та суспільної географії, спиратися на принципи системного аналізу та програмно-цільового підходу з поєднанням системно-структурних, картографічних, аналогових, типологічних статистико-математичних методів аналізу і моделювання.

III. Результати. Людину формує середовище її проживання (зовнішнє середовище). Воно складається з багатьох компонентів, що визначають особливості способу життя, демографічної поведінки і т.д.

Відтворення населення - основна складова його життєдіяльності. Воно є не лише ресурсом, а й динамічним чинником. Головним і визначальним у процесі демовідтворення є фізичне відновлення населення, тобто зміна поколінь, відновлення якісних характеристик населення, а також переміщення по території. У широкому розумінні демовідтворення охоплює всі процеси руху населення - природний, міграційний та соціальний. Для відтворення населення як одного з видів життєдіяльності вихідним положенням є віднесення відповідних процесів до суспільних явищ та їх зумовленість рівнем економічного розвитку.

Геодемосистема - це просторове утворення, що складається з територіальних спільностей людей, а також тих компонентів навколишнього середовища (житла, робочих місць, місць відпочинку, отримання послуг), які забезпечують життєдіяльність і відтворення населення та його здоров'я. При цьому життєдіяльність розглядається як організуюча територію, а населені пункти - як інтегральні елементи геодемосистеми. Геодемосистему можна розглядати в статичній (як геодемоситуацію) та в динамічній (як геодемопроцес).

Особливістю усіх демографічних процесів є парність, протилежна спрямованість, взаємозумовленість та залежність (народження - смерть, вибування - прибуття, шлюб - розлучення та ін.). Ці властивості є системоутворюючими чинниками, що формують населення як систему з усіма його якостями. Кожний розглянутий компонент пов'язаний

із численними іншими як структурно, так і функціонально.

Дослідженнями доведено, що кількісні та якісні показники відтворення населення визначаються чинниками зовнішнього середовища, насамперед умовами життя. Для України властивий дуже великий діапазон коливання цих умов і відповідно істотні територіальні відмінності в рівнях та динаміці показників відтворення.

З метою уникнення впливу суб'єктивних чинників, це завдання було розв'язане не для кожної окремої людини, а для сукупності людей, тобто населення певних населених пунктів, або територій. Щоб отримати об'єктивну картину, логічно об'єднати населені пункти або території з близькими соціально-економічними та екологічними умовами проживання в групі, а потім для кожної з них визначити сезонні значення чинникових ознак (тобто перелічених соціально-економічних та екологічних умов) і результативних (тобто показників народжуваності, смертності, прибуття, вибування, здоров'я та ін.).

Одним з найголовніших методологічних прийомів є врахування постійної зміни та розвитку явищ і процесів, що визначають характер відтворення. У ході поступального розвитку суспільства змінюються економічна база, суспільні відносини та всі чинники, що становлять об'єктивні умови відтворення населення, а також змінюють тенденцію його розвитку.

Для відтворення населення як однієї з форм життєдіяльності, такими необхідними положеннями є віднесення відповідних процесів до суспільних явищ та зумовленість рівнем економічного розвитку. Основоположне значення має зміст поняття «відтворення населення». Ми дотримуємося розширеного його трактування - включаємо в це поняття не лише чисельне відтворення суб'єктів життєдіяльності, а й відтворення всієї сукупності їх соціальних якостей, які б відповідали потребам суспільства.

Взаємозв'язок усіх процесів життя суспільства та суспільно-економічної та природної взаємодії, нагальна необхідність їх гуманізації, набуття екологічними проблемами статусу глобальних зумовлює необхідність розробки єдиної стратегії стійкого, самовідтворюваного розвитку людства на планеті. Актуальність цієї проблеми знайшла відобра-

ження в прийнятому ООН Порядку денному на XXI століття. Однією з головних передумов такого розвитку є забезпечення основних рівноваг у розвитку населення, господарства і природи, збалансованість економічного, соціального й екологічного аспектів такого розвитку.

З суспільно-демографічних позицій в теоретико-методичному плані ця проблема може бути вирішена шляхом створення концепції збалансованого розвитку території. Під цим розуміється процес самовідтворення економічно, соціально та екологічно виправданих пропорцій та взаємозв'язків, які відображають ієрархічно і територіально впорядковану систему суспільно-природних відносин. Розробка такої концепції складається із таких етапів:

- обґрунтування загальних та регіональних закономірностей взаємозв'язків рівня та тенденцій соціально-економічного розвитку, якості навколишнього середовища та змін у відтворенні населення;

- визначення механізму структурного узгодження (збалансованості, пропорційності) основних взаємодіючих компонентів у процесі розвитку території з урахуванням рівня та тенденцій зміни кожного з них та його впливу на відтворення населення;

- виявлення механізму формування та територіальних особливостей демографічного розвитку;

- обґрунтування принципів та шляхів досягнення основної мети збалансованого розвитку - забезпечення суспільно-ефективного функціонування території, раціонального використання її інтегрального потенціалу з метою досягнення максимальної комфортності життя населення.

В соціально-екологічному плані розвиток території є процесом взаємодії і взаємовідносин територіальних спільностей людей з навколишнім соціально-економічним, природним середовищем, який і призводить до набуття ними певних, дуже численних та різноякісних соціально-економічних, медико-соціальних та медико-демографічних характеристик, формування соціально-політичної ситуації в суспільстві загалом. Стан демографічної, соціально-екологічної ситуації виявляється в численних параметрах та показниках, що відображають складні відносини людини (соціуму) з навколишнім середовищем.

Найбільш узагальнюючою соціально-екологічною характеристикою розвитку, індикатором стану і взаємодії населення та навколишнього середовища є рівень життя населення. По-перше, це пояснюється тим, що він формується внаслідок взаємодії природи, соціальної та економічної сфер і самого населення. По-друге, необхідність його поліпшення насамперед обумовлює зміни в соціально-економічному розвитку, соціально-політичній організації суспільства, характері суспільно-природної взаємодії в цілому. І нарешті, по-третє, ця категорія відображає ступінь збалансованості соціального, економічного та екологічного аспектів розвитку, раціональності взаємозв'язку і співвідношення певних структурних елементів та властивостей території. Розвиток суспільства і зумовлені ним зростаючі потреби населення (як матеріальні, так і духовні), постійний прогрес стандартів життя, намагання залучати в коло життя людини все нові елементи оточуючого середовища. З урахуванням цього, якість життя населення як цілісність відображає всю його різноманітність і повністю охоплює обидві його головні, найбільш узагальнюючі характеристики: умови життя і якісний стан самого населення як суб'єкта суспільної діяльності. Таким чином, з соціально-екологічних позицій процес стійкого розвитку являє закономірну зміну якості життя населення, спрямовану на її поліпшення.

Забезпечення стійкого прогресу у рівні життя населення, відповідно стійкого, самовідтворюваного розвитку території неможливе без забезпечення його ефективності у всіх аспектах: економічному, соціальному, екологічному, суспільному загалом. Ефективність розвитку території як головний показник результативності функціонування будь-якого явища чи процесу до недавнього часу розглядалася лише в економічному аспекті, а саме з позиції результатів виробничої та інвестиційної діяльності підприємств, регіонів. Виходячи з концепції стійкого, збалансованого розвитку території (країни, регіонів) досягнення його суспільної ефективності є результатом наближення до узгодженості всіх суспільно-територіальних відносин. Вважаємо, що поняття "суспільна ефективність" є одним із важливих фундаментальних понять сучасної регіональної демографії на початку XXI століття. У найбільш загальному вигляді при

збереженні змістовної суті поняття "ефективність" як співвідношення результату та затрат ресурсів на його отримання, суспільна ефективність розвитку відображається співвідношенням досягнутого рівня життя населення і тих загальних ресурсів території, що використовуються чи можуть бути використані для його досягнення. Ця сукупність ресурсів, що має територія незалежно від міри їх освоєння чи використання, у тому числі і ресурси простору створює інтегральний потенціал території. Введення в науково-термінологічний апарат досліджень проблем суспільно-ефективного розвитку території поняття "інтегральний потенціал території" викликано конструктивною значимістю його вивчення з метою порівняння ступеня освоєння чи використання ресурсів території (обсягів та структури) з типом і структурою господарського освоєння території, досягнутою якістю життя. Міра раціональності використання інтегрального потенціалу території виступає важливим показником суспільної ефективності розвитку території, необхідною умовою забезпечення не тільки якості життя населення, а й збереження природи.

Регіонально-демографічне дослідження соціально-екологічних аспектів розвитку та якості життя населення передбачає системно-структурний багаторівневий аналіз найбільш узагальнених складових якості життя, а саме: демографічної ситуації, стану фізичного та суспільного здоров'я населення, особливостей його споживання, соціально-інфраструктурного забезпечення. Основні принципи методичного підходу до регіонально-демографічного дослідження соціально-демографічної ситуації та якості життя населення визначаються особливостями взаємодії та взаємопереплетіння різних аспектів розвитку території та складових якості життя. В сучасних умовах значної соціально-економічної та історико-культурної рухомості якісних оцінок об'єктивні соціально-економічні зрушення ще не дозволяють розглядати Україну як державу, що повністю інтегрована в загальносвітовий політико-економічний та культурний простір. Саме тому вважаємо за недоцільне використання в якості базових найбільш відомих методів комплексної оцінки показників умов та рівня життя - нормативно-статистичного та методу загальносвітових порівнянь.

Активне залучення нормативного методу, особливо в сфері споживання населення та

його соціально-структурного забезпечення, було властиве системі центрального планування розвитку виробництва і соціальної сфери, перш за все з метою функціонально-планувальної організації поселень. Головними недоліками цих соціальних нормативів були насамперед їх некомплексний характер; повне ігнорування взаємозв'язку соціальних процесів; слабке врахування територіальних відмінностей у характері природних і соціально-економічних процесів; орієнтація нормативів споживання на можливості виробництва тощо. Враховуючи це, при дослідженні рівня життя населення застосування нормативно-статистичного методу можливе лише за умови докорінної зміни підходів до формування систем нормативів. Головне завдання нормативів - "цілей" полягає у побудові ідеальної моделі якості життя з урахуванням її регіональної специфіки. Це повинні бути закономірні співвідношення збалансованості різноякісних соціально-економічних та екологічних процесів, що формують якість життя населення. Їх застосування особливо важливе при прогнозуванні розвитку території. В той же час комплексна оцінка якості життя населення, що склалася особливо в умовах економічної кризи, потребує врахування нормативів - "мінімумів" таких, як прожитковий мінімум, мінімальний бюджет сімей різних категорій, мінімальний обсяг і асортимент споживання продуктів харчування з урахуванням регіональної специфіки природно-екологічних проблем тощо, за умови їх дійсної відповідності реаліям часу.

У той же час при дослідженні поставленої проблеми автори дійшли до висновку про неможливість використання міжнародної системи стандартів якості життя, особливо при вивченні демосоціальних, соціокультурних та соціально-політичних проблем. Уявляється, що не дивлячись на великий пізнавальний інтерес таких порівнянь, при вивченні територіальної диференціації відтворення населення в Україні їх використання є недоцільним. Основні причини цього полягають у дуже різному історико-культурному базисі формування якості життя в нашій країні та за кордоном; значній територіальній диференціації природно-екологічної ситуації. В зв'язку з цим, запропонована методика дослідження якості життя населення регіонів України широко застосовує різноманітні територі-

альні індекси інтенсивності і масштабності прояву різноякісних процесів, що аналізуються.

Запропонована методика дослідження відтворення населення регіонів передбачає системно-структурний аналіз її основних складових за виділеними блоками основних характеристик, дослідження територіальної диференціації і багатофакторне моделювання їх взаємозв'язку; поліаспектну оцінку відтворення населення та вивчення їх територіальних особливостей, типізацію регіонів по цьому критерію, а також за особливостями взаємозв'язку з природно-екологічними змінами, соціально-економічним розвитком; дослідження динамічних аспектів.

З позиції системно-структурного аналізу відтворення життя населення, виділення її основних складових визначено декілька структурних блоків їх характеристик, що об'єднані в кілька типів. Це дозволило з науково-методичної точки зору розглянути категорію "відтворення життя населення"; виявити основні "індикаторні" соціально-екологічні характеристики, що визначають міру її "сприятливості" для людини. До першого типу віднесені демосоціальний, соціально-інфраструктурний та соціально-споживчий блоки характеристик; до другого - соціально-правовий, соціально-політичний та етнокультурний; і нарешті, третій тип - включає найбільш складний та інтегруючий блок - медико-соціальний (фізичне та суспільне здоров'я населення).

Слід зазначити, що саме такий підхід до структуризації відтворення зумовив і вибір методичного підходу до комплексної оцінки. В основу його покладене дослідження стану складових процесів на підставі аналізу їх репрезентативних характеристик, визначення рівня гостроти конкретної демографічної ситуації та вивчення її територіальної диференціації, темпів та напрямку зміни; інтегральна оцінка рівня відтворення населення регіонів щодо середнього національного рівня та з урахуванням напрямку її зміни.

Дослідження показало, що в цілому для України протягом останніх двадцяти років була характерна доволі низька якість життя населення. Основними її проблемами є складна демографічна ситуація, яка відзначається відсутністю позитивного природного приросту населення, високим рівнем смертності на-

селення особливо від серцево-судинних та онкологічних захворювань; високі темпи погіршення стану фізичного та суспільного здоров'я; різке падіння рівня споживання населенням продуктів харчування, надто велика частка витрат на харчування у бюджеті більшості сімей, населення; значна майнова стратифікація населення та поляризація його політичних пріоритетів; високий рівень безробіття, перш за все прихованого.

Слід зазначити, що вивчення сили впливу та структури чинників формування відтворення та здоров'я населення України дозволяє стверджувати про те, що сила впливу того чи іншого чинника залежить насамперед від етапу розвитку суспільства, стану суспільних відносин у країні, регіоні. Іншими словами сила впливу факторів є рухомою та історично зумовленою. Так, за станом на 2003 рік найбільше значення із визначеної системи тринадцяти чинників займає стан навколишнього середовища (11,5%), природно-ресурсний потенціал (9,6%), профіль господарської діяльності, рівень грошових доходів населення і ступінь урбанізованості території (по 9%).

У цілому ж в Україні спостерігається досить значна диференціація відтворення населення відносно середньонаціонального показника від відносно високого до низького.

Детальний аналіз багатьох характеристик кожної складової відтворення в територіальному розрізі, а також в динаміці дозволив виявити досить чітку територіальну закономірність - зниження показників відтворення населення регіонів України із заходу на схід. Протягом усього аналізованого періоду порівняно високий рівень життя спостерігався у Західній Україні, а низький був постійною ознакою Донбасу. Виявлена закономірність має і зворотній бік проблеми - поліпшення життя населення також буде відповідати певній "територіальній логіці" (із заходу на схід).

На підставі розробленої методики була проведена комплексна оцінка відтворення населення регіонів та особливостей їх демографічного, економічного і соціального розвитку. Це дозволило провести типізацію областей України за цими характеристиками. Були виділені такі як типи областей та підтипи. Для кожного типу областей проведений аналіз чинників формування даного типу відтворення населення, який продемонстру-

вав практично повну подібність впливу, що відзначалася вище.

Комплексність проведеного дослідження відтворення населення, безперечно, забезпечує можливість використання результатів типізації з метою проведення комплексного соціально-демографічного районування України, наукового обґрунтування концепції стійкого розвитку її регіонів, забезпечення більш конструктивного підходу при визначенні соціально-політичного курсу реформ та необхідності регіоналізації шляхів поліпшення демографічної, соціально-економічної ситуації; поліпшення життя населення та збереження природи.

Територіальні ж спільності людей реалізують через сукупність різних видів діяльності цілу суспільну систему відносин. Життєдіяльність населення виражається у вигляді різноманітних соціально-економічних та соціоприродних відносин, що мають суспільний характер. Вказані відносини здійснюються на рівні як окремої особи, так і людських спільностей, організованих за територіальною ознакою, і втілюються у певного роду діяльності. Кожна територіальна спільність людей вирішує окреслене завдання суспільного розвитку - виробництво продукції чи послуг, навчання, виховання, лікування, управління тощо.

Вступаючи у взаємозв'язок із навколишнім соціально-економічним та природним середовищем, різні територіальні спільності людей перебувають при цьому в певному відношенні до засобів виробництва, мають різні сфери застосування праці, її умови, оплату, різні рівні добробуту та споживання, неоднакові бюджети, організацію побуту, відпочинку та ін. Усе це створює для кожної з вказаних спільностей специфічний спосіб життя як сукупність засобів прояву різних сторін їх життєдіяльності, що виражаються в різноманітті її структури. Разом з тим при всій специфіці життєдіяльних характеристик тих чи інших спільностей, все різноманіття суспільних відносин можна звести до п'яти основних видів життєдіяльності, інтегруючи конкретні прояви цих відносин за їх значенням у житті людини.

Отже, вибір принципів напрямів і конкретних шляхів досягнення збалансованості та гармонійності всіх форм життєдіяльності людей залежить насамперед від концепції

демографічного, соціально-економічного та екологічного розвитку суспільства. Протягом всього попереднього періоду основою такої концепції в Україні був розвиток виробництва, розширення його матеріально-технічної бази та підвищення економічної ефективності. Соціальна ефективність у такій моделі визначалась методом залишку, тобто лімітувалась сумою ресурсів, що залишились після задоволення потреб зростання виробництва. В розподілі національного доходу частка фонду нагромадження була підвищеною, а фонду споживання - заниженою. В результаті оплата праці була орієнтована на прожитковий мінімум, а суспільні фонди споживання були розраховані на задоволення також мінімальних соціальних потреб (в освіті, медичному обслуговуванні і т.д.). Збалансованість усіх форм життєдіяльності досягається за допомогою комплексного соціально-економічного та екологічного розвитку територіальних суспільних систем усіх рівнів. При цьому надзвичайно важливо забезпечити пріоритет регіонального підходу в управлінні, оскільки саме за цієї умови рішення в галузі інвестиційної політики, розміщенні виробничих сил, охорони природи, зайнятості, плати за ресурси і т.д., відповідатимуть регіональним інтересам. А критерієм для визначення таких інтересів повинно бути створення умов для повноцінного життя людей та відтворення природного середовища.

Для кожного з визначених типів відтворювальних систем повинна діяти своя регіональна політика демографічного, соціально-економічного та екологічного розвитку. Основи її закладаються сьогодні економічною реформою. При цьому важливою умовою ефективного функціонування нового механізму господарювання на основі самоуправління та самофінансування повинна стати перебудова організаційної структури управління.

Йдеться, отже про створення нового механізму управління територіальним розвитком. Основа його - децентралізація багатьох функцій демографічного, соціально-економічного та екологічного розвитку, підвищення ролі місцевих Рад, перебудова їх діяльності у руслі чинного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Формування економічної основи самоуправління Рад передбачає розширення їх сфери господарювання, що вимагає розмежування функцій та об'єктів управління між су-

б'єктами різних рівнів. Доцільно розширити коло підприємств регіонального (місцевого) підпорядкування, межі муніципальної власності. Ключовим питанням переходу на принципи самоуправління є перебудова бюджетної та податкової систем. Удосконалення механізму використання бюджетних коштів сприятиме забезпеченню повновладдя Рад як справжнього господаря на території.

В підсумку створюватимуться передумови більш ефективного управління всіма процесами життєдіяльності населення. При цьому відкриватимуться можливості для повного врахування місцевих умов з метою збалансованості розвитку всіх сторін життя населення.

IV. Висновки. Відтворення населення - основна складова його життєдіяльності. У цій якості воно є не тільки ресурсом, але і динамічним чинником. Визначальним у процесі демовідтворення є фізичне відновлення населення, тобто зміна поколінь, відновлення якісних характеристик, а також міграція. У широкому розумінні демовідтворення охоплює всі процеси руху населення - природний, міграційний і соціальний.

Відтворювальна територіальна система - це просторове утворення, що складається з територіальних спільностей людей, а також тих компонентів навколишнього середовища, що забезпечують життєдіяльність і відтворення населення і його здоров'я. При цьому життєдіяльність розглядається як організуюча територія, а населені пункти - як інтегральні елементи демогеосистеми. Демогеосистему можна розглядати в статичній (як демогеоситуацію) і в динамічній (як демогеопроцес).

Особливістю всіх демографічних процесів є парність, протилежна спрямованість, взаємозумовленість і залежність. Ці особливості є системоутворюючими чинниками, що формують населення як систему з усіма її якістьми. Кожен компонент системи пов'язаний з іншими структурно і функціонально.

Дослідженнями доведено, що кількісні і якісні показники відтворення населення визначаються чинниками зовнішнього середовища, насамперед умовами життя. Для України характерним є значний діапазон коливання цих умов і відповідно істотні територіальні відмінності в рівнях і динаміці показників відтворення.

З метою запобігання впливу суб'єктивних чинників, завдання було вирішено для спіль-

ностей людей - визначених населених чи пунктів територій. Для отримання об'єктивної картини території з близькими соціально-економічними й екологічними умовами проживання об'єднано в групи, для кожної групи визначено сезонні значення чинних і результативних ознак.

Одним із найголовніших методологічних прийомів є облік постійної зміни і розвитку явищ і процесів, що визначають характер відтворення. У ході поступального розвитку суспільства змінюється економічна база, суспільні відносини й усі чинники, що складають об'єктивні умови відтворення населення, а також впливають на тенденції його розвитку.

Результати теоретико-методологічного дослідження регіональних проблем відтворення населення є фундаментом для розробки загальнодержавної демографічної політики і вирішення конкретних питань регулювання процесів демовідтворення в окремих регіонах.

1. Богиня Д.П. Трудовий потенціал України. Соціально-демографічний аспект. - Львів, 1992.
2. Герасимчук В.І. Проблеми трансформації зайнятості і розвитку ринку праці України (методологія, аналіз, шляхи вдосконалення). - К.: Принт Експрес, 2001.
3. Демографічні перспективи України до 2026 року / Стещенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. - К.: Інститут економіки НАНУ, 1999.
4. Долішній М.І., Злупко С.М., Бандур С.І. Трудовий потенціал і зайнятість. Теоретичні основи та регіональні особливості / Інститут регіональних досліджень НАН України. - Ужгород: Карпати, 1997.
5. Долішній М.І. Актуальні проблеми формування

регіональної політики в Україні // Регіональна економіка. - 1999. - №3

6. Заяць Т.А. Відтворення робочої сили України: регіональні проблеми. - К.: Ленвіт, 1996.
7. Інвестиції та ринок праці / Бодюк А.В., Касьяненко М.М., Мірко Н.В., Старостенко Г.Г. - Ірпінь, 2002.
8. Лібанова Е.М. Ринок праці (соціально-демографічні аспекти) / Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості. - К., 1996.
9. Мальський М.З. Територіальні господарські системи (еколого-економічні аспекти розвитку). - Львів, 1994
10. Павлов В.І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації). - Луцьк, 2000
11. Петюх В.М. Ринок праці та зайнятість. - К.: МАУП, 1997.
12. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. - К.: Наукова думка, 1992.
13. Саблук П.Т., Якуба К.І. Демографічні проблеми Українського села (наукова доповідь). - К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002.
14. Соціально-економічні процеси: методологія дослідження та управління їхнім розвитком \ Мельник П.В., Максименко І.А., Старостенко Г.Г., Тарангул Л.Л., Фашевський М.І., Немченко М.П. - Ірпінь, 2000.
15. Старостенко Г.Г. Методологія і практика досліджень відтворення населення України (регіональний аспект): Монографія. - К.: УФЕІ. 1997, - 270 с.

Hierarchy theoretic methodological scheme of investigation the demographical development is proposed. Correlation and interdependence of the complex of reproductive processes with social-economic and ecological environment is enlightened. The types of territorial creations as for the degree of satisfactions of the living conditions and social-demographical situation are given. Practical recommendations for making better the living conditions, reproduction and health of the population are grounded.

Загородній О.П., Загородня Є.О.

“ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ” ЯК СУКУПНІСТЬ ПРОДУКТИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПРАЦІВНИКА

У статті розглядається проблема “людського капіталу” як важливої правової, економічної і соціальної категорії.

В умовах ринкової економіки робоча сила набуває властивостей товару, а її вартість визначається відповідним рівнем освіти, фізичних сил і мотивації, якими володіє і розпоряджається власник. Ці властивості він продає як чинники виробництва (ресурс “λ”). Підприємець використовуючи ресурс “λ”, отримує дохід на вкладений капітал.

Ключові слова: капітал, людський капітал, інвестиції, інтелектуальна власність.

I. Вступ. Економічна наука в різні періоди розвитку суспільства роз’яснювала і трактує сутність економічної категорії “капітал”. Вперше цю категорію обґрунтував античний філософ Аристотель, розглядаючи економічну діяльність суспільства на виробничу “ойкономія” і мистецтво накопичувати багатство у формі грошей “хремастика”.

Історичною передумовою виникнення капіталу, як соціально економічної категорії є товарне виробництво і розвиток ринкових відносин, коли авансована вартість (сума грошей), що використовується у виробничій діяльності, створює вартість понад авансовану, котра й є капіталом (приростом). Процес самозростання авансованої вартості можливий лише за відповідних історичних умов, коли на ринку буде товар – робоча сила. Такі умови підготує і забезпечує зміна феодального способу виробництва і розвиток капіталістичних виробничих відносин.

II. Постановка завдання. Класична політична економія (В.Петті, А. Сміт, Д. Рікардо) вважає капіталом нагромадження матеріальних благ, як сукупність товарів виробничого призначення, як запас багатства, як “фізичний капітал”, здатний приносити своєму власникові в процесі його споживання. Ж.Б. Сей зводить категорію капітал до наслідків стриманості людини, яка здійснює у виробництві й обігу. С.Сисманді визнає капіталом куплену підприємцем працю робітника, що приносить прибуток, Л. Блан трактує капіталом сукупність засобів виробництва і предметів споживання, адже робітник, працюючи, потребує їжі, одягу, він мусить мати житло, інструменти, матеріали та інше, Капітал може виражатись у грошовому вигляді, перетворюючись у різні форми.

Отже, капітал являє собою сукупність активних і продуктивних елементів багатства, в якому відображається послідовність оновлених засобів виробництва, Ж. Тюрго розглядає капітал маленький і великий, В одних є капітал у вигляді різних умов праці, а в інших – руки і ремесло, Великий капітал опирається на “закони” і “право”, а ті, що мають лише руки і ремесло, змушені відчужувати свою працю так, щоб підприємець отримав прибуток, Речова форма – “фізичний капітал” сам по собі не здатний забезпечити процес виробництва і доходу, “Фізичний капітал” може функціонувати у виробничому процесі лише за умов використання (споживання) живої робочої сили, яка призводить у рух мертві речі.

Таким чином, самозростання вартості (капіталу) здійснюється під впливом праці людини, За умов ринкової економіки робоча сила людини є товаром яка продається на ринку праці як специфічний і надзвичайно

цінний товар, як сукупність фізичних і духовних властивостей, що ними володіє даний індивід і який може і бажає використовувати ці властивості в процесі виробничої діяльності, створюючи відповідні блага, забезпечуючи суспільні та особисті потреби. Ці властивості як інтелектуальну власність особи та інвестицій в товар робочу силу економічна наука визнає “людським капіталом”. Адже сфера поведінки людини пояснюється тими ж принципами, котрі застосовуються економістами у процесі виробництва та збуту.

Теорія “людський капітал” як концепція неокласичного напрямку економічної теорії (вона досліджує формування робочої сили) була розроблена в середині ХХ століття економістами Г. Беккером, Дж. Мінером, М. Блануа та іншими. Центральним питанням тут є використання трудових ресурсів в умовах науково - технічної революції.

На основі неокласичної теорії заробітної плати А. Маршалл досліджував людину як головного елемента продуктивних сил, як суб’єкта виробничих і всіх інших суспільних відносин. З розвитком продуктивних сил працівник матеріалізує свої знання, навички й уміння, зазнає зворотної дії з боку продуктивних сил. Впровадження нової техніки і технології викликає об’єктивну потребу і необхідність проведення якості робочої сили у відповідність до нових вимог виробництва, а це впливає на пропозицію робочої сили, підвищує її ціну (заробітну плату), яка знаходиться в прямій залежності від затрат на навчання і утримання працівників. З розвитком науково-технічного процесу загальною економічною умовою розвитку суспільного виробництва є посилюючі вимоги до якості робочої сили, до “людського капіталу”.

Працівники може забезпечувати ріст продуктивності праці та ефективність виробництва, бути активними і суспільно корисними, якщо створені необхідні економічні, соціальні, політичні умови власного розвитку, а це вимагає додаткових інвестицій в людину (людський капітал). Нова техніка і технологія не лише веде до зростання вартості основних виробничих фондів, а й до зміни сукупного споживчого попиту, якісних загальноосвітніх знань і кваліфікаційного рівня компетентності та ініціативи працівників. Праця людини стає інтелектуально насиченою, зростає питома вага висококваліфікованих пра-

цівників при абсолютному і відносному скороченні малокваліфікованих. Додаткові інвестиції в “людський капітал” здійснюються в основному за рахунок підвищення заробітної плати робітникам, Заробітна плата, - пише Б.А. Гобсон, - повинна включати щонайменше два елементи: частину, що гарантує існування і збереження робочої сили, і частину “прогресуючої продуктивності”, яка повинна забезпечити зростання пропозиції на ринку більш продуктивної робочої сили.

III. Результати. Найважливішими формами “інвестицій в людину” слід визнати: освіту, охорону здоров’я, народження і виховання дітей, міграцію та інші чинники.

Система освіти є важливим засобом, за допомогою якого і здійснюються економічні, політичні та моральні перетворення суспільства. Освіта забезпечує отримання вищого заробітку і досягнення достатку як окремої людини, так й суспільства в цілому. Освіта задовольняє потреби народного господарства в кваліфікованих кадрах, при чому формує необхідних спеціалістів з певним випередженням щодо до їх практичного використання у сферах виробництва та управління в майбутньому. Вищий рівень освіти як чинник забезпечення вищого рівня добробуту породжує особисту потребу працівника у постійному зростанні освітнього та кваліфікаційного рівня знань; у задоволенні попиту на кваліфікованих спеціалістів, адекватних сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства. Таким чином, уже нематеріальні ресурси, а знання, здібності, інтелект виступають на передній план розвитку виробництва. В умовах жорстокої конкурентної боротьби, досягнення успіху отримує той, хто всіляко підтримує розвиток науки і освіти.

Інвестиції в розвиток науки і освіти. Вища освіта обумовлена цілями і потребами суспільства, системою знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадських якостей, що має бути спрямована в процесі навчання з урахуванням перспективи розвитку суспільства.

На що вчилися наші новобранці не має для фірми ніякого значення, - сказав директор однієї з японських фірм, підготовку, яка необхідна для фірми, молоді люди отримують на робочому місці, нас цікавить лише їх диплом, чим престижніший університет, тим більш мислячі, настирливіші молоді люди і фірма вибирає їх.

Інвестиції в охорону здоров’я. Охорона здоров’я набуває одного з елементів соціального забезпечення, продовження працездатності працівника, збереження його продуктивних сил для потреб народного господарства. Охорона здоров’я створює “запис біологічної енергії” людина і забезпечує її фізичний та психологічний розвиток; формує таке природне суспільне середовище, щоб розвиток людини здійснювався в найбільш сприятливих умовах.

Страхова медицина, сімейні лікарі та інші форми і методи медичного обслуговування і лікування збільшують витрати працівника, підвищують вартість “людського капіталу”.

Сім’я є природним середовищем, в якому живе і розвивається людина, вона забезпечує своїм членам основні матеріально-побутові умови існування. Щоб існувати і функціонувати як суспільний організм, сім’я повинна забезпечувати себе основними засобами існування через трудову діяльність в суспільному виробництві.

Інвестиції пов’язані із створенням сім’ї, народженням та вихованням дітей, економічними проблемами сімейного життя. Люди створюють сім’ю, як правило, за умов, коли отримують більшу вигоду від сімейного життя, а ніж від життя в самотності. Створюючи сім’ю, люди переслідують передусім матеріальну вигоду. Вони групуються за економічними ознаками. Як говорив І.П. Котляревський, «знайся віл з волем, а кінь з конем».

Якщо розглядати «людський капітал» як відповідний рівень знань, фізичних сил і мотивацію якими володіє і розпоряджається власник робочої сили, які він продає як чинник виробництва «£» і які мають бути використані процесі підприємницької діяльності, то власника робочої сили слід розглядати як особливу форму капіталу, як єдність біологічних, фізіологічних та духовних сил, як інтелектуальну власність, що потребує відповідних матеріальних витрат для розширеного відтворення своєї робочої сили. Таким чином, «людський капітал» (вартість робочої сили) несе в собі економічний і соціальний зміст.

І теорія «людський капітал» досліджується з позиції економічної теорії, соціології, політології, філософії та інших суспільних наук.

Ринкова економіка засновується на принципах приватної власності, підприємницької

діяльності і конкуренції, які охоплюють інтереси різних власників економічних ресурсів. Але особиста свобода, - пише Д.М. Кларк, - не повинна розглядатись як щось недоторкане, якщо вона загрожує загальному добробуту... Надмірний тиск збоку однієї групи може нанести шкоду суспільному ладу.

Лише розумна рівновага протилежних інтересів може сприяти досягненню бажаної мети... це вимагає свідомих зусиль і всієї енергії суспільства: сам по собі ринок не здатний цього забезпечити.

Власник ресурсу робоча сила «л» продає власнику грошового капіталу «к» право на використання ресурсу «л» за відповідну ціну, величина якої визначається законами попиту і пропозиції на ринку робочої сили і коливається навколо ціни і вартості робочої сили перетворюючись в заробітну плату. Власник грошового капіталу «к» купивши ресурс «л» як товар, на основі законного права (уклавши контракт власник капіталу на договірний період отримує право на володіння, користування і розпорядження ресурсом «л») споживає цей ресурс в підприємницькій діяльності досягаючи корисності, задовільняє свої потреби, отримуючи прибуток на вкладений капітал.

Отже, важливим регулятором підприємницької діяльності виступають відносини власності. На їх основі підприємець, використовуючи незначний власний капітал, отримує прибуток від споживання купленого ресурсу «л». Із зміною економічних умов, - писав американський економіст Дж. Комменс, - змінюються права, включаючи право особи, які визначають її не лише її недоторканість, а й право на можливо більшу частку в національному продукті..., а розумна вартість може бути встановлена на ринку шляхом добровільного співробітництва двох добровільних груп – капіталістів і робітників. Якщо таке співробітництво не досягається, то в суспільстві розгортається антагоністичний конфлікт між ринковою ціною товару робочою силою і заробітною платою.

І ті не стандартні ситуації, які виникають на ряді підприємств і організацій в Україні якраз і викликані не відповідністю між ринковою ціною робочою силою «л» і рівнем заробітної плати.

В процесі купівлі – продажу робочої сили, як виробничого фактору «л», кожна із сторін намагається отримати максимум корисності

від споживання (використання) свого ресурсу так, щоб співвідношення між граничними користями благ, які обмінюються, відповідно співвідношенню затрат на виробництво цих благ.

$$\frac{MU_1}{P_1} = \frac{MU_2}{P_2}$$

Науково-інформаційні технології, матеріальна та інтелектуальна власність, знання як субстанції виробництва визначаються рівнем розвитку людини, станом наукового потенціалу. За цих умов розвиток особистості набуває основного показника прогресу і передумови подальшого розвитку суспільства, пише Міністр освіти і науки України.

Людські цінності і добробут особи засновуються на принципах добровільності, що гарантує широкий простір для особистих здібностей. Людина, - писав Д.М. Кларк, - клубок вроджених імпульсів і здібностей, які приймають різні види і форми і до свідомого вибору дій її спрямовує гнучкість, використовуючи розум, мову і наслідування вона підсилює свої здібності для оцінки майбутніх результатів.

Однією з головних умов соціально-економічного прогресу слід вважати накопичення знань та їх застосування в підприємницькій діяльності. Освіта, рівень знань і умінь в добу глобалізації і високих технологій стали безпосередньою продуктивною силою, визначають вартість “людського капіталу”, життєвий рівень власників капіталу «л», конкурентоспроможність національної економіки та її безпеку. Освіта і знання стають капіталом, здатним приносити власникові додатковий дохід. Разом з тим фірма, вкладаючи інвестиції в “людський капітал”, отримує також додатковий дохід від використання ресурсу «л», який забезпечує вищу продуктивність праці, створює більшу вартість і додану вартість, дає якісний продукт праці і забезпечує конкурентоздатність продукції.

Успіх фірми в основному залежить від об'єму випуску продукції і зниження витрат на М.К.л (виробничі фактори: матеріали, капітал, робоча сила). І фірма не просто збільшує об'єм випуску продукції, а досягає такого зростання, яке забезпечує високу норму прибутку при зниженні всіх виробничих витрат, в т.ч. витрат на інтелектуальну власність (робочу силу),

Співставляючи граничні витрати МС і граничний дохід MR, фірма орієнтується збільшувати витрати на додаткових робітників л чи ні, Якщо рівність $MR = MC$ досягнена, то фірма не інвестує капітал на оплату робочої сили, тобто не збільшує кількість.

Згідно із законом специфічної продуктивності – Закон Д.Б.Кларка, заробітна плата дорівнює тій частині вартості виробленої продукції, що створена працею. Частина доходу, що йде на оплату будь-якої продуктивної функції, вимірюється величиною за її допомогою, Закон розподілу надає кожному стільки, скільки він виробив, Всі об'єктивні джерела отриманого доходу є для їх власників капіталом належить від того, яке їх соціальне значення.

Економічна система функціонує успішно, якщо реальна заробітна плата змінюється відповідно до зміни випуску продукції в розрахунку на одного працюючого, за умов що технічні зміни не порушують рівноваги між цими чинниками. Перевага надається такому технологічному процесові, який пов'язаний з порівняно меншими затратами людської праці.

Вирішальним фактором є рівень заробітної плати, оскільки при виборі технологічного процесу підприємець співставляє рівень заробітної плати і граничний продукт затраченої праці

Заробітна плата є оплата специфічної праці відповідної кваліфікації. І в процесі реформування власності кожному надається рівне право, рівні засоби, рівні можливості в отриманні місця роботи і заробітної плати. На шляху реалізації економічної реформи в Україні, на жаль збережено невиправданий життям метод розрахунку заробітної плати від обсягу ВВП. Розмір заробітної плати залежить не від результатів праці конкретного працівника, а від чисельності працюючих і середньої заробітної плати яка розраховується множенням чисельності працюючих на їх середню заробітну плату. В ринковій економіці такий метод розрахунку не може бути визначальним, але він зберігається в сучасній економічній політиці українського уряду. Зберігається відносна зрівняльна в оплаті (тарифні ставки, середня, мінімальна, прожиткова) всім - за можливостями, Принцип зрівнялівки не зацікавляє працівника до підвищен-

ня продуктивності праці і вдосконалення своєї кваліфікації. Принцип оплати праці покликаний стимулювати працівника до підвищення освітнього, кваліфікаційного, інтелектуального рівня, до зростання вартості “людського капіталу”. За цих умов рівень заробітної плати визначається контрактною угодою працівника і роботодавця в межах отриманого доходу фірми. При укладанні контракту фірма враховує особисті властивості працівника. Фірма насамперед підписує контракт з працівником певного рівня освіти, навичок і кваліфікації, щоб економити на перепідготовці працівника, оскільки знання і навички працівника створюють вищий рівень доходу.

Витрати на придбання вищого рівня знань і здібностей, які забезпечують вищу продуктивність незалежно від того, де і коли вони були набуті, є “загальним” “людським капіталом”, Витрати, які забезпечують фірмі вищу ефективність за рахунок вдосконалення майстерності і вміння працівника в процесі виробничої діяльності, є “спеціальні” витрати в “людський капітал”- інвестиції в людину за рахунок фірми. За цієї позиції фірма не завжди приймає на роботу молодих спеціалістів, які щойно закінчили навчальний заклад.

IV. Висновки. В Україні не сформовано правових, економічних і соціальних актів регулюючих відносини підприємців і найманих робітників. Ці відносини (обов'язки, відповідальність сторін) регламентуються формально. Кожна з сторін виходить із своїх інтересів і в процесі “боротьби” досягає згоди. Такий стихійний процес негативно впливає на заінтересованість молодих людей до набуття освітнього і кваліфікаційного рівня, “Людський капітал” має властивість легко переміщуватися в пошуках заробітної плати адекватної вартості “людського капіталу”. Регламентація відносин підприємців і найманих працівників заснована на державному регулюванні заробітної плати спонукала впливу з України значної кількості працівників, Україна втратила і втрачає частину людського капіталу.

1. Закон України “Про вищу освіту” Київ, 2002.

2. В. Кремін. Філософія освіти 21 століття, Урядовий кур'єр №23 від 06.02.2003.

3. Б. Селигмен. Основные течения современной экономической мысли, М., «Прогресс», 1968.

4. В. Цветов. Пятнадцатый камень сада Реандзи, М. Политиздат. 1986.

This article examines the problem of "people's capital" as an important legal, economic and social category.

In conditions of market economy working apathetic gets the peculiarities of goods, and its value is determined

by the corresponding level of education, physical power and motivation which are possessed and ordered by an owner. He sells these peculiarities as a factor of production (resource λ). The businessman using the resource λ gets an income on the invested capital.

Косенко Є. В.

ГЕНДЕРНА СТРУКТУРА РИНКУ ПРАЦІ ЯК СОЦІАЛЬНО – ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Описано роль жінки в соціально-економічному житті суспільства. Проаналізовано економічну активність населення України у статеві-віковому розрізі.

Ключові слова: гендер, економічно активне населення.

I. Вступ. Протягом останнього десятиріччя у наукових колах з'явився новий термін «гендер», який спочатку використовувався для характеристики статусу жінки у суспільстві, а надалі адаптований традиційними суспільними науками. Це свідчить про те, що проблеми взаємовідносин між статями сприймаються як форма соціальної організації. Гендер є одним із базових соціальних інститутів, який разом з іншими соціальнодемографічними і культурними характеристиками населення (раса, клас, вік) організує соціальну систему суспільства.

Зміна позицій жінок у трудовій діяльності, освоєння ними нового економічного простору повинні супроводжуватися широкою роз'яснювальною роботою, що передбачає рівні соціальні можливості жінок і чоловіків у праці, сім'ї, суспільстві.

Однак усі заходи, спрямовані на вирішення проблеми, мають бути підтримані зусиллями самих жінок. Доки жінка залишатиметься, переважно, об'єктом, а не учасником процесів, що відбуваються в суспільстві, навряд чи варто очікувати помітних змін у визнанні її соціальної ролі

II. Постановка завдання. Питання щодо становища жінки у суспільстві виникла давно. Ще Платон розмірковував з приводу створення рівних можливостей для залучення жінок та чоловіків до управлінської та виробничої діяльності. Ідеї про захист прав жінок

виникали і в епоху відродження та були розвинуті пізніше жіночими рухами і партіями, включаючи робочий і демократичний жіночі рухи та фемінізм.

Останні десятиріччя у наукових колах з'явився новий термін «гендер», який спочатку використовувався для характеристики статусу жінки у суспільстві, а надалі адаптований традиційними суспільними науками. На сьогодні це поняття стало усталеною темою досліджень у європейських країнах. Це свідчить про те, що проблеми взаємовідносин між статями сприймаються як форма соціальної організації. Гендер виступає одним з базових соціальних інститутів, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками населення (раса, клас, вік) організує соціальну систему суспільства.

III. Результати. Важливе місце у гендерних дослідженнях посідає трудова поведінка. Так, класична феміністична теорія розглядала чоловічу працю як суспільний (публічний) вид діяльності, а жіночу як «невидимий». З початку 80-х років з'являються дослідження, присвячені власне гендерним відносинам на ринку праці, тобто у суспільній сфері.

Досить яскраво виділяються дослідження Х. Хартман та С. Валбі щодо економічного базису патріархату, який вони вбачають у контрольованому доступі жінок до «чоловічих» робочих місць, які є гендерно нейтральними ланками.[1,121] На їх думку, жінки не допускаються до високооплачуваних робочих місць, а тому вони змушені розглядати шлюб як майже єдиний засіб вирішення матеріальних проблем і змиритися зі своєю безкоштовною експлуатацією вдома.[2,143]

Надалі дослідження отримали розвиток у роботах Ц.Кокбурн, яка доводить, що чоловіки на ринку праці мають не лише економіч-

ну, й соціополітичну та фізичну владу над жінками. Фізична сила та технічні здібності не належать чоловікам від природи, а виховуються у процесі соціалізації.

Ц. Кокбурн наводить безліч прикладів конструювання фізичної переваги чоловіка над жінкою. За її висновками, технологічні процеси не є гендерно - нейтральними, вони певним чином пристосовані до «чоловічих» робочих місць. Отже, гендерний розподіл праці є не лише економічним феноменом, а соціально сконструйованим через біологічні особливості чоловіків та жінок.

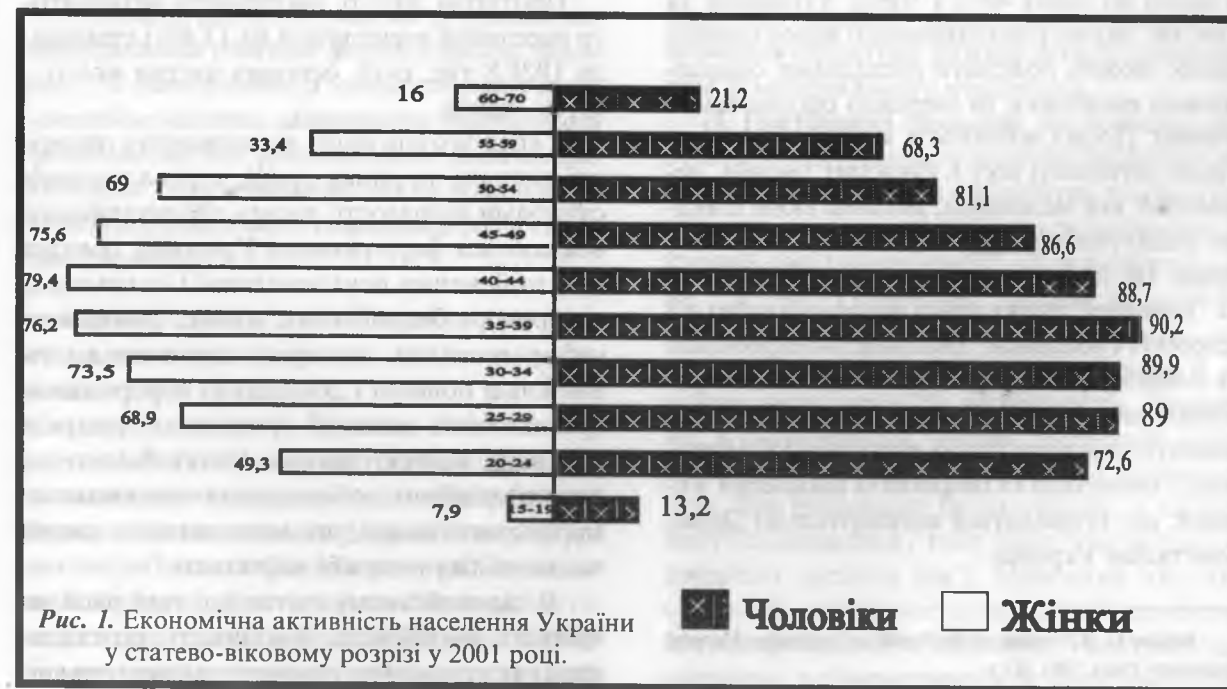
Проблема тендерної структури ринку праці є особливо важливою для пострадянських країн, де участь жінок у робочій силі ще в радянські часи досягла майже максимального рівня, а у пострадянські - знизилася несуттєво. На рівень жіночої зайнятості та модель реалізації переваг зайнятості впливає низка чинників: економічні, соціокультурні та сімейні, ідеологічні, що є пріоритетними в аналізі жіночої зайнятості.

Дослідники визначають, що все таки, незважаючи на значні зміни в українському суспільстві, існує моностативна монополія на певні види діяльності, з'являються переважно «чоловічі» та «жіночі» професії, поглиблюється диспропорція у посадовій ієрархії. Варто відзначити, що західне суспільство орієнтується на перерозподіл домашніх обов'язків між подружжям, посилення батьківської відповідальності.

Громадськість достатньо жорстко реагує на факт дискримінації як у сім'ї, так і на ринку праці. Для всіх колишніх соціалістичних країн на початок 90-х років характерними були високі рівні економічної активності населення, що було результатом впливу пануючої ідеології повної зайнятості. За даними 1995 р. рівень економічної активності населення України становив 67,8%, у 1998 р.- 70,7%, а у 2001 р. цей показник становить 62,7%.Ця тенденція була характерною для всіх країн Центральної та Східної Європи, хоча темпи зміни вирівнювалися між країнами. Ситуація на ринку праці така, що економічна активність чоловіків вища ніж у жінок. Однак для обох статей в Україні спостерігалось зменшення цього показника. Порівняно з 1998 р. у 2001 р. економічна активність чоловіків у цілому зменшилася на 5,7 процентних пункти, у жінок – на 10,2 процентних пункти. Для чоловіків працездатного віку рівень економічної активності в середньому складав у 2000 р. 76,2 та 75 % у2001 р., а для жінок цей показник досяг рівня 71,5 та 70,6%.

Найвищий рівень економічної активності чоловіків припадає на віковий діапазон 35-39 років (91,1% у 2000 р. та 90,2% у 2001 р.); для жінок таким віковим діапазоном є вік 40-44 роки (складає відповідно 87,3 та 87,1% для 2000 та 2001 рр.), що представлено на рисунку 1.

В Україні історично так склалося, що жінки рано одружуються та народжують

дітей, тому саме для працездатних жінок молодого віку (20-29 років) характерне зниження економічної активності. Проблема полягає в тому, щоб визначитися, якою мірою зниження економічної активності молодих жінок носить добровільний або вимушений характер. Це в свою чергу залежить як від кон'юнктури попиту та пропозиції жіночої робочої сили на ринку праці, так і від сімейних обставин. Так, виходячи з "нової теорії домашнього господарства", запропонованої Г. Беккером, рівень зайнятості жінок на ринку праці залежить від доходів сім'ї та від ціни на фактори виробництва.¹ Але при цьому найважливішим ресурсом для домашнього виробництва є цінність часу членів сім'ї, який розраховується через альтернативні витрати.

Зростання зайнятості жінок на ринку праці є стимулом для розвитку "часозберігаючих технологій" домашньої праці. Коливання у рівнях зайнятості жінок також пов'язують з екстенсивними або інтенсивними типами розвитку економіки.

За даними 2000-2001 рр., жінки в загальній чисельності зайнятих України мають вагому і майже постійну частку - 48,6-48,7%, чоловіки відповідно-51,4-51,3%. Тобто жінки складають майже половину всього зайнятого населення, що перевищує показники країн Центральної Східної Європи (ЦСЄ). Так, у країнах ЦСЄ частка зайнятих жінок зберігається на рівні від 47% чисельності зайнятих в Болгарії, 46% - в Словенії, 45% - у Словаччині та Польщі до рівня 44% у Чехії, Угорщині та Румунії. Значні рівні зайнятості жінок певною мірою можна пояснити наслідками соціалістичної економіки та інерцією сформованих переваг. Досвід зайнятості, який є у більшості жінок активного віку в сучасних умовах перевагою, ніж недоліком, допомагаючи швидше адаптуватися жінкам до змін на ринку праці. Це пояснює той факт, що безробіття на "повному" ринку праці жінок є нижчим від безробіття чоловіків. Чисельність безробітних на повному ринку праці - чисельність безробітних, визначених за допомогою обстежень домогосподарств щодо економічної активності, зайнятості та безробіття населення України, що проводяться щоквартально Держкомстатом України.

Порівнюючи освітній рівень зайнятого населення, слід відзначити, що частка зайнятих жінок із повною та базовою вищою освітою значно перевищує аналогічний показник для чоловіків (частка зайнятих жінок з вищою освітою у 2001 р. складала 49,9% від кількості всіх зайнятих жінок, у 2000 р. - 47,3% для чоловіків аналогічні показники склали - 36,2 та 34,6% відповідно). Але високий потенціал не завжди є гарантією його реалізації.

Дослідження динаміки і структури зайнятості у статевому розрізі передбачає оцінку збалансованості структури зайнятості з виокремленням статевих груп.

Про фактично переважну спрямованість українського ринку праці на дискримінацію жінок свідчить навіть офіційна статистика. При цьому як аргумент на користь такого стану речей підкреслюється низька трудова мобільність жінок на виробництві, яка ніби то перешкоджає підвищенню його ефективності. В перші роки становлення ринку праці та початку реєстрації безробітних в пресі та наукових виданнях багато писали про "безробіття з жіночим обличчям" і вважалося, що розвиток ринкових відносин буде посилювати жіноче безробіття.

Уявлення про жіноче "обличчя" безробіття склалися на основі даних про безробітних зареєстрованих в установах державної служби зайнятості. На кінець 2000р. у службі зайнятості перебувало 1187,9 тис осіб, серед яких 62,8% - жінки.

Протягом 2001 р. чисельність незайнятого населення зменшилася на 13,4% і становила 1028,8 тис. осіб, основна частка якого - 63,7% жінок.

Серед заходів щодо встановлення гендерної рівності на ринку праці, впровадженими службами зайнятості, досить продуктивними вбачаються формування, Кризових центрів для здійснення психологічної і соціальної підтримки безробітних жінок, створення інформаційних центрів, що володіють найбільш повною і докладною інформацією про наявність вакансій проведення ярмарків вакансій, випуск інформаційних бюлетенів для потенційних роботодавців про висококваліфіковані кадри, що знаходяться в даний час на обліку в службі зайнятості.

В європейському світогляді такі риси як чуйність, емоційність, вразливість, розглядаються як суто жіночі і водночас як другорядні,

менш значущі риси для успішної професійної діяльності. Тим самим заохочується стиль соціальної поведінки. Законодавчо ще за радянських часів закріплена рівність статей, метою якої було звільнення жінок від домашньої експлуатації. А в сфері зайнятості - "підтягування" її до статусу чоловіка. Тобто він сприймався як "еталон" і коригуванню не підлягав. Однак законодавчо закріплена статеві рівність не означала фактичної, тому й дотепер "жіноча зайнятість" виникає ніби в прогалинах, залишених чоловіками.

Західна соціальна політика вже досить давно щільно вивіряє створення рівних прав і рівних можливостей у всіх сферах життєдіяльності і насамперед майже рівним розподілом батьківських обов'язків. У соціальній політиці Європейського союзу присутня переорієнтованість з переважного забезпечення рівності в громадських правах чоловіків та жінок на ринку праці через забезпечення їх рівними можливостями у суспільному житті в цілому.

IV. Висновки. Зміна позицій жінок у трудовій діяльності, освоєння ними нового еко-

номічного простору, повинні супроводжуватися широкою роз'яснювальною роботою, що передбачає рівні соціальні можливості жінок і чоловіків у праці, сім'ї, суспільстві. У масовій свідомості необхідно перебороти традиційне ставлення до жінки як до працівника "другого сорту", першорядним життєвим випадком якого є народження і виховання дітей, ведення домашнього господарства.

Однак усі заходи, спрямовані на вирішення проблеми, мають бути підтримані зусиллями самих жінок. Доки жінка залишатиметься переважно об'єктом, а не учасником процесів, що відбуваються у суспільстві, навряд чи варто очікувати помітних змін у визнанні її соціальної ролі.

1. Hartmann H. Capitalism, patriarchy and job segregation by sex // Z.R. Eisenstein (ed) Capitalist Patriarchy and the case for socialist feminism.-New York: Monthly Review Press, 1979.
2. Walby S. Theorizing Patriarchy. Oxford: Blackwell, 1990.

The role of woman is described in socio-economic life of company. Economic activity of population of Ukraine is analysed in a sexual-age-old cut.

Дерев'яно С. О.

СІЛЬСЬКА МОЛОДЬ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито основні проблемні характеристики сільської молоді України, пов'язані з її матеріальним становищем, рівнем і способом життя, зайнятістю, політичними орієнтаціями та економічними уявленнями. Автором запропоновано шляхи покращення соціально-економічного становища даної категорії громадян.

Ключові слова: сільська молодь, рівень та якість життя, зайнятість, політичні орієнтації.

I. Вступ. Рівень життя виступає як соціально-економічна категорія, що відображає ступінь задоволення матеріальних та культурних потреб людей при забезпеченні їх споживчими благами. Якість життя - це соціологічна категорія, що відображає міру задоволення матеріальних і культурних потреб людей.

Саме тому одним із завдань дослідження було вивчення структури доходів молоді, самооцінка її матеріального становища.

II. Постановка завдання. Як показали результати опитування, основним джерелом доходу сільської молоді є заробітна плата. При відповіді на питання: "З чого складається сукупний дохід вашої сім'ї?" - її зазначили майже три чверті опитаних. Доходи від особистого підсобного господарства виявились досить незначними для сільської місцевості. Їх підкреслили лише 7% респондентів. Очевидно, в сьогоднішніх умовах продукція, одержана від особистого підсобного господарства, йде переважно не на продаж, а на особисте споживання і тому не розглядається як джерело доходів сім'ї. Невелика частина сільської молоді має додатковий заробіток, що підкреслили 5% опитаних. Пов'язано це, очевидно, з обмеженими можливостями одер-

¹ Bekker G. A Treatise on the Family.-Cambridge, Harvard University Press, 1981.-83 p

жати роботу в сільській місцевості. Кредити молоді люди в сільській місцевості одержують у 10 разів рідше, ніж у місті. В той же час потреба в одержанні кредиту у них особливо велика. На питання: "Чи маєте ви потребу в одержанні кредиту?" – кожний другий відповів "так". Третина опитаних відмітила, що кредит їм потрібен для будівництва житла для себе. На питання: "Чи відчуваєте ви потребу в поліпшенні житлових умов?" - 69% респондентів відповіли стверджувально.

Серед сільської молоді, у порівнянні з міською, вищий процент впевнених у тому, що вони живуть на тому ж рівні, що й більшість сімей. Ці результати свідчать, з одного боку, про мало примітні запити сільської молоді, а також, очевидно, про менші труднощі, що пов'язані з витратами на продукти харчування, завдяки компенсуючій ролі підсобного господарства. З іншого, середній рівень життя для села – це середній рівень бідності, а не матеріальної забезпеченості, що підтверджують співвідношення даних про конкретні доходи і оцінки молодими селянами свого рівня та якості життя.

Про низький рівень побутування життя сільської молоді свідчить і той факт, що кожний п'ятий опитаний не може купити на свої поточні доходи товари довготермінового користування (меблі, холодильник, пральну машину і т.п.) і пов'язує їхнє придбання лише з одержанням кредиту. Одним із аспектів дослідження умов життя сільської молоді стало вивчення проблеми зайнятості, умов роботи, мотиваційних механізмів і задоволеності працею.

III. Результати. В опитуванні брало участі 60,3% працюючої молоді, з них кожний п'ятий вчиться. І хоча 32% респондентів зайняті повний робочий день, все ж третя частина ти, хто брав участь в дослідженні на питання: "Чи є у вас труднощі з працевлаштуванням?" – відповіла "так". При цьому особливо складною є ситуація з пошуком роботи в молодшій віковій групі – 16-19-річних працюючих молодих людей. В цій групі респондентів, що мають труднощі з працевлаштуванням, майже в 3,5 рази більше, ніж в тих, що не мають проблем з працевлаштуванням. Якщо співставити ці дані з аналогічними в середній і старшій когортах, то в останніх доля тих, що мають труднощі при пошуку роботи, більш ніж у два рази менша, а співвідношення тих, що мають і тих, що не мають труднощі у працевлаштуванні дорівнює: серед 16-19-річних 3,4:1; 20-24-річних 1:1,5; 25-29-річних 1:1,8.

Проведений аналіз свідчить про те, що проблема зайнятості у молоді села є досить гострою. І причина, очевидно, не тільки у відсутності можливості працевлаштування (лише 6% з опитаних шукають роботу і лише більше 1% - попереджені про звільнення), але і в незадоволеності роботою. На це вказують результати, одержані при відповідях на питання про задоволеність молодих людей умовами своєї праці. І лише частка, тих, що відповіли стверджувально в 1,5 рази перевищує число тих, що відповіли заперечно. Тим часом майже чверть респондентів зазначили, що їх повністю не влаштовують умови праці, а кожного другого – її оплата.

Аналіз задоволеності існуючою роботою, що проводився у різних вікових групах, показав, що найбільш не задоволені нею особи молодшої вікової групи – 16-19 років. Серед них співвідношення задоволених і не задоволених своєю роботою становить 1:1, тоді як згідно з опитуванням в це ще співвідношення становить – 1,6:1. Найбільш високий рівень задоволеності працею виявлено у середній групі молоді – 20-24 років. Серед них, у порівнянні з 25-29-річними респондентами, задоволених своєю роботою в 1,7 рази більше.

У всіх вікових когортах приблизно рівне співвідношення задоволених і незадоволених умовами праці.

Найнижча оцінка існуючого рівня оплати праці фіксувалася в молодшій віковій групі, три четверти якої повністю не задоволені існуючою системою винагороди, і це в півтора рази більше, ніж в старших когортах. Така масова незадоволеність оплатою праці – свідчення деформації в системі матеріальних стимулів, що може призвести до порушення функціонування всього мотиваційного механізму праці молоді. І хоча значення праці в її свідомості велика (достатньо сказати, що половина опитаних розглядають її як засіб для існування), однак тенденція зниження трудової мотивації визначилася в ході дослідження достатньо чітко.

На питання: "Як ви думаєте, чи можна сьогодні досягти успіху в житті завдяки чесній, добросовісній праці?" – 50% опитаних відповіли "ні". Особливо низько оцінюють працю як засіб досягнення життєвого успіху представники молодшої вікової групи (16-19 років). Серед них число тих, що не вірять у значення добросовісної праці як складової успіху в п'ять разів перевищує долю респондентів, що поділяють цю точку зору. Слід

підкреслити, що зниження трудової мотивації особливо сильно виражене у трудовій молоді, де майже три чверті опитаних вважають, що чесною працею неможливо досягти успіху в житті.

Освіта молоді, в тому числі сільської, займає особливе місце в соціальному відтворенні. Одержані результати показують, що 34,2% сільської молоді (практично третина опитаних) вчаться, з них кожний восьмий – у вищому навчальному закладі, кожній сьомий одержує середню спеціальну освіту. Ці дані можна трактувати як свідчення достатньо високого освітнього рівня сільської молоді і в цілому рейтингу освіти в структурі ціннісних орієнтацій молоді. Аргументом на користь такого висновку можна вважати і результати, які одержані при відповіді на питання: "Як ви вважаєте, чи є на сьогодні хороша освіта гарантією успіху в житті?" Число впевнених у цьому в три рази перевищує кількість таких, що не поділяють таку думку. Порівняння одержаних даних з результатами дослідження, проведеного в 2002 році, показує, що частка впевнених у необхідності отриманні освіти як гарантії життєвого успіху за рік збільшилась з 17,2 до 27,8%, що свідчить про підвищення її цінності в середовищі сільської молоді. Такий висновок підтверджує і той факт, що 40% опитаних заявили про свої наміри продовжувати навчання.

Одночасно позитивна тенденція підвищення освітнього статусу як чинника, що збільшує стартові можливості молоді на ринку праці, розвивається досить суперечливо. Так, на питання: "Чи маєте ви намір продовжити навчання?" - 44%, тобто кожний другому опитаному було важко відповісти. Можливо, таке число респондентів, що не визначилися в своїх перспективах на навчання, пов'язане з труднощами отримання освіти, які виникли в останні часи, коли розширюються прошарки молоді (і перш за все сільської) для якої вища і середня освіта стає все менш доступною. На користь зробленого висновку говорить і виявлена досить висока незадоволеність молоді умовами для одержання освіти.

При цьому число незадоволених збільшується у міру переходу респондентів до старшої вікової групи. Так, серед 16-19-річних не задоволених існуючими можливостями для навчання майже у два рази менше, ніж серед 20-29-річних респондентів. Така висока кількість незадоволених можливостями одержання освіти в старших вікових групах

пов'язане, очевидно, з втраченими шансами підвищити свій рівень освіти. Особливо слід підкреслити, що серед працюючої молоді майже в два рази менше повністю задоволених умовами отримання освіти.

Мовлення вище повністю вписується у рамки загальної тенденції молоді, яка не має можливості одержання навіть неповної середньої освіти. Ця тенденція одержує своє підтвердження у збільшенні частки молодих людей, рівень освіти яких обмежується початковою школою.

Якість життя визначається також можливістю відпочинку, проведення вільного часу. Отримані дані дозволяються стверджувати, що проблема організації дозвілля для сільської молоді є однією з провідних, як і для молоді в цілому, але в першому випадку її вирішення ускладнюється ще й сезонністю робіт. Тільки 16% опитаних відповіли, що їх влаштовують існуючі умови організації дозвілля, 36,2% - "не зовсім" і 27% - "не влаштовують". Особливо велике незадоволення висловила старша вікова група (25-29-річних), де задоволених у три рази менше, ніж серед 16-19-річних. Однак досить високий рівень незадоволених можливостями проведення дозвілля був зареєстрований і в молодшій групі, серед 16-19-річних працюючих молодих людей. Серед них виявилось в два рази менше, у порівнянні з молодшою когортою, задоволених організацією свого вільного часу. Відповіді на питання: "Чим зазвичай ви займаєтесь у вільний час?" – показали, що тільки 11,4% трудової молоді мають можливість ходити в клуб, на дискотеку, а більшість сільських респондентів організують своє дозвілля самостійно.

Аналіз відповідей на це питання в різних вікових групах виявив відмінності в проведенні дозвілля. Так, представники молодшої вікової групи в два рази більше, ніж старші (25-29-річні), відвідують клуби, дискотеки та займаються спортом. У той же час в силу переходу респондентів до старших груп зменшується обсяг їх вільного часу, збільшуються зобов'язання, пов'язані з веденням домашнього господарства. Так, у групі 24-29-річних, порівняно з 16-19-річними, в чотири рази більше тих, хто вказавших, що у них немає вільного часу. Серед 16-19-річних частка осіб, що у вільний час займаються особистим господарством, становить 6,3%, а в старшій групі їх виявилось майже у чотири рази більше – 23,4%.

Ці дані дозволяють зробити висновок, що при організації дозвілля особливу увагу слід надати молодшій віковій групі, представники якої більшою мірою володіють вільним часом і в яких найменше сімейних обов'язків. Однак це не означає, що у молодих селян старшої вікової групи не існує проблем з організацією дозвілля. Серед 20-29-річних, порівняно з 16-19-річними, виявилось у два рази більше тих, які на питання: "Що заважає вам проводити дозвілля так, як хочеться?" – відповіли: "Немає куди піти". Більше 60% молодого сільського населення висловили незадоволення (повністю або частково) умовами для займання спортом. При цьому найбільше незадоволення зафіксовано серед трудової молоді. Тут вищий процент повністю не задоволених умовами для спорту і менша частка тих, хто позитивно оцінює можливості для занять спортом.

Матеріальний рівень життя молоді села в цілому нижчий, ніж у міської, хоча самооцінка забезпеченості вища у сільській молоді. Найбільш гострою стоїть проблема соціальної підтримки молодих селян з боку держави.

Гострою проблемою для молоді села є житлова, вирішення якої вона бачить в доступності одержання кредиту. Одержані результати підтверджують низький рівень організації дозвілля сільської молоді і вкрай обмежене коло форм дозвілля. Дослідження досить чітко зафіксувало погіршення соціального самопочуття в окремих групах молоді, особливо в молодшій когорті (16-19-річних) працюючої молоді. Найсильнішим дестабілізуючим чинником став ріст вартості життя. Число оптимістично налаштованої молоді дорівнює приблизно четвертій частині всієї молодіжної когорти. Ця група може бути оцінена як людський потенціал для підтримки перемир'я на селі, соціальний резерв продовження реформ за сприятливих умов розвитку економічної ситуації в країні. Залишається відкритим питання, наскільки вагомою є підтримка в умовах нестабільності і погіршення становища багатьох прошарків молодих українців.

Зростають труднощі в отриманні вищої та середньої спеціальної освіти молодими селянами на тлі усвідомлення ними необхідності її як гарантії життєвого успіху. В ціннісній орієнтації молоді відобразились неоднозначність, протиріччя цього часу. Скоріш за все саме тому три чверті опитаних на перше місце поставили значення матеріального за-

безпечення, а престиж праці віднесли на одне з останніх місць. Таким чином, сільська молоддь не бачить прямого зв'язку між трудовими зусиллями і матеріальним процвітанням. Це одна з найсерйозніших проблем – пряме свідчення дезінтеграції суспільства, коли трудова поведінка, яка ним схвалюється, виявляється не вигідною для молодих поколінь його громадян.

Проблема зайнятості молоді села виявилась дещо менш гострою, ніж очікувалось. Це пояснюється тим, що в опитуванні брало участь лише 60,3% працюючої молоді. І тим не менше близько третини респондентів мають проблеми з працевлаштуванням. Багато незадоволених умовами праці, і особливо її оплатою: повністю незадоволені ними 66,1%. Саме цим пояснюється те, що більше половини працюючої молоді вважає, що досягти успіху в житті чесною, добросовісною працею неможливо. Ми вважаємо, що така відповідь передбачає більш широкий контекст, який негативно оцінює соціальне розшарування суспільства і реальні можливості молодих селян реалізації свого трудового потенціалу.

Досить несподіваними виявилися відповіді на запитання: "Чи потрібні соціальні служби для молоді?" Три четверти опитаних відповіли "так", і лиш 4% – "ні". Разом з тим більше половини респондентів взагалі нічого не знають про них. І тут непочатий край роботи, починаючи з налагоджування інформації молоді про існування таких служб.

Чітко визначена незадоволеність молоді роботою адміністрації районів. Доводиться визнавати очевидну слабкість молодіжної соціальної політики держави як на рівні принципів, так і конкретних справ.

Виявлено значний прошарок сільської молоді, яка орієнтована тільки на свої сили. Така самостійність – обов'язкова умова розвитку ринку, що робить молодь соціальним ресурсом, резервом продовження реформ, оскільки підприємливість, ініціатива, готовність йти на ризик – обов'язкова умова соціально-економічних змін.

Сільська молоддь проявила високу громадянську відповідальність при відповіді на запитання про власність на землю. Цілком ймовірно, що думки розділились. Залежно від віку, працюючої молоді від 22,1% до 33,4% висловились за приватну власність на землю. Це досить високий відсоток молодих селян, що успішно адаптувалися до ринкових реформ і підтримують курс на економічний роз-

виток, продовження реформ. Але зрозумілий і скептицизм значної частини молоді (від 21,4 до 36,8%), яка висловилась за державну власність на землю і (від 10,5 до 34,7%) за мішану форму власності.

IV. Висновки. Опитування підтвердило зниження регулювальної ролі держави, зведення практично до нуля соціальних гарантій для молоді. Лише 1,5% опитаних її представників сподіваються на допомогу держави. Однак цей результат не можна оцінювати однозначно. Послаблення патерналістської опіки держави – закономірне явище при переході до ліберально-ринкових відносин, що ведуть до зростання самостійності людини, її орієнтації на власні сили. І все же сільська молоддь як найбільш вразлива соціальна група потребує соціальної підтримки в сильному правовому аспекті в соціально-відповідальній державі.

Суттєвий розрив у молодіжному середовищі між підтримкою проведення реформ і низькою оцінкою досягнутих результатів (тільки 12,4% задоволені своїм життям) являє собою потенціал нестабільності, девіантної (кримінальної) поведінки, суспільної дезінтеграції, яка здатна в певний момент різко змінити вектор поведінки її представників.

Молодь села слабо організована. Подібне становище знесило соціально-політичний потенціал молоді, робить її більш уразливою для маніпулювання різними політичними силами. Життя, проблеми, цінності, соціальні настрої молоді села багато в чому такі самі, як і в місті. Висування нею в число найбільш пріоритетних проблем поліпшення матеріального стану (37,6%) говорить про те, що

бідність найбільше спрямувала у бік молоді, породжуючи в її середовищі роздратування, невпевненість, напругу і формуючи різного роду комплекси занижених очікувань та громадянської неповноцінності. Сільська молоддь виявляється ще більш незахищеною, ніж міська від цих негативних наслідків, оскільки має меншу свободу у виборі освіти, професії, місця роботи, можливостей реалізувати свій соціальний протест шляхом конкретних дій. Але в той же час терпимість і толерантність сільської молоді вища, ніж у місті.

Молодь села виступає одним із суб'єктів змін, що відбуваються, важливою соціально-економічною силою нашого суспільства, і від того, в якому напрямку будуть застосовуватись її зусилля, залежить багато в розвитку економічної ситуації в Україні.

1. Економічна активність населення України у 2003 році: Стат. збірник. / Державний комітет статистики України: №6-3-92/139 від 23.07.2004 р.

2. Економічна активність населення області за 2002-2003 роки: Стат. збірник. / Івано-Франківське обласне управління статистики, 2004.

3. Маргіналізація населення України. (Коллективна монографія). За загальною редакцією В.В. Онікієнка – К.: НЦ ЗРП НАН і Мінпраці України, 1997. – 191 с.

4. *Наталія Борецька.* Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. – Донецьк: Янтра, 2001. – 352 с.

The main problem characteristics of village youth in Ukraine, which concerned with its financial position, living standard, ways of living, employment and economic orientations are revealed in the article. The author also proposes the ways of improvement of socio-economic position of this marginal strata.

Сисак Л.І.

АНАЛІЗ МЕТОДІВ ПРОГНОЗУВАННЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИХ ПОКАЗНИКІВ ДОХОДІВ І ВИДАТКІВ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто методи прогнозування диференційованих показників доходів і видатків населення.

Ключові слова: *доходи, видатки населення, диференційовані показники, методи прогнозування.*

I. Вступ. Диференційовані показники соціально-економічного розвитку характеризують рівень життя з погляду диференціації населення за різноманітними соціально-економічними групами (зокрема, за групами сімей із різним рівнем душевих доходів). В аналізі та прогнозуванні таких показників особливу роль відіграють моделі диференційованого

балансу доходів і видатків населення: вони дозволяють погоджувати в рамках єдиної балансової схеми всі диференційовані характеристики життєвого рівня, отримані як в результаті вибіркового спостереження, так і в результаті застосування різноманітних економіко-математичних моделей.

II. Постановка завдання. Диференційовані баланси доходів і видатків населення пов'язують моделі диференціації сімей за групами із різноманітним рівнем душевих доходів, що описують формування сукупних доходів населення з різноманітних джерел, і в той же час із моделями інтегрованих характеристик споживання, що описують структуру фонду розширеного споживання. Крім того, вони можуть бути пов'язані із моделями грошових заощаджень, моделями попиту і споживання та з структурно-типологічними моделями. Таким чином, диференційовані баланси є важливою ланкою як в аналізі звітних даних, так і в побудові прогнозів соціально-економічного розвитку.

III. Результати. Диференційований баланс (ДБ) доходів і видатків являє собою систему таблиць, яка дає детальну уяву про структуру доходів населення з диференціацією сімей за різноманітними економічними групами. У традиційних варіантах ДБ в якості такої диференціації береться групування сімей за рівнем душевого доходу, пов'язане з логнормальними моделями розподілу заробітної плати і доходів [1]. У систему таблиць ДБ входять таблиці абсолютних показників доходів і видатків по економічних групах, таблиці процентної структури доходів і видатків по групах і ряд додаткових таблиць, що описують метод групування (інтервали душевих доходів, по яких групуються сім'ї), кількість груп, їх демографічні характеристики (середній розмір сімей, частку пенсіонерів і дітей у сім'ях даного типу тощо), дані про майно і т.д. [5].

У такі таблиці традиційно включаються неоднорідні дані, які відповідають різноманітним рівням агрегування показників доходів і видатків. Така неоднорідність таблиць мотивується тим, що ДБ доходів і видатків розбивається на ряд фрагментів, що, з одного боку, можуть розглядатися як самостійні диференційовані баланси, а з іншого боку, безпосередньо виникають при розгляді задачі про побудову повного ДБ як послідовної де-

агрегації вихідних інтегрованих характеристик [2]. Прикладами фрагментів ДБ доходів, побудова яких часто передують побудові повного ДБ, є ДБ грошових надходжень від здійснення підприємницької діяльності, ДБ надходжень від фінансової системи, ДБ надходжень з особистого підсобного господарства. Відповідно в ДБ витрат можна виділити в якості окремих фрагментів ДБ витрат на продукти харчування і ДБ витрат на купівлю непродовольчих товарів. Змішана форма таблиць ДБ зручна в тому відношенні, що подальше дезагрегування будь-якого із рядків таблиці виражається просто в механічному доповненні цієї таблиці.

Балансові співвідношення таблиць ДБ підрозділяються на горизонтальні і вертикальні баланси (по роках і по економічних групах або по статтях і по економічних групах). Горизонтальні баланси полягають в тому, що останній показник у кожному рядку, що є інтегрованою характеристикою відповідного виду доходів або витрат, дорівнює сумі всіх інших показників, що знаходяться в цьому рядку. При характеристиці вертикальних балансів необхідно враховувати неоднорідність показників, що фігурують у таблиці ДБ. Очевидно, що при побудові математичних моделей ДБ необхідно здійснити перехід до однорідного запису матриць ДБ; техніка такого переходу описана в [2].

Звичайно розглядаються два варіанти задачі про побудову ДБ — звітний і прогнозний. Звітний ДБ призначений для економічного аналізу пропорцій і співвідношень, що склалися в сферах розподілу доходів і споживання товарів і послуг. Він показує, як розподіляється між окремими групами сімей річний фонд сукупних доходів населення в цілому та по формуючих його джерелах, тобто фонду оплати праці, доходах від здійснення підприємницької діяльності, доходах від підсобного господарства і т.д. Таким чином він характеризує існуючу диференціацію доходів і розкриває механізм її формування. У своїй споживчій частині звітний ДБ показує, яким чином диференціація доходів відбивається в структурі споживання і заощаджень, дозволяє виявити рівень задоволення потреб у різноманітних групах населення і може сигналізувати про наявність тих або інших диспропорцій у розподілі. При побудові звітнього ДБ використовуються:

1) звітні дані економічної статистики про інтегровані характеристики доходів і видатків, із яких складається зведений баланс;

2) дані вибіркового обстеження домогосподарств, на основі яких за допомогою логнормальної моделі визначаються коефіцієнти диференціації доходів і будуються вибіркові оцінки компонент матриці ДБ доходів і видатків;

3) демографічні характеристики сімей і нормативи розподілу грошових виплат, пільг і допомог, за допомогою яких будуються оцінки коефіцієнтів матриць ДБ, що описують розподіл доходів, пільг і допомог.

Після підготування таких даних задача про побудову звітнього ДБ зводиться до задачі про оцінку диференційованих характеристик генеральної сукупності, яку утворюють підсумкові матриці звітнього ДБ на основі вибіркового оцінок і балансових співвідношень, що зв'язують диференційовані характеристики генеральної сукупності з інтегрованими характеристиками доходів і видатків і з доходами економічних груп. Схема побудови звітнього диференційованого балансу доходів і видатків подана на рис. 1.

Прогнозні ДБ доходів і видатків призначені для одержання збалансованої картини

розвитку рівня життя з врахуванням економічної диференціації населення, прогнозування результатів і з'ясування ефективності різноманітних варіантів комплексних рішень, пов'язаних із підвищенням мінімального і середнього рівня заробітної плати. Таким чином прогнозний ДБ є одним з інструментів для розробки й обґрунтування прогнозних показників розвитку економіки і визначення заходів, спрямованих на підвищення рівня життя.

На даний час відомі три підходи до побудови прогнозних ДБ: екстраполяційний, структурний і нормативний [4]. Перший із них заснований на покомпонентній екстраполяції динамічного ряду звітних ДБ у поєднанні з використанням показників прогнозного зведеного балансу доходів і видатків у трансформаційній моделі доходів. При другому підході для побудови оцінок компонент матриці ДБ використовуються трансформаційна модель доходів і один із варіантів структурної або структурно-типологічної моделі залежності споживання від доходів (для різноманітних груп населення); у третьому — матриця ДБ споживання будується на основі раціональних норм споживання. У кожному з цих варіантів задача про побудову прогнозного ДБ

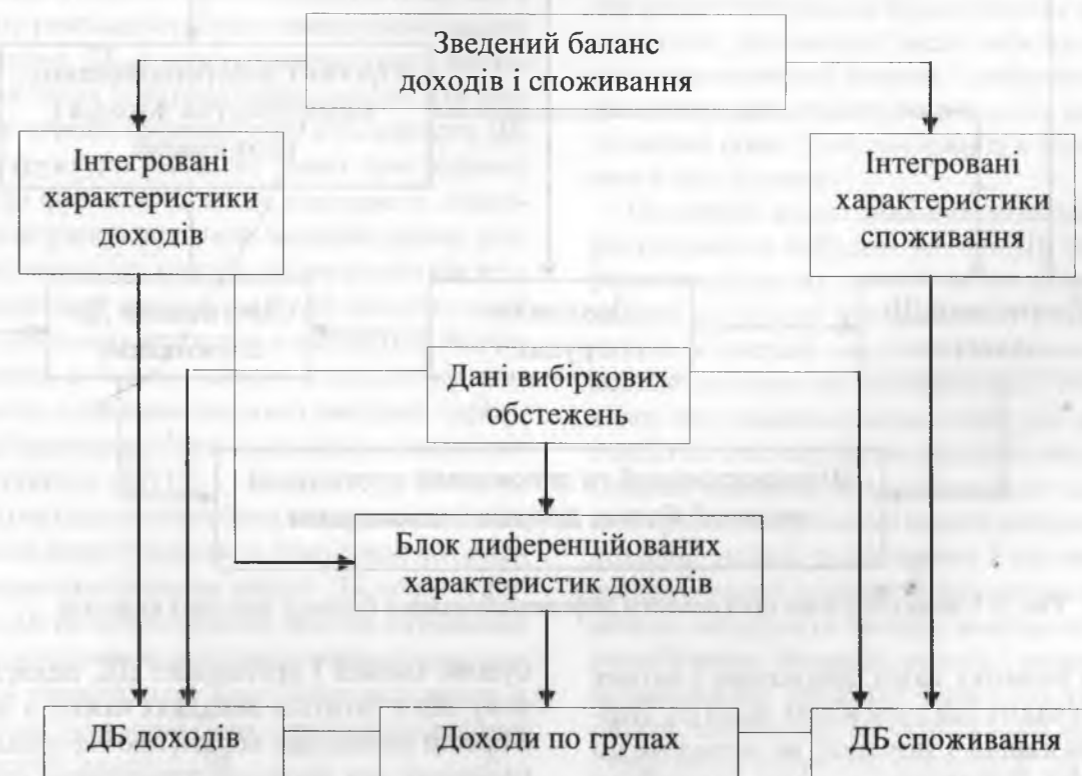

Рис. 1. Схема побудови звітнього диференційованого балансу доходів і видатків

зводиться в кінцевому підсумку до задачі, аналогічної задачі побудови звітних ДБ і полягає в тому, щоб на підставі незбалансованих оцінок інтегрованих характеристик і диференційованої структури доходів побудувати збалансовану систему показників, яка достатньо адекватно відбиває структуру вихідних даних. Відмінність полягає тільки в інтепретації: у випадку прогнозного ДБ мова не йде про поширення вибіркового оцінок параметрів генеральної сукупності. Схема побудови прогнозного ДБ подана на рис. 2.

лізації, — це стосується побудови теорії методів згладжування матриць ДБ, розвитку методів побудови і використання цільових функцій у структурно-типологічному варіанті прогнозного ДБ, розробки нормативно-статистичного методу аналізу звітних даних і побудови прогнозного ДБ, пов'язаної з нормативним методом.

Другий тип задачі пов'язаний із паралельним розвитком методологічної схеми і інструментарію. Одна з причин, що обумовлює необхідність подальшого розвитку методів по-

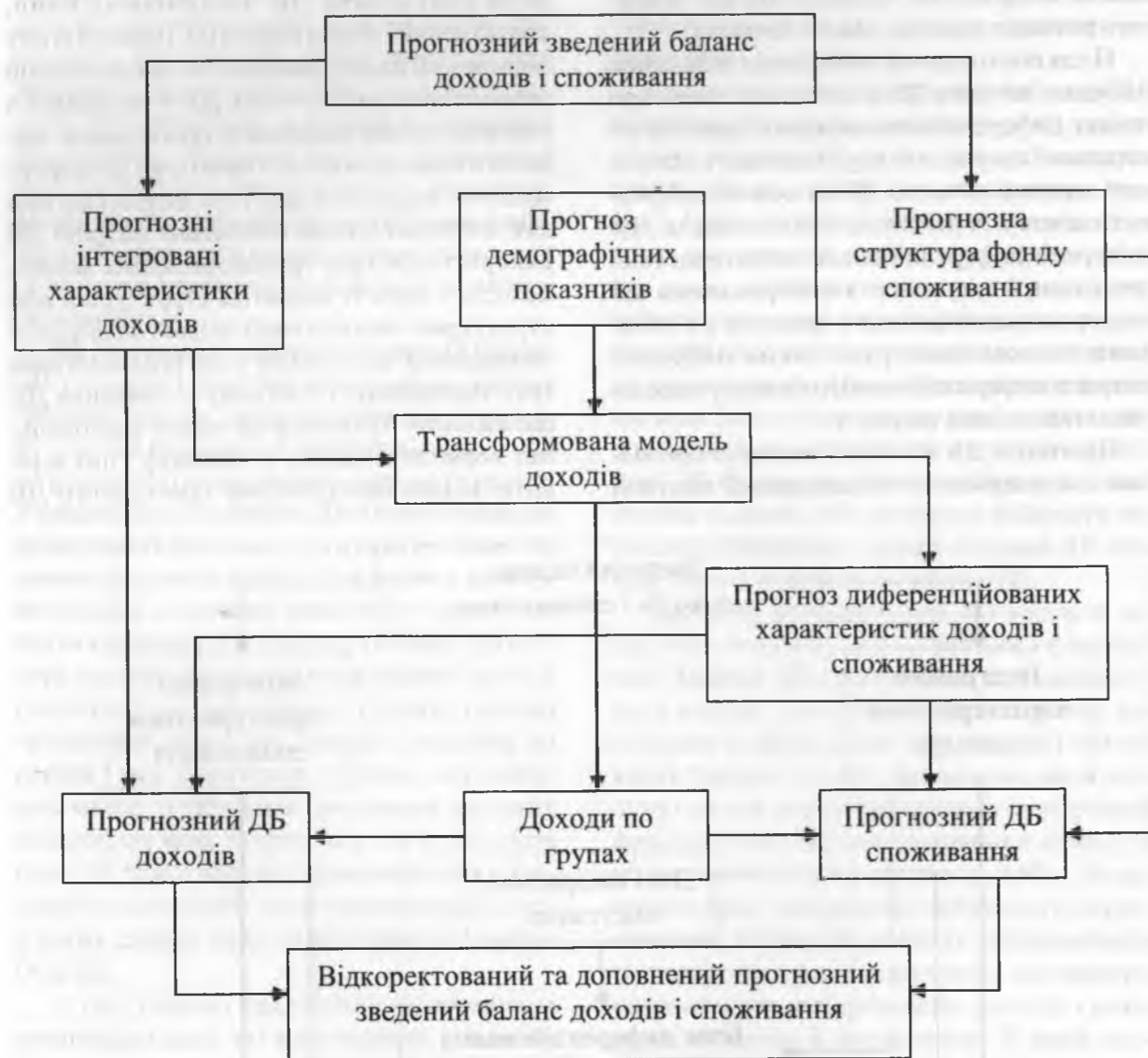

Рис. 2. Схема побудови прогнозного диференційованого балансу доходів і видатків

При розвитку теорії прогнозних і звітних ДБ виникають два типи нових задач [2]. Перший пов'язаний з тим, щоб, не змінюючи по суті зміст зазначених підходів, розробити більш ефективний інструментарій їхньої реалі-

зації, — це стосується побудови теорії методів згладжування матриць ДБ, розвитку методів побудови і використання цільових функцій у структурно-типологічному варіанті прогнозного ДБ, розробки нормативно-статистичного методу аналізу звітних даних і побудови прогнозного ДБ, пов'язаної з нормативним методом.

зації екстраполяційного методу побудови прогнозних ДБ.

Всі задачі, починаючи з задач про статистичні методи балансування вихідних даних і відновлення недостатньої інтегрованої інформації і завершуючи питаннями про розробку інструментарію використання концепції ДБ у аналізі рівня життя, об'єднуються в рамках оптимізаційного підходу до побудови й аналізу звітних і прогнозних ДБ.

Застосування концепції оптимальності в теорії ДБ може розвиватися в трьох напрямках [3].

Перший напрям оптимізаційного підходу пов'язаний з використанням екстремальних статистичних моделей. Він полягає в тому, що на множині усіх можливих пар, що складаються з набору показників, які є вихідними даними для побудови ДБ, і збалансованої матриці, яка може бути шуканою матрицею ДБ, задається певна функція або статистичний коефіцієнт, який відображає міру розбіжності початкових даних і збалансованої системи диференційованих показників, і задача про побудову ДБ інтерпретується як задача мінімізації цієї функції на множині всіх збалансованих матриць при заданій системі вихідних показників.

Одна з переваг цього підходу в тому, що в ньому розглядаються не індивідуальні задачі побудови ДБ, а класи різноманітних постановок задач із варіюючими даними. Це дозволяє строго проаналізувати залежність ДБ від структури вихідних даних при різному виборі функцій, виявити властивості інваріантності рішень при зміні вихідних даних, оцінити, наскільки можуть спотворюватися незбалансовані вихідні дані при використанні тих або інших критеріїв і алгоритмів балансування, а також оцінити статистичну значимість незбалансованості вихідної інформації (відмінності між цією інформацією і результатом ДБ) [3].

Ці методи можуть бути використані також і у всіх інших задачах, в тому числі і нормативно-статистичному аналізі ДБ або в побудові ДБ на основі кривих Енгеля, отриманих за допомогою структурно-типологічних моделей споживання. Тому вони складають у певному розумінні базис для всіх подальших розробок моделей ДБ.

Другий напрям пов'язаний із виявленням і використанням цільових критеріїв, таких, на-

приклад, як цільові функції корисності різноманітних груп споживачів. Фактично, коли порушуються питання про порівняння рівня життя населення, що відповідають різноманітним матрицям ДБ, стоїть питання про побудову функції або індикатора рівня життя населення як функції від матриць ДБ доходів і видатків. Такі функції можуть будуватися різними способами. По-перше, вони можуть залежати від мінімальних рівнів доходів із різноманітних джерел (мінімальної зарплати, мінімальної пенсії і т.д.), мінімальних рівнів споживання і забезпеченості різноманітними благами і тих чи інших коефіцієнтів диференціації. По-друге, вони можуть оцінювати відмінність фактичної диференційованої структури споживання від раціональних норм і нормативів споживання. У цих прикладах функції рівня життя мають характер соціально-економічних оцінок. Водночас їх можна будувати і як зважені суми цільових функцій окремих груп населення, що у цьому випадку виявляються на основі аналізу динаміки інтегрованих і диференційованих характеристик і даних вибіркового обстеження із застосуванням структурних моделей типології споживання.

Третій напрям являє собою поєднання двох попередніх напрямів оптимізаційного підходу і їх застосування до аналізу динамічних рядів інтегрованих характеристик доходів і видатків, динамічних рядів диференційованих характеристик доходів і диференційованих показників структури доходів і видатків за окремі роки. Таке поєднання є оптимальним з двох причин.

По-перше, аналіз динаміки дозволяє використовувати в побудові звітних ДБ (тобто в ретроспективному аналізі, де ми цілком обмежені існуючою інформацією) усі моделі, наявні в системі моделей рівня життя, і з їхньою допомогою компенсувати похибки даних про диференціацію структури доходів і видатків між окремими групами населення. Іншими словами, використовуючи апробовані і реально працюючі моделі диференціації доходів, моделі споживання і споживчого попиту, моделі грошових заощаджень і т.д., можна побудувати методи виявлення диференційованих балансів доходів і видатків на основі аналізу динаміки тільки тих характеристик, що використовуються в цих моделях, і практично доступної інформації про диференційовану структуру доходів і видатків. Одночасно цей підхід дасть нам метод для

ефективного опису й аналізу фундаментальних зв'язків між диференційованими балансами й основними вихідними характеристиками інших моделей системи життєвого рівня.

По-друге, використання цільових функцій споживання для різних груп населення і статистичних методів балансування дозволяє на модельному рівні розділити платоспроможний попит і реалізований попит населення і тим самим побудувати диференційовані оцінки структури незадоволеного попиту. Таким чином, цей підхід дає інструментарій для імітаційного аналізу залежності незадоволеного попиту від структури доходів, цін і пропозиції товарів і послуг (а в належних модифікаціях моделі — від структури заощаджень і забезпеченості населення предметами тривалого користування).

IV. Висновки. Моделі аналізу й узгодження диференційованих показників соціально-

економічного розвитку будуються у вигляді комплексу взаємодіючих моделей, що реалізують різноманітні варіанти оптимізаційних методів побудови ДБ.

1. Богомолова Т.Ю., Тапилина В.С., Ростовцев П.С. Влияние мобильности населения по доходам на изменение неравенства в их распределении // Экономист. — 2001. — № 5. — С. 130-139.

2. Майер В.Ф. Планирование социального развития и повышение уровня жизни народа. — М.: Экономика, 1988. — 178 с.

3. Мэнеску М. Экономическая кибернетика: Сокр. пер. с рум. / М.: Экономика, 1986. — 230 с.

4. Ниворожжина Л. Способы декомпозиции коэффициента Джини по компонентам общего дохода // Вопросы статистики. — 1998. — № 5. — С. 61-67.

5. Статистика для дослідників та аналітиків // Актуальні проблеми економіки. — 2002. — № 4. — С. 53-64.

Methods of forecasting differential rates of income and expenditure of population are considered.

Бойко А.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПРАЦЕРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ ЗА УМОВ РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ (на прикладі Івано-Франківської області)

Розглянуто важливі демоекономічні тенденції в регіоні. Зокрема, проаналізовано рівень демографічної кризи, стаю народжуваності, смертності, поглиблення депонування та закордонної трудової міграції населення, що негативно впливає на відтворення працересурсного потенціалу регіону.

Ключові слова: працересурсний потенціал, економічно активне населення, відтворення населення, демографічне навантаження, рівень демографічної старості.

I. Вступ. Економічну стабільність процвітання країни визначає економічно активне населення — його чисельність, особливості статеві-вікової структури, кваліфікаційно-освітній рівень тощо. За методологією Міжнародної Організації Праці економічне активне населення складається з населення обох статей віком 15-70 років, які впродовж відповідного звітного періоду займалися економічною діяльністю або шукали роботу і були

готові приступити до неї, тобто класифікувалися як “зайняті” або “безробітні” (у визначенні МОП).

Однією з найважливіших узагальнюючих ознак, які характеризують економічно активне населення, є його працересурсний потенціал. Він є фундаментом подальшого економічного, соціального, культурного розвитку регіону і країни в цілому, забезпечуючи оптимальні умови життєдіяльності суспільства.

Близьким до дефініції працересурсного потенціалу є трудовий потенціал під яким прийнято розуміти кількість людино-років яке проживе дане населення в працездатному віці за даних умов смертності. [1,76]

Сучасний рівень економічної активності населення України, попри значно нижчий, ніж у більшості країн світу пенсійний вік, є досить високим за міжнародними стандартами. Це пояснюється головним чином активністю жінок 20-49 років. Найвищі рівні економічної активності населення характерні для Волинської, Вінницької областей та м. Києва, най-

нижчі — для Тернопільської, Чернівецької та Івано-Франківської областей.

Загальна чисельність економічно активного населення залишається практично незмінною від початку виходу з кризи і становить 22644,9 тис. осіб. Однак високий і постійно зростаючий ступінь старіння робочої сили (у середньому по Україні кожна п'ята економічно активна особа — старша 50 років, а кожна чотирнадцята — старша працездатного віку) створює певні перешкоди для нормалізації процесів відтворення робочої сили, для запровадження новітніх технологій і відповідної перекваліфікації працівників.

II. Постановка завдання. Особливо гострою є проблема старіння робочої сили у сільській місцевості, передусім у Чернігівській, Кіровоградській, Полтавській областях. Це може стати непереборним бар'єром розвитку нових відносин в аграрному секторі цих регіонів.

Пропозиція робочої сили в Україні, незалежно від економічної ситуації, визначається демографічними чинниками, передусім чисельністю населення віком 20-65 років. Саме ці вікові рамки всупереч законодавству реально окреслюють економічно активний вік в Україні — до 20 років; молодь переважно навчається і не виходить на ринок праці, а за досягненням пенсійного віку населення, як правило, не припиняє трудової діяльності. Водночас пропозиція робочої сили, особливо її якість, може стати або додатковим чинником прискорення, або бар'єром економічного зростання.

Якість пропозиції робочої сили часто не відповідає сучасним вимогам щодо її професійно-освітньої підготовки, трудової та виконавчої дисципліни, мобільності та економічної активності в цілому.

Наслідком незбалансованості пропозиції робочої сили із попитом на неї є високий рівень безробіття, зокрема прихованого та часткового, та велика частка безробітних, які не мають роботи понад один рік.

Водночас нераціональною є галузева структура зайнятості. Йдеться передусім про надмірну питому вагу зайнятих у сільському господарстві та самозайнятих.

Безумовною проблемою ринку праці, наслідки якої виходять далеко за його межі, є низький середній рівень заробітків і відповідно низька питома вага витрат на робочу силу

у собівартості виробництва та оплати праці найманих працівників у ВВП, надмірна міжгалузєва і низька міжпосадова диференціація заробітної плати, передусім у бюджетній сфері.

Важливим елементом, що безпосередньо впливає на кількісні і якісні показники по формуванню працересурсного потенціалу, підвищенню його ефективності та конкурентоспроможності на ринку праці є доходи населення. Вони безпосередньо пов'язані з задоволенням потреб і відтворенням народонаселення, якісними показниками трудового потенціалу, соціальною стабільністю в суспільстві, формуванням платоспроможного попиту населення і можливостями економічного зростання країни.

Основним джерелом трудових доходів є заробітна плата. Однак існуючий нині її рівень та купівельна спроможність не забезпечує нормальне відтворення робочої сили, знижує мотивацію до високопродуктивної праці, стримує розвиток і технологічне оновлення виробництва, розв'язання ряду інших соціально-економічних проблем.

Згідно з балансом грошових доходів населення за останні роки простежується тенденція до деякого зменшення питомої ваги заробітної плати в грошових доходах населення. Якщо в 1990 році її частка становила 70,7%, то в 1995 році — 59,0%, в 1998 році — 48,2%, а в 2002 році — 47,7%.

Для порівняння слід відмітити, що в сумарних доходах населення заробітна плата складає: у Великобританії — 65%, Німеччині — 64%, Італії — 52%, США — 53%, Франції — 58%, Японії — 69%.

Таке становище з оплатою праці в Україні пов'язано із скороченням виробництва в деяких галузях народного господарства, окремими випадками несвоечасної виплати та зростанням заборгованості із заробітної плати тощо.

Випереджуюче зростання споживчих цін на деякі товари порівняно з номінальною заробітною платою зумовило зменшення реальної заробітної плати. За 2002 рік вона зменшилась на 10,9%, тоді як за 1997 рік — на 2,4%.

Протягом 1991-2003 років в окремих галузях промислового виробництва спостерігалися негативні тенденції у сфері організації заробітної плати. Заробітна плата як економічна категорія все ще на повністю виконує свої

основні функції відтворення робочої сили і стимулювання праці.

Однією з основних причин низького рівня заробітної плати в галузях матеріального виробництва є недостатня ефективність використання робочої сили, в тому числі перебування у вимушених відпустках без збереження заробітної плати, використання графіка неповного робочого дня (тижня). У питанні регулювання заробітної плати спостерігається ряд невирішених проблем: розміри заробітної плати в багатьох випадках практично відірвані від кінцевих результатів праці; порушено міжгалузеві і міжкваліфікаційні диференціації в оплаті праці; допущено надто великий розрив у співвідношеннях між максимальними і мінімальними рівнями заробітної плати; не визначені до кінця місце та роль мінімальної заробітної плати в системі організації оплати праці.

Важливим показником рівня життя населення є соціальні виплати, зокрема пенсії та соціальні допомоги. Абсолютні обсяги соціальних виплат у складі грошових доходів помітно зросли і продовжують зростати. У 1998-2002 роках відбулося підвищення розмірів пенсій.

Недостатній об'єм доходів негативно впливає на кількість і якість споживання продуктів і товарів населенням. При цьому залишається невисоким рівень споживання практично всіх видів продуктів. У 2002 році споживання на душу населення на рік склало: м'яса - 32,6 кг проти 68,2 кг в 1990 році, молока 223,2 кг проти 373,2 кг, яєць 174 шт. проти 272 шт., олії - 8,9 кг проти 11,6 кг в 1990 році та ін., або в процентному відношенні менше споживалося.

У цих умовах проблема соціального захисту найманих працівників і відтворення трудового потенціалу є однією з найважливіших проблем і потребує невідкладних заходів щодо проведення виваженої фінансово-еко-

номічної політики в соціальній сфері та позитивних зрушень в економіці.

Аналізуючи сучасний стан працересурсного потенціалу слід підкреслити в ньому поглиблення негативних тенденцій, які проявляються у звуженні демографічної бази відтворення працересурсного потенціалу через зниження народжуваності, збільшення смертності, скорочення середньої очікуваної тривалості життя, погіршення статеві-вікової структури, загального постаріння населення, розширення масштабів депопуляції. Така демографічна ситуація не забезпечує простого відтворення населення.

III. Результати. Скорочення чисельності населення України спостерігається останні десять років. Починаючи з 1994 року, чисельність населення зменшувалась майже на 4000000 чоловік. На початок 2004 року наявне населення України зменшилось до 47,4 млн. чол., з яких 67,2% становило міське населення і 32,8% - сільське. За статтю жінки складають 55,5% населення, а чоловіки - 44,5%.

Зміни відбулися у віковій структурі населення. Значно зросла частка осіб пенсійного віку, яка становить приблизно 29% проти 21,3% у 1990 році. Скорочується частка осіб молодше працездатного віку: з 22 % у 1995 році до 17% у 2003 році. Одночасно, на фоні цих показників знижується очікувана тривалість життя при народженні - 67,7 років: у 2003 році становила у чоловіків 62,3 роки, а у жінок 73, роки.

Одним із чинників природного скорочення населення є зниження рівня народжуваності в Україні. За показниками народжуваності Україна займає одне з останніх місць у Європі.

За останні роки народжуваність в Івано-Франківській області зменшилася (з 14,0% у 1990 р. до 10,8% у 2003 р.).

Якщо порівняти показники народжуваності з західними країнами, то помітно різке

Таблиця 1

Демографічний рух в Івано-Франківській області

Роки	На 1000 осіб населення		
	кількість народжених	кількість померлих	природний приріст
2000	11,4	12,2	- 0,8
2001	11,0	12,1	- 1,1
2002	10,2	12,1	- 1,9
2003	10,8	11,2	- 0,4

відставання. Як приклад, рівень народжуваності у Норвегії становить 13,6%, Франції - 12,6%, Великобританії - 12,3%, Португалії - 11,4%, а в Ізраїлі - 21,5%. [2,20]

Високим в Україні залишається коефіцієнт смертності населення - в розрахунку він у 2003 році склав 16 на 1000 населення. Рівень смертності має значну регіональну диференціацію і коливається у межах 9,9-18,9 померлих на 1000 чол. населення.

Зростають показники смертності населення в області. Нині вона становить 12,1% проти 10,5% у 1990 р. Смертність чоловіків у всіх вікових групах значно перевищує смертність жінок. Так, у найактивнішому працездатному віці - 30-39 років смертність чоловіків у 3,5 раза вища від смертності жінок у цьому віці.

Високий рівень смертності призвів до зниження середнього рівня тривалості життя населення. Тепер він становить 73 роки для жінок і 62,3 роки для чоловіків проти відповідно 82,4 і 76,4 роки у Швейцарії, 81,8 і 76,7 роки у Швеції, 80,3 і 74 роки у Німеччині, 81,5 і 74,3 роки в Іспанії. [2,20]

Особливої уваги потребують проблеми зовнішньої міграції населення, тому що серед мігрантів третину складають кваліфіковані фахівці. Це негативно позначається на кадровому потенціалі країни. За останні роки Україна втратила в результаті міграційного обміну населенням з іншими державами осіб, переважно молодого та середнього віку. Останнім часом погіршення стану здоров'я населення призводить до негативних змін у кількісних та якісних характеристиках трудового потенціалу. Якщо в демографічній сфері це призводить до зниження середньої тривалості життя, то в економічній - позначається на зниженні продуктивності праці.

Соціальні гарантії держави щодо забезпечення основних прав людини і громадянина на працю і відпочинок, право на соціальний захист, гідне пенсійне забезпечення, соціальні послуги, безкоштовне медичне обслуговування, на підтримку материнства і дитинства є формальними, незважаючи на те що ці положення і унормовані в Конституції України, вони суттєво не впливають на позитивну динаміку демографічної ситуації. Незабезпечення цих функціональних прав людини - основна причина скорочення чисельності населення Івано-Франківської області.

Загрозливі демографічні тенденції такі як

збільшення кількості померлих над народженими, депопуляція, масова зовнішня трудова міграція населення України за кордон, яка за експертними оцінками коливається в межах 2-7 млн. осіб ще більше дестабілюють і розбалансовують теперішній стан працересурсного потенціалу. А за даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не менш як 5 млн. громадян України щороку залежно від сезону перебувають за межами України на заробітках. Враховуючи те, що в Україні 28 млн. громадян працездатного віку, можна зробити висновок, що на заробітках за кордоном сьогодні перебуває, як мінімум, кожен п'ятий економічно активний українець. [3,15]

Такі процеси негативно впливають на стан відтворення вітчизняного працересурсного потенціалу, збільшується демографічне навантаження на осіб працездатного віку непрацездатними особами. Так за даними Державного комітету статистики України на 01.01.2003р. на 1000 осіб працездатного віку в Україні припадало 699 осіб непрацездатного, з них - 295 осіб молодшого за працездатний вік і 404 особи - старші за працездатний. [4,21] Цей показник у 1,6 раза вищий у сільській місцевості у порівнянні з міською.

В умовах загострення демографічної ситуації відбувається зміна статеві-вікової структури населення на користь старших вікових груп. Цей процес називається старінням населення і є характерним для нашої області, де невисокі показники народжуваності і високі обсяги зовнішньоміграційних процесів. Останнє підтверджується соціологічним дослідженням, що було проведене Західноукраїнським центром „Жіночі перспективи” серед українських трудових мігрантів в Італії і засвідчило, що хоча серед опитаних представники майже всіх регіонів України, але абсолютна більшість є вихідцями зі Східної Галичини: Львівської - 31,51, Тернопільської - 16,32, Івано-Франківської - 9,07. [5]

Хоча кількість опитаних респондентів (375 жінок і 59 чоловік) і їх представництво у вибірковій сукупності по статевим, віковим і освітнім характеристикам в певній мірі не забезпечує пропорційності, але все ж-таки за неефективної сучасної системи збору, обробки та аналізу статистичної інформації з питань міграції громадян України за кордон такі вибіркові соціологічні дослідження емігран-

Таблиця 2

1.4. Демографічне навантаження на населення працездатного віку по регіонах*
(на 1000 осіб працездатного віку припадає осіб непрацездатного)

Міські поселення та сільська місцевість			
у тому числі особами у віці:			
Загальне навантаження	молодшому		старшому
	працездатний		за працездатний
Україна	699	295	404
Автономна Республіка Крим	658	283	375
Вінницька	810	330	480
Волинська	747	374	373
Дніпропетровська	684	275	409
Донецька	686	256	430
Житомирська	790	337	453
Закарпатська	672	373	299
Запорізька	682	274	408
Івано-Франківська	735	362	373
Київська	720	298	422
Кіровоградська	774	315	459
Луганська	679	257	422
Львівська	703	331	372
Миколаївська	677	300	377
Одеська	667	295	372
Полтавська	760	291	469
Рівненська	737	387	350
Сумська	736	283	453
Тернопільська	773	347	426
Харківська	639	246	393
Херсонська	686	312	374
Хмельницька	787	329	458
Черкаська	789	308	481
Чернівецька	730	353	377
Чернігівська	824	288	536
Київ	505	220	285
Севастополь (міськрада)	616	238	378

* За даними Державного комітету статистики України на 01.01.2003 р.

тського середовища стають по суті основним джерелом по забезпеченню міграційних досліджень в галузі закордонної трудової міграції.

У структурі трудових ресурсів України продовжує зростати частка зайнятих у економіці осіб старшого віку. Рівень старіння населення в Україні є сьогодні найвищим в СНД (хоча і нижчим, ніж в більшості економічно розвинутих країн), але питома вага пенсіонерів у складі населення країни перевищує

не тільки східноєвропейські, але й західноєвропейські стандарти. За даними на 01.01.2003р. в Україні налічувалось 14,4 млн. пенсіонерів. [6,25]

Старіння населення — це збільшення частки літніх і старих людей в загальній чисельності населення. Розрізняють «постаріння знизу» (внаслідок зменшення кількості дітей через зниження народжуваності) та «постаріння зверху» (внаслідок збільшення кількості старих людей через скорочення смертності

старих людей при відносно повільному зростанні кількості народжених). Ці терміни пов'язані з графічним зображенням вікової структури населення (вікова піраміда). Демографічному старінню в Україні активно сприяє зовнішня трудова міграція населення.

В Івано-Франківській області кількість людей пенсійного віку становить 14,3% від загальної кількості населення, а дітей — 19,2%. Внаслідок активізації зовнішньотрудових міграційних переміщень та зменшення кількості народжень в області постійно зменшується чисельність і частка працездатного населення, яка становить основу трудових ресурсів; у 2003 році вона становила 66,5% населення. Серед сільських жителів частка працездатного населення становить 62,9%; діти складають 20,1%, а люди старшого віку — 17,0%.

комітету статистики України розраховано рівень старіння населення згідно шкали Росета в Україні та по регіонах. За результатами розрахунків на початок 2003 року коефіцієнт старіння населення по Україні становив 21,3 %, дещо нижчі показники спостерігаються в Івано-Франківській області — 19,1%, що дає підстави стверджувати про надзвичайно високий рівень старіння населення в Україні.

IV. Висновки. Серед усієї множинності факторів, які тим чи іншим чином, прямо чи опосередковано впливають на процес відтворення працездатного потенціалу регіону слід виділити ряд чинників, що впливають на його формування, необхідність проведення заходів по відтворенню працездатного потенціалу на перспективу:

Таблиця 3

Класифікація населення залежно від рівня демографічної старості [7,551]

тап	Особи у віці 60 років і старші.	Етапи старіння і рівні старіння
	у % до всього населення	населення
-й	До 8	Демографічна молодість
	8-10	Початок старіння
-й	10-12	Середній рівень старості
	12 і більше	Демографічна старість
-й	12-14	Початковий рівень демографічної старості
	14-16	
-й	16-18	Середній рівень
	18 і більше	
		Високий рівень
		Надзвичайно високий рівень

У ряді країн початком демографічної старості вважається вік 60 років, а у виданнях ООН — 65 років. Для оцінки процесу старіння демографічними ООН побудована шкала з трьома рівнями:

- менше 4% — молоде населення;
- 4-7 % — населення на порозі старості;
- 7% і більше — старе населення.

Експертами для визначення рівня старіння населення відповідної країни широко використовується шкала Росета (Таблиця 3).

На основі офіційних даних Державного

• стан демографічних процесів, їх вплив на формування працездатного потенціалу, заходи по його відтворенню;

• розвиток освітньої бази;

• зайнятість населення та формування ринку праці;

• доходи населення і соціальний захист працівників;

• охорона праці, оптимізація санітарно-гігієнічних умов праці робітників;

• забезпечення захисту прав і гарантій у сфері соціально-трудових відносин;

- екологічний стан довкілля в Україні та його вплив на здоров'я і трудовий потенціал;
- стан і перспективи розвитку системи медичного і санаторно-курортного обслуговування працюючих.

1. Шевчук П.С. Демографічні аспекти формування трудового потенціалу // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції "Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці". – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С.76-77.

2. Білоконь І.В., Фацевський М.І. Особливості відтворення населення України // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції "Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці". – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С.20-21.

3. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Виступ Уповноваженого з прав людини Ніни Іванівни Карпачової в Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді Уповноваженого // Голос України. – 2003. – 15 квітня. – С.15.

4. Розподіл постійного населення України за статтю

та віком на 1 січня 2003 року // Статистичний збірник. Державний комітет статистики України. К., 2003. – 423 с.

5. Игорь Марков "Украинский средний класс рождается в Италии?" Интернет-сайт Держкомнаціміграції України : <http://www.scpn.gov.ua/ua/a?news-publ-005>.

6. Слейко І.В., Горін Н.В. Вплив демографічного чинника на формування ринку праці в Україні // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції "Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці". – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С.25-26.

7. Методологічні положення зі статистики // Державний комітет статистики України. – К.: ЗАТ "Август", 2002. – Вип. I / Редкол.: О.Г. Осауленко(голова) та ін. – С.551.

Important demoeconomic tendencies in the region have been considered. In particular, the rate of demographic oldness of population, the state of birth, mortality, intensification of depopulation, spreading of the labour migration of the population, which negatively influence on labour potential of the region.

Романюк Т.М.

РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ (на прикладі областей Карпатського регіону)

У статті проаналізовано вплив міграцій населення на розвиток та функціонування регіональних ринків праці в областях Карпатського регіону. Розкрито сутність та особливості регулювання трудових міграційних поїздок за умов трансформаційної економіки.

Ключові слова: регіональний ринок праці, зайнятість населення, рівень безробіття, закордонні трудові міграційні переміщення, регулювання трудового потенціалу регіону.

I. Вступ. Трансформація соціально-економічних відносин і формування національної економічної системи має нині в Україні свої особливості та проблеми. Серед них чільне місце посідають працересурсні проблеми, формування і функціонування національного і регіональних ринків праці, управління зайнятістю населення, регулювання міграційних процесів.

Вони також полягають в тому, що ринкові перетворення в Україні та її регіонах супроводжуються низкою негативних со-

ціально-економічних наслідків, серед яких слід виділити звуження сфери регламентованої зайнятості та надмірне розширення нерегламентованої, наявність значних масштабів безробіття та незайнятого населення. За даними офіційної статистики зараз більше 1,5 млн. осіб є безробітними.

Населення областей Карпатського регіону, куди входять території Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і де проживають понад 6 млн. чоловік, або кожний восьмий житель країни, у зв'язку з історичними особливостями та великою різноманітністю природно-географічних і соціально-економічних умов, що впливають на його розселення, відзначається досить високою територіальною мобільністю.

Глобальна міграційна рухливість населення і передовсім чималі міграційні переміщення трудових ресурсів за кордон яскраво віддзеркалюють ту ситуацію, що склалась нині в державі на національному й регіональних ринках праці. Її сутність полягає в знач-

ному зростанні чисельності незайнятого населення та високому рівні офіційного зареєстрованого безробіття. При цьому особливе занепокоєння викликає стрімке скорочення працюючих, чисельність яких за останні сім років зменшилась більш ніж на 4 млн.чол. Якщо на 01.01.96 р. число офіційно зареєстрованих безробітних становило 126,9 тис.чол., на 01.01.98 р. — 350,5 тис.чол., на 01.01.2000 р. — 637,1 тис.чол., то вже на 01.03.2002 р. чисельність незайнятих громадян України сягала 1,2 млн. 121,8 тис.чол., серед яких 1 млн. 76,4 тис.чол. були безробітними. 3-поміж них 60,9% становлять жінки, 31,7% — молодь віком до 28 років.

Офіційний рівень безробіття досягає майже 4%, а в багатьох областях і передусім Карпатського регіону він є набагато вищим. Зокрема, найвищий серед областей України рівень безробіття зареєстровано в Івано-Франківській області — 7,46%, у Львівській — 6,47, Закарпатській — 5,45, а в Чернівецькій — 4,05%. Надвисоким також є показник навантаження на одне робоче місце. Якщо в Україні цей показник дорівнює 29 чол. на одне вільне робоче місце, то у Чернівецькій області він становить 51 чол., у Львівській — 89, Закарпатській — 151, а в Івано-Франківській у сім разів вищий, ніж у середньому в Україні й становить 211 чол. на вільне робоче місце.

II. Постановка завдання. Аналіз досвіду регулювання зайнятості та управління трудовими міграціями у країнах з розвинутими ринковими відносинами, пізнання суті й багатогранності цих явищ об'єктивно підводить до висновку, що основною його ознакою є регіоналізація управління трудових ресурсним потенціалом і міграційними процесами, що вимагає формування ефективного механізму територіальної самоорганізації системи зайнятості. Вирішення проблем на макроекономічному рівні може бути ефективним лише за всебічної підтримки й активного сприяння заходам на мезо- та мікрорівні, здатних підвищити роль територіальних органів управління у проведенні активної політики зайнятості, виходячи із економічних, соціальних, демографічних і екологічних умов розвитку кожної адміністративно-територіальної одиниці, а також психологічних, етнокультурних й ментальних особливостей трудових мігрантів.

Світовою практикою набуто чималий досвід управління трудовим потенціалом у системі розвинутих ринкових відносин, де питання зайнятості населення регулюються досконалим ринком праці, високою міграційною рухливістю населення. В нашій країні поки зберігається невідповідність між кількісним і якісним складом трудових ресурсів і реальною потребою в них окремих регіонів. Ось чому територіальне регулювання трудовими відносинами в умовах адаптації економіки до ринкових методів стає в Україні об'єктивною необхідністю. В основу економічних відносин на різних конкретно визначених рівнях управління (обласному, районному, міському) трудовими міграційними процесами мають бути покладені принципи ділового партнерства, співпраці, економічний раціоналізм, взаємна вигода, врахування інтересів. Це докорінно змінює логіку системи регулювання та управління трудовою міграцією, дієвість якої в регіональному аспекті є актуальною і необхідною за умов трансформаційної економіки.

III. Результати. В умовах реформування соціально-економічної системи і переходу економіки України до ринкових відносин зростає роль міграції як чинника формування, розвитку й регулювання ринку праці, засобу підтримування регіонально-галузевих пропорцій та збалансованості трудових ресурсів. Міграційні процеси змінюють якісні й кількісні характеристики робочої сили регіонів, виконують функції демоекономічного інвестора в регіони та країни-реципієнти і, навпаки, спричиняють погіршення якісного складу працересурсного потенціалу у країнах та регіонах-донорах. Міграція особливо активно впливає на підтримування рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили на регіональних ринках праці в межах держави, а також на інтеграцію ринків праці країн ближнього та далекого зарубіжжя.

Упродовж 2002 р. через зміну роботи в Україні змінили місце постійного проживання 145333 чол., із яких 41010 чол. були внутрішньорегіональними трудовими мігрантами, 88461 чол. з огляду на зміну роботи переїхали на постійне місце проживання до інших регіонів України, а 11562 громадяни України через трудові мотиви емігрували на постійне місце проживання до інших країн, причому 10097 чол. виїхали до країн СНД,

23 чол. — до країн Балтії, а 1441 чол. — до країн далекого зарубіжжя. Серед тих, хто емігрував за трудовими мотивами, найбільше виїхало до Російської Федерації (8991 чол.), Беларусі (492 чол.), Молдови (448 чол.), Ізраїлю (420 чол.), Німеччини (282 чол.), США (265 чол.).

Вирішальний вплив на формування регіональної специфіки різновікових груп працересурсного потенціалу справляє освітній та професійно-кваліфікаційний рівень. Міграційні процеси не лише змінюють загальний обсяг пропозиції робочої сили на регіональних ринках праці, а й впливають на її якість через неоднакову участь в трудових міграційних потоках індивідуумів з різними якісними характеристиками і, насамперед, освітньо-професійними. Рівень освіти трудових мігрантів значно вищий, ніж усього населення і це особливо притаманно зовнішнім трудовим мігрантам — громадянам України, котрі тимчасово працюють на сезонних роботах за наймом або за договорами підядру у закордонних роботодавців.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що з 24397 громадян України, які працювали у 2002 р. за наймом і договорами підядру в закордонних роботодавців, 10295 чол., або 42,2% мали повну вищу та базову вищу освіту, 31,2% — середню спеціальну, 26,4% — середню і лише 0,2% зовнішніх трудових мігрантів мали початкову освіту. Рівень вищої освіти тимчасово працюючих у країнах далекого зарубіжжя був набагато вищим (44,3%), аніж у тих, хто працював на сезонних роботах у країнах СНД (13,0%).

Трудова міграція виступає як сукупність окремого міграційного потоку, що формується під впливом соціальних, економічних, демографічних чинників, менталітету трудових мігрантів. Серед закономірностей, котрі регулюють розвиток трудових міграційних процесів, є пріоритетність економічних чинників у формуванні внутрішньорегіональних, міжрегіональних і зовнішніх трудових міграційних потоків.

Міграційні процеси в Україні за часів її перебування в складі СРСР не справляли істотного впливу на формування пропозиції робочої сили, оскільки основним чинником динаміки обсягу пропозиції робочої сили в цей час на рівні найпродуктивніших статеві-вікових груп населення виступав природ-

ний рух, тобто природний приріст населення. В сучасних умовах спостерігається стійка тенденція до зниження сили впливу цього чинника на динаміку чисельності робочої сили, визначальним є і впродовж усього періоду економічної реформи й переходу економіки на ринкові засади залишатиметься дія економічних чинників. Із подоланням жорсткої економічної кризи та розвитком ринкової економіки в Україні головним чинником збалансування попиту й пропозиції робочої сили будуть міграційні процеси.

За час становлення державної незалежності України Львівська, Івано-Франківська області, Закарпаття та Буковина, які входять до складу Карпатського регіону, як і інші регіони України вже успадкували серйозні проблеми у балансуванні попиту і пропозиції на регіональних ринках праці, оскільки в цих областях і раніше був значний надлишок трудових ресурсів і висока зайнятість населення в індивідуальному підсобному господарстві, яка сягала 18—25% проти 8% у середньому в Україні.

Міграційний рух населення областей Карпатського регіону в контексті розвитку й регулювання як регіонального ринку праці, так і участі та виходу на ринки робочої сили в країні ближнього й далекого зарубіжжя має істотні відмінності від інших регіонів України. Це, передусім, пов'язано з прикордонним розміщенням регіону, високою густотою населення, особливо сільського, та історичними особливостями соціально-економічного розвитку областей регіону. Зрозуміло, що вказані особливості та набагато вищий, ніж в інших областях України, рівень незайнятості населення істотно відбиваються на напрямках, структурі й інтенсивності трудових міграційних потоків.

Якщо в період з 1961 до 1985 рр. середньорічні обсяги потоків постійної міграції, трудової мятникової та сезонної міграцій співвідносились як 1:22:2,0, тобто на кожну 1 тис. осіб працездатного віку, котрі переселились до міст, припадало 22 тис. мешканців сіл, які працювали в містах (трудова мятникова міграція) і 2,0 тис.чол., котрі щорічно виїжджали за межі своїх областей на сезонні роботи, то за 1986—2000 рр. середньорічні обсяги цих трьох видів трудових потоків постійної, мятникової і сезонної міграцій вже стали співвідноситися як

1:12:3,8. Це засвідчує, що на 1 тис.чол. трудових ресурсів, які стали міськими, в регіоні стало припадати 12 тис. мятникових мігрантів, а також 3,8 тис.чол., котрі виїжджали щорічно на тимчасові, сезонні роботи.

Аналіз інтенсивності й географія напрямів трудової міграції в областях українських Карпат свідчить про те, що вона характеризується яскраво вираженою спрямованістю із села в місто. За роки екстенсивного економічного розвитку (1960—1990 рр.) із сіл до міст Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей переселилось відповідно понад 400, 220, 160 і 130 тис.чол., або 55—58% загального приросту міського населення цих областей (у середньому в Україні цей показник становив 50,2%). Міграція сільського населення в міста безпосередньо пов'язана з міжгалузевим перерозподілом трудових ресурсів із сільського господарства в промисловість, будівництво, на транспорт, у сферу обслуговування. Цей вид міграції відіграв суттєву роль у забезпеченні робочою силою промислового виробництва, в перерозподілі на роботу молодих спеціалістів і кадрів робітничих професій, а також в урбанізаційних процесах.

В основному завдяки міграції по лінії «село — місто» міське населення областей Карпатського регіону зросло з 1538,7 тис.чол. у 1959 р. до 3205,4 тис.чол. у 2001 р., або більше ніж удвічі. За вказаний період міське населення зросло у Львівській області з 821,4 до 1660,5 тис.чол., Івано-Франківській відповідно з 249,4 до 616,8 тис.чол., Закарпатській — з 264,9 до 529,3 тис.чол., Чернівецькій — з 203,0 до 398,8 тис.чол. За цей час сільське населення в регіоні зменшилось на 155,3 тис.чол. (із 3361,7 до 3206,4 тис.чол.). Більше всього чисельність сільського населення зменшилась у Львівській області (186,2 тис.чол.), Чернівецькій (31,3 тис.чол.), Івано-Франківській (19,1 тис.чол.) і лише в Закарпатській області сільське населення зросло з 655,3 тис.чол. у 1959 р. до 736,6 тис.чол. у 2001 р.

З огляду на існування значних резервів трудових ресурсів в областях Карпатського регіону спостерігається сезонна міграція населення, за якої переважна більшість працездатного населення щорічно виїжджить на сезонні роботи в інші регіони України і за кордон, минаючи біржі праці й державну систе-

му служб зайнятості. Якщо за 1970—1990 рр. тут спостерігалася тенденція до зменшення, то нині, з переходом України до ринкової економіки, формуванням і розвитком ринку праці, її обсяг значно збільшився. Так, якщо в 1970 р. з Івано-Франківської області на сезонні роботи виїжджало 60 тис.чол. працездатного населення, у 1980 р. — 36,3 тис.чол., у 1990 р. — лише 20 тис.чол., то в 1995 р. — уже 85 тис.чол., а в 2001 р. — понад 150 тис.чол. Найбільша їх чисельність припадає на Рожнятівський, Надвірнянський, Косівський, Коломийський та Долинський райони. Серед тих, хто виїжджить тимчасово (як правило, терміном від 6 місяців до 1 року) на сезонні роботи за кордон, переважна більшість працює на збиранні врожаю цитрусових, фруктів і овочів у Іспанії, Італії, Греції, Кіпрі, Польщі, Португалії, Німеччині, на лісозаготівлях — у Литві й Росії, на виконанні будівельних і сільськогосподарських робіт — у Чехії, Угорщині, Росії й Польщі, на підприємствах нафтової та газової промисловості — в Тюменській області Російської Федерації. З-поміж областей Карпатського регіону України найбільше число сезонних зовнішніх трудових мігрантів припадає на Закарпатську область (понад 200 тис.чол.).

Щодо сучасного трудового міграційного руху населення та його впливу на розвиток і регулювання ринку праці в Україні, то йому притаманно значне зменшення обсягів постійної, трудової мятникової міграції населення, які реалізовувалися здебільшого в межах регіонів держави, а різке збільшення сезонної трудової міграції й еміграції населення, обсяги яких через високий рівень незайнятості населення особливо зросли в Україні за останні п'ять років, значно розширилась їх географія. Якщо раніше учасниками трудових міграцій населення за кордон були в основному представники прикордонних областей, то нині за кордоном на тимчасових, сезонних роботах у іноземних роботодавців за наймом і договорами підядру працюють особи, котрі репрезентують практично усі регіони України.

Нині в багатьох країнах Європи, Азії та Америки тимчасово працюють десятки тисяч громадян України. Згідно з даними Міністерства праці та соціальної політики України, понад 1 млн. співвітчизників працюють за кордоном. Центр «Демократичні

ініціативи» стверджує, що не менше 5 млн. громадян України з більшою або меншою періодичністю виїждять за кордон з метою поповнення сімейного бюджету. За окремими даними з Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей на тимчасові роботи за кордон щорічно виїждять приблизно 700 тис.чол., що становить п'яту частину трудових ресурсів регіону. Ці дані підтверджуються результатами обстеження домашніх господарств і трудових ресурсів з питань економічної активності населення, яке проводилось в областях Карпатського регіону. Так, з 1939 вибірково опитаних осіб у Закарпатській області 378 чол., або 19,5 % працювали за кордоном. Більшість із них (40,2%) були працевлаштовані в Росії, 17,5% — у Чехії, значна частина (12,7%) працювали в східних і центральних областях України. Цікавим видається той факт, що 74 (3,8%) із 1939 чол. опитаних їздять за кордон з дрібним товаром, тобто займаються дрібною, «човниковою» торгівлею, причому 10 чол. (13,5%) їздять за кордон з цією метою з міських поселень і 64 чол. (86,5%) — із сільської місцевості.

Можливість одержання роботи за кордоном розглядається як додатковий засіб пом'якшення ситуації із безробіттям в Україні та необхідна умова підвищення власного і членів родини добробуту, а для багатьох закордонних трудових мігрантів та їхніх сімей в сучасних умовах це є способом виживання, адже багато співвітчизників змушені їхати працювати за кордон через важке економічне становище і неможливість знайти собі придатну роботу в своєму краї чи в межах країни. Має значення і те, що навіть на низькокваліфікованих і неprestижних роботах за кордоном трудові мігранти отримують в кілька разів вищу зарплату, ніж вони могли б заробити вдома. Наприклад, у Чехії впродовж року працюють близько 0,5 млн. громадян України, які переважно зайняті в будівництві, легкій та харчовій промисловості, сільському й домашньому господарстві. Потреба в робочій силі з України зумовлена тим, що значним є вплив чеських громадян на роботу до Німеччини.

Зазначимо, що трудові мігранти з України часто використовуються на роботах, на які не погоджуються свої малокваліфіковані робітники й спеціалісти. Це, зокрема, на

підприємствах з шкідливими умовами праці, у видобувній та хімічній промисловості, а також у торгівлі, на посадах медсестер, нянь тощо. Проте позитивним є те, що досвід роботи українських громадян в економічно розвинутих країнах Західної Європи і Америки сприятиме підвищенню їхнього професійно-кваліфікаційного рівня, створенню додаткових умов для впровадження в Україні сучасних технологій і організацій виробництва, а також розвитку ділової активності, підприємництва, створенню спільних підприємств.

Обсяги закордонної трудової міграції населення особливо почали зростати після ухвалення Верховною Радою України 21 січня 1994 р. Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», хоча право на працевлаштування за кордоном надавалось українським громадянам раніше (Законом про працю від 1 березня 1991 р.) де, зокрема, у статті 11 вперше було зафіксовано, що «громадяни мають право на професійну діяльність у період тимчасового проживання за кордоном». Проте ті, хто бажали працювати за кордоном, до 1994 р. не могли використати своє право і реалізувати положення ст. 11 Закону про працю, а змушені були користуватися особистим запрошенням громадян інших країн, які давали право на виїзд.

Особливо яскраво проблеми трудових ресурсів виокремлюється на регіональному рівні, оскільки саме тут формується ресурсний потенціал, а реальна демографічна ситуація, наявна матеріально-сировинна база, міра економічного і соціального розвитку конкретної адміністративно-територіальної одиниці є визначальним чинником у використанні цих ресурсів, що також зворотно впливає на процес відтворення населення.

За нинішніх умов роль і значення міграції у формуванні національного та регіональних ринків праці проявляється по-особливому, оскільки трудова міграція у середині областей та на міжрегіональному рівні, тобто переселення за робочими місцями в умовах затяжної економічної кризи, не склалася. Серед закономірностей, які регулюють розвиток трудових міграційних процесів у ринковому середовищі, найстійкішими є пріоритетність економічних чинників формуванні як внутрішньорегіональних, міжрегіональ-

них, так і зовнішніх трудових міграційних потоків.

Пізнання закономірностей функціонування і розвитку трудової міграції населення, її взаємозв'язків з іншими елементами соціально-економічних процесів можливе лише у розвинутому ринку праці. На етапі його формування вирішення цієї проблеми значно ускладнюється. Це пов'язано головним чином, не тільки з «дефіцитом» первинних статистичних даних на мікрорівні, але й з тим, що сучасний облік робочої сили і економічно активного населення в Україні не дозволяє поки що детально, точно та оперативно оцінювати зміни трудового статусу працересурсного потенціалу (працюючий чи безробітний), оскільки реальні показники безробіття значно перевищують ті, що реєструються державними службами зайнятості на місцях.

Слід зауважити, що розміри і спрямованість міграційних потоків робочої сили визначається на стільки абсолютними показниками, скільки територіальним відмінностями в соціально-економічному розвитку та умовах життя населення. Сьогодні міграції особливо активно впливають не тільки на підтримання рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили на регіональному рівні, але й на інтеграцію з ринками праці країн ближнього та дальнього зарубіжжя. Специфіка міграційного руху, як предмета соціально-економічного аналізу працересурсного потенціалу (він охоплює відповідні вікові групи, освітні та професійні характеристики носіїв робочої сили) полягає у міжтериторіальному характері цього явища.

Аналіз соціально-економічних умов міграції працересурсного потенціалу здійснюється з метою виявлення закономірностей і чинників трудових переміщень населення, мотивації осіб котрі беруть участь як у внутрішніх, так і в зовнішніх трудових міграціях. Крім того, визначається взаємозв'язок трудових міграційних процесів з іншими складовими економічного та соціального розвитку, оцінки впливу результатів міграції робочої сили на демографічний розвиток, трансформації ринків праці, суспільний розвиток. Особлива увага при аналізі соціально-економічних умов трудових міграції має бути зосереджена на міграційних переміщеннях індивідів як усередині об-

ластей, так по інших регіонах України, а також за кордон, що зв'язані з необхідністю та бажанням трудових мігрантів головним чином підвищити добробут сім'ї завдяки вигіднішому використанню свої робочої сили. Виступаючи носіями фізичних та розумових здібностей, знань та навичок отриманих через освіту та практичний досвід, такі мігранти входять й активно включаються в соціально-економічний процес у регіонах прибуття. Попри це існує необхідність вивчення процесу трудової міграції у всіх його різноманітностях, оскільки масові переміщення працересурсного потенціалу, незалежно від того, якими умовами і чинниками вони викликані, чималого мірою змінюють ситуацію на ринках праці і впливають на економічний розвиток як усередині регіонів України, так і в регіонах інших країн.

Виконане нами соціологічне дослідження дало змогу доповнити відомі дані принаймні в трьох аспектах:

1. З'ясувати потенціальні наміри людей щодо трудових поїздок;
2. Оцінити зовнішні умови життя кожного індивідуума і більш точно визначити вплив цих умов на формування ставлення до стаціонарної (переселенської), маятникової та сезонної міграції;
3. Вникнути у внутрішній світ сільських жителів, з'ясувати особливості їх ціннісних орієнтацій, мотиви тих чи інших вчинків.

Поєднання статистичних та соціологічних даних дає змогу більш повно відтворити картину трудової переселенської міграції населення в регіонах України. Питання підвищення закріплюваності трудових мігрантів за місцем проживання і особливо сільського населення (серед трудових мігрантів в міста Прикарпаття, наприклад, мешканці села становлять понад 80%) є дуже актуальними і потребують свого розв'язання. Йдеться насамперед про те, що у зв'язку із сучасною демографічною кризою та структурою вікового складу населення, відбувається старіння робочої сили, зайнятої безпосередньо в сільськогосподарському виробництві, оскільки в стаціонарних та трудових міграціях переважно бере участь молодь. Серед осіб, що працюють в Івано-Франківську, але проживають в селі, на молодь припадає 69%. В Україні є ряд областей, здатних до самовідтворення сільського населення. До

них належать передусім області Західного регіону України: Закарпатська, Рівненська, Івано-Франківська, Чернівецька, Волинська та частково Львівська і Тернопільська. Однак в більшості областей України в сільській місцевості продовжують спостерігатися тривожні тенденції, які пов'язані з депопуляцією сільського населення. Демографічна криза найбільшою мірою охопила сільську місцевість північно-східної частини України, де найінтенсивніше відбувається вимирання села. Із загальної кількості 28,6 тис. сільських поселень України процес інтенсивного вимирання населення відбувається в близько 9 тис. сіл, або майже в кожному третьому селі. Більшість із них можуть втратити постійне населення уже в найближчі 10-15 років. У Сумській області таких поселень майже половина, в Чернігівській, Харківській та Полтавській - близько 40%. Чимало їх в Дніпропетровській, Кіровоградській, Черкаській та інших областях України.

Слід підкреслити, що обезлюднення таких поселень можна подолати за допомогою стимулювання міграцій молодих сімей та осіб в активному (20-30 років) дітородному віці. Повернення населення до сільської місцевості як вирішальний напрям відродження вмираючих аграрних поселень має базуватися на економічних розрахунках, пов'язаних із розміщенням і забезпеченням розвитку продуктивних сил України, з реформуванням аграрної сфери. Реформа та вдосконалення аграрних відносин має здійснюватися різними шляхами, спрямовуватися на формування багатокладної економіки села: кооперативний, фермерський і дрібноселянський уклади, що базуватимуться на приватній власності на землю та інші засоби виробництва, на сімейній праці. І якщо села, де живуть в основному особи пенсійного віку, мають сприятливі умови для розвитку фермерських господарств, то у демографічно благополучних поселеннях на трудівників у сільському господарстві припадає лише кілька гектарів угідь, а в окремих малоземлезабезпечених регіонах ще менше. Тут активному розвитку фермерських господарств чиниться великий опір з боку тих селян, які не хочуть щоб фермерам виділяли значні угіддя за рахунок тих, хто не хоче створювати фермерських господарств.

В умовах трансформаційної економіки вимагають перегляду також деякі теоретичні і методологічні положення стосовно ролі міграції як важливої і необхідної умови розвитку людського фактора, який активно впливає на економічний розвиток, вікову, етнічну, професійно-кваліфікаційну структуру та освітній рівень населення.

Це також стосується особливостей територіальної мобільності трудових ресурсів, оскільки їх міграційна рухливість, тобто територіальний і галузевий перерозподіл проводився на принципах плановості, а регулювання міграції здійснювалося на безумовному пріоритеті державних інтересів з високою концентрацією регулюючих механізмів у центральних органах влади й управління. Це знаходило відображення в централізованому характері бюджетного фінансування змін чисельності і структури робочих місць, заробітної платні і суспільних фондів споживання, особливостях тодішнього трудового законодавства, великому обмеженні можливих переміщень населення за допомогою приписки, практичній відсутності умов для регулювання трудової міграції на регіональному рівні. За таких умов масштаби, інтенсивність та структура міграцій населення і трудових ресурсів визначалися структурою та інвестиційною політикою (передусім різким збільшенням у 70-80-х роках інвестицій у паливно-енергетичний та військово-промисловий комплекси), вартістю робочої сили та її в основному штучною регіональною диференціацією.

Посилення ролі трудової міграції в економічному житті країни, здійснення досконалої та активної міграційної політики є одним із інструментів регулювання територіальної мобільності трудових ресурсів, засобом поєднання особистих інтересів трудових мігрантів з інтересами держави та регіону. Ефективність міграційної політики визначається наявністю обґрунтованої її державної концепції, яка передбачає, крім державних пріоритетів, і регіональну диференціацію механізму регулювання, наявність досконалої правової бази, відповідного організаційно-фінансового та інформаційного забезпечення процесу регулювання трудової міграції. При здійсненні заходів міграційної політики в Україні, як на державному, так і на регіональному рівні, мають вра-

ховуватися фактори, які значно впливають на обсяг та інтенсивність потоків трудової міграції населення. Серед них є ті, які безпосередньо і суттєво впливають на міграційну рухомість людей, але не підлягають прямому плануванню, управлінню та регулюванню. Сюди належать природно-географічні фактори, що характеризують природні умови різних регіонів і поселень, ступінь їхнього розвитку, обжитості і благоустрою, особливості географічного положення, кліматичні умови, близькість чи віддаленість сільських населених пунктів від великих і середніх міст, які є значними центрами застосування праці. Крім цих, є ще чинники, які безпосередньо не управляють, але побічно регулюють трудову міграцію. До них відносяться демографічні (інтенсивність природного приросту населення, його склад за віком та статтю, співвідношення корінного і приїжджого населення, старожиливі і новоселів), етнічні відмінності між групами в мові, духовній культурі, побуті, національних обрядах, звичаях тощо, соціально-психологічні (інтенсивність соціального спілкування людей, соціально-психологічний клімат, характерний для локально-територіальних як міських, так і сільських поселень і виробничих колективів) і деякі соціальні умови життя людей.

Фактори міграції населення, якими безпосередньо управляють на державному (народегосподарському) і регіональному рівнях та на рівні трудового колективу, за своєю природою завжди соціальні, оскільки перебувають у сфері суспільних відносин і покликані прямо й опосередковано впливати на соціальний стан трудових мігрантів. Ці фактори мають як позаекономічний (адміністративний, організаційний), так і соціально-економічний характер. Вирішальну роль у регулюванні трудової інтенсивної міграції в Україні та її регіонах відіграє управління соціально-економічними факторами, тобто такими умовами життя і трудової діяльності людей, які можуть змінюватися в результаті відповідного перерозподілу капітальних вкладень, фонду заробітної платні, суспільних форм споживання. Залежно від джерел фінансування - з погляду можливостей і методів управління - вони можуть мати оперативний і довгостроковий характер. Основними серед них є розподіл і структура робо-

чих місць, регіональні відмінності в середньому рівні номінальної і реальної заробітної плати відповідних категорій працівників, територіальні відмінності в максимальних розмірах особистого підсобного господарства, система матеріальних пільг за безпосередній стаж роботи на підприємстві чи в галузі, тривалість робочого дня і режим праці, забезпеченість житлом, рівень транспортного, медичного, побутового та культурного обслуговування, територіальні відмінності в структурі споживання населення, пов'язані з рівнем торговельного обслуговування і асортиментом товарів, постановка шкільного навчання, забезпечення населення школами та дитячими закладами, обсяг і благоустрій житлового фонду.

У сучасних умовах інвестиційна політика державних органів управління передбачає головним чином функціонування та розвиток виробництва різноманітних форм власності і господарювання, а рівень життя населення і забезпечення зайнятості, тобто соціальна його захищеність, є одним із основних соціальних обмежень. Зрозуміло, що ці реалії не можуть не впливати на міграційну політику держави щодо впорядкування інтенсивних потоків трудової міграції.

IV. Висновки. Формування сучасної моделі соціально-демографічної структури міграції виступає як певний вияв теперішнього соціально-економічного розвитку і зможе знайти застосування після широких економічних і соціальних змін у країні. Проте і в умовах ринкової економіки більшість переміщень трудових ресурсів жорстко залежатиме від заново створених робочих місць, яких згідно соціальної програми Кабінету Міністрів України передбачено створити 1 млн. у 2005 р.

Саме тому розробка нової моделі регулювання міграції як процесу детермінації людського вибору в сучасних умовах, яка ґрунтується на вільному виборі місця праці і проживання, відповідних механізмах адаптації територій різного рівня до міграційних процесів і передусім з урахуванням економічних інтересів мігрантів, підприємств, фірм, регіонів і держави, є дуже актуальною. Головною проблемою в регулюванні великих обсягів та інтенсивних потоків міграційного руху населення в умовах трансформаційної економіки є перехід від деформованого механізму регулювання міграцій, який мав

місце раніше, до врахування сучасних тенденцій, закономірностей, умов і наслідків міграції в соціально-економічному розвитку країни та її регіонів.

1. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., – 2003. – 192 с.

2. Лібанова Е.М. Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток України // Економіка України. – 1993. - № 8. – С. 76-80.

3. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика). Енциклопедія / за ред. Римаренка Ю.І. – К.: Довіра, 1998. – 912 с.

4. Романюк М.Д. Зовнішні міграції населення України та їх регулювання в контексті реформи соціально-економічної системи: національні пріоритети та регіональна диференціація // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. - Вип. 1. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С. 8-22.

5. Хомра О.У. Орієнтація сільського населення Ук-

раїни на працю за кордоном // Демографічні дослідження. Вип.18. – К: Ін-т. економіки НАН України, 1996. – С. 130-142.

6. Данюк В.М. Європа вивчає проблеми трудової міграції // Україна: аспекти праці. – 1999. - № 2 – С. 48-49.

7. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М.Лібанової, О.В.Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206с.

8. Майданик І.П. Соціально-економічні проблеми трудової міграції в Україні // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – Випуск 9. – С. 317-319.

9. Романюк Т.М. Проблеми оподаткування і детінізації грошових потоків, що надходять в Україну від закордонних трудових мігрантів // Україна: аспекти праці. - № 3. – 2005. – С. 39-44.

The article analyzes the impact of population migration on the development and functioning of regional labour markets in the districts of the Carpathian region. It exposes the essence and specifics of regulation of migrational labour movements under the conditions of transformational economics.

Розділ 4. ФІНАНСИ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК

Васильченко С.М.

ВАЛОВІ ПРИВАТНІ ВНУТРІШНІ ІНВЕСТИЦІЇ В МАКРОЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Стаття присвячена теорії валових внутрішніх приватних інвестицій. В роботі автор доводить, що існуючі в теорії макроекономіки пояснення щодо віднесення до інвестицій витрат домогосподарств на придбання та будівництво житла – є методологічно хибними. Автор пропонує власне теоретичне обґрунтування концепції інвестиційних витрат домогосподарств.

Ключові слова: валові приватні внутрішні інвестиції, чисті інвестиції, теорія "імпутованої ренти", об'єкти нерухомості, об'єкти інвестування, інвестиційні витрати домогосподарств.

I. Вступ. Обсяг інвестування економіки - ключовий чинник макроекономічного аналізу, що визначає передумови економічного зростання. Тому чітке наукове обґрунтування методики обчислення та структури інвестицій є надзвичайно важливим питанням для тих, хто формує економічну політику країни та підводить макроекономічні підсумки її розвитку. На наш погляд, теорія валових внутрішніх інвестиційних витрат в економіці, яка сформована сучасною макроекономічною теорією, має деякі методологічні недоліки.

II. Постановка завдання. Валові приватні внутрішні інвестиції у сучасній макроекономічній теорії визначаються як витрати фірм на будівництво будинків і споруд, придбання обладнання машин, механізмів, нових технологій, створення товарно-матеріальних запасів, амортизація, а також витрати домогосподарств на придбання житла (будинків, квартир тощо).[1,236] Подібне трактування зустрічається і в підручнику К. Макконнелла та С. Брю "Економікс": термін валові приватні внутрішні інвестиції "відноситься до всіх інвестиційних витрат американських ділових фірм", і включають "в основному три компоненти: 1) всі кінцеві закупки машин, обладнання і верстатів підприємцями; 2) все будівництво і 3) зміна запасів." [2,136]

Включення до інвестицій витрат домогосподарств на придбання житла, чи його будівництво – суперечливий момент. Саме тому автори згаданих підручників вдаються до необхідних пояснень. "Житлові будинки, в яких проживають власники, відносяться до інвестиційних товарів, пояснюється в підручнику "Економікс", - навіть в тому випадку, якщо їх власник не здає їх в оренду (оскільки вони можуть бути здані в оренду, для того, щоб приносити грошовий доход.)" [3,136]. Інші аргументи наводять автори підручник "Мікроекономіка і макроекономіка": "людина, що орендує житло, платить оренду, яка входить в рахунки ВВП як доходи власника будинку і як витрати тієї людини, котра це житло орендує. Проте значна кількість людей проживає у власних будинках; зрозуміло, що вони не сплачують орендної плати, хоча й користуються такими само послугами, що й люди, які житло орендують. Тому, аби врахувати цей обсяг послуг, у ВВП внесено "оренду плати", яку власник будинку ніби сплачує сам собі." [4,234]

На наш погляд, у наведених поясненнях існує низка методологічних помилок. Якщо звернутися до економічного змісту, до визначень поняття "інвестиції", то стане ясно, що інвестування – є процесом капіталоутворення. Споживчі витрати не можуть бути інвестиційними витратами одночасно. Не можливо інвестувати гроші в купівлю власного костюму, чи будинку – це основи економічної теорії, її категоріальний апарат. Якщо будинок придбано з метою надання його в оренду – це інвестиція, капіталоутворення, витрати на придбання виробничих ресурсів. У такому випадку доходи власника - доходи від власності - будуть зазначені як доходи некорпоративного сектору при обчисленні ВВП шляхом підсумку потоку доходів. Якщо ж житловий будинок придбано для проживання у ньому його власника, то це споживчі витрати "домогосподарств".

Це ілюструє відома модель кругообігу ресурсів, продуктів і доходів. (Див. Рисунок 1). Як бачимо на рисунку, суб'єктами інвестування виступають винятково підприємства, які витрачають кошти на придбання ресурсів.

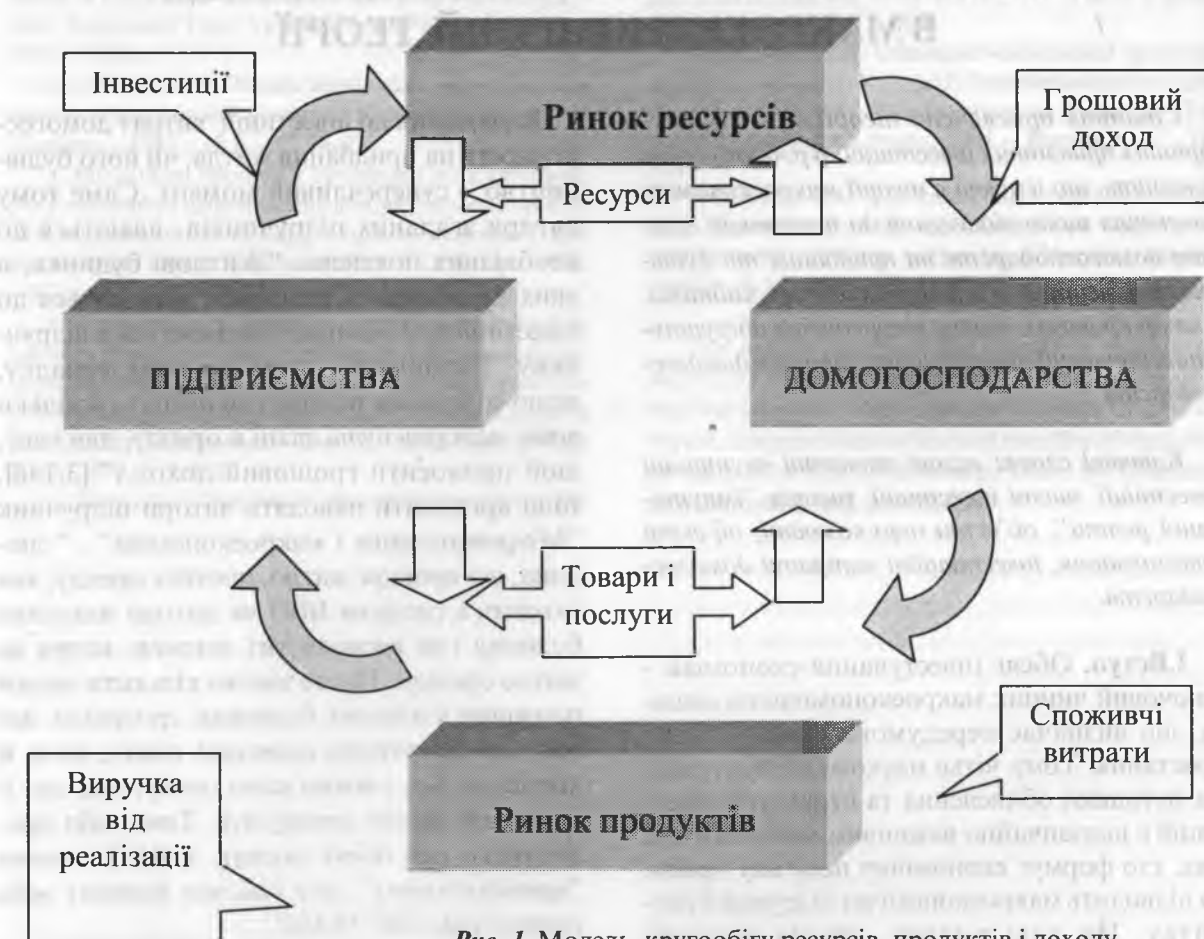

Рис. 1. Модель кругообігу ресурсів, продуктів і доходу

Подібні методологічні підходи до визначення інвестицій можна зустріти і в літературі з основ інвестування: споживчі інвестиції "в суворому розумінні не є інвестиціями взагалі". Саме поняття цього виду інвестицій виникло серед споживачів. Тут ідеться про купівлю товарів тривалого житку чи нерухомості: автомобілі, будинки, телевізори і т.д. З фінансової точки зору в даному випадку немає доходу на вкладений капітал і немає росту капіталу." В той же час, реальні інвестиції - "інвестиції в бізнес мають головним своїм мотивом отримання прибутку і означають придбання для цих цілей виробничих активів.» [5,3] Якщо мотиви отримання прибутку (доходу) відсутні, то вкладання коштів у будь-які об'єкти не є інвестиціями і не означають придбання виробничих активів.

Особливо яскраво ця думка висловлена І.Бланком - автором відомої книги "Інвестиційний менеджмент": "Характеризуючи економічну сутність інвестицій, слід зауважити, що в сучасній літературі цей термін іноді

тракується помилково або дуже вузько. Найбільш типова помилка полягає у тім, що під інвестиціями розуміється будь-яке вкладання коштів, яке не призводить ані до росту капіталу, ані до одержання прибутку. До них часто відносять так звані "споживчі інвестиції" (купівля телевізорів, автомобілів, квартир, дач тощо), які за своїм економічним змістом до інвестицій не належать". Врешті всі крапки над "і" розставляє Закон України "Про інвестиційну діяльність": "Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход), або досягається соціальний ефект." [6,646]

Суттєвий недолік містить і теорія "імпутованої ренти", яка використовується для

відповіді на питання: "Чому витрати домогосподарств на придбання чи будівництво житла - є інвестиціями?" Методологічною помилкою цієї теорії є включення в "потік доходів" тих доходів, які отримує власник будинку за сплачену "ніби самому собі" ренту. Якщо вважати доходом плату, яку власник будинку "ніби сплачує сам собі", оскільки не орендує житло, тоді можна вважати, що і власник автомобіля, наприклад, також отримує доходи, оскільки не сплачує за проїзд у громадському транспорті. І таких прикладів можна наводити багато. Така логіка явно суперечить базовій концепції обчислення ВВП. Відомо, що при обчисленні ВВП шляхом підсумку тих його частин, не враховують доходи одержаних від позаринкової діяльності. Це надзвичайно важливий методологічний принцип. Якщо доходи одного суб'єкта не викликані зустрічним потоком витрат іншого суб'єкта економіки, то потік "доходи - витрати" відсутній і ВВП країни не змінюється. Це ілюструє відома макроекономічна тотожність (1), що визначає два методи обчислення ВВП - "за доходами" та "за витратами" - вся сума витрат суб'єктів економіки на придбання кінцевого продукту отримана тими, хто брав участь у його виробництві і реалізації:

$$C + I_g + G + NE = W + Pr + i + R + A + IT, \quad (1)$$

де:

C - споживчі витрати домогосподарств

I_g - валові приватні внутрішні інвестиції

G - державні витрати

NE - чистий експорт

W - заробітна плата

Pr - прибуток

i - процент

R - рента

A - амортизація

IT - непрямі податки

Якщо ж припустити, що власник будинку все ж отримав такого роду доходи - доходи на суму сплаченої самому собі ренти, - то стає незрозумілим, хто здійснив відповідні витрати. Неможливо заробляти у себе самого! Крім того, такі доходи, в більшості випадків, не можуть бути визначені та обчислені статистично. Саме тому не зараховується до ВВП вартість продукції та послуг, що створюються домогосподарствами, вартість вирощеного врожаю на дачній ділянці для особистого вжитку, вартість власноручного пофарбуван-

ня власного будинку і також вартість проживання у власному будинку (тобто оренда, яку ви не сплачуєте). Всі такі продукти і доходи створені та отримані від позаринкової діяльності і не включаються до ВВП. До того ж, проживання у власному будинку, як і користування власним автомобілем, можуть викликати багато експлуатаційних витрат, які можуть перевищувати уявні доходи таких власників від користування цією власністю. Тому навряд чи можна з упевненістю говорити про реальність і безумовність отримання таких доходів.

Методологічно хибним є також твердження, про те, що купівля будинку - є інвестицією, оскільки власник будинку може здавати його в оренду й отримувати таким чином доходи. Використання припущення "можже" в якості аргументу в побудові теоретичної концепції є неприпустимим і некоректним з точки зору методології наукового аналізу. Методологічні покликання повинні бути однозначними і максимально конкретними. Однак уже проста логіка підказує, що власник будинку може здавати його в оренду, а може і не здавати. Так само, до речі, як і власник автомобіля, земельної ділянки і т.д. Це повністю руйнує методологічну базу такої економічної концепції.

III. Результати. На наш погляд, для методологічно правильного розв'язання питання „Чи можна вважати будівництво або придбання житла домогосподарством інвестиціями?“, слід розрізнити фінансове тлумачення поняття „інвестиції“, які були наведені раніше, і трактування „Інвестицій“ в політико-економічному аспекті.

Якщо інвестування - це процес капіталоутворення, то капітал - це вартість, яка само зростає. Таке тлумачення інвестування як процесу капіталоутворення дає можливість пояснити, чому житлове будівництво і придбання житла домогосподарствами - можна вважати інвестиціями.

Об'єкти нерухомості, на відміну від речей товарів, мають важливу особливість, яка дає можливість зарахувати їх до об'єктів інвестування в будь-якому випадку, не залежно від того, з якою метою придбувалась нерухомість. Ця особливість полягає в тому, що об'єкти нерухомості, як правило, з часом не тільки не втрачають своєї вартості, але й зростають в ціні, (звичайно, якщо не брати до

уваги і вважати виключенням з правил, об'єкти антикваріату). Пояснити тенденцію щодо зростання вартості нерухомості просто. Зростання ціни капітальних об'єктів відбувається не тому, що зростає вартість самого житла чи послуг будівельників (враховуючи розвиток технологій слід очікувати тенденцію до зниження витрат на будівництво). Причина полягає в тому, що постійно зростає вартість землі, на якій розміщено об'єкт нерухомості. Земля не тільки обмежений ресурс – економічне благо, це ще й вичерпне благо, кількість якого обмежена фізично. Оскільки об'єкти нерухомості не існують, як правило, на товарному ринку окремо від земельної ділянки, зростання вартості землі неодмінно призводить до зростання вартості об'єктів, розміщених на ній. Тому в теорії економіки (на відміну від інвестиційного менеджменту) незалежно від того, який суб'єкт економіки буде чи купує жило, - фірма, чи домогосподарство, незалежно від того з якою метою купується це житло (з метою отримання доходу, чи з метою споживчого використання), кошти, витрачені на житлове будівництво чи на придбання житла, перетворюються на самозростаючу вартість і тому вважаються інвестиціями. [8,93-98]

IV. Висновки. Якщо погодитись, що наведена методологічна концепція не позбавлена економічної логіки і може вважатися справедливою, то доцільно внести необхідні редакційні зміни в існуючі пояснення економіч-

ної природи валових приватних внутрішніх інвестицій і інвестиційних витрат домогосподарств в сучасних підручниках з макроекономіки.

¹ Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: у 2 ч./ С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луїна та ін.; За заг. ред. С. Будаговської.- К.: Основи, 1998. – с. 236.

² К. Макконнелл, С. Брю. Економікс: принципи проблеми и политика, т.1.-М.: Издательство «Республика», 1992.-с. 136.

³ К. Макконнелл, С. Брю. Економікс: принципи проблеми и политика, т.1.-М.: Издательство «Республика», 1992.-с. 136.

⁴ Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студентів екон. спец. закл. освіти: у 2 ч./ С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луїна та ін.; За заг. ред. С. Будаговської.- К.: Основи, 1998. – с. 234.

⁵ Основы инвестирования.-М.: Цериx-ПЭЛ, 1992.-С.3.

⁶ И.А.Бланк. Инвестиционный менеджмент. – Киев: МП «ИТЕМ» ЛТД, «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед», 1995.-С.12.

⁷ Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року. ВВР.-1991.- №47.-С.646.

⁸ С. Васильченко „Теоретичні основи інвестування”. - Фінанси України. – 2001.- №1.- С. 93-98.

The article is devoted to the theory of the gross inner private investments. In the author proves that the existing in the theory of macroeconomics explanations as for referring to the investments the expenses of the household for buying and building of the dwelling are methodologically wrong. The author proposes his own theoretical substantiation of the conception of the investing expenses of the households.

Пилипів Н.І.

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ДЛЯ РІЗНИХ КОРИСТУВАЧІВ

В статті розглянуто питання формування інформації в бухгалтерському обліку для того, щоб вона була корисною як для зовнішніх, так і для внутрішніх користувачів.

Ключові слова: облікова інформація, зовнішні користувачі, внутрішні користувачі, мета бухгалтерського обліку.

I. Вступ. До переходу на ринкові умови господарювання основним споживачем інформації, яка формується в бухгалтерському об-

ліку, виступала держава в особі галузевих міністерств і відомств, планових, статистичних і фінансових органів. Діюча в умовах планової економіки система державного фінансового контролю вирішувала задачі виявлення відхилень від запланованих моделей господарської поведінки господарюючих суб'єктів. Бухгалтерська інформація не використовувалась для внутрішнього управління [1,155].

Зміна системи суспільних відносин в даний час визначає необхідність реформування сис-

теми бухгалтерського обліку і на її основі правил ведення бухгалтерського обліку, які повинні створити елементи ринкової інфраструктури.

II. Постановка завдання. Питання використання облікової інформації для потреб управління знайшло широке відображення дослідження таких вчених, як В.В.Сопко, Ф.Ф.Бутенець, М.В.Кужельний, Р.Вандервіл, М.А.Вахрушина, С.Ф.Голов, К.Друрі, А.В.Єфремова, Л.В.Нападовська, О.Є.Ніколаєва, М.С.Пушкар, Ч.Т.Хорнгрен, А.Д.Шермет та інші. Проте питанню формування облікової інформації для різних потреб користувачів і з врахуванням їх інтересів не приділялось достатньої уваги.

В зв'язку з цим актуальне є усвідомлення необхідності формування інформації бухгалтерського обліку підприємств, яка використовується для зовнішніх і внутрішніх користувачів з метою узгодження їх інформаційних потреб.

III. Результати. По відношенню до інформації для зовнішніх користувачів, мета бухгалтерського обліку полягає в формуванні інформації про фінансовий стан та фінансові результати діяльності підприємств, яка корисна для широкого кола заінтересованих користувачів при прийнятті рішень.

Інформація, яка формується виходячи із поставленої мети, повинна відповідати загальним вимогам більшості зацікавлених користувачів. Проте це не означає, що в бухгалтерському обліку формується вся інформація, яка може бути необхідною і достатньою для зацікавлених користувачів при прийнятті рішень.

Зацікавленими користувачами інформації, яка формується в бухгалтерському обліку, вважаються такі особи, які мають які-небудь потреби в інформації про підприємство і, які наділені достатніми знаннями і навиками для того щоб зрозуміти, оцінити і використати цю інформацію та вивчати її.

При цьому такими користувачами можуть бути реальні і потенційні інвестори, робітники, постачальники і підрядники, покупці і замовники, органи влади і суспільство в цілому.

Характеризуючи зовнішніх і внутрішніх користувачів інформації бухгалтерського обліку І.Белоусова пише, що зовнішні (сторонні) користувачі інформації можуть мати прямий

і непрямий фінансовий інтерес. Відповідальність за підготовку й надання фінансової інформації стороннім користувачам покладається на керівництво підприємств.

До зовнішніх користувачів, що мають непрямий фінансовий інтерес, належать органи, уповноваженні управлінці державним майном, податкові й адміністративні органи та інші (громадські організації, фондові і творчі біржі, наукові установи, консультанти). Такі користувачі можуть одержати інформацію безпосередньо на підприємстві або органах державної статистики.

Внутрішні користувачі інформації – це управлінський персонал усіх рівнів, що використовує облікову інформацію для планування, контролю й оцінки господарської діяльності, зокрема власники, засновники, учасники, адміністрація в особі наглядової ради, ради директорів, менеджерів, керівників та спеціалістів підрозділів [2, 9].

Інтереси користувачів які зацікавлені в інформації бухгалтерського обліку наступні:

1) інвестори і їх представники зацікавлені в інформації про дохідність здійснених ними інвестицій, про можливість і доцільність використання інвестицій, про можливості підприємства виплачувати дивіденди;

2) працівники і їх представники зацікавлені в інформації про стабільність і прибутковість роботодавців, здатність підприємства гарантувати заробітну плату і збереження робочих місць;

3) постачальники і підрядники зацікавлені в інформації яка дозволить визначати, чи будуть виплачені в строк належні їм суми;

4) покупці і замовники зацікавлені в інформації щодо продовження діяльності підприємств;

5) органи влади зацікавлені в інформації для здійснення покладених на них функцій: по розподілу ресурсів; регулюванню народного господарства, формування і реалізації державної політики; ведення статистичного спостереження;

6) суспільство в цілому зацікавлене в інформації про роль і вклад підприємства в підвищення благополуччя суспільства на місцевому, регіональному і республіканському рівнях.

Оскільки інтереси зацікавлених користувачів дуже відрізняються, бухгалтерський облік не може задовольнити всі інформаційні

потреби цих користувачів в повному об'ємі. Інформація, яка формується в бухгалтерському обліку, задовольняє потреби, які являються загальними для всіх користувачів.

Зокрема, рішення які приймаються всіма зацікавленими користувачами потребують оцінки здатності підприємства щодо відтворення грошових коштів і аналогічних їм активів. В результаті проведення такої оцінки може бути встановлена можливість підприємства забезпечити виплати коштів інвесторам, працівникам заробітну плату, податки державі.

По відношенню до інформації для внутрішніх користувачів метою бухгалтерського обліку є формування інформації, яка необхідна керівництву для прийняття управлінських рішень. При цьому необхідно враховувати, що інформація для зовнішніх користувачів формується, в тому числі, на основі інформації для внутрішніх споживачів, що відноситься до фінансового стану підприємства та фінансових результатів його діяльності.

Для того, щоб інформація яка формується в бухгалтерському обліку, була корисною як для зовнішніх так і для внутрішніх користувачів, вона повинна бути доречною, надійною і зіставною.

З точки зору зацікавлених користувачів інформація вважається доречною, якщо наявність або відсутність її здійснює або може здійснювати вплив на рішення (включаючи управлінські) цих користувачів, допомагаючи їм оцінювати минулі, теперішні і майбутні події, підтверджуючи або змінюючи попередньо зроблені оцінки.

На доречність інформації впливає її зміст і суттєвість. Суттєвою визнається інформація, відсутність або неточність якої може вплинути на рішення зацікавлених користувачів.

Надійна вважається інформація, яка не містить суттєвих помилок. Щоб бути надійною, інформація повинна об'єктивно відображати факти господарської діяльності, до яких вона відноситься. Такі факти відображаються в бухгалтерському обліку виходячи не стільки із правової форми, скільки із їх економічного змісту і умов господарювання.

При формуванні інформації бухгалтерського обліку необхідно притримуватись певної обережності в оцінках, які мають місце в умовах господарювання суб'єктів, таким чином, щоб активи і доходи не були завищені, а зобов'язання і витрати не були занижені.

Інформація, яка формується в бухгалтерському обліку, повинна бути повною (з урахуванням її суттєвості і порівняльності). Зацікавлені споживачі повинні мати можливість порівнювати інформацію за різні періоди часу для того, щоб визначити тенденції фінансового стану і фінансові результати діяльності. Вони повинні також мати можливість порівнювати інформацію про різні підприємства, щоб порівнювати їх фінансовий стан і його зміни та фінансові результати діяльності.

Виконання вимог порівняльності забезпечується тим, що зацікавлені користувачі повинні бути інформовані про облікову політику, яка прийнята підприємством, а також всіх змін в такій політиці і впливу цих змін на фінансове становище і фінансові результати діяльності.

Забезпечення зіставності не визначає уніфікацію і не створює які-небудь перешкоди для удосконалення правил бухгалтерського обліку і облікових процедур. При цьому підприємство не повинно здійснювати облік якого-небудь факту господарської діяльності таким-же чином, як і раніше, якщо прийнята облікова політика не забезпечує реалізацію таких вимог як доречність і надійність.

При формуванні інформації бухгалтерського обліку повинні братись до уваги всі фактори, які обмежують вказані вище характеристики такої інформації. Одним із таких факторів є своєчасність інформації. Це пояснюється тим, що затримання в поданні інформації зацікавленим особам може привести до втрати її доречності.

Щоб забезпечити своєчасність інформації, в багатьох випадках необхідним є подання її до того, як будуть відомі всі аспекти господарської діяльності, в ушкоду таким чином її надійності. Очікування того моменту, коли стануть відомі всі аспекти факту господарської діяльності, може забезпечити високу достовірність інформації, проте зробити її мало корисною зацікавленим особам.

При досягненні балансу між доцільністю і надійністю вирішальним аргументом являється те, яким чином можна задовольнити потреби зацікавлених користувачів які пов'язані з прийняттям управлінських рішень. Користь, яка одержується із інформації що формується в бухгалтерському обліку, повинна бути співставлена із затратами на підготовку цієї інформації.

Щоб вирішити це завдання необхідно вивчити кому і яка інформація необхідна, в які терміни та в якій формі її потрібно подавати. Інформація також повинна бути відповідним чином систематизована.

Недоліком системи бухгалтерського обліку як основного постачальника економічної інформації слід визнати слабку прив'язку її до конкретних умов управління підприємством. Система бухгалтерського обліку повинна залежати від організаційної структури управління [3, 50].

У зв'язку із зазначеним на підприємствах необхідно також визначити зміст і обсяг облікової інформації, від якої буде залежити рівень забезпечення керівництва інформацією з метою активного управління їх діяльністю.

IV. Висновки. Оскільки на практиці дуже часто виникає необхідність здійснювати вибір

між вимогами різних користувачів, тому задача полягає в досягненні відповідного балансу між ними для того, щоб успішно реалізувати мету бухгалтерського обліку.

1. *Пилипів Н.І.* Проблема розвитку інформативності бухгалтерської звітності // Регіональні перспективи. - № 2-3. -2001.-С. 155-157.

2. *Белоусова І.* Реформування бухгалтерського обліку – важлива ланка економічних перетворень в Україні // Економічний часопис. - 1999. -№ 7-8. -С. 6-9.

3. *Гончарук С.М.* Посилення ролі бухгалтерського обліку в управлінському процесі в умовах ринкових відносин // Тези міжнародної науково-практичної конференції "Бухгалтерський облік в Україні на початку XXI століття". -26-27 квітня 2001 року. -Львів. Україна – С. 47-52.

The article focuses on the development of information in accounting for reasons of external and internal use.

Кропельницький О. М.

ДЕРЖАВНЕ КАЗНАЧЕЙСТВО УКРАЇНИ Й ОПЕРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМИ РЕСУРСАМИ

В статті висвітлена діяльність державного казначейства України в регіоні. Вказано проблеми оперативного управління бюджетними ресурсами та шляхи їх вирішення.

Ключові слова: фінансова система, фінансові ресурси, казначейське обслуговування, єдиний казначейський рахунок, управління державними коштами (ресурсами), грошові потоки.

I. Вступ. Найважливішим чинником стійкості будь-якої держави є міцна фінансова система, яка здатна швидко реагувати на зміни в економічному і соціальному середовищі, дає змогу оперативного ухвалювати рішення з питань реалізації і поточних, і довгострокових державних програм та сприяє подальшому розвитку національної економіки. Досягти цього можна лише за допомоги вмілого і виваженого управління економічними процесами.

В умовах швидкоплинних економічних змін виникає необхідність ефективно управляти наявними фінансовими ресурсами, здійснювати поточні видатки державного

бюджету в межах його доходів, нагромаджувати грошові ресурси для реалізації державних програм і погашення зобов'язань, мати змогу оперативного реагувати на зміни економічної ситуації, протистояти розпорощенню коштів на чисельних рахунках установ, міністерств, відомств, комерційних банків і, як наслідок, удосконалювати діючу систему виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Тому основним завданням Державного казначейства України є оперативне управління грошовими потоками бюджету з метою підвищення ефективності використання наявних фінансових ресурсів.

Від того, яким чином буде організовано роботу Державного казначейства (насамперед такі його функції, як управління ресурсами) залежатимуть і виконання бюджету, і макроекономічні процеси в державі.

Роль Держказначейства в бюджетному процесі взагалі й у виконанні бюджету зокрема на сьогодні набагато вища, порівняно з тими роками, коли діяльність Держказначейства тільки розпочиналась. При цьому слід

враховувати, що будь-яка стратегія розвитку, пов'язана з роботою державного органу виконавчої влади, повинна відповідати меті створення та її фактичним можливостям. Тому подальший розвиток системи Державного казначейства передусім має бути пов'язаний із пошуком і створенням нових механізмів або подальшим їх вдосконаленням. Органи Державного казначейства України в цілому реалізували функцію казначейського обслуговування державного бюджету. Проте на сьогодні серед проблем, які потребують вирішення, є проблема, пов'язана з наявністю залишків на рахунках розпорядників коштів бюджету.

Проблема браку грошових коштів, яка виникає перед державою сьогодні, є результатом їх перерозподілу, замість загальноприйнятого у світі управління ресурсами, що забезпечує здійснення видатків у межах асигнувань, передбачених реальним бюджетом. Крім того, доки видатки не здійснюватимуть бюджетні установи на підставі прийнятих ними в межах бюджетних асигнувань зобов'язань, доти навіть найефективніші з програм будуть реалізовані не повною мірою. Усі ресурси держави повинні працювати максимально ефективно саме на державу, з дотриманням принципу наявності мінімально необхідної суми залишків коштів саме на рахунках Державного казначейства.

II. Постановка питання. Відкриття єдиного казначейського рахунку в Національному банку України – це не просто акція, яка позбавила комерційні банки можливості користуватися вільними бюджетними ресурсами. Це виважений крок, який дає можливість використати переваги статусу учасника системи електронних платежів НБУ (далі СЕП) і поліпшити процес управління державними коштами. За наявності своєчасної і достовірної інформації про надходження до бюджету, здійснені видатки та наявні зобов'язання можна оперативно ухвалювати рішення щодо розміщення тимчасово вільних залишків або здійснення запозичень.

Одним із механізмів управління ресурсами, що застосовується багатьма казначействами різних країн, є злиття залишків коштів наприкінці дня на єдиному рахунку. Мета цієї дії полягає у залученні коштів для інвестування їх у відповідні інструменти на фінансовому ринку або у визначенні обсягів коштів, які

необхідно залучити. Однак на сьогодні зазначений механізм управління коштами державного бюджету поки що не працює. Питання управління бюджетними коштами слід вирішувати, ефективно поєднуючи інтереси фіскальної та монетарної політики держави.

Здійснення на фінансових ринках операцій з розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів на депозитних рахунках у Національному банку України та установах комерційних банків забезпечить додаткове джерело доходів, що дасть можливість зменшити навантаження на видаткову частину державного бюджету.

Враховуючи важливе значення бюджетного перерозподілу в державі, система управління в галузі бюджетування постійно модернізується, використовуючи вітчизняні надбаня та напрацювання іноземних держав. На тлі загального зростання рівня державних видатків у нашій країні загострилася проблема недостатності бюджетних коштів, яка, своєю чергою, стала каталізатором якісних змін щодо пошуку та вибору оптимальних схем управління грошовими потоками. Останніми роками спостерігається тенденція до зниження загального обсягу фінансових ресурсів, які протікають через бюджетну систему. Так, у більшості розвинених країн світу завдяки бюджету перерозподіляється від 30 до 50 відсотків усього обсягу валового внутрішнього продукту країни. Економічне оновлення об'єктивно потребує зміцнення державного бюджету як основного важеля впливу на ефективний розвиток країни, що прагне побудувати соціально-орієнтовану державну модель, яка відтак має здійснити ефективний перерозподіл бюджетних коштів між центральним і місцевими рівнями.

Звичайно, акумуляція у бюджеті чималих грошових ресурсів створює можливість для забезпечення рівномірного розвитку економіки в цілому на всій території держави. Бюджетні кошти у сукупності з іншими джерелами фінансових ресурсів є підґрунтям для здійснення соціальних перетворень. Окрім того, бюджет має нівелювати соціальні наслідки розшарування громадян за їхнім матеріальним станом, спричинене переходом до ринкових умов господарювання. За цих умов особливого значення набуває здійснення контролю за кругообігом бюджетних коштів для досягнення економічних цілей згідно з чин-

ними законодавчими актами. Нова фінансова структура, стрижнем якої стало Державне казначейство України, на яке покладено завдання касового виконання державного бюджету, спонукала запровадити сучасні підходи до управління бюджетними коштами задля концентрації ресурсів у руках Уряду.

Однак досягти збалансованості бюджету ще не означає повністю збалансувати всі грошові ресурси чи найбільш ефективно їх використовувати у фінансовому обігу. Мета фінансового управління – оптимізація розподілу і використання доходів, а в кінцевому підсумку – підвищення ефективності діяльності кожної бюджетної установи. За дотепер діючою схемою, здійснення видатків, процес проведення платежів розтягується на два-три тижні. І це за умови, що розпорядник коштів не нагромаджує їх на своїх реєстраційних рахунках, а одразу здійснює необхідні видатки. На рахунках органів Державного казначейства України є досить великі постійні залишки коштів.

Вкажемо основні причини утворення значних залишків бюджетних коштів, а саме:

грошові кошти залишаються на рахунках, доки здійснюється їх розподіл між головними розпорядниками, між розпорядниками коштів нижчого рівня, одержувачами коштів;

грошові кошти залишаються на реєстраційних рахунках розпорядників бюджетних коштів в очікуванні розподілу, надходження платіжних доручень і підтвердних документів; кошти спеціального фонду розпорядників коштів нагромаджуються на спеціальних реєстраційних рахунках для здійснення платежів наступних періодів.

Державне казначейство може безпосередньо оперувати лише залишками коштів на рахунках, відкритих на рівні центрального апарату. Залишки коштів на рахунках обласних управлінь практично недоступні для управління коштами і можуть бути задіяні лише після того, як будуть перераховані на рахунки, відкриті на рівні центрального апарату.

В умовах незначних дохідних джерел і нерівномірності надходження коштів до державного бюджету такий стан справ негативно позначається на виділенні асигнувань для здійснення видатків на соціальні виплати і є неприпустимим.

Це не відповідає нагальним потребам держави і призводить до того, що за умови пос-

тійної нестачі грошових коштів для здійснення видатків державного бюджету значні кошти, наявні в залишках на рахунках, практично вилучено з грошового обігу і не використовуються тривалий час. Одним з основних завдань Державного казначейства є забезпечення урядової політики управління бюджетними коштами, яка повинна бути спрямована на створення такої оптимальної системи оперативного управління державними фінансами, яка забезпечить своєчасні розрахунки за зобов'язаннями держави і сприятиме вирішенню проблеми незбалансованості в часі надходжень і видатків державного бюджету.

Враховуючи об'єктивні обставини на етапі становлення Державного казначейства, поступовість охоплення казначейським виконанням бюджетних видатків, розвивалася і функція управління коштами.

Так, на центральному рівні операції з управління коштами почали проводитися ще 1998 року, коли на поточні видатки спрямовувалися цільові кошти (вони тривалий час не використовувалися) з наступним їх відновленням. Тоді ж було започатковано складання ресурсного балансу та його щоденне корегування. Відсутність на рівні управлінь Державного казначейства фізично єдиного казначейського рахунку (далі ЄКР) не давала можливості збільшувати кількість операцій, пов'язаних з управлінням коштами. Цикл проходження коштів через систему багатьох рахунків не давав можливості оперативно ними маневрувати, інформація була розпорошена по численних банках, і оперативна база була практично відсутня.

III. Результати. Передумови для докладнішого аналізу схем проходження ресурсів було створено запровадженням обслуговування доходів державного бюджету управліннями Держказначейства. Це дало можливість започаткувати найпростіші операції з управління коштами. Управління коштами загального фонду державного бюджету розпочалося з так званих «безгрошових реєстрів». У подальшому було реалізовано набагато ширший інструментарій управління коштами. Зокрема з'явилася можливість уникнення зустрічних грошових потоків шляхом спрямування доходів, належних до перерахування на центральний рівень, на погашення зобов'язань Державного казначейства України перед територіальними управліннями.

Запровадження фізично єдиного рахунку на рівні обласних управлінь Державного казначейства створило передумови для запровадження процедур з управління наявними грошовими коштами, а також надав змогу зосередити державні кошти в руках однієї юридичної особи і забезпечити:

досконалу базу даних за бюджетними показниками;

щоденне перерахування за призначенням коштів, що надходять до державного та місцевих бюджетів;

розподіл загальнодержавних податків, зборів та обов'язкових платежів між державним і місцевими бюджетами;

перерахування місцевим бюджетам належних їм коштів відповідно до нормативів і результатів взаєморозрахунків;

дотримання принципу цільового спрямування бюджетних коштів через здійснення попереднього контролю;

надання інформації органам законодавчої влади про здійснені на єдиному казначейському рахунку операції;

оптимальні можливості для прийняття представниками законодавчої та виконавчої влади оперативних рішень щодо використання залишків коштів на єдиному казначейському рахунку;

повну незалежність держави від банківської системи у справі контролю та обліку доходів і платежів.

З 20 липня 2001 року Державним казначейством започатковано управління наявними грошовими коштами, в основі якого лежать кілька принципів:

а) доступність для центрального апарату Державного казначейства ресурсів, які обліковуються на 28 кореспондентських рахунках обласних управлінь Державного казначейства;

б) можливість вільного перерозподілу ресурсів між усіма 28 кореспондентськими рахунками управлінь Державного казначейства в межах ЄКР державного бюджету;

в) можливість уникнення зустрічних грошових потоків між доходами державного бюджету, які акумулюються на відповідній території, та видатками розпорядниками бюджетних коштів, що здійснюються на цій же території;

г) можливість тимчасового залучення для здійснення видатків загального фонду дер-

жавного бюджету всіх наявних (і бюджетних, і небюджетних) ресурсів, які обліковуються на кореспондентських рахунках управлінь Державного казначейства (наприклад, кошти суб'єктів господарювання, фондів, які обслуговуються Держказначейством);

д) виділення асигнувань розпорядниками бюджетних коштів обласного рівня розпорядникам бюджетних коштів районного рівня на підставі інформації про прийняті зобов'язання.

На центральному рівні Державного казначейства здійснюється на регулярній основі складання місячних касових прогнозів із щоденним їх оновленням залежно від стану виконання дохідної частини державного бюджету та динаміки ресурсів на ЄКР. З урахуванням цього здійснюється управління наявними ресурсами в системі Державного казначейства. Можна стверджувати, що, незалежно від моделі доступу до системи електронних платежів Національного банку України та організації ЄКР, Держказначейство запровадило механізми управління коштами в межах системи Держказначейства.

IV. Висновки. Урядова політика управління бюджетними коштами повинна бути спрямована на створення такої оптимальної системи оперативного управління державними фінансами, яка б забезпечувала своєчасні розрахунки за зобов'язаннями держави і сприяла вирішенню проблеми незбалансованості ресурсної і видаткової частин державного бюджету в часі та оперативному вирішенню питання щодо покриття касових розривів, які виникають упродовж бюджетного року.

Процес управління наявними коштами – це досить складний механізм, що пояснюється залежністю функціонування бюджетної системи від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості бюджетних і міжбюджетних відносин у суспільстві, які ґрунтуються насамперед на виборі правильної і доцільної для країни бюджетної політики. Крім того, важливими є дієвість чинної бюджетної системи, а також чітке бюджетне законодавство.

Для ефективнішого управління грошовими потоками сьогодні проводиться робота з удосконалення казначейської системи виконання бюджету, яка спрямована на ліквідацію зайвих ланок у проходженні бюджетних

коштів шляхом надання управлінням Державного казначейства права здійснення видатків на соціальні виплати за рахунок поточних надходжень у адміністративно-територіальних одиницях області.

Зазначені заходи сприятимуть уникненню невиправданих грошових потоків, дадуть змогу значно підвищити відповідальність розпорядників коштів за їх витрачання та створять умови для оптимізації й ефективного використання та обігу бюджетних коштів.

1. Казначейська справа // Навчальний посібник / За редакцією П.Г. Петрушка, О.О. Чечуліної. – К.: АІТ, 2004. – 287.

2. Казначейська система // Навчальний посібник / За редакцією С.І. Юрія, В.І. Стояна, М.Й. Мица. – Тернопіль: "Карт-бланш". 2002. – С. 590.

3. Чечуліна О.О. Управління державними фінансами // Казна.-2002.-№1. – С. 13-15.

4. Огданський О. Консолідація фінансових ресурсів в одній структурі // Казна.-2003.-№9.-С. 9-10.

The activity of the state treasury of Ukraine is described. The problems of the operative management of the budget resources and the ways of their solving are given.

Криховецька З. М.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ КОРПОРАТИВНИХ ОБЛІГАЦІЙ В УКРАЇНІ

У статті розглядається одне із потенційних джерел фінансування інвестиційної діяльності в Україні – випуск корпоративних облігацій, досліджуються проблеми та можливість його використання для розвитку реального сектора економіки в умовах ринкової трансформації.

Ключові слова: корпоративна облігація, інвестор, емітент, кредитна історія.

I. Вступ. Перехід економіки України на якісно новий рівень індустріального розвитку та інтенсивний тип відтворення передбачає перш за все ріст інвестиційної діяльності. Саме активізація інвестиційного процесу є тією основною задачею, вирішення якої покликано забезпечити реальні зрушення в економічній структурі суспільства, перехід економіки на ринкові відносини. Забезпечення зростання в інвестиційній сфері в умовах складності перехідного процесу пов'язане здебільшого з пошуком джерел її функціонування. Одним з потенційних витоків додаткових інвестиційних ресурсів є випуск корпоративних облігацій, які характеризуються різноманітною тривалістю обігу, варіюванням обсягів фінансування.

II. Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз стану ринку корпоративних облігацій в Україні, встановлення причин, що негативно впливають на стан його

розвитку, та виявлення факторів, які сприятимуть можливості залучення додаткових коштів підприємствами шляхом випуску облігацій. У процесі дослідження використовуються такі методи: структурно-логічний аналіз (при побудові логіки і структури статті), метод економічного аналізу (при дослідженні факторів впливу на обсяг та структуру ринку облігацій), метод порівнянь (при зіставленні фактичних даних за певний період), методи аналізу та синтезу.

III. Результати. Для підприємств доцільність формування фінансових ресурсів шляхом випуску облігацій пояснюється такими причинами:

1. Облігації дозволяють їх емітенту залучати кошти на фінансовому ринку безпосередньо шляхом розповсюдження облігацій серед юридичних та фізичних осіб, не звертаючись для одержання капіталу до послуг фінансових посередників, таких, наприклад, як комерційні банки. Такий спосіб дає можливість підприємству залучати кредитні ресурси на більш привабливих умовах: на триваліший термін та дешевше (у порівнянні з кредитами банків). Так, у 2001 році компанія "Київстар Джі Ес Ем" здійснила випуск чотирьох серій облігацій на загальну суму 86,95 млн.грн. Дохідність по цих облігаціях становила у гривнях (серії А,С) – 18% річних, в еквіваленті доларів США (серії В,С) – відповідно 11 і 12% річних. Для порівняння процентна ставка за

кредитами комерційних банків у середньому складає 24,8% річних [2:8; 1:73].

2. Як показує досвід зарубіжних країн, даний інструмент дозволяє емітенту оперативно керувати своєю заборгованістю як по вартості, так і по обсягу залучених ресурсів, маючи можливість дострокового викупу своїх паперів на вторинному ринку самостійно або через уповноваженого продавця. Крім того, під час випуску облігацій відбувається диверсифікація заборгованості серед різних кредиторів.

3. Облігації мають більшу можливість розповсюдження, ніж акції підприємств, через менший рівень ризику для інвесторів.

Привабливість облігацій для інвесторів пояснюється такими причинами:

1) вони, загалом, мають фіксований процент, який забезпечує постійний прогнозований грошовий потік, що є основою стабільного фінансового стану інвестора;

2) вкладення в облігації є менш ризикові, ніж в акції, оскільки при банкрутстві емітента облігацій спочатку задовольняються вимоги кредиторів (інвесторів), а в останню чергу майно розподіляється між власниками акцій [2:8];

3) процент по корпоративних облігаціях набагато вищий, ніж по державних, та вищий, ніж по банківських депозитах [табл. 2.14].

виявляють страхові компанії, інвестиційні та пенсійні фонди, і зовсім незначний обсяг вкладень роблять фізичні особи. Така ситуація пояснюється більш широкими можливостями банків по одержанню вигоди від інвестицій в облігації, по оцінці якості емітентів і ринкової кон'юнктури (співставлення з дохідністю подібних цінних паперів інших емітентів) у порівнянні з іншими інвесторами. Так, вкладення в облігації дозволяють банкам покращувати якість інвестиційного портфеля за рахунок диверсифікації активів, налагоджувати нові ділові контакти з емітентами та інвесторами. Низька активність фізичних осіб у купівлі корпоративних облігацій пояснюється оподаткуванням суми доходу, одержаного від вкладення коштів в облігації в розмірі 20%, що не передбачено при розміщенні коштів на банківський депозит, а також випуском більшістю емітентами облігацій у бездокументарній формі [4:39].

За 1996-2000рр. Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку було зареєстровано тільки 49 випусків корпоративних облігацій на загальну суму 340 млн.грн. За 2001р. зареєстровано вже 62 випуски на суму 694,32 млн.грн.[2:9]. У 2002 році - 108 випусків на суму майже 4,3 млрд.грн. [6:55]. Загальний обсяг випусків облігацій за 1996-2002 роки становить 5308,31 млн.грн.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика депозитних ставок українських банків і купонна прибутковість по корпоративних облігаціях (середній показник)*

Термін	Змісяці		6місяців		12місяців	
	Дол.США	Грн.	Дол.США	Грн.	Дол.США	Грн.
% по депозитах	4,8-6,1	9-14	7-7,5	9,5-15	7,3-8	6-15
% по корпоративних облігаціях	-	18-19	8-9	18-22	11-12	20-27

* Джерело : [2:8; 1:77].

Проте з урахуванням оподаткування доходів по корпоративних облігаціях дохідність по депозитах забезпечує вкладникам більш високий прибуток, проте перевагою корпоративної облігації є те, що при довгостроковому її погашенні процентна ставка, яку заплатить емітент, є наперед відомою, а при достроковому вилученні коштів на банківських депозитах проценти будуть, як правило, аналогічні ставкам вкладів до запитання.

Основними інвесторами на сьогодні виступають комерційні банки, менший інтерес

слід зазначити, що темп зростання обсягів емісії корпоративних облігацій за 2001р. по відношенню до минулого року складає близько 1000%, темп приросту – відповідно близько 900%, за 2002р. темп зростання обсягів емісії становить 615%, темп приросту – 515%.

Як можна побачити з таблиці 2.15, обсягам випуску корпоративних облігацій в Україні в 1996-2002 рр. притаманний циклічний характер коливання з вираженою тенденцією до зростання. У I півріччі 2003р. обсяг їх емісії становив 2,16 млрд.грн., що на 627% більше,

ніж за відповідний період попереднього року [11:9]. Основними емітентами корпоративних облігацій на сьогоднішній день виступають дочірні підприємства та товариства з обмеженою відповідальністю.

мають потребу в зовнішньому фінансуванні, можуть вирішити її за допомогою випуску облігацій. Можливості виходу компанії на ринок корпоративних облігацій залежать від наявності таких критеріїв:

Таблиця 2

Обсяги випуску облігацій підприємств в Україні у 1996-2002 роках, млн.грн. *

Рік Вид суб'єкта	996	997	998	999	000	001	2002				
							квартал	I квартал	II квартал	V квартал	сього
I									0	1	2
Комерційні банки	,663	,5			,0	3,44	6,0	5,88	8	7,5	7,38
Державні підприємства	,946	02	,500	20,0		6,5	0,0	00			50
Страхові компанії							,15			5,0	5,15
Дочірні підприємства										510	510
АТ		,035	,691		5,8	68,5		6,9	3,38	4,64	4,92
Товариства з обмеженою відповідальністю	0,2	,90	,0	,0	9,08	52,8	3,5	4,82	05,6	23,2	17,17
Об'єднання (концерни)		0		,188							
Орендні підприємства						3					
Усього	2,809	16,4	,191	32,1	9,89	94,3	9,65	07,6	47,0	830,3	274,6
									3	4	2

* Джерело : [6:55-56].

Протягом 2003 року найбільші за сумою випуски облігацій здійснили такі емітенти: ВАТ "Укртелеком" – 700 млн.грн., ДВАТ "Південно-Західна залізниця" - 500 млн.грн., дочірня компанія "Укртрансгаз" НАК "Нафтогаз України" – 300 млн.грн.; АБ "Аваль" - 80 млн.грн., ДАК "Титан" - 50 млн.грн. [10:7].

Незважаючи на позитивні зрушення в цьому сегменті ринку цінних паперів, його потенціал і досі не задіяний на повну потужність, частка корпоративних облігацій на фондовому ринку України та в загальному обсязі джерел інвестицій досить незначна. Обсяг вітчизняного ринку корпоративних облігацій становить 0,35% у ВВП, тоді як у Росії – 0,74%, Польщі – 1,8%, Естонії – 3,9%, США – до 80% [8:39].

У даний час не всі українські компанії, що

1. Підприємство має вести прибуткову діяльність протягом тривалого часу (як мінімум 1,5-2 роки), оскільки компанії з нестійким фінансовим станом буде досить важко переконати інвесторів у своїй надійності.

2. Менеджери компанії повинен мати обґрунтовану стратегію її розвитку (як мінімум на 3-5 років) і чіткі цілі, яких планують досягти через випуск облігацій. Вони мають точно аналізувати свої грошові потоки, щоб мати можливість скоординувати їх (за залученими за допомогою емісії засобами та процентами, що виплачуються за ними) так, щоб погасити облігації. Причому все це необхідно узгоджувати з інвестиційними програмами й поточною діяльністю компанії. Тобто у підприємства повинен бути реальний бізнес-план свого розвитку, щоб у ньому чітко виділявся

той блок, який би дійсно забезпечувався за допомогою використання позики, і щоб у менеджерів була впевненість у виконанні такої програми.

3. Підприємство повинно входити до числа лідерів на своєму ринку [7:34].

Крім того, щоб облігації користувалися попитом серед інвесторів, емітент, у першу чергу, повинен створити позитивний імідж на ринку корпоративних облігацій. Саме тому майже всі первинні випуски корпоративних облігацій у теперішній час переслідують мету – формування позитивної публічної кредитної історії, що значно підвищує довіру до цінних паперів з боку інвесторів і в подальшому дозволяє здійснювати нові позики на більш вигідних для емітента умовах.

Як показує аналіз, основними чинниками, що негативно впливають на прийняття емітентом рішення щодо випуску корпоративних облігацій, є:

- низька обізнаність менеджменту з даним фінансовим інструментом та процедурою його випуску;

- довготривалість строку реєстрації випуску та інформації про нього;

- наявність значних витрат на підготовку, випуск та розміщення облігаційних позик.

Існують і певні перепони у підвищенні інтересу інвесторів до корпоративних облігацій:

- ризик невиконання емітентом своїх зобов'язань через недостатність публічної інформації про реальний стан справ у нього,

- відсутність кредитних історій емітентів (сьогодні на українському ринку облігацій не існує агентства, яке б складало рейтинги емітентів, яким можна довіряти),

- відсутність в Україні законодавчої вимоги до забезпечення облігацій;

- низька ліквідність вторинного ринку облігацій (проте деякі емітенти для підтримання своєї ліквідності застосовують штучні інструменти, зокрема підписують з банком-менеджером, що розміщував облігації, договір про можливість дострокового викупу останнім облігацій у держателя або самі про-

понують викупити облігації в держателя);

- низький рівень корпоративної культури на більшості підприємств-емітентів облігацій.

IV. Висновки. Проаналізувавши стан ринку корпоративних облігацій та його роль в інвестуванні вітчизняної економіки, ми доходимо до висновку, що передумовами розвитку цього сегменту ринку цінних паперів є сприятлива державна політика, формування відповідного законодавчого поля, підвищення вимог до емітентів. Передусім йдеться про подальшу стабілізацію економіки, доцільність спрощення процедури реєстрації випуску корпоративних облігацій та зниження розміру держмити на реєстрацію інформації про випуск; створення інституту незалежних рейтингових агентств для присвоєння емітентам рейтингів кредитоспроможності; удосконалення системи корпоративного управління (забезпечення захисту прав інвесторів).

1. Бюлетень НБУ.- 2003.-№8

2. Гольченко І. Емісія корпоративних облігацій в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку // Цінні папери України.- 2002.- №10.- С.8.

3. Горилей О. Правильный расклад// Комп&ньон.- 2002.- №27.- С.35.

4. Горилей О. Тонкий расчет// Комп&ньон.- 2002.- №27.- С.39.

5. Закон України "Про цінні папери та фондову біржу" №1201-ХІІ від 18.06.91.

6. Звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2002 рік // Ринок цінних паперів. - 2003.- №5-6. -С.51.

7. Левицкая С. Заем для истории. // Комп&ньон. - 2002.- №27.-С.33.

8. Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році" // Економіст. - 2003.- №5.

9. Румянцев С. Развитие рынка корпоративных облигаций // Цінні папери України.- 2002.- №17.- С.12.

10. Румянцев С. Ринок корпоративних облігацій в Україні: зростання попиту та пропозиції // Цінні папери України. - 2003. - №34(272). -С.7.

11. Румянцев С. Развитие рынка капитала Украины // Цінні папери України. - 2002.-№39(277) . - С.9.

The problems and perspectives of usage of corporate bonds to financing of investment activities in Ukraine is considered in the article.

ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ ТА ПРИНЦИПИ ЇХ РОБОТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розкрито засадничі основи функціонування електронних карт, їх класифікацію і типи. Розглянуто комплексний підхід до впровадження міжнародних платіжних систем, а також з'ясовані принципи їх роботи в сучасних умовах господарювання.

Ключові слова: платіжна система, електронні гроші, безготівкові розрахунки.

I. Вступ. Розвиток платіжних систем характеризується поступовим звуженням сфери використання готівки, переходом до нових платіжних інструментів і нинішніх технологій платежів. Однією із найбільш сучасних є використання «електронних грошей», що широко залучаються в обіг і стають важливим елементом фінансової інфраструктури економічно розвинутих країн. Електронні гроші — це замітники справжніх грошей, платоспроможність яких (як і всі інші їх властивості) повинна гарантуватися державою та її фінансовими інститутами. Вони існують в електронних записах на спеціальних пристроях і можуть переходити від одного власника до іншого у вигляді електронних повідомлень.

II. Постановка завдання. Організація електронних розрахунків з використанням пластикових карток набагато переважає платежі готівкою, оскільки досягається значна економія на витратах обігу.

Широкому застосуванню подібних розрахунків сприяє розгалужена мережа банків, а також зацікавленість держави в їхньому розвитку з метою інтеграції до міжнародних платіжних систем, дія яких базується на функціонуванні платіжних карток. Пластикова картка - узагальнюючий термін, котрий позначає усі види карток, які розрізняються за призначенням, набором наданих з їх допомогою послуг, а також своїми технічними можливостями й організаціями, що їх випускають. Найважливіша особливість усіх пластикових карток (незалежно від рівня їх досконалості) полягає у тому, що на них зберігається визначений набір інформації, який використо-

ується у різних прикладних програмах. У сфері грошового обігу пластикові карти є одним із прогресивних засобів організації безготівкових розрахунків. Тут, у цій системі, вони стають особливим класом знарядь платежу, що можуть мати властивості як дебетових, так і кредитних інструментів.

III. Результати. Міжнародні платіжні системи відіграють особливо важливу роль в організації функціонування карткових розрахунків. Вони розробляють загальні правила, обов'язкові для всіх учасників системи, проводять аналіз операцій і координують її діяльність, акумулюють ресурси для застосування нових технологій і створення гігантських комунікацій, що забезпечують швидкий і надійний обмін фінансовою інформацією. До сучасних платіжних систем відносяться VISA International, MasterCard International, American Express, Diners Club International, JCB International, що значно відрізняються як за кількістю банків-учасників, так і за кількістю емітованих платіжних карток.

VISA International на сьогодні є найбільш помітною міжнародною платіжною системою як за кількістю карток, так і за оборотами. Вона побудована за принципом асоціації фінансових організацій з різних країн. Організаційний принцип - неприбуткова корпорація, зареєстрована в США (штат Делавар). Члени асоціації є водночас її співвласниками (понад 19 тисяч членів - найбільших світових фінансових організацій). Керуючий орган - Рада Директорів, яка обирається з числа найбільш активних членів (залежно від обсягу операцій і числа випущених карток) і яка затверджує президента.

Україна відноситься до регіону Центральної і Східної Європи, Близького Сходу і Африки. Штаб-квартира регіональної ради директорів знаходиться у Лондоні. Президент регіону - пані Ганна Кобб [7].

Mastercard International - консорціум, який складається з двох компаній: американської MasterCard і європейської Eurora. Платіжна система є другою на світовому ринку. Внутрішня побудова компанії аналогічна Visa - це асоціація, члени якої є власниками. Європейський центр знаходиться у Бельгії (Ватерлоо).

American Express - третя за величиною компанія на ринку пластику. Вона була організована більше 100 років тому і спочатку спеціалізувалася на кур'єрських перевезеннях, пізніше почала займатися організацією туристичних поїздок і наданням різних послуг мандрівникам, у тому числі і фінансових («дорожні чеки», а потім і пластикові картки). Спеціалізація на ринку надання послуг мандрівникам зберігається і нині. Компанія є акціонерним товариством, акції якої котируються на нью-йоркській біржі. Штаб-квартира знаходиться в Нью-Йорку, а Європейський офіс - у Брайтоні. Картки American Express приймаються в 3,5 млн. підприємств по всьому світі (основне спрямування на авіаквитки, готелі, ресторани, дорогі магазини, прокат автомобілів).

Участь у міжнародних платіжних системах має такі особливості:

- одержання доступу до передових і гнучких технологій, що дозволяють надавати клієнтам найрізноманітніші послуги;
- значний вступний внесок;
- необхідність утримати великий обсяг страхових депозитів у закордонних банках;
- обмежений ринок клієнтів і місць обслуговування, що робить подібні проекти досить складними, капіталомісткими і потребують детальної розробки.

З розвитком міжнародних платіжних систем з'явилися різні види пропонуваного пластику карток, які різняться за своїм призначенням, функціональними і технічними характеристиками. Існує безліч ознак, за якими можна класифікувати картки міжнародних платіжних систем:

1. За матеріалом, з якого вони виготовлені:

- паперові (картонні), пластикові, металеві. Нині по суті повсюдного поширення набули пластикові картки. Однак для ідентифікації її власника часто використовуються їх паперові (картонні) аналоги, запаяні в прозору плівку. Це - ламіновані картки. Ламінування є до-

волі дешевою та легкодоступною процедурою, і тому якщо картка використовується для розрахунків, то з метою підвищення захищеності від підробок застосовують більш досконалу і складнішу технологію виготовлення карток із пластику. На відміну від металевих карток, пластик легко піддається термічній обробці і тиску (ембосуванню), що дуже важливо для персоналізації картки перед видачею її клієнту.

2. За основою механізму розрахунків розрізняють:

- двосторонні системи, що виникли на базі двосторонніх угод між учасниками розрахунків, за умов яких власники карток можуть використовувати їх для покупки товарів у замкнених мережах, контрольованих емітентом карток (універмаги, бензоколонки і т.д.);
- багатобічні системи надають власникам карток можливість купувати товари у кредит у різних продавців і організацій сервісу, що визнають ці картки як платіжний засіб; багатобічні системи очолюють національні асоціації банківських карток, а також компанії, що випускають картки туризму і розваг (наприклад, American Express).

3. За видами проведених розрахунків:

- кредитні картки, які пов'язані з відкриттям кредитної лінії у банку, що дає можливість власнику скористатися кредитом при покупці товарів та при отриманні касових позичок;
- дебетові картки призначені для одержання наявних у банківських автоматах чи для отримання товарів з розрахунком через електронні термінали. Гроші при цьому списуються з рахунку власника картки в банку;
- «електронний гаманець» - тип карток, призначений для використання готівки, внесеної на саму картку, при оплаті товарів і послуг. Платіжна спроможність таких карток зумовлена визначеною сумою, якщо власник карти попередньо вносить її емітенту чи його агенту.

Схеми проходження платежів при використанні кредитних і дебетних карток принципово розрізняються. Це 2 різних види платіжних інструментів, кожний з яких має власні особливості і характеристики. У світовій практиці особливо широкого застосування набули кредитні платіжні картки. Однак цей вид послуг доступний не кожному рядовому клієнту. Перед тим, як відкрити позичковий рахунок, банк ретельно вивчає платоспро-

можність і кредитну історію претендента, який при згоді банку на видачу картки здобуває ряд переваг, що не може надати дебетова картка.

4. За характером використання:

- індивідуальна картка, що видається окремому клієнту банку (вона може бути «стандартною» чи «золотою») одночасно. Останні призначені для осіб з високою кредитоспроможністю й одночасно передбачають пільги для користувачів;
- сімейна картка, видається членам родини, які уклали контракт, і несуть відповідальність за рахунок;
- корпоративна картка видається організації (фірмі), яка на її основі може видати індивідуальні картки певним особам. Відповідальність перед банком за корпоративний рахунок несе організація, а не власники індивідуальних корпоративних карток;
- картки туризму і розваг приймаються сотнями тисяч торгових та сервісних підприємств у цілому світі для оплати за товари і послуги, а також надають власникам різні пільги за бронювання авіаквитків, номерів у готелях, одержання знижок на ціни за товар, страхування;
- чекові гарантійні картки видаються власнику поточного рахунку в банку для ідентифікації чекодавця і гарантії платежу за чеком. Картка базується на кредитній лінії, що дозволяє власнику рахунку користатися кредитом після овердрафту.

5. За способом запису інформації на карту:

- графічний запис - найпростіша форма запису інформації, він і дотепер використовується у всіх картках, включаючи найбільш технологічно вишукані;
- ембосовані - нанесення даних на картці у вигляді рельєфних знаків, що дозволило значно швидше оформляти операцію оплати картою, роблячи на ній відбиток сліпа;
- штрих-кодуювання застосовувалося до виходу магнітної смуги й у платіжних системах поширення не отримало;
- кодування на магнітній смугі: картка має на зворотній стороні магнітну смугу, де записані дані, необхідні для ідентифікації особистості власника картки при її використанні у банківських автоматах та електронних терміналах торгових закладів;
- мікросхема (чіп) вмонтована в картку і складається із запам'ятовуючих пристроїв для заощадження інформації (картки пам'яті). Смарт-карти (інтелектуальні картки) зовні

схожі на карти пам'яті, але в їхню мікросхему включений мікропроцесор, що є комп'ютером і здатний обробляти інформацію, записану в запам'ятовуючих пристроях;

- лазерний запис (оптичні картки) має велику місткість, ніж картки з мікросхемою, але дані на них можуть бути записані тільки 1 раз. Запис і вичитування інформації робиться спеціальною апаратурою з використанням лазера. У банківських технологіях нині не отримали помітного поширення.

6. За належністю до установи-емітента:

- банківські картки, емітент яких - банк чи консорціум банків;
- комерційні картки, що випускаються нефінансовими установами;
- картки, випущені організаціями, число діяльності безпосередньо є емісія їх пластикових різновидів і створення інфраструктури для їхнього обслуговування.

7. За територіальною належністю:

- міжнародні - ті, що діють у більшості країн;
- національні, ті, що функціонують у межах будь-якої держави;
- локальні, ті, що використовуються на певній території держави;
- карти, що діють в одній конкретній установі.

8. За часом використання: термінові (обмежені яким-небудь тимчасовим проміжком, іноді з правом пролонгації) і безстрокові.

Усе різноманіття представлених (рис 1.) карт міжнародних платіжних систем надає можливість вибрати оптимальний варіант, що буде щонайкраще відповідати меті, яка переслідується під час придбання картки.

Суб'єкти ринку звертання пластикових карток поділяються на основні і другорядні.

До основних суб'єктів системи карткових розрахунків відносяться:

- **банк-емітент** - банк-член платіжної системи, що надає в розпорядження своєму клієнту платіжний інструмент на підставі підписаної з ним угоди: робить аналіз кредитоспроможності та фінансового стану клієнта, емісію карток, авторизацію, а за необхідності - підготовку і відправлення власнику картки виписки з указівкою сум і термінів погашення заборгованості, проводить роботу з клієнтами.

- **банк-еквайер** - уповноважений банк (член платіжної системи), який робить первинну обробку трансакцій (сукупності операцій, що

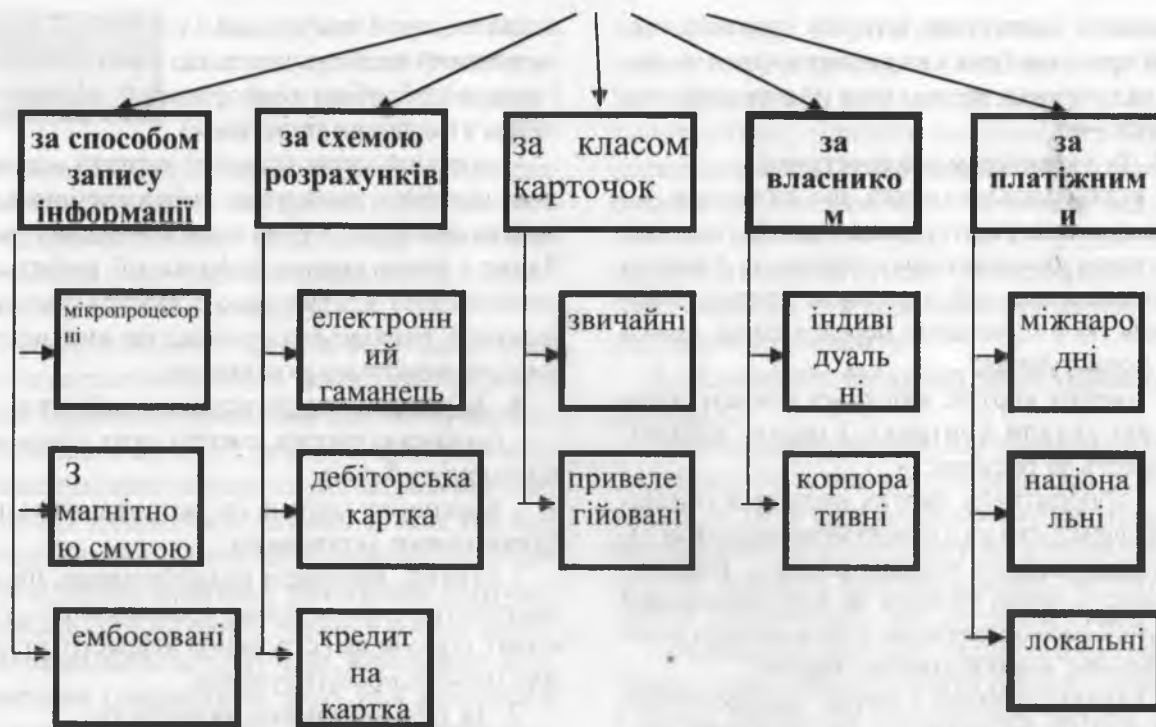

Рис 1. Види банківських платіжних карток

супроводжують взаємодію власника банківської платіжної карти з платіжною системою при здійсненні платежу згідно з банківською платіжною картою чи при отриманні готівки) і бере на себе проведення з комерсантами, що знаходяться у сфері його діяльності, увесь спектр операцій з картами.

- **комерційні організації, установи (продавці)** - особи, що надають товари чи послуги, які користувач оплачує за допомогою карти.

- **розрахунковий банк** - уповноважений банк, що здійснює взаєморозрахунки між членами платіжної системи, де останні відкривають кореспондентські рахунки.

- **процесинговий центр** - технологічна ком-

панія, що забезпечує інформаційну взаємодію між учасниками системи.

- **власник чи користувач картки** - особа, яка на підставі підписаного з емітентом договору має платіжний інструмент.

Другорядними суб'єктами ринку вважаються:

- **Користувач**, що не є особою, яка уклала контракт, у випадку застосування корпоративних чи сімейних карток.

- **Поручитель** - у деяких випадках третя особа, що може дати поручительство за власника карти.

На рис 2. представлені взаємовідносини між основними суб'єктами системи картових розрахунків.

З правової точки зору суть трансакції з пла-

Рис 2. Схема взаємовідносин між основними учасниками операцій з використанням платіжної картки

тіжною картою полягає у тому, що її власник і продавець після попереднього відкриття рахунків у банку домовляються, що будь-яка угода між ними буде врегульована шляхом кредитування рахунку продавця і дебетування рахунку власника картки. При цьому (за винятком окремо обумовлених випадків) цей платіж буде безумовним і остаточним.

Спеціальний картковий рахунок (банківський картковий рахунок) - на нього зараховуються кошти для подальшого використання, розпорядження яким може здійснюватися за допомогою банківської платіжної карти. При емісії банківської платіжної карти для кожного власника у банку відкривається його спеціальний картковий рахунок. Емісія здійснюється уповноваженими банками на основі договору, укладеного з фізичним (власна карта) чи юридичним (корпоративна карта) особами. При видачі картки кожен клієнт банку одержує свій ПІН - персональний ідентифі-

каційний номер, секретний код, відомий тільки власнику банківської платіжної карти і необхідний для здійснення операцій з банківською платіжною картою. На рис.3 представлено схему операцій у чужій мережі по картках міжнародних систем Visa Int., MasterCard Int. емітованих Банком.

Неухильний ріст популярності системи масових платежів у розрахунках за товари і послуги за допомогою банківських платіжних карток як у світі в цілому, так і в Україні зокрема, робить пластиковий бізнес надзвичайно актуальним і прибутковим для банків, дуже вигідним для користувачів та для підприємств.

Зручність карткової системи розрахунків для користувача перш за все у тому, що йому не потрібно мати при собі великої суми готівки при відвідуванні магазинів, кафе, ресторанів, при поселенні в готелі. Крім того, наявність БПК дозволяє виключити певні фор-

Схема проходження операцій у чужій мережі за картками міжнародних систем Visa Int., MasterCard Int. емітованих Банком

Міжнародна платіжна система	Торгова точка/Банкомат (ПВН)	Банк торгової точки(банк-еквайер)	Процесинговий Центр платіжної системи	Банк (банк-емітент)
 MasterCard Int.	Валюта операції	Валюта операції	Якщо валюта транзакції: Євро-конвертація евро->гривня Не евро-конвертація: валюта транзакції->евро->гривня Гривня-конвертації немає	Якщо валюта СКР: Гривня- списання суми в гривні; долл.США чи евро-конвертація: гривня->долл.США (євро)
 VISA Int.	Валюта операції	Валюта операції	Конвертація валюти операції в долар США	Конвертація долара США у валюту карткового рахунка

мальності, пов'язані із видачею банківських чеків.

Інша перевага карток - можливість отримання кредиту. У картковій системі розрахунків кредит може надаватися навіть без додаткового звернення до банку і в момент купівлі товарів чи при отриманні послуг власник картки використовує автоматично поновлювану банком кредитну лінію. У картковій системі розрахунків користувачів приваблює також зручність здійснення транзакцій завдяки наявності широкої мережі торговельних і сервісних підприємств, які приймають картки як платіжний засіб при купівлі товарів чи отриманні послуг.

Банківські картки дозволили дрібним та середнім торговельним і сервісним фірмам включитися до системи продаж у кредит. Раніше тільки великі роздрібні мережі могли дозволити собі утримувати спеціальний штат для аналізу фінансового стану клієнтів, які претендують на отримання кредиту, для ведення бухгалтерського обліку, контролю за погашенням кредиту тощо. У системі банківських карток кредитором виступає банк, що дає можливість тисячам дрібних і середніх підприємств розширити сферу обслуговування. Нарешті, платіжна картка дозволяє позбутися незручностей і зменшити ризики, які пов'язані із використанням чеків як засобу платежу. Йдеться про труднощі ідентифікації пред'явника чека, ризик відсутності грошів на банківському рахунку чекодавця, часті випадки підробки чеків та інші види злочину чи шахрайства.

IV. Висновки. Впровадження картки дозволило банкам подолати обмеження щодо залучення та обслуговування клієнтури. Раніше ключовими чинниками були місцезнаход-

ження банку та наявність у нього розгалуженої мережі відділень, що потребувало великих капіталовкладень. Картка дозволяє клієнту здійснювати транзакції на великій відстані від банківських установ (розраховуватися за товари, одержувати гроші в системі банкоматів). Клієнт уже географічно не прив'язаний до банку, що розширює коло користувачів його послугами. Отож, швидке поширення банківських платіжних карток, їх перетворення у масовий інструмент розрахунків, неухильний ріст популярності переконливо засвідчують, що платіжні картки стають невід'ємною частиною нашого життя.

1. Закон України „Про платіжні системи і переведення коштів в Україні” від 05.04. 2001 р. № 2346 – III.

2. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 20 березня 1991 р. № 872 (із змінами та доповненнями).

3. Інструкція №7 «Про безготівкові розрахунки в господарському обігу України»: затверджена Постановою Правління Національного Банку України від 2 серпня 1996 р. № 204.

4. Дорошенко И. Проблемы организации и проведение операций с международными пластиковыми карточками // Банковское дело. - 1999.

5. Що таке електронні гроші? // Український промисловець. - 1999. -

6. Уоскин В.М. Банковские пластиковые карточки.- М.Ж ИПЦ ВАЗАР-ФЕРРО, 1999.

7. www. privatbank.com.ua

In the certain article the principles of function of functioning the market of pay bank cards, their classification and types are considered and the complex approach to the estimation of the effect of introduction the plastic cards is also explained by the authors. It has been proved that in the condition of marketing the most effective way of making noncash transfer payment was to do it in the form of plastic cards.

Андрійчук У.В.

ФУНКЦІЇ ПОДАТКІВ ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

В статті аналізуються різні підходи до визначення функцій податків і дається власне визначення суті податків з урахуванням виконуваних ними функцій.

Ключові слова: податки, суть та функції податків.

I. Вступ. Нині існує необхідність всебічного дослідження питань, пов'язаних із впливом системи оподаткування на економічні процеси, оскільки недосконала політика у цій сфері не тільки не сприяє позитивному розвитку економічних процесів, а й виступає як само-

стійний чинник поглиблення кризи. Вагомий внесок у наукову розробку теорії оподаткування зробили українські вчені? В. Андрущенко, С. Єсіпов, І. Кириленко, І. Кравченко, М. Кучерявенко, І. Лукинов, І. Лунін, С. Мочерний, В. Опарін, Б. Панасюк, А. Соколовська, В. Сутормін, О. Турчинов, В. Федоров, М. Чумаченко, А. Чухно, Л. Шабліста та інші.

II. Постановка завдання. Однак не всі аспекти проблеми оподаткування розв'язані з достатньою належністю. У науковій літературі існують різні погляди щодо питання про суть та функції податків. Вони відрізняються між собою залежно від характеристики цілеспрямованості податків, виконуваними функціями, зокрема їх визначальною й основною функціями. Щодо їх дефініцій, що в економічній літературі й досі нема однозначності. І хоча здебільшого автори як одну з основних функцій називають фіскальну, склад інших визначають по-різному. Так, Л. Дробозіна і В. Федосов наголошують, що в сучасних умовах податки виконують дві функції: фіскальну і регулюючу, кожна з яких виявляє внутрішній зміст та ознаки даної фінансової категорії.

III. Результати. Деякі економісти виділяють лише фіскальну й економічну [1]. Наприклад, В. Радіонова стверджує, що фіскальна функція формує бюджетний фонд, а економічна регулює відтворення [2]. С. Барулін і А. Соколов до важливих функцій податків відносять фіскальну, регулюючу, стимулюючу. У В. Катаєвої і Д. Черника кількість функцій податків об'ємніша. Вони виділяють: фіскальну (бюджетну), розподільчу, контрольну і стимулюючу функції. Крім того, Д. Черник регулюючу функцію поділяє на такі підфункції: стимулюючу, стримувальну (дестимулюючу), підфункцію відтворювального призначення [3].

Отже, відмінність між різними підходами є значною. У зв'язку з цим доцільно звернутися до аналізу тих аргументів, які висувають автори. Більшість з них виділяють фіскальну функцію (fiscus – від лат. державна казна). Цю функцію називають основою існування всіх інших функцій. В. Федосов та інші вчені зазначають, що з її допомогою створюються матеріальні умови для існування і функціонування держави. Ця теза вимагає певного уточнення залежно від еволюції економічних систем.

У період становлення держави та на нижчій стадії капіталізму це спрямування податків було єдиним. Так, А. Сміт з ідеєю про невтручання держави в економіку, підходив до податків передусім з фіскального погляду, допускаючи, що податки можуть бути використані в окремих випадках для розвитку виробництва. Д. Рікардо розглядав податки як певне зло, оскільки вважав, що вони перешкоджають процесові утворення і накопичення капіталу. Французька фінансова школа (П. Леруа-Больє, Р. Стурм) також визнавала податок як неминуче зло.

Свою переважно фіскальну основу податки зберегли до 30-х рр. ХХ століття. Під час найбільшої за всю історію капіталізму кризи 1929 – 1933 рр. стало зрозуміло, що без широкомасштабного втручання держави в економіку, зокрема без виконання нею соціально-економічних функцій, капіталістичний спосіб виробництва існувати не може. Вперше у західній економічній літературі це усвідомив Дж. М. Кейнс. З цього часу фіскальна функція податків перестає бути визначальною і зумовлюється регулюючою, якщо останню розуміти в широкому значенні, що включає економічну, соціальну, стимулюючу. Це зумовлено передусім особливостями сучасного виробництва, розширеного відтворення. Тому не випадково високі темпи зростання податкових надходжень у розвинутих країнах спостерігається після Другої світової війни, що зв'язано не тільки з відновленням економіки. Кожного десятиліття податкові надходження зростали в 1,5 рази і більше з урахуванням знецінення валют. Одночасно відбувається збільшення частки податкових доходів у національному доході. На початку Другої світової війни вона становила 20 – 25%, а в першій половині 70-х років досягала 34% в Японії і 47% у Франції, 60% – у Швеції [4].

Із середини 80-х років у країнах з розвинутою економікою спостерігається стабілізація частки податкових надходжень щодо ВВП: США – 30%, Японії – 31%, Італії – 40%, Франції – 44%, Бельгії – 46,1%, Данії – 52%, Швеції – 61% [5]. Наведені дані відображають різні форми державного втручання в економіку. Це є підставою стверджувати, що регулююча функція податків лежить в основі фіскальної функції.

А тепер з'ясуємо детальніше, що означає регулююча функція. “Регулююча функція, –

пише Л. Дробозіна, – означає, що податки здійснюють серйозний вплив на відтворення, накопичення капіталу, платоспроможний попит населення [6]”. Як наголошує С. Барулін, регулююча функція податків орієнтована на макроекономічні процеси та пропорції і досягається через розміри і ставки податків, систему пільг і санкцій, податкових кредитів і скидок, однак податкове регулювання – складніший механізм, який враховує не тільки податковий тиск, а й перспективи того або іншого виду діяльності, рівні доходності. Аналогічний підхід висловлює І. Радіонова: ”Податки можуть застосовуватися для досягнення таких макроекономічних цілей, як забезпечення повної зайнятості, стримування цін та забезпечення загального добробуту” [7]. С. Биконя наголошує, що податки не тільки зберігають капітал суспільства, а й формують джерела для їх швидкого накопичення з метою вдосконалення виробництва.

Всі названі та ряд інших авторів наголошують, що можливість реалізації регулюючої функції податків забезпечується здатністю податків впливати на всі стадії відтворювального процесу. Зумовлена внутрішніми потребами виробництва, регулююча функція податків є їх об'єктивною властивістю, формою економічного буття. І якщо підходити до питання про функції податків згідно з вимогами принципу історизму, то можемо стверджувати, що на різних етапах розвитку суспільства роль регулюючої функції змінювалась. Так, у римській імперії податки лише виконували частково роль додаткового стимулятора розвитку господарства. Оскільки податки вносились грошима, то населення змушене було виробляти частину продукції для продажу. Це сприяло розширенню товарно-грошових відносин, поділу праці.

Необхідність державного регулювання перерозподільчих процесів у суспільстві обґрунтовувалось у період меркантилізму (XV-XVI ст.). Його представники досліджували, як податки здатні впливати на ринок праці через оподаткування предметів розкоші. Так, у Франції уряд Кольбера у XVII ст., з одного боку, здійснював посилене оподаткування споживачів розкоші, з іншого – застосовував податкові пільги для деяких галузей промисловості. Залежність між виробництвом і оподаткуванням сформулював Ф. Кенне на основі розробленої знаменитої економічної таблиці.

Вплив податків на виробництво зазначала і маржиналістська теорія, яка ґрунтувалась на твердженні про рівність задоволення, що приносить людині остання одиниця придбаного блага, і страждань, які зумовлюють зусилля, необхідні на їх виробництво.

Регулююча роль податків у економіці наприкінці XIX – початку XX ст. отримала подальший розвиток у кейнсіанській теорії сукупного попиту. Згідно з теорією Дж. М. Кейнса, податки діють в економіці як “вбудовані стабілізатори”: під час економічного піднесення доходи зростають повільніше, ніж податки, а при кризі податок зменшується швидше, ніж зменшуються доходи. На його думку, податкові надходження до бюджету залежать не тільки від величини податкової ставки, а й від величини доходів. Тому кризові явища в економіці необхідно регулювати за допомогою “вбудованих стабілізаторів”, сприяючи зростанню доходів шляхом зменшення податків.

Теоретичні питання фіскальної політики як засобу державного регулювання були предметом дослідження і відомих українських економістів В. Косинського, М. Тугана-Барановського, С. Фармаковського. Деякі вчені до регулюючої функції податків зводять економічну, що є недостатньо обґрунтовано, бо поняття “економічна функція” є ширшим.

Підфункцією регулюючої функції Д. Черник та інші автори розуміють відтворювальну функцію, яку виконують відрахування на відтворення матеріально-сировинної бази, плата за воду, відрахування в дорожні фонди тощо. Ці податки мають чітку галузеву приналежність.

До важливих функцій податків відносять і стимулюючу (І. Балабанов, С. Шаталов, Ю. Палкін і Ю. Медведєв). Виділяючи функцію стимулювання як основну, вони виходять з того, що податкові законодавства країн з розвинутими податковими відносинами мають велику кількість податкових пільг, спрямованих на стимулювання розвитку відповідних сфер.

Для з'ясування механізму дії стимулюючої функції необхідно показати, кого спонукають до дії (суб'єкти стимулювання), заради чого спонукають (об'єкт стимулювання), чим заохочують до діяльності (форми заохочення). Суб'єктом стимулювання є фізичні та юридичні особи, які займаються господарською

діяльністю. Об'єкт податкового стимулювання економічна діяльність, спрямована на збільшення виробництва валового внутрішнього продукту. Податки виконують стимулюючу функцію тоді, коли чітко визначені форми матеріального заохочення. Це насамперед встановлення різних ставок податку, звільнення деяких суб'єктів від сплати податку, звуження бази оподаткування та ін. Маючи названі ознаки стимулу, як правильно зауважено окремими економістами, податки, безперечно, будуть виконувати стимулюючу функцію [8].

Однак у податкових законодавствах передбачається і велика кількість санкцій, що поряд із стимулюючою дає право назвати “дестимулюючу” функцію в низці основних. Дестимулююча функція, навпаки, спрямована на встановлення через податковий прес перешкод для розвитку будь-яких економічних процесів, наприклад, через реалізацію державою своєї протекціоністської економічної політики. Це виявляється через введення підвищених ставок податків, встановлення податку на вивезення капіталу, податку на майно, акцизів тощо.

Якщо регулююча функція податків орієнтована на макроекономічні процеси і пропорції, то стимулююча функція більш наближена до мікроекономіки і відображає конкурентну мотивацію економічного зростання названого рівня. Регулювальні і стимулюючі властивості податків виявляються через податкову політику держави на даному етапі розвитку суспільства шляхом впливу на попит і пропозицію, інвестиції та заощадження, масштаби і темпи зростання виробництва загалом і окремих частин економіки зокрема [9].

Однією з функцій податків називають і розподільчу (Д. Черник, І. Балабанов та ін.). Вона полягає у перерозподілі суспільних доходів між різними категоріями населення. Тому А. Бризгалін й інші вчені розподільчу функцію називають соціальною. Зокрема, П. Самуельсон зауважує, що система податкового обкладання визначає кінцевий розподіл доходів між людьми. Податковий тягар становить кінцевий розподіл податку і відображає його загальний вплив на всі ціни та інші показники [10]. Тобто, відбувається передавання частини ресурсів на користь менш захищених категорій громадян за рахунок перенесення податкового тягара на ба-

гатші категорії населення. Подібним є погляд і шведського економіста К. Еклунда: “Велика частина державного виробництва і послуг фінансується від зібраних податків і потім розподіляється більш або менш безкоштовно серед громадян. Це стосується освіти, медичного обслуговування, виховання дітей та інших напрямів. Мета – зробити розподіл життєво важливих засобів рівномірнішими” [11]. В підсумку відбувається вилучення частини доходу в одних і передавання його іншим. Прикладом реалізації розподільчої (соціальної) функції є акцизи, які встановлюються на окремі види товарів, передусім на предмети розкоші, а також механізми прогресивного оподаткування. В деяких соціально-орієнтованих країнах (Швеція, Норвегія, Швейцарія) майже на офіційному рівні визнається, що податки – це плата високодохідної частини населення менш дохідній за соціальною стабільністю.

Ми вважаємо, що особливо великого значення розподільча функція має при обґрунтуванні механізму міжбюджетних відносин.

Розкриваючи зміст контрольної функції податків, Л. Катаєва вважає, що “ця функція виявляється у зіставленні фактичних сум податкових надходжень з потребами держави у фінансових ресурсах і на цій основі зміни податкових ставок і бюджетної політики [12]”. Вона стверджує, що з допомогою цієї функції оцінюється раціональність, збалансованість податкової системи, контроль за фінансово-господарською діяльністю організацій і громадян, а також за джерелами доходів і витрат. За словами А. Дадашева, через контрольну функцію оподаткування виявляється необхідність внесення змін до податкової системи і бюджетної політики. Д. Черник, крім того вважає, що здійснення контрольної функції податків, її повнота певною мірою залежить від податкової дисципліни, яка полягає у тому, щоб платники податків своєчасно і в повному обсязі сплачували встановлені законодавством податки [13].

Своєчасна і правильна сплата податків – один із найважливіших обов'язків громадян. Не випадково навіть церква у розвинутих країнах додала ще одну заповідь: “Не ухиляйся від сплати податків”. Дотримуючись цього погляду, автори правильно зауважують, що фіскальна і контрольна функції діють синхронно. Кожна частина податків, кожне по-

даткове відношення акумулюють у собі одночасно як властивості фіскального, так і контрольного характеру, вони не віддільні від податків і одна від одної.

Розглядаючи функції податків за принципом діалектичного взаємозв'язку і взаємозумовленості, а також єдності та боротьби суперечностей, зазначимо, що фіскальна функція, яка виникла одночасно з податками, зумовлювала спочатку дію і розвиток контрольної, регулюючої та розподільчої функцій, а відтак останні стали визначати фіскальну функцію, що зумовлено значенням податкових доходів для створення об'єктивних умов ширшого і глибшого впливу на процес відтворення, на прискорення темпів економічного зростання, підвищення прибутковості окремих груп населення тощо. Отже, функції податків взаємозв'язані і взаємозумовлені.

Внутрішня єдність функцій не виключає і суперечностей між ними. Ця суперечність закладена в суперечності податків як специфічній формі виробничих відносин. В. Федосов зазначає: "Кожна функція відображає певну сторону податкових відносин, які протистоять одна одній" [14].

Розглянувши аргументацію різних груп економістів стосовно кількості основних функцій податків та змісту кожної з них, ми дійшли висновку, що найлогічнішим видається погляд тих авторів, які виділяють фіскальну і регулюючу функції.

Виділяючи ці функції податків ми виходили з того, що базову основу функціонального вияву податків становлять функції фінансів як загальної економічної категорії розподілу. Загальноприйнятими функціями фінансів є розподільча і контрольна, в межах яких формується спеціалізація податкових відносини. Це і визначає методологічну основу для формування функцій податків. Водночас на стадії розподілу розподільча функція дуже часто переплітається з регулюючою функцією, і в одній дії можуть виявлятися обидві. Справді, непрямі податки, регулюючи споживання, створюють основи для перерозподілу засобів одних платників іншим (акцизи на делікатесні вироби тощо). Це дає змогу стверджувати про існування первинного і вторинного розподілу за допомогою податків.

Контрольна функція тією чи іншою мірою міститься в кожній з інших функцій податків. На практиці сфера податкового контролю

регламентується самостійними законодавчими актами, які визначають суб'єкти податкового контролю, їх права та обов'язки. Відповідальність за порушення закону приймаються щодо кожного окремого виду податку. Із цього випливає, що підпорядкованість фінансам, які виконують контрольну функцію, не передбачає наділення податків ще і контрольною функцією. Виявом контрольної функції фінансів є податкові санкції.

Із названих податкових функцій, на нашу думку, необхідно вилучити економічну функцію. Остання фактично поглинає розподільчу, регулюючу, стимулюючу, контрольну. Будь-яка функція податку являє економічний механізм, опосередковується економічними категоріями. Оподаткування - це економічна категорія, практичне використання якої розкривається в економічній сфері з метою забезпечення соціально-економічних функцій держави.

Логічно також стимулюючу і стримуючу або дестимулюючу функції вважати підфункціями регулюючої. Зрозуміло, що відповідний стимул закладений і у фіскальній функції, бо сформовані бюджетні ресурси, призначені для розвитку сфери нематеріального виробництва, культури, науки, охорони здоров'я тощо в кінцевому підсумку стимулюють суспільний прогрес. Але таке стимулювання виробництва здійснюється опосередковано, через деякі аспекти мотивації і може виявитися через кілька років. Податок зовсім не стимулює заробляння грошей і сам по собі не спонукає заробляти, він лише претендує на частину заробленого. Якщо будь-який вид бізнесу спочатку неприбутковий і неефективний, його розвиткові не допоможуть жодні податкові пільги. У зв'язку з цим уявляється справедливим твердження В. Потапова про те, що податкові стимулятори вторинні [15]. Однак у деяких випадках наявність податкових пільг може слугувати додатковим аргументом на користь тієї або іншої діяльності або ділової активності.

IV. Висновки. Виходячи зі сказаного, впливає, що податкам властиві дві основні функції: фіскальна і регулююча. З урахуванням цього можна дати комплексне визначення економічної сутності сучасних податків: податки - це обов'язкові, викликані потребами розширеного відтворення, платежі з фізичних та юридичних осіб, що вилучаються дер-

жавою на частково еквівалентній основі для виконання її основних функцій, передусім регулюючої.

[1] Галкин В.Ю. Некоторые вопросы теории налогов // Финансы.- 1993.-№1.- С.36.

[2] Финансы / Под ред. Радионовой В.М.- М.Финансы и статистика, 1995.- С.258-259.

[3] Налоги / Под ред. Д.Г. Черника.- М.: Финансы и статистика, 1997.

[4] Окунева Л.П. Налоги и налогообложение в России.- М.: АО"Финстатинформ",1996.- С.13.

[5] Соколовська А.М. Податкова система України в контексті світового досвіду // Фінанси України.- 1997.- №7.- С.77.

[6] Финансы. Денежное обращение. Кредит / Под ред. Л.А. Дрободиной.- М.: Финансы ЮНТИ, 1997.- С.156.

[7] Радионова Г.Ф. Макроекономіка та економічна політика.- К.: Таксон, 1996.- С.240.

[8] Палкин Ю., Медведев Ю. Про стимулюючу функцію податків // Економіка України.- 1998.- №8.- С.49.

[9] Дудов В.В. Действующая налоговая система и пути ее совершенствования // Финансы.- 1997.- №4.- С.22.

[10] Самуельсон П. Економіка.- М.: МГП "Алгон" ВНИИСИ, 1992.-Т.1.- С.251.

[11] Эклунд К. Эффективная экономика - шведская модель.- М.: Экономика., 1991.- С.163.

[12] Катаева Л.Ф. Основы налоговой системы.- Ульяновск, 1996.- С.7.

[13] Налоги / Под ред. Черника Д.Г. - М.: Финансы и статистика, 1997.

[14] Податкова система України / За ред.В.М. Федосова - К.: Либідь, 1994.- С.48.

[15] Налоги и налоговое право / Под ред. Брызгалова А.В.- М.: "Аналитика-Пресс",1997.- С.64.

In this paper the critical analysis of different approaches to definition of an functions of taxes is indicated and the own definition of an essence of modern taxes is offered.

Косова Т.Д.

МОДЕЛЮВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЗА ІНВЕСТИЦІЙНИМИ КРЕДИТАМИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Розроблено методичні підходи щодо моделювання управлінських рішень у формуванні кредитно-інвестиційних ресурсів комерційного банку та їх розподілу. Запропоновано модель структурування максимального обсягу кредитно-інвестиційних ресурсів, яка дозволяє використовувати для довгострокового кредитування не лише стійкі, а й поточні пасиви з урахуванням коефіцієнту їх незмінної частини. Виділено два методи оцінки ефективності реальних інвестицій: загального бюджету коштів та власного капіталу. Обґрунтовано доцільність їх застосування інвестором та кредитором. Запропоновано методичні підходи врахування впливу зовнішнього середовища при ухваленні рішення про видачу інвестиційного кредиту банком шляхом коректування коефіцієнту дисконтування на індекс інфляції та побудови імітаційної моделі ризику.

Ключові слова: *інвестиційний кредит, моделювання, ризик, інфляція, бюджет, власний капітал.*

I. Вступ. Необхідність активізації діяльності банків в інвестиційному процесі в сучас-

них умовах української економіки обумовила появу чималої кількості робіт вітчизняних авторів з цього приводу. В монографіях Б.Л. Луців та А.А. Пересади докладно висвітлено технологію організації кредитного процесу і внутрішнього банківського контролю на етапах життєвого циклу інвестиційного проекту [1, 2]. Вивчаються проблеми і причини низького рівня інвестиційного кредитування, зокрема, проблеми законодавчо-нормативного регулювання [3, 4], питання впливу грошово-кредитної політики на кредитну активність комерційних банків [5]. Ряд досліджень присвячено проблемі формування ресурсів комерційними банками як основи розширення їхньої кредитно-інвестиційної діяльності [6,7]. Вивчаються особливості впливу ціноутворення на банківський кредит [8].

У той же час за межами досліджень залишаються питання, зв'язані з моделюванням прийняття управлінських ухвал за інвестиційними кредитами комерційних банків. Деякі праці присвячено оцінюванню ефективності реальних інвестиційних проектів [9] та портфельного інвестування комерційних банків [10]. Але в них не враховуються особ-

ливості реалізації проекту реальних інвестицій конкретним клієнтом банку, зважаючи на структуру його капіталу та привабливість його фінансування з боку банку крізь точки зору прибутковості та ризику.

II. Постановка завдання. Отже, метою даної статті є виявлення підходів до визначення вільного обсягу інвестиційних ресурсів банку та доцільності їх вкладення у фінансування конкретних реальних проектів. У процесі дослідження використано методи імітаційного моделювання та фінансової математики: забезпечення порівнянності грошових потоків шляхом дисконтування та визначення майбутньої вартості, врахування темпів інфляції при оцінці інвестицій.

III. Результати. У Комплексній програмі розвитку банківської системи України на 2003 - 2005 роки відмічається, що період її становлення завершується. Протягом 2001 - 2003 рр. вартість кредитів, наданих суб'єктам господарської діяльності, зросла в 3,2 р., у тому числі довгострокових - в 8,5 р. [11]. Настає час підготовки стратегічних рішень щодо принципів кредитної політики, прийняття для банку співвідношення ризик - прибутковість - ліквідність.

Максимальний обсяг кредитно-інвестиційних ресурсів банку або банківської системи в цілому може бути визначений як сума капіталу банку (за вирахуванням внесків в основні засоби, нематеріальні активи і резервів, створених за рахунок капіталу банку) і ресурсів, залучених на термін більше одного року, від одного місяця до одного року (повністю), а також поточних пасивів з коефіцієнтом 0,65 з урахуванням формування частини, що «не зменшується». Якщо припустити, що всі ресурси банку спрямовуються на фінансування інвестиційної діяльності, то

$$KIP = ((K - OZ - HMA - P) + ZPd + ZPk + 0,65 * ПП) * (1 - OP), \quad (1)$$

де KIP – обсяг кредитно-інвестиційних ресурсів;

K – капітал банку;

OZ – основні засоби;

HMA – нематеріальні активи;

P – резерви, створені за рахунок капіталу банку;

ZPd – залучені ресурси на термін понад один рік;

ZPk – залучені ресурси на термін менше одного року;

ПП – поточні пасиви і короткострокові пасиви менше одного місяця;

OP – рівень обов'язкового резервування з урахуванням диференціації ставок по залучених ресурсах.

Для практичної реалізації процесу інвестиційного кредитування необхідно враховувати такі особливості. По-перше, в оцінці реальних проектів доцільно використовувати індивідуальну ставку дисконту, яка повинна збігатися з вартістю капіталу підприємства. Якщо використовується і власний, і позиковий капітал, то це буде так звана середня зважена вартість капіталу (WACC). Чим вище вартість капіталу проекту, тим менше його вірогідність стати економічно ефективним. По-друге, інвестиційний проект визнається доцільним, якщо грошові потоки (CF), що генеруються ним, забезпечують дві умови: віддачу на вкладені гроші (дохід інвестора) і покриття вихідної інвестиції. По-третє, варто звернути увагу на деяку полярність відносно до інвестиційного проекту кредитного і прямого інвестора. Кредитний інвестор зацікавлений тільки в тому, щоб повернути свої гроші й одержати відсотки. У той же час власник (прямий інвестор) прагне максимально заробити на проекті. У міжнародній практиці ці два напрямки поєднуються в рамках показника чистої дисконтованої вартості (NPV): при прогнозуванні грошових потоків не враховуються процентні платежі з кредиту і погашення основної суми боргу, а дисконтування здійснюється за WACC. Якщо показник NPV позитивний, то автоматично задовольняються інтереси і кредитора, і власника. У цих умовах виникає необхідність паралельно робити дві оцінки: оцінку економічної ефективності проекту в цілому й оцінку економічної ефективності власного капіталу за умови, що всі зобов'язання перед позичальником виконано.

Для узгодження протиріччя, описаного вище, пропонується узагальнений методичний підхід, що робить зрозумілим економічний зміст вартості капіталу, показників NPV і внутрішньої норми доходності (IRR). Видається за доцільне виділити два підходи до оцінки ефективності інвестицій (рис.1).

Перший – традиційний, у рамках якого оцінюється ефективність усього бюджету капіталу. Другий підхід оцінює ефективність використання власних грошей інвестора (метод власного капіталу).

Рис.1. Два підходи до оцінки ефективності інвестицій

Варто підкреслити, що відзначені розходження не є принциповими з погляду оцінки результативності інвестицій у вигляді операційного прибутку. Мова йде лише про узгодження схеми перерахування операційного прибутку в грошовий потік, з одного боку, і розрахункової ставки дисконту — з іншого. В обох методах як стартову позицію розрахунку грошового потоку буде прийнято прибуток до амортизації, відсотки і податок на прибуток.

Розрахункова схема для оцінки ефективності інвестицій традиційним методом складається з чотирьох основних етапів:

1. Складання прогнозу грошових потоків.

2. Обчислення зваженої середньої вартості капіталу WACC по формулі.

$$WACC = W_E * C_E + W_D * C_D * (1 - T), \quad (2)$$

де w_E і w_D — частка власного і позикового капіталу, відповідно;

C_E і C_D — вартість (необхідна інвестором прибутковість) власного і позикового капіталу, відповідно;

T — ставка податку на прибуток

3. Розрахунок показника NPV здійснюється за такою формулою:

$$NPV = -INV + \frac{CF_1}{(1+r)^1} + \frac{CF_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{CF_n}{(1+r)^n}, \quad (3)$$

де INV — сумарний обсяг інвестицій;

r — зважена середня вартість капіталу WACC,

CF_1, CF_2, \dots, CF_n — грошові потоки за $1, n$ — роки.

4. Якщо використовується IRR - метод, то значення показника IRR визначається при рішенні рівняння

$$\sum_{j=1}^n \frac{CF_j}{(1+IRR)^j} = INV, \quad (4)$$

Отримане значення внутрішньої норми прибутковості (IRR) потім порівнюється із зваженою середньою вартістю капіталу. Проект приймається з погляду фінансової ефективності, якщо $IRR < WACC$.

Відповідно до методу власного капіталу розрахунок показників ефективності інвестиційного проекту проводиться при таких допущеннях:

- як показник дисконту при оцінці NPV проекту використовується вартість власного капіталу проекту, причому як розрахунковий обсяг інвестицій приймаються тільки власні інвестиції;

- у процесі ухвалення рішення на основі показника IRR отримане в процесі оцінки проекту значення внутрішньої норми прибутковості проекту порівнюється з вартістю власного капіталу;

- при прогнозі грошових потоків враховуються процентні платежі і погашення основної частини кредитної інвестиції.

Процедура розрахунків полягає в наступному:

1. Складання прогнозу грошових потоків.
2. Оцінка вартості власного капіталу компанії r_E
3. Розрахунок показника NPV за наступною формулою:

$$NPV = -INV + \frac{CF_1}{(1+r_E)^1} + \frac{CF_2}{(1+r_E)^2} + \dots + \frac{CF_n}{(1+r_E)^n}, \quad (5)$$

де INV — сумарний обсяг інвестицій;
 r_E — вартість власного капіталу компанії;
 CF_1, CF_2, \dots, CF_n — грошові потоки за 1, 2, ..., n роки.

4. Якщо використовується IRR - метод, то значення показника IRR визначається за допомогою рішення рівняння

$$\sum_{j=1}^n \frac{CF_j}{(1+IRR)^j} = INV, \quad (6)$$

Отримане значення внутрішньої норми прибутковості потім порівнюється з вартістю власного капіталу і проект приймається, якщо $IRR < r$.

Таким чином, згідно з другим підходом усі кредитні елементи інвестиційної схеми вилучаються у процесі розрахунку грошового потоку. Даний підхід, що припускає оцінку ефективності застосування власного капіталу, є більш наочним для кредитного інвестора і більш гнучким.

Справді, кредитний інвестор у процесі аналізу проекту може спостерігати за конкретними рядками розрахункової таблиці прогнозу грошових потоків процентні платежі і погашення основної частини боргу. Результативний грошовий потік він розцінює як елемент гарантії платоспроможності підприємства. Дійсно, якщо воно не має змоги реалізувати усі свої плани у відношенні обсягів реалізації і валових витрат, то це може знизити результуючі грошові потоки. Але наявність великих позитивних чистих грошових потоків підвищує впевненість кредитора в тому, що він поверне свої гроші й отримає відсотки, тому що має більш високий пріоритет позо-

ву (у випадку якщо підприємство виявиться неплатоспроможним).

Друга перевага схеми власного капіталу полягає в її більшій гнучкості. Якщо схема обслуговування боргу носить характер істотно неоднакових річних виплат (наприклад, кредитор може надати відстрочку від погашення основної частини боргу на два роки), то традиційна схема не відчує цієї особливості, тоді як у рамках схеми власного капіталу це адекватно відіб'ється на результатах оцінки ефективності проекту.

При оцінці ефективності капітальних вкладень необхідно за можливістю враховувати вплив інфляції. Це можна робити коректуванням на індекс інфляції (i) або майбутніх надходжень, або коефіцієнта дисконтування. Найбільш коректною, але і більш трудомісткою в розрахунках є методика, що передбачає коректування усіх чинників, що впливають на грошові потоки порівнюваних проектів, а саме: розмір виручки і змінних витрат. Коректування може здійснюватися з використанням різних індексів, оскільки індекси цін на продукцію підприємства і споживану їм сировину можуть істотно відрізнитися від індексу інфляції. За допомогою таких перерахувань обчислюються нові грошові потоки, що і порівнюються між собою за допомогою критерію чистої приведеної вартості NPV. Більш простою є методика коректування коефіцієнта дисконтування на індекс інфляції за формулою:

$$p = r + i + r * i \quad (7)$$

де p та r - номінальний та звичайний коефіцієнт дисконтування, відповідно.

Для оцінки ризику інвестиційного проекту пропонується імітаційна модель. Перший підхід зв'язаний з коректуванням грошового потоку і наступним розрахунком NPV для усіх варіантів, а саме

за кожним проектом будують три його можливих варіанти розвитку: песимістичний, найбільш ймовірний, оптимістичний;

за кожним з варіантів розраховується відповідний NPV, тобто одержують три величини: NPV_n, NPV_v, NPV_o;

для кожного проекту розраховується розмах варіації NPV за формулою:

$$R(NPV) = NPV_o - NPV_n \quad (8)$$

із двох порівнюваних проектів той вважається більш ризиковим, у якого розмах варіації NPV більше.

Існує модифікація розглянутої методики, що передбачає застосування кількісних вірогідних оцінок: для кожного проекту значенням NPV_n, NPV_v, NPV_o привласнюються ймовірності їхнього виникнення; для кожного проекту розраховуються ймовірне значення NPV, зважене за привласненими ймовірностями, і середнє квадратичне відхилення від нього; проект із більшим значенням середнього квадратичного відхилення вважається більш ризиковим.

Розгляд обох підходів дозволяє всім зацікавленим у проекті учасникам найбільше комплексно і глибоко проаналізувати, наскільки ефективно буде реалізовано інвестиційний проект, прийняти більш усвідомлене рішення про участь у ньому й оцінити ризик своєї участі.

IV. Висновки. Отже, наукова новизна проведеного дослідження полягає у розробці методичних підходів щодо моделювання управлінських рішень стосовно формування кредитно-інвестиційних ресурсів комерційного банку та їх розподілу.

Теоретичне значення дослідження полягає в наступному:

запропонована модель формування максимального обсягу кредитно-інвестиційних ресурсів дозволяє використовувати для довгострокового кредитування не лише сталі, але й поточні пасиви з врахуванням коефіцієнту їх незмінної частини;

узагальнення існуючих методик оцінки ефективності реальних інвестицій дозволило виділити два підходи: перший – традиційний, у рамках якого оцінюється ефективність усього бюджету капіталу, другий – нетрадиційний, коли оцінюється ефективність використання власних грошей інвестора (метод власного капіталу);

на підставі порівняльного аналізу двох методик визначено, що нетрадиційний підхід краще відповідає потребам комерційного банку при прийнятті управлінських рішень, бо характеризується більшою інформаційною ємністю щодо вхідних, вихідних грошових потоків та їх узгодженості у часі;

показано, що в умовах нестабільної ринкової ситуації та інфляції жоден підхід не може використовуватися в чистому вигляді, запропоновано методичні підходи врахування впливу зовнішнього середовища при прийнятті ухвали про видачу інвестиційного кре-

диту банком шляхом коректування коефіцієнту дисконтування на індекс інфляції та побудови імітаційної моделі ризику.

Практична цінність проведеного дослідження полягає в тому, що запропоновані моделі дозволяють збільшити обсяг кредитно-інвестиційних ресурсів банку, більш обґрунтовано підходити до прийняття управлінських рішень щодо надання інвестиційних кредитів, оптимізувати їх прибутковість та ризик.

Перспективи подальших наукових досліджень полягатимуть в побудові статистичних моделей „нагляду” за довгостроковими кредитами.

1. Луців Б.Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій. – Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2001. – 320с.

2. Пересада А.А. Про інвестиційний процес в Україні. – К.: Видавництво „Лібра”, 1998. – 392 с.

3. Дьомкіна А. Інвестування економіки України через систему комерційних банків // Банківська справа. – 1999. – №5. – С.48-52.

4. Перезеке М.Б. Банківське кредитування як джерело фінансування інвестиційного процесу // Фінанси України. – 2001. – №3. – С.138-142.

5. Лагутін В.Д. Монетарна і фінансова політика у стратегії економічного зростання // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 12.

6. Вожегов А.П., Новикова Р.А. Проблемы формирования инвестиционных ресурсов за счет сбережений населения // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – №4. – С.9-13.

7. Вожегов А., Попова Н. Інвестиційне кредитування комерційних банків: зміст і вимоги до формування ресурсної бази // Банківська справа. – 2003. – №1. – С.73-79.

8. Шапран В., Шапран Н. Технологія кредитних взаимоотношень между банком и клиентом: модель оптимизации кредитной ставки при управлении процентным риском // Банковские технологии. – 2001. – № 6. – С.11-14.

9. Борщук І.В. Ризик і дохідність при портфельному інвестуванні комерційних банків // Фінанси України. – 2002. – №7. – С.115-126.

10. Коюда В., Кожанова Є. Оцінювання реальних інвестицій // Банківська справа. – 2000. – №4. – С.19-21.

11. Основні показники діяльності банків на 1.01.2004р. // Вісник НБУ. – 2004. – №3. – С.67.

Methodical approaches are developed in relation to the design of administrative decisions in forming of credit-investment resources of commercial bank and their distributing. The model of maximal volume of credit-investment resources, which allows to use for the long-term crediting current liabilities not only proof but also with an account to the coefficient of their unchanging part, is offered. Two methods of estimation

of efficiency of the real investments are selected: general budget of facilities and property asset. Обґрунтовано експедієнцію їх застосування інвестором і кредитором. Представлено методичні підходи до обліку

influencing of external environment at the decision-making about delivery of investment credit by a bank by adjustment to the discount factor on the index of inflation and construction of simulation model of risk.

Тришак Л.С.

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Розглядається Національний банк України та його вплив на діяльність вітчизняних комерційних банків. Проаналізовано позитивний досвід впливу центральних банків розвинутих банківських систем світу на діяльність комерційних банків та запропоновано шляхи його впровадження в Україні.

Ключові слова: Національний банк, комерційний банк, регулювання банківської діяльності.

I. Вступ. Центральні банки — найважливіший елемент грошово-кредитної системи, що має право монопольного випуску банкнот, зберігання офіційних золотовалютних резервів і здійснює регулювання грошового обігу, кредиту і валютного курсу, а отже, усієї економіки.

II. Постановка завдання. Національний банк України, як і будь-який інший центральний банк будь-якої іншої країни, є органом державного регулювання і нагляду за діяльністю комерційних банків та небанківських фінансово-кредитних організацій. Головною метою банківського нагляду є захист інтересів вкладників та кредиторів, а також забезпечення стабільності банківської системи. В інтересах стабільності всієї економіки банки повинні працювати так, щоб не зашкодити, а стимулювати її розвиток. Тому важливо, щоб банківському нагляду та регулюванню приділялась особлива увага. Головними завданнями банківського нагляду є забезпечення стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників від шахрайства, а також створення здорового конкурентного середовища у банківському секторі. З метою регулювання діяльності банків наглядові органи мають право застосовувати до банків заходи примусового порядку, а також певні коригувальні заходи.

В основі банківського нагляду і регулювання лежить принцип «верблюда» (англ. «CAMELS»), який включає:

- C - достатність капіталу;
- A - якість активів з т. зору ризику, ліквідності, і т. д.;
- M - якість управління (менеджменту);
- E - ліквідність;
- L - дохідність;
- S - чутливість до ринкового ризику.

Цей принцип складається з перших букв основних критеріїв банківського нагляду. Вказані нормативи діяльності комерційних банків можуть офіційно не існувати, проте центральний банк (чи інший орган банківського нагляду) обов'язково стежить за даними показниками.

У XIX ст. банківського нагляду майже не існувало. До появи контролю за банківською діяльністю на початку XX ст. призвели банківські кризи, зокрема криза 1907 року. Пізніше, як наслідок кризи 1929 - 1933 рр., були прийняті заходи щодо забезпечення захисту вкладників та на поліпшення платоспроможності банків [1, Т.2, с.145]. Проте кожна країна має свої специфічні особливості контролю за банківською діяльністю. Це зумовлено особливостями історичного розвитку та різними політико-економічними чинниками.

У США система банківського нагляду створювалась протягом десятиліть. Найстарішим контрольним органом в США є Бюро контролера грошей, яке було створено у 1863 році. Основою регулювання банківської системи США є два принципи:

- 1) забезпечення стійкості кредитних інститутів та запобігання їх краху;
- 2) обмеження концентрації капіталу в деяких банках та контроль за банківськими монополіями.

На відміну від західноєвропейських країн, в США створено досить суворе банківське за-

конодавство. Нагляд за діяльністю банків у США здійснює Федеральна резервна система та Федеральна корпорація зі страхування депозитів (членами якої є 98% банків країни) [2, С.83-84]. Крім цих органів нагляду за банківською діяльністю, банки також перебувають під впливом рішень Міністерства юстиції з питань злиття і банківських холдінгів, Комісії у біржах і цінних паперах, Федеральної торгової комісії та ін.

В США існують і неурядові органи нагляду за кредитними інститутами, такі як Американська асоціація банкірів, комітети клірингових палат різних міст, Асоціація незалежних банків та ін. Завданнями цих органів є розробка стандартів обслуговування клієнтів, вирішення технічних питань проведення банківських операцій, здійснення контактів з Конгресом і пресою [3, с.51 - 52].

У Франції контроль за діяльністю банків мають декілька комітетів. У 1941 році було створено три органи: Постійний комітет банківської організації, Комісія контролю над банками, Професійна асоціація банків. В сучасних умовах головна організація банківського нагляду Франції - Комітет з регулювання банків, який встановлює обов'язкові нормативи для всіх кредитних інститутів країни.

У Великобританії донедавна контроль за діяльністю банків мав досить неформальний та прихований характер тому, що не було спеціальних законів, які б регламентували банківську діяльність. Проте наприкінці 70-х років значно посилюлись формальні аспекти регулювання банківської діяльності. Згідно із законом 1979 р. було введено обов'язкове ліцензування комерційних банків, а також створений фонд страхування депозитів. Банківський закон 1987 року визначив певні правила діяльності комерційних банків - правила видачі крупних позик, порядок банківських злиттів, аудиторські перевірки і т.д. [3, с.49]. Проте контроль кредитних інститутів, незважаючи на закон, у Великобританії, порівняно з іншими країнами, є менш дієвим.

У Канаді діє Бюро нагляду за фінансовими установами, яким щорічно проводяться загальні ревізії банків. Крім цього, канадські банки повинні щомісячно подавати звіти про операції ще й палаті обиди Парламенту в Японії банківський нагляд здійснює Бюро банків і Банк Японії, в Італії - Міжміністерський комітет по кредитах і вкладах та Банк

Італії, в Бельгії - міністерство фінансів, Банківська комісія та Банк Бельгії [2, с.85-87].

Дані про органи банківського нагляду різних країн зведені в таблиці 1.

III. Результати. Необхідність регулювання і контролю діяльності комерційних банків зумовлена тією важливою роллю, яку вони відіграють в економіці країни. Світова практика з банківського нагляду доводить автономність, незалежність від центрального банку структури контролю за банківською діяльністю чи певної структури, що функціонує у системі центрального банку країни. Оскільки банківська система України формується здебільшого на основі практики функціонування і розвитку банківської системи Німеччини, необхідно попередньо розглянути досвід такого регулювання в цій країні. У ФРН банківським надглядом займається Федеральне відомство з контролю за банками і Німецький федеральний банк. За згодою ці дві установи встановлюють обов'язкові нормативи для кредитних інститутів. Правовою основою нагляду над банками є «Закон про банки Федеративної республіки Німеччини» і «Закон про Німецький федеральний банк». Перший такий закон був прийнятий у 1957 р., а останній - сьомий, вступив у дію 30 квітня 2002 р.

До 31 грудня 1998 р. Німецький федеральний банк (Бундесбанк), як і більшість центральних банків країн з розвинутою ринковою економікою, відповідав за розроблення основних механізмів і проведення грошово-кредитної політики. Основною метою Бундесбанку було забезпечення стабільності німецької марки. Захист національної валюти Бундесбанк розглядав перш за все як підтримку її купівельної спроможності.

Головні принципи Федерального відомства з контролю за банками визначені спеціальним декретом цього відомства і узгоджені з Центральним банком (оскільки ці дві установи тісно співпрацюють). Ключовими завданнями Відомства є: видача дозволів на відкриття нових банків, встановлення обов'язкових вимог для банківських установ, контроль за дотриманням ними законів. Відомство може «запитувати у банків будь-яку інформацію, проводити позачергові ревізії, втручатись в операційну діяльність банків, віддавати розпорядження про негайну призупинку операцій» [2, с.85]. За згодою з Німецьким федеральним банком Федеральне

Таблиця 1

Контроль офіційних органів за діяльністю банків [3, с.55-56]

Країна	Головні органи контролю	Ревізії на місці
1	2	3
БЕЛЬГІЯ	Міністерство фінансів; Банківська комісія; Банк Бельгії	Щорічно
ВЕЛИКОБРИТАНІЯ	Банк Англії	Щорічно приватними аудиторськими фірмами
ІТАЛІЯ	Міжміністерський комітет у депозитах і вкладах; Банк Італії	Раз в 2-3 роки Банком Італії
КАНАДА	Бюро нагляду за фінансовими установами	Щорічно співробітниками бюро
НІМЕЧЧИНА	Федеральне відомство контролю за банками; Німецький федеральний банк	Раз на рік незалежними аудиторськими фірмами за дорученням бюро
США	Федеральна резервна система; Контролер грошового обігу; Федеральна корпорація зі страхування депозитів; 50 банківських департаментів штатів	Раз в 1-2 роки відповідними органами
ФРАНЦІЯ	Комітет з регулювання банків; Банківська комісія; Комітет з кредитування (всі комітети очолює керуючий Банком Франції)	Щорічно або раз в два роки Банківською комісією (за допомогою штату Банку Франції)
ШВЕЙЦАРІЯ	Федеральна банківська комісія	Щорічно приватними бухгалтерськими фірмами по ліцензії Швейцарського національного банку
ЯПОНІЯ	Бюро банків при міністерстві фінансів; Банк Японії	Раз у 2-3 роки Бюро банків (за вибором - Банком Японії)

відомство з контролю за банками встановлює обов'язкові нормативи для всіх кредитних інститутів. При регулюванні діяльності банків Німецький федеральний банк не втручається безпосередньо у діяльність цих банків на ринку тому, що він не проводить прямого кредитного регулювання. Вплив Федерального банку на відсоткові ставки здійснюється опосередковано (тобто через забезпечення комерційних банків кредитними ресурсами). Найбільш ефективними методами впливу на комерційні банки є дисконтовані (або перевраховані) кредити, ломбардні кредити та операції на відкритому ринку. Для надання дисконтних (переврахованих) кредитів Федеральний банк здійснює рефінансування ко-

мерційних банків шляхом купівлі векселів. Відповідно до §19 Закону про Національний Федеральний банк йому надано право купувати та продавати банкам комерційні векселі (купує Федеральний банк тільки векселі, випущені під поставки товарів або надання платних послуг) [4, с.24]. Федеральний банк встановлює ліміт переврахованих векселів для кожного кредитного інституту, в межах якого купує у них векселі, які придатні до перевраховання. Купівля комерційних векселів розглядається Федеральним банком як засіб довготермінового надання грошей центрального банку.

Ломбардний кредит надається Федеральним банком під заставу цінних паперів терм-

іном до 3-х місяців. Відсоткова ставка ломбардного кредиту, як правило, перевищує облікову ставку лише на 1-2%.

Для забезпечення платоспроможності банківської системи Німецьким Федеральним банком використовується такий інструмент, як мінімальні резерви (тобто кредитні інститути зобов'язані зберігати безвідсоткові вклади - мінімальні резерви - у розмірі визначеного відсотка). Збільшуючи чи зменшуючи розміри обов'язкових мінімальних резервів, Федеральний банк збільшує чи зменшує таким чином масу кредитних ресурсів на грошовому ринку. Так, наприкінці 80-х років Федеральний банк проводив політику щодо зростання мінімальних резервів: у 1986 р. активи кредитних інститутів у федеральному банку становили 68646 млн. Дм, 1987 р. - 11747 млн. Дм, 1988 р. - 76742 млн. Дм, у 1989 р. - 82590 млн. Дм. [5, с.87]. Як видно з таблиці 2, починаючи з 1991 р. по 1996 р., Федеральний банк проводив політику щодо зменшення мінімальних резервів. Кожний рік він встановлює цільовий коридор на наступні 12 місяців для забезпечення планового збільшення кількості грошей. При встановленні мети у визначенні необхідної кількості грошей Бундесбанк враховував пропозиції щодо збільшення виробництва, нормативи розвитку цін і зміну швидкості обороту грошей. Повідомляючи про кількість грошей, федеральний банк надавав допомогу й орієнтири економіці про те, як він вважав за потрібне, з одного боку, допускати можливий ріст, а з іншого, - жорстко обмежувати інфляційний тиск.

Таблиця 2

Активи кредитних інститутів у Федеральному банку	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
	млрд. Дм						
	96,6	90,0	88,2	75,3	61,5	61,0	59,7

Мінімальні резерви кредитних інститутів у Федеральному банку

В Україні у 1992 році створена служба банківського нагляду в Національному банку України (департамент банківського нагляду), яка покликана надійно захистити інтерес вкладників та кредиторів, забезпечити їхню довіру до банківської системи країни (яка значно послабилась за останні роки), сприя-

ти її вдосконаленню та зміцненню. Проте у банківського нагляду багато проблем та труднощів.

Ще сьогодні у суспільній свідомості домінує думка, що банки «жирують». Так, у II-III кварталах 1994 року зарплата банкірів становила понад 5 тис. дол., а зарплата прибиральниці чи водія банку були вищими, ніж у Президента [6, с.105]. Але пізніше умови діяльності комерційних банків значно погіршилися. У гонитві за великими прибутками деякі банки вкладали кошти у нерентабельні та інфляційні проекти, а також свідомо порушували законодавство та нормативні акти НБУ і в результаті такої діяльності опинились у складному передбанкрутному становищі. За аналізом НБУ результатів банківської діяльності України причинами фінансової нестабільності банківської системи в цілому є падіння обсягів виробництва, інфляційні процеси та кризові явища тощо. У фінансовому відношенні система комерційних банків України є дуже слабкою. Багато банків мають сплачені статутні фонди, нижчі за мінімальні вимоги НБУ. Поза банками знаходиться близько половини сукупної грошової маси (що функціонує в готівковій формі), яка обслуговує тіншову економіку, значна сума грошей перебуває за межами України, а також недостатнє грошове покриття має ВВП. Так, на початку 1999 року було зареєстровано 214 банків, з яких 54 віднесено до категорії проблемних, у 4-х банків відкликано ліцензію на здійснення всіх банківських операцій, 33 банки перебували на стадії ліквідації - 17 із них ліквідувались за рішенням НБУ, 16 - за рішенням Арбітраж-

ного суду. Станом на 01.01.2004р. було 183 діючих банків, з яких тільки 5 банкам було зупинено дію ліцензії на здійснення окремих видів операцій.

До збитковості, неліквідності і неплатоспроможності банків (від яких страждають інте-

реси вкладників) призводять невинуваті ризики, якими супроводжується проведення банківських операцій. Українські економісти всі ризики банківських операцій поділяють на зовнішні (економічний, політичний, фінансовий) та внутрішні (кредитний, ліквідності, відсотковий, валютний). Багато вітчизняних банків збанкрутувало внаслідок введення надзвичайно ризикової діяльності - бажання швидко отримати високі прибутки.

Основними напрямками діяльності НБУ з питань банківського нагляду є надання дозволів на відкриття банківських установ, здійснення ними банківських операцій, інспектування банків та опрацювання економічної інформації.

Кожен комерційний банк повинен подавати в НБУ звітність встановленого порядку. Їх дані аналізуються і зводяться у статистичні звіти, які дають можливість виявляти помилки у діяльності банків, проводити порівняльні аналізи стану різних банків, а також досліджувати певні тенденції у діяльності комерційних банків за певний період. Кожен комерційний банк має «Паспорт нагляду», який розробляється з метою визначення підходів у наглядовій діяльності, дає інформацію про банк (загальний розмір, власність, управління, фінансовий стан), його рейтингову оцінку за системою CAMELS, та визначає стратегію нагляду за банком.

З метою поліпшення діяльності банків та посилення наглядових функцій Національним банком України було прийнято ряд постанов, зокрема такі, як постанова № 40 від 25.02.1995р. «Про невідкладні заходи щодо фінансового оздоровлення комерційних банків та відновлення їх ліквідності і платоспроможності», постанову № 49 від 6.03.1995р. «Про штрафні санкції Національного банку» та постанову № 51 від 10.03.1995р. «Про надання комерційним банкам кредиту для підтримки ліквідності». Ці постанови правління НБУ прийняті для поліпшення загального стану комерційних банків. Приймати рішення про реєстрацію змін (якщо ці зміни стосуються збільшення розміру статутного фонду банку) і доповнень до установчих документів комерційних банків надала право постанова Правління НБУ від 22.02.1996р. № 41 «Про вдосконалення порядку реєстрації змін та доповнень до установчих документів банків». Механізм ліцензування банківських операцій визначено положенням № 77 «Про

порядок ліцензування банків в Україні» від 27.03.1996р. (затвердженом Правлінням НБУ). Порядок здійснення реорганізації банків схвалений постановою Правління НБУ № 44 від 22.02.1996р. у «Рекомендаціях щодо порядку реорганізації комерційних банків». Ряд інших постанов та положень приймається Національним банком з метою зміцнення надійності та стабільності банківської системи в Україні.

Для посилення контрольних функцій НБУ за діяльністю комерційних банків та з метою забезпечення фінансової надійності постановою Правління НБУ № 343 від 30.12.1996 р. було затверджено інструкцію № 10 «Про порядок регулювання та аналізу діяльності комерційних банків», яка розроблена на підставі Закону України «Про банки і банківську діяльність» та з врахуванням міжнародного досвіду. Ця інструкція для всіх комерційних банків встановлює такі обов'язкові економічні нормативи:

- мінімальний розмір статутного фонду для комерційних банків, які створюються і вже діють;

- норматив платоспроможності;
- нормативи ліквідності банку;
- максимальний розмір великих кредитних ризиків;
- норматив інвестиційної діяльності.

Обов'язкові економічні нормативи та оціночні показники регулювання діяльності комерційних банків, які викладені у цій інструкції, розроблені департаментом банківського нагляду та узгоджені з радниками Світового банку, МВФ, Асоціації українських банків, провідних комерційних банків України.

Самі показники та відповідні заходи контролю за їх дотриманням вводяться з метою уникнення неплатоспроможності комерційних банків і захисту тим самим інтересів вкладників, кредиторів та кореспондентів. Водночас попри те, що дані нормативи покликані забезпечувати виконання банком своїх зобов'язань за пасивами, їхня регулююча дія спрямована передусім на активні банківські операції.

Регулювання діяльності комерційних банків з метою забезпечення належного рівня їх платоспроможності (що однією з важливих функцій центрального банку) позначається і на кредитній активності банківських установ країни, оскільки зміна нормативів співвідношення різних статей активу й пасиву банківського балансу може сприяти як розширенню, так і скороченню обсягів позичкових операцій кредитно-банківської системи загалом. З урахуванням того, що встановлення даних показників однаковою мірою поширюється на діяльність усіх комерційних банків країни, то цілком очевидним є факт регулятивного впливу відповідного нормування на процес суспільного відтворення, що визначається можливостями комерційних банків забезпечувати потреби реального сектора економіки необхідними грошовими ресурсами.

Сама система показників, які використовуються у практиці регулятивних заходів Національного банку України з метою впливу на діяльність комерційних банків, охоплює досить широке коло нормативів, перелік, конкретний зміст та порядок розрахунку яких зазнавали неодноразових змін у відповідності із процесом становлення НБУ не лише як інституту грошово-кредитного регулювання, а й як державного органу нагляду і контролю за функціонуванням комерційних банків.

Усі нормативи, запроваджені Національним банком України для регулювання діяльності комерційних банків, є важливим інструментом впливу не лише на їх здатність виконувати свої платіжні зобов'язання, а й спроможні безпосередньо впливати на рівень активності банків. Разом з тим нормативні значення, встановлені для відповідних регулятивних показників, являють собою критичну межу, вихід за яку комерційних банків може становити загрозу їх стійкості на фінансовому ринку як кожного зокрема, так і банківської системи загалом.

IV. Висновки. Для ефективної діяльності комерційних банків необхідно, на наш погляд, значно посилити контроль за їх діяльністю. Для цього можна використати позитивний досвід розвинутих банківських систем, про які говорилося вище, тобто створити незалежний контрольний орган банківського нагляду. Він повинен бути незалежним від НБУ, але його діяльність може контролюватись Урядом. Основною метою діяльності такого комітету повинно бути проведення систематичного контролю за діяльністю комерційних банків, їх ліквідністю, стабільністю платежів та ін.

1. *Barr P.* Политическая экономия: В 2-х тт. - 1.2: Пер. с фр. - М.: Междунар. отношения, 1994. - 750с.

2. *Банки и банковские операции: Учебник для вузов / Под ред. Е.Ф. Жукова.* - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. - 471 с.

3. *Усокин В.М.* Современный коммерческий банк: управление и операции. - М.: ИНЦ «Вазар - Ферро», 1994. - 320с.

4. *Deutsche Bundesbank Gesetz über die Deutsche Bundesbank und Satzung des Europäischen Systems der Zentralbanken und der Europäischen Zentralbank / Bankrechtliche Regelungen 1. Juni 1998.* - 152s.

5. *Парнюк В.* Організаційна структура та особливості діяльності Німецького Федерального банку // Економіка України. - 1995. - № 11. - С. 81-89.

6. *Швайка М.А.* Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. - К.: Парламентське в-цтво, 2000. - 196с.

The National bank of Ukraine and his influence on activity of domestic commercial banks is examined. Positive experience of influencing of central banks of the developed banking systems of world is analysed on activity of commercial banks and the ways of his introduction are offered in Ukraine.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Романюк Михайло Дмитрович – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, завідувач кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Орбан-Лембрик Лідія Ернестівна – доктор психологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувачка кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Благуни Іван Семенович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Солтисик Оксана Орестівна – аспірант кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Крисанов Дмитро Федорович – доктор економічних наук, головний науковий співробітник Об'єднаного інституту економіки НАН України (м. Київ)

Циганець Віктор Семенович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кондур Оксана Созонтівна – кандидат фізико-математичних наук, заступник декана економічного факультету, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Полоз Надія Василівна – старший викладач кафедри економіко-математичних дисциплін Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кропельницька Світлана Орестівна – старший викладач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Желюк Тетяна Леонтівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри державного і муніципального управління Тернопільської академії народного господарства

Балинюк Іван Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Куденко Наталія Володимирівна – доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу Київського національного економічного університету

Полонець В.М. – аспірант Київського національного економічного університету

Василюк Марія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Барчук Валентина Петрівна – старший викладач кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Сачовський Ігор Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Клевець Володимира Богданівна – кандидат економічних наук, доцент Тернопільської академії народного господарства

Овсянецька Лариса Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Циганець В'ячеслав Вікторович – аспірант кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Заяць Тетяна Анатоліївна – доктор економічних наук, професор, завідувачка відділу проблем відтворення людського капіталу та розселення Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (м. Київ)

Головко Лілія Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (м. Київ)

Купчак Володимир Романович – заступник декана економічного факультету, старший викладач кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Старостенко Ганна Григорівна – доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Національної академії державної податкової служби України

Мірко Наталія Вікторівна – старший науковий співробітник НДЕІ Міністерства економіки України

Загородній Олег Петрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Загородня Євгенія Олегівна – викладач Івано-Франківського комерційного технікуму

Косенко Єлизавета Володимирівна – аспірант кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дерев'яко Сергій Олексійович – асистент кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Сисак Леся Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Бойко Аліна Валеріївна – аспірант кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Романюк Тарас Михайлович – асистент кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Васильченко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Пидліска Надія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кропельницький Орест Михайлович – заступник начальника управління Державного казначейства України в Івано-Франківській області

Криховецька Зоряна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ковалик Юрій Іванович – випускник економічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Андрійчук Уляна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент Прикарпатського юридичного інституту МВС України

Косова Тетяна Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. Туган-Барановського

Тришак Лідія Степанівна – кандидат економічних наук, доцент Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ЗМІСТ

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Романюк М.Д.
Управління міграційним рухом населення – вимога сьогодення 3

Орбан-Лембрик Л.Е.
Психологія управління: розвиток та сучасні напрями досліджень 14

Благуш І.С., Солтисік О.О.
Проблеми сталого розвитку економіки регіонів 23

Крисанов Д.Ф.
Нормативи бюджетної забезпеченості як інструмент вирівнювання регіональних і поселенських відмінностей у соціальних умовах життя на селі 28

Циганець В.С.
Статистичне вивчення ринку споживчих товарів з використанням індексного методу 33

Кондур О.С., Полоз Н.В.
Методи і моделі аналізу інвестицій в основні засоби 48

Кропельницька С.О.
Методологічні основи створення кластерів в українській економіці: регіональний аспект 54

Желюк Т.Л.
Програмно-планові важелі регіонального господарського механізму в системі бюджетування 58

Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Баланюк І.Ф.
Поглиблення ефективності розвитку аграрних відносин за умов трансформації економіки 65

Куденко Н.В., Полонець В.М.
Розвиток стратегічного маркетингу на українських підприємствах 69

Василюк М.М.
Удосконалення організації і методики проведення аудиту в акціонерних товариствах України в умовах перехідної економіки 75

Барчук В.П.
Трендова модель в системному аналізі розвитку промислового потенціалу 80

Сачовський І.М.
До проблем реформування агропромислового комплексу України 87

Клевець В.Б.
Оптимізація діяльності молокопродуктового підкомплексу 94

Овсянецька Л.П. Психологічні особливості діяльності менеджера по добору кадрів в організації	99
Циганець В. В. Інноваційно-орієнтована економіка перспективна модель економічного зростання	101
Розділ 3. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА	
Заяць А.Т., Головка Л.В. Вплив структурно-динамічних зрушень у територіальній організації продуктивних сил на систему розселення	110
Купчак В.Р. Міграційні процеси населення Карпатського регіону: демографічний та економічний аспекти (на прикладі Івано-Франківської області)	118
Старостенко Г.Г., Мірко Н.В. Теоретико-методологічні засади дослідження демографічного розвитку регіонів України	124
Загородній О.П., Загородня Є.О. «Людський капітал» як сукупність продуктивних властивостей працівника	131
Косенко Є.В. Гендерна структура ринку праці як соціально-економічний феномен	136
Дерев'яно С. О. Сільська молодь: України, соціально-економічний аспект	139
Сисак Л.І. Аналіз методів прогнозування диференційованих показників доходів і видатків населення	143
Бойко А.В. Особливості відтворення працересурсного потенціалу регіону за умов реформування економіки та демографічної кризи (на прикладі Івано-Франківської області)	148
Романюк Т.М. Регулювання міграційних процесів в контексті розвитку ринку праці (на прикладі областей Карпатського регіону)	154
Розділ 4. ФІНАНСИ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК	
Васильченко С.М. Валові приватні внутрішні інвестиції в макроекономічній теорії	163
Пилипів Н.І. До питання формування інформації бухгалтерського обліку для різних користувачів	166

Кропельницький О. М. Державне казначейство України і оперативне управління бюджетними ресурсами	169
Криховецька З. М. Проблеми та перспективи розвитку ринку корпоративних облігацій в Україні	173
Василюк М.М., Ковалик Ю.І. Впровадження міжнародних платіжних систем та принципи їх роботи в сучасних умовах господарювання	177
Андрійчук У.В. Функції податків та їх економічний зміст в умовах перехідної економіки	182
Косова Т.Д. Моделювання прийняття управлінських рішень за інвестиційними кредитами комерційних банків	187
Тришак Л.С. Вплив Національного банку України на діяльність комерційних банків	192
Відомості про авторів	198

20,00

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК
Прикарпатського університету
імені Василя Стефаника

НБ ПНУС

738948

ЕКОНОМІКА
Випуск 2

Адреса редколегії: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Економічний факультет Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника. Тел. 59-60-13

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian national University named after Vasyl Stefanyk

NEWSLETTER
Precarpathian University named after Vasyl Stefanyk

Economy
Issue II

Publishers' address: Shevchenko Str., 57 Economic department of Precarpathian
national University named after Vasyl Stefanyk 76025, Ukraine. Tel.: 59-60-13

Старший редактор: *Олена БОЙЧУК*
Літературний редактор: *Степан ХОРОБ*
Комп'ютерний набір: *Орест МОРИЦАН*
Комп'ютерна верстка: *Віра ЯРЕМКО*
Коректор: *Олександра ЛЕНІВ*

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ №435

Здано до набору 12.01.2005. Підп. до друку 20.04.2005. Папір.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. арк. 23,86.
Тираж 500 прим. Зам. 777.

Видавництво „Плай” Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Тел. 59-60-51

**Івано-Франківськ
«Плай»**

НБ ПНУС

738948